

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ненад И. Радуловић

**БОРБЕ ЗА МОЋ ЦАРЕВА И РИМСКОГ
ЦАРСТВА У ПОХВАЛНИМ ГОВОРИМА
IV ВЕКА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2024.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Nenad I. Radulović

**STRUGGLES FOR THE POWER OF THE
EMPERORS AND THE ROMAN EMPIRE IN
LAUDATORY SPEECHES IN THE 4TH
CENTURY**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2024

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:	проф. др Ирена Љубомировић, редовни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Наслов:	Борбе за моћ царева и Римског царства у похвалним говорима IV века
Резиме:	Истраживање у оквиру ове докторске дисертације засновано је на проучавању похвалних говора римским царевима које су састављали писци савременици, на подацима које износе о спољној политици Римског царства током четвртог века, тј. односа према Персији на источној граници, Германима на рајнској граници, Готима на дунавској граници и на Балкану. Истражују се и питања која се тичу унутрашње политике, а везана су за борбу око престола између самих чланова владарског колегијума (попут Константина против Максимијана и Максенција) или борбу владара са узурпаторима (попут борбе Констанција II против Магненција или Теодосија I против Магна Максима и Евгенија).
Научна област:	Историјске и археолошке науке
Научна дисциплина:	Политичка историја
Кључне речи:	похвални говори, Римско царство, Темистије, Ливаније, римски ратови, узурпације
УДК:	94(37)"03"
CERIF класификација:	H 210 Историја старог века H 271 Политичка историја
Тип лиценце Креативне заједнице:	Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	prof. Irena Ljubomirović, PhD, Full Professor, University of Niš, Faculty of Philosophy
Title:	Struggles for the power of the emperors and the Roman Empire in laudatory speeches in the 4 th century
Abstract:	The research of this doctoral thesis is focused on the studying of the laudatory speeches of the Roman Emperors, which were written by contemporary writers, based on the data about the foreign politics of the Roman Empire during the fourth century, that is, the relations with the Persia on the eastern frontier, with Germans on the Rhine frontier and Goths on the Danube border and in the Balkans. The domestic policy issues are investigated, which are related to the battle for the imperial throne between members of the royal group (for example Constantine versus Maximian and Maxentius), or the battle between an Emperor and usurpers (for example, Constantius II versus Magnentius, or Theodosius I versus Magnus Maximus and Eugenius)
Scientific Field:	Historical and archaeological sciences
Scientific Discipline:	Political history
Key Words:	laudatory speeches, the Roman Empire, Themistius, Libanius, Roman wars, usurpations
UDC:	94(37)"03"
CERIF Classification:	H 210 Ancient history H 271 Political history
Creative Commons License Type:	Attribution – Non Commercial – No Derivs (CC BY-NC-ND)

САДРЖАЈ

УВОД	6
ПАНЕГИРИЦИ, БЕСЕДНИЦИ И РИМСКИ ВЛАДАРИ.....	12
СПОЉНА ПОЛИТИКА РИМСКОГ ЦАРСТВА	31
<i>Рат са Персијом.....</i>	31
<i>Сукоби са Германима на рајнској граници</i>	72
<i>Сукоби са варварима на дунавској граници</i>	109
УЗУРПАЦИЈЕ, ПОБУНЕ И БОРБЕ ОКО ПРЕСТОЛА	142
<i>Караузијева узурпација у Британији и сукоб са цезаром Констанцијем Хлором.....</i>	142
<i>Побуна бившег августа Максимијана; поход августа Константина против узурпатора Максенција</i>	151
<i>Сукоб августа Констанција II и узурпатора Магненција; долазак на власт августа Јулијана</i>	172
<i>Прокотијева побуна против августа Валенса</i>	209
<i>Узурпације Магна Максима и Евгенија, сукоби са августом Теодосијом I.....</i>	218
ЗАКЉУЧАК	250
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	253
БИОГРАФИЈА АУТОРА	259

УВОД

Историја римског народа и државе с краја III и током IV века одигравала се на више поља. Вођени су тешки ратови против спољашњих непријатеља, који су довели или до губитка римских територија или прихватања варварских племена да се населе на територији царства. Обележена је и честим борбама против узурпатора и сецесијом римске територије, са крајње неизвесним исходима по питању очувања владавине легитимне династије и целовитости римске државе. Смене на престолу често су биле проблематичне, уз сукобе царских наследника око владарског трона. Поједини римски императори губили су своје животе у ратовима са варварима или су убијани у заверама војника. Коначно, хришћанство је успело да се за релативно кратко време, од прогоњене вере преобрази у званичну религију царства, а паганство, скренуто у страну, да буде на путу дефинитивног нестанка.

Докторска дисертација *Борбе за моћ царева и Римског царства у похвалним говорима IV века* обухвата период од доласка на власт цара Максимијана 285. године, до смрти цара Теодосија I, 395. године, тј. владавину царева прве тетрархије (Диоклецијана (284–305), Максимијана (285/286–305), Галерија (293/305–311), Констанција Хлора (293/305–306)), Константина Великог (306–337), Констанција II (324/337–361), Јулијана (355/361–363), Јовјана (363–364), Валенса (364–378) и Теодосија I (379–395). На основу података из похвалних говора, и упоређивањем са подацима које доносе други извори, намера је да се свеобухватно представи спољна политика Римског царства током IV века, како се она мењала у зависности од промене на царском престолу, и од тога како је кроз похвалне говоре представљана римским грађанима. Такође, размотриће се и начин како су у говорима приказане борбе око царског достојанства и насилне смене на престолу, за шта се увек морало наћи неко оправдање у корист актуелног владара, тј. победника у сукобу.

У истраживању анализираће се говори: галских аутора сачуваних у колекцији Дванаест латинских панегирика (*XII Panegyrici Latini*), беседе Темистија, Ливанија, цезара Јулијана, епископа Амброзија, Синесија и Клаудија Клаудијана. Акценат ће бити на панегирицима састављеним у част царева или чланова њихове уже породице. На исти начин биће размотрени и говори посвећени појединим дворским и државним функционерима, који нису увек писани ради њихове похвале (попут говора против Руфина и Евтропија, сарадника цара Аркадија (383/395–408)), или беседа писаних више за приватну употребу на различите теме (одговори на оптужбе изречене на рачун

беседника, проблеми у функционисању општинског или државног уређења, итд.), ако се у њима налазе подаци везани за пручавање ове теме. Са изузетком владавине царева прве тертрархије, истраживање је првенствено усмерено на владавину августа који су управљали источним делом царства, или су столовали у неком тренутку у Цариграду, док се владавине царева на западу, (Константина II (317/337–340), Констанса (333/337–350), Валентинијана I (364–375), Грацијана (367/375–383) и Валентинијана II (375–392)), тј. говори посвећени њима, директно не изучавају, већ се њихове владавине обрађују у склопу података које се налазе у похвалним говорима римским императорима на истоку.

Из поменуте колекције Дванаест латинских панегирика, за писање ове докторске дисертације, коришћено је десет панегирика, објављених на латинском језику уз пратећи превод на енглески језик у књизи *In Prise of Later Roman emperors. The Panegyrici Latini*, уредника Чарлса Никсона и Барбаре Сејлор Роџерс.¹ Уз преводе, уредници су приложили и анализу сваког говора, осврнувши се на податке о ауторима ових дела које они сами пружају, о околностима настанка говора и политичким приликама у годинама њиховог саопштења. У уводном делу књиге, дата је кратка историја писања похвалних говора у антици, и подаци о реконструкцији текстова самих панегирика из више потоњих преписа, насталих након проналаска наведене збирке, 1433. године.

Од сачуване збирке говора ретора и филозофа Темистија састављених на грчком језику, анализирано је укупно седамнаест беседа, тј. шеснаест говора из групе политичких, и једна беседа из групе приватних говора. У раду је коришћено издање под насловом *Themistii Orationes ex codice mediolanesi* тј. збирке Темистијевих беседа, тридесет и четири укупно, уредника Гвилијелма Диндорфинија, штампане у Лајпцигу 1832. године.² Говори I, III, V, VI, XIV, XV, XVI, XXXIV, преведени су на енглески језик и са пратећом критичком анализом објављени у књизи *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century; Select Orations of Themistius* аутора Питера Хитера и Дејвида Монкура.³ Хитер је у коауторству са Џоном Матевсом приредио још једно критичко издање са преводима извора на енглески језик из периода позне антике,

¹ Nixon, Charles E. V. – Saylor Rodgers, Barbara (ed.) (1994): *In Prise of Later Roman emperors. The Panegyrici Latini*. Berkeley – Los Angeles – Oxford.

² Dindorfio, Guilielmo (ed.) (1832): *Themistii Orationes ex codice mediolanesi*. Lipsiae.

³ Heather, Peter – Moncur, David (ed.) (2001): *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century; Select Orations of Themistius*. Liverpool.

књигу *Goths in the Fourth Century*, где се налазе и преводи Темистијевих говора VIII (делимичан превод) и X, који су коришћени у писању ове дисертације.⁴

Ливанијевих двадесет беседа, објављених у збирци шездесет и четири Ливанијеве беседе (*Libani Opera*) на грчком језику у четири књиге, уредника Рикарда Фоерстера, анализирани су у оквиру истраживања ове теме.⁵ Говори I, II, XII, XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXIV, XXX, XLVII, XLVIII и L објављени су и са паралелним преводом на енглески језик у три књиге у издању *Loeb Classical Library*–ја, уредника и преводиоца Алберта Ф. Нормана. Прва књига тиче се говора или посвећених цару Јулијану, или говора где је Јулијан главна тема беседе, док су у другој књизи груписане беседе настале током Теодосијеве владавине.⁶ Посебна књига јесу преводи Јулијанових писма и превод говора I, аутобиографског дела антиохијског беседника.⁷ Норман је приредио још једно критичко издање Ливанијевих говора, у књизи *Antioch as a Centre of Hellenic Culture as Observed by Libanius*, где су преведени говори XI и LXII.⁸ Ливанијев панегирик царевима Констанцију и Констансу преведен је на енглески језик и са детаљном анализом текста објављен у књизи *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views, A Source History*, уредника Самуела Лија и Доминика Монтсерата.⁹

Три панегирика цезара Јулијана, посвећени царском брачном пару, Констанцију II и Евсевији, објављени су са преводом на енглески језик такође у издању *Loeb Classical Library*–ја, преводиоца Вилмер К. Брајт под насловом *The works of the Emperor Julian*, прва књига.¹⁰ У предговору књиге изнети су уопштени подаци о животу цара Јулијана, са претпоставкама када су поменути енкомиони настали, и којим поводима.

За период Теодосијеве владавине, анализирани су посмртни говор Теодосију аутора епископа Амброзија, Синесијев спис *О владавини* посвећен цару Аркадију, и беседе песника Клаудијана, писане у част конзула Олибрија и Пробина, и против

⁴ Heather, Peter – Matthews, John (ed.) (2004): *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool.

⁵ Foerster, Richardus (ed.) (1903): *Libanii Opera* I. Lipsiae; Foerster, Richardus (ed.) (1904): *Libanii Opera* II. Lipsiae; Foerster, Richardus (ed.) (1906): *Libanii Opera* III. Lipsiae; Foerster, Richardus (ed.) (1908): *Libanii Opera* IV. Lipsiae.

⁶ Norman, Albert Francis (ed.) (1969): *Libanius, Selected Orations* I. Cambridge – London; Norman, Albert Francis (ed.) (1977): *Libanius, Selected Orations* II. Cambridge – London.

⁷ Norman, Albert Francis (ed.) (1992): *Libanius, Autobiography and Selected Letters* I. Cambridge – London.

⁸ Norman, Albert Francis (ed.) (2000): *Antioch as a Centre of Hellenic Culture as Observed by Libanius*. Liverpool.

⁹ Lieu, Samuel N. C. – Montserrat, Dominic (ed.) (2003): *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views, A Source History*. London – New York.

¹⁰ Page, Thomas E. – Rose, William H. D. (ed.) (1913a): *The works of the Emperor Julian* I. London – New York.

Руфина и Евтропија. Посмртни говор на латинском језику објављен је у оквиру сабраних дела епископа Амброзија, уредника Отона Фалера у издању Аустријске академије наука.¹¹ У истраживању, консултован је и енглески превод беседе у оквиру књиге *Ambrose of Milan, Political Letters and Speeches*, аутора Џона Либеншуца, са критичком анализом текста.¹² Синесијево дело састављено на грчком језику са паралелним преводом на латински језик, објављено је у оквиру едиције историјских извора *Patrologiae Graecae* уредника Жака Пола Мињеа, у склопу збирке Синесијевих дела.¹³ Заједно са грчким текстом, употребљаван је и превод на енглески језик у књизи *The Essays and Hymns of Synesius of Cyrene, including the Address to the Emperor Arcadius and the Political Speeches* уредника и преводиоца Августина Фицџералда.¹⁴ Кладијанови латински панегирици и инвективни говори објављени су са паралелним енглеским преводом у делу под насловом *Claudian*, прва књига, у издању *Loeb Classical Library*–ја, преводиоца Мориса Платнавера.¹⁵

Осим поменутих извора који су чинили срж истраживања ове дисертације, у раду су консултовани и други историјски извори, дела античких и средњовековних писаца, попут Амијана Марцелина, Евтропија, Аурелија Виктора, Јеронима, Сократа, Созомена, Зосима, Јована Зонаре, извора попут списка *Consularia Constantinopolitana*, Галске хронике, хроника Марцелина Комеса, Хидатија, идр.¹⁶ Од важне користи били су и епиграфски натписи на споменицима, сакупљени и објављени у едицијама *Inscriptiones Christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores*, *Inscriptiones latinae selectae*, *Corpus Inscriptionum Latinarum VIII* (sup. par. III), *Corpus Inscriptionum Latinarum XIV* (sup. Ost.).¹⁷

¹¹ Faller, Otto (ed.) (1955): *Sancti Ambrosii Opera VII, Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum LXXIII*. Vindobonae.

¹² Liebeschuetz, John H. W. G. (ed.) (2010): *Ambrose of Milan, Political Letters and Speeches*. Liverpool.

¹³ Migne, Jacques Paul (ed.) (1859): *Synesii episcopi Cyrenes opera quae exstant omnia. Patrologiae Graecae LXVI*. Lutecia Parisiorum..

¹⁴ Fitzgerald, Augustine (ed.) (1930): *The Essays and Hymns of Synesius of Cyrene, including the Address to the Emperor Arcadius and the Political Speeches*. London.

¹⁵ Goold, George Patrick (ed.) (1990): *Claudian I*. Cambridge – London

¹⁶ Милин, Милена (ур.) (1998): *Амијан Марцелин, Историја*. Нови Сад; Bozzi, Lamberto (tr.) (2018–2019): *Flavius Eutropius, Summary of Roman History*; Bird, Howard W. (ed.) (1994): *Aurelius Victor: De Caesaribus*. Liverpool; Pearse, Roger et al. (ed.) (2005): *The Chronicle of St. Jerome*; Schaff, Philip – Wace, Henry (ed.) (1890b): *Socrates and Sozomenus Ecclesiastical Histories. Nicene and Post-Nicene Fathers II/II*. New York; Green, W. – Chaplin, T. (ed.) (1814): *The History of Count Zosimus, sometime advocate and chancellor of the Roman Empire*. London; Banchich, Thomas M. – Lane, Eugene N. (ed.) (2009): *The History of Zonaras*. London – New York; Burges, Richard W. (ed.) (1984): *The Chronicle of Hydatius and The Consularia Constantinopolitana*. Oxford; Mommsen, Theodorvs (ed.) (1892a): *Chronicon Gallica a CCCCVII. Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 9, Chronica Minora I*. Berolini; Croke, Brian (ed.) (1995): *The Chronicle of Marcellinus*. Sydney.

¹⁷ Rossi, Giovanni Battista de (ed.) (1861): *Inscriptiones Christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores I. Romae*; Dessau, Hermann (ed.) (1892): *Inscriptiones latinae selectae*. Berolini; Schmidt, Iohannes – Cagnat,

У истраживању су, у циљу упоредне анализе податка, као „помоћни” извори коришћена и друга дела која су саставили аутори похвалних говора, попут Јулијанових писама и дела *Мрзитељ брада*, Амброзијевих коментара псалама и такође његових писама, Клаудијанових беседа цару Хонорију (393/395–423), итд.¹⁸

Од литературе, треба издвојити монографију Џона Вандерспела, *Themistius and the imperial court; oratory, civic duty, and Paideia from Constantius to Theodosius*.¹⁹ У књизи аутор се бави животом ретора Темистија, његовим повезаношћу са римским августима, савременицима, (Констанцијем, Јулијаном, Јовјаном, Валенсом и Теодосијем), а даје се и кратка анализа свих панегирика које је Темистије посветио поменутиим царевима. О односу Римске царевине и суседних држава или племена током позноантичког периода значајне су монографије *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivals* аутора Бети Дињас и Енгелберта Винтера, и дело Питера Хитера, *Goths and Romans 332–489*.²⁰ За узурпацију у Британији током владавине прве тетрархије, незаобилазна је књига *Carausius and Allectus. The British Usurpers* археолога Џона Кејсија, где је и поред оскудних извора, аутор успео добро да реконструише дешавања у Британији са краја III века и борбу Максимијана и Констанција против двојице побуњеника.²¹ Ливанијев живот, његова дела, однос према римским царевима и ставови о хришћанству, обрађени су у више научних расправа у зборнику радова *Libanius, a Critical Introduction*, уредника Лива Ван Хуфа.²² Нарочито су били корисни радови *Life and life*, који је приложио сам уредник, а тицао се Ливанијеве аутобиографије, и чланак *Libanius Orations*, аутора Пјер Луји Малоза, где је направљена подела Ливанијевих беседа по темама које обрађују и околностима настанка, са кратким прегледом сваке беседе појединачно.²³ Још један зборник радова, *Latin Panegyric*, уредника Роџера Риза, са петнаест радова различитих аутора, важна је

Renatus – Dessau, Hermannus (ed.) (1904): *Corpus Inscriptionum Latinarum* VIII (sup. par. III). Berlin; Wickert, Lothar (ed.) (1930): *Corpus Inscriptionum Latinarum* XIV (sup. Ost.). Berlin;

¹⁸ Page, Thomas E. – Rose, William H. D. (ed.) (1913b): *The works of the Emperor Julian* II. London – New York; Capps, Edward – Page, Thomas E. – Rose, William H. D. (ed.) (1923): *The works of the Emperor Julian* III. London – New York; Migne, Jacques Paul (ed.) (1845): *Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi Opera omnia* I/I. *Patrologiae Cursus Completus* XIV. Paris; Liebeschuetz 2010; Goold, 1990.

¹⁹ Vanderspoel, John (1995): *Themistius and the imperial court; oratory, civic duty, and Paideia from Constantius to Theodosius*. Ann Arbor.

²⁰ Dignas, Beate – Winter, Engelbert (2007): *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*. Cambridge – New York; Heather, Peter J. (1991): *Goths and Romans 332–489*. Oxford.

²¹ Casey, P. John (1994): *Carausius and Allectus. The British Usurpers*. London.

²² Van Hoof, Leave (ed.): *Libanius, a Critical Introduction*, Cambridge.

²³ Van Hoof, Leave (2012): *Life and life*. in: idem, *Libanius, a Critical Introduction*, Cambridge, 7–38; Malosse, Pierre-Louis (2012): *Libanius Orations*. in: Van Hoof, Leave (ed.) *Libanius, a Critical Introduction*, Cambridge, 81–106.

литература за изучавање латинских похвалних говора.²⁴ Расправа поменутог уредника, *The Modern History of Latin Panegyric*, прва је у зборнику, даје податке о историји похвалног беседништва у Риму, и настанку колекције *Дванаест латинских панегирика*.²⁵ Делатност епископа Амброзија у узурпацији Евгенија и утицај који су епископови забележени ставови о Теодосијевој борби против узурпатора оставили на касније писце хроника и историја, разјашњени су у расправи Мишел Рене Салзман, *Ambrose and the Usurpation of Arbogastes and Eugenius: Reflections on Pagan–Christian Conflict Narratives*.²⁶ За боље сагледавање прилика у царству током III и IV века незамењиве су дванаеста и тринаеста књига *The Cambridge Ancient History* групе аутора.²⁷

Докторска дисертација *Борбе за моћ царева и Римског царства у похвалним говорима IV века*, поред Увода, садржи три главе и Закључак. Прва глава тиче се квантитативне анализе похвалних говора, где је објашњен појам речи „панегирик” и његово значење у античкој историји, а потом је дат кратак преглед свих беседа које су главни предмет истраживања овог рада, са подацима о ауторима, години и околностима настанка. У другој глави подељеној на три поглавља, тј. наслова, анализирани су подаци из говора који се тичу спољне политике Римског царства крајем III и током IV века, усмереној на три фронта, тј. три границе: на истоку према Персији, на Рајни према Германима, и на Дунаву и Балкану према Готима и осталим варварским племенима. Трећа глава састоји се из пет поглавља, и тиче се борбе око престола и узурпација у Римском царству забележених у похвалним говорима римским августима, почевши од Караузијеве побуне у Британији, до узурпације Евгенија у западном делу Римске царевине.

²⁴ Rees, Roger (ed.): *Latin Panegyric*, New York.

²⁵ Rees, Roger (2012): *The Modern History of Latin Panegyric*. in: idem, *Latin Panegyric*, New York, 3–48.

²⁶ Renee Salzman, Michele (2010): Ambrose and the Usurpation of Arbogastes and Eugenius: Reflections on Pagan–Christian Conflict Narratives. *Journal of Early Christian Studies*, **18/2**, 191–223.

²⁷ Bowman, Alan K. – Gransey, Peter – Cameron, Averil (ed.) (2007²): *The Cambridge Ancient History XII: The Crisis of Empire A. D. 193–337*. Cambridge; Cameron, Averil – Gransey, Peter (ed.) (2007²): *The Cambridge Ancient History XIII: The Late Empire, A.D. 337–425*. Cambridge.

ПАНЕГИРИЦИ, БЕСЕДНИЦИ И РИМСКИ ВЛАДАРИ

Појам „панегирик” је реч изведена из именице *πανήγυρις*, која би у преводу са старогрчког језика значила „свечана скупштина, народна светковина”.²⁸ Приликом обележавања народних прослава, појединци–беседници, спремали су говор у ту част, те је реч панегирик временом почела да означава текст или беседу у нечију славу (хвалоспев, славопојка).²⁹ Прва личност за коју се везује употреба термина панегирик је грчки реторичар Исократ (V/IV век пне), аутор говора под поменутиим именом, написаним за прославу Олимпијских игара 380. године п. н. е. Исократ је у говору саветовао Грке да се уједине у борби против Персије, али под атинским вођством, а не под тадашњом хегемонијом Спарте, на чији је рачун изнео пуно увреда.³⁰

По подели говорништва познатој још у античко време, а чији је утемељивач Аристотел, похвални говори (панегирици, енкомиони) заједно са инвективним (прекорним) говорима припадају категорији „епидеиктичког или показног говорништва” (*ἐπιδεικτικὸν γένος, genus demonstrativum*).³¹ Поред поменутих, постоје и категорије „саветодавног говорништва” (*συμβουλευτικὸν γένος, genus deliberativum*) и „судског говорништва” (*δικανικὸν γένος, genus iudicale*).³² Беседе су често састављане с намером величања појединих личности, те су се као посебна целина унутар хвалоспева издвојили владарски или царски говори (*βασιλικὸς λόγος*).³³ Исократу се такође приписује да је први саставио похвалну беседу једном владару (*Εὐαγόρας*), саламинском тиранину Евагори (411–374), девет година након његове смрти.³⁴ Писање хвалоспева владарима честа је појава у хеленистичком свету, те је ова врста похвалног говора опстала током читавог античког доба, и поново се развила током IV века, у време позног Римског царства. Грчки реторичар Менандар из Лаодикеје, који је живео на прелазу из III у IV век саставио је правила за писање царских говора, којег су се потоњи грчки беседници придржавали.³⁵

Поред несумњивог утицаја који су грчки хвалоспевци имали на састављање похвалних говора у римској држави, латински панегирици потичу из доба Римске

²⁸ *GHSR*, 310 (Majnarić, N.)

²⁹ Rees 2012, 3; *PCJ*, 894 (Фекете Е.)

³⁰ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 1.

³¹ Rees 2012, 3;

³² Шаранац Стаменковић 2016, 9 н. 27; Радловић 2018, 55.

³³ Šaranac Stamenković 2021, 21.

³⁴ Rees 2012, 4.

³⁵ Радосевић 1995, 7; Šaranac Stamenković 2021, 21.

республике. Говори на сахранама истакнутих личности (*laudationes funebres*), беседе конзула у знак захвалности за свој мандат (*gratiarum actio*) „Сенату и народу римском”, и говори са суђења у одбрану окривљене личности (*laudatio iudicalis*) припадају римској традицији.³⁶ Ипак, тек са Цицероновим говором *Pro lege Manilia*, састављеним 66. године п. н. е. у славу Помпеја и предлогу Гаја Манилија о додели великих војних и управних овлашћења поменутом војсковођи у рату са Митридатом, почиње главна историја латинских похвалних беседа.³⁷ Цицероново величање Помпеја и његове личности, постало је узор за писање свих каснијих латинских панегирика. Чувени беседник саставио је и три говора у Цезарову част, током Цезарове превласти између 48. и 44. године п. н. е., *Pro Marcello*, *Pro Ligario*, *Pro rege Deiotario*. Ове беседе нису биле на нивоу прве, написане у част Помпеја, али су, без обзира, и оне оставиле видљив утицај на састављање похвалних говора.³⁸

Међутим, из периода римског принципата, све до 291. године и првог панегирика августу Максимијану, сачувано је тек неколицина похвалних говора, претежно у фрагментима. Филозоф и учитељ цара Нерона (54–66), Сенека млађи, саставио је током првих година Неронове владавине дело *De clementia*, комбинацију панегирика, царске идеологије и филозофије морала. Говор је посветио свом ученику са намером да утиче на младог владара на почетку своје владавине.³⁹ Међутим, дело није у потпуности сачувано. Беседник Плиније написао је говор захвалности цару Трајану (98–117) за додељен конзулски мандат и прочитао га 1. септембра 100. године у Риму. Беседа је сачувана у оквиру колекције Дванаест латинских панегирика, и била је модел за писање осталим панегирицима из поменуте збирке.⁴⁰ Похвални говори Корнелија Фронтонa упућени Антонију Пију (138–161) поводом царевих победа у Британији и говор захвалности за мандат суфектног конзула за 143. годину изговорен пред Сенатом, познати су у фрагментима, из Фронтонoвих писама.⁴¹ Највећи број сачуваних царских панегирика на латинском језику настали су крајем III и током IV века, у периоду римског домината.

Галски панегиричари

³⁶ Rees 2012, 4; Nixon 2012, 224.

³⁷ Rees 2012, 4–5.

³⁸ Исто, 5; Радуловић 2018, 56.

³⁹ Rees 2012, 6–7.

⁴⁰ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 4.

⁴¹ Mac Cormack 1976, 37; Радуловић 2018, 56.

Једанаест похвалних говора ретора из Галије састављених крајем III и током IV века, уз поменути Плинијев панегирик, сачувани су у оквиру збирке од дванаест латинских панегирика (*XII Panegyrici Latini*). Збирку у рукопису пронашао је Јован Авриспа у Мајнцу 1433. године. Пронађена колекција није очувана, али су на основу бројних потоњих преписа реконструисани говори.⁴² Плинијев панегирик је најстарији и налази се на почетку збирке, док су остали говори настали у периоду од сто година, од 289. до 389. године. Већина аутора су анонимни наставници реторике у школама у Галији, и подаци о њима сазнају се углавном непосредно, на основу наслова или текста говора. Сви говори, осим панегирика IX, посвећени су неком од актуелних римских августа или цезара, Максимијану, Констанцију I, Константину I, Криспу (317–326), Константину II, Јулијану или Теодосију I.⁴³

Панегирик II (*Panegyricvs Latini Pacati Drepani dictvs Theodosio*) аутора Латина Паката Дрепанија, посвећен је цару Теодосију, и написан је поводом недавне победе над узурпатором Магном Максимом. Пакат је вероватно био наставник реторике у школи у Бурдигали (Бордо). Свој говор прочитао је пред царом, његовим двором и Сенатом током Теодосијеве посете Риму, између 13. јуна и 30. августа 389. године.⁴⁴

Панегирик III (*Gratiarvm actio Mamertini de consulatu suo Iuliano imperatori*) аутора Клаудија Мамертина састављен је као говор захвалности цару Јулијану за додељено звање конзула за 362. годину. Мамертин је био близак сарадник цара Јулијана и учесник побуне и похода против Констанција II, што је забележено у панегирику. Обављао је функције начелника царске благајне (*comes sacrum largitionum*), а потом преторијанског префекта за Илирик, Италију и Африку. Своју беседу саопштио је 1. јануара 362. године пред Сенатом у Цариграду.⁴⁵

Панегирик IV (*Nazarii dictvs Constantino*) настао је поводом прославе почетка пете године (*quinquennalia*) од избора Константинових синова, Криспа и Константина II, у звања цезара, марта 321. године. Назарије, аутор панегирика, био је вероватно пореклом из Галије и свој говор саопштио је у Риму, величајући победу цара Константина над узурпатором Максенцијем остварену девет година раније. Август Константин није био присутан при обележавању годишњице и читању Назаријевог говора, али су двојица поменутих цезара можда били међу слушаоцима.⁴⁶

⁴² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 35–37; Радуловић 2018, 57.

⁴³ Радуловић 2018, 57–58.

⁴⁴ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 437, 443–444.

⁴⁵ Исто, 386–389.

⁴⁶ Исто, 334–338; Rees 2012, 30.

Панегирик V (*primvs dictvs Constantino; gratiarvm actio Constantino avgvsto*) анонимног аутора, политичара родом из града Августодуна (Отен), настао је у знак захвалности цару Константину за додељене пореске олакшице граду. Похвална беседа изговорена је у граду *Augusta Treverorum* (Тријеру), пред августом и његовим двором, вероватно 311. године.⁴⁷

Панегирик VI (*secvndvs; incerti panegyricvs Constantino avgvsto dictvs*) непознатог беседника, наставника реторике родом из Августодуна, човека зрелих година, који је некад радио и на царском двору. Панегирик је саопштен поводом годишњице оснивања града Тријера, и убрзо након слома Максимијанове побуне, највероватније августа 310. године. У говору се величају успех Констанцијевог сина у борби са варварима, угушење устанка бившег тетрарха и истиче се нова владарска идеологија.⁴⁸

Панегирик VII (*tercivs; incerti panegyricvs Maximiano et Constantino dictvs*) написао је непознати галски аутор, поводом склапања брака између Константина и Максимијанове кћерке Фаусте, и поводом Максимијанове промоције свог зета у звање августа. Тачан датум и место одржавања две прославе и саопштења беседе није познат, али се сматра да се то десило августа или септембра 307. године у Тријеру, у моменту док је Галерије био у походу на Италију и држао Рим по опсадом. У панегирику се велича бивши август Максимијан, и оправдава његов поновни долазак на власт.⁴⁹

Панегирик VIII (*qvartvs; incerti panegyricvs Constantio caesari dictvs*) посвећен је цезару Констанцију, и настао је поводом победе над узурпаторима Караузијем и Алектром, и обнове римске власти над Британијом. Говор је саставио неименовани беседник старијих година, који је претходно радио на Максимијановом и Констанцијевом двору у Тријеру. Највероватније пролећа 297. године у Тријеру, аутор је, у име грађана Августодуна, панегириком честитао цезару на оствареним успесима.⁵⁰

Панегирик IX (*qvintvs; Evmenii pro instavrandis scholis oratio*) аутора Еуменија, наставника реторике у школи у Августодуну, посвећен је управнику провинције са молбом да Еуменије искористи своју плату за обнову школе. Година настанка беседе не зна се поуздано, али је свакако после ослобођења Британије коју аутор помиње у говору, и у моменту док је Максимијан ратовао у Африци, Диоклецијан био у Египту, а Галерије

⁴⁷ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 254–256; Овај панегирик није разматран даље у докторату.

⁴⁸ Исто, 211–215.

⁴⁹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 179–185; Радуловић 2017, 262 н. 51.

⁵⁰ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 104–106.

предводио поход против Персије, негде између 297. и 299. године. Панегирик је саопштен највероватније у Лугдуну (Лион), или евентуално у Августодуну, или у Тријеру.⁵¹

Панегирик X (*sextvs; Mamertini panegyricvs Maximiano avgvsto dictvs*) непознатог аутора, родом из Тријера, посвећен је августу Максимијану и изговорен је на прослави „рођендана града Рима” (*natalis Romae dies*) 21. априла, највероватније 289. године у Тријеру. У панегирику се славе августове победе у борби са варварима, почетни Максимијанови успеси у рату против Каракузија и сложна владавина двојице савладара, Диоклецијана и Максимијана.⁵²

Панегирик XI (*Eivsdem magistri memet (Mamertini) genethliacvs Maximiani avgvsti*) такође је посвећен Максимијану и настао је поводом прославе царевог рођендана, 291. године, скоро сигурно у Тријеру. Аутор није познат, али се у појединим преписима панегирика појављује име Мамертин, изведено из скраћенице у наслову *magistri memet*. Извесном Мамертину приписује се ауторство и над панегириком X, са којим је несумњиво био упознат. У говору се кратко помињу недавни сукоби двојице августа са варварима, њихов састанак у Медиолану крајем 290. године и призива се срећа у даљој борби против Каракузија.⁵³

Панегирик XII (*dictvs est Constantino filio Constantii*) неименованог аутора у зрелим годинама, последњи је похвални говор у збирци. Саопштен је у Тријеру 313. године, приликом прославе царевог тријумфа над Максенцијом. Уз панегирик IV, главни је извор за поменути грађански рат.⁵⁴

Темистије (Θεμιστιος)

Темистије је рођен око 317. године, највероватније у Пафлагонији, али је већи део свог живота провео у Цариграду.⁵⁵ Школовао се под утицајем свога оца, филозофа Евгенија. Током пете деценије IV века започео је сопствену професорску каријеру, прво изван Цариграда а потом и у њему. Темистијев политички успон креће под августом Констанцијем II, и 355. године постаје припадник Сената.⁵⁶ Вероватно је био последњи проконзул Константинопоља 358/359. године, пре него што је уведено ново звање за управнике престонице, градског префекта. Поново је 383. или 384. године

⁵¹ Исто, 145–148; Rees 2012, 30.

⁵² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 41–43.

⁵³ Исто, 76–79; Rees 2012, 29.

⁵⁴ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 288–290.

⁵⁵ Heather – Moncur 2001, 1.

⁵⁶ Heather – Matthews 2004, 11.

изабран да буде префект града, да би се након кратке службе убрзо повукао из политичког живота.⁵⁷ Преминуо је око 389. године у Цариграду. Током своје тридесетогодишње политичке каријере, Темистије је служио под петорицом римских царева (Констанције II, Јулијан, Јовјан, Валенс и Теодосије I), био близак са већином њих посветивши им пуно својих беседа. Иако увек спреман да брани и велича политику актуелног владара, Темистије је наступао и као саветник римским императорима, и био слободан да у царским говорима, по бројним питањима, пренесе и заступа ставове или Сената, или грађана Цариграда, или своје личне.⁵⁸ Премда паганин по верском убеђењу, био је толерантан према хришћанима. Сачувано је укупно тридесет и четири говора који се приписују Темистију, од тога тридесет и три на грчком и једна беседа, говор XII, на латинском језику, за коју се сматра да је фалсификат из XVI века.⁵⁹ Беседе, нумерисане према издању збирке Гвилијелма Диндорфинија, штампане у Лајпцигу 1832. године, подељене су у две групе: политички говори (првих деветнаест говора, скоро сви царски панегирици) и приватни говори (од говора XX закључно са говором XXXIV).⁶⁰

Говор I, назван „О човекољубљу, или Констанције” (*Περὶ φιλανθρωπίας ἢ Κωνσταντίου*) први је царски панегирик који је Темистије саставио и прочитао пред Констанцијем, највероватније 347. године у Анкири (Анкара), током цареве посете граду. Овим говором Темистије је успео да се повеже са самим царом, и да започне да гради своју политичку каријеру.⁶¹ У панегирику кратко се помињу и недавни сукоби Римљана са Персијанцима на источном фронту.

Говор II, „Констанцију, да је цар пре свега филозоф, или говор захвалности” (*Εἰς Κωνσταντίον, ὅτι μάλιστα φιλόσοφος ὁ βασιλεὺς ἡχαριστήριος*) беседник је саопштио у одсуству цара, пред Сенатом у Цариграду, новембра или децембра 355. године.⁶² У говору су, између осталог, забележени нови сукоби са Персијанцима, Констанцијево сузбијање Магненцијеве и Ветранионове побуне, и помиње се да је август туговао за погинулом браћом—савладарима.

Говор III, „Изасланички [говор] у име Константинопоља саопштен у Риму” (*Πρεσβευτικός υπὲρ Κωνσταντινουπόλεως ρηθείς ἐν Ρώμῃ*) Темистије је одржао маја 357. године, када је на челу сенаторске делегације из Цариграда путовао у Рим, сусрео се са

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Penella 2000, 2–4.

⁵⁹ Исто, 5.

⁶⁰ Dindorfio 1832, 1–711.

⁶¹ Heather – Moncur 2001, 69–71.

⁶² Vanderspoel 1995, 89–90.

августом и честитао му на победи над узурпатором и ослобођењу старе престонице.⁶³ Беседник пореди Констанцијев успех са успехом његовог оца у сукобу са Максенцијем.

Говор IV „Цару Констанцију” (*Εἰς τὸν αυτοκράτορα Κωνστάντιον*) највероватније је презентован крајем 357. или почетком 358. године, након Темистијевог повратка из Рима у Константинопољ. Август није био присутан при саопштењу Темистијеве беседе, већ се налазио у Сирмију.⁶⁴ Слично као и у претходна два царска говора, беседник велича владарове успехе у борбама са Персијанцима, у сукобу са варварима на Дунаву, победу у сузбијању побуне на западу, и похваљује избор Јулијана за савладара.

Говор V под именом „Конзулство, цару Јовјану” (*Υπατικός εἰς τὸν αυτοκράτορα Ιοβιανόν*), једини је познати панегирик именованом владару који је Темистије саопштио 1. јануара 364. године у Анкири, приликом сусрета са царом. Повод за настанак говора је Јовјанов избор у конзула заједно са својим малолетним сином, Варонијаном.⁶⁵ У беседи се кратко помиње и претходно склопљени мир са Персијом под тешким условима за Римљане, што Темистије на себи вешти начин покушава да прикаже у што бољем светлу.

Говор VI, „Братска љубав, или о човекољубљу” (*Φιλάδελφοι, ἡ περὶ φιλανθρωπίας*) посвећен је двојници браћи савладарима, Валентинијану и Валенсу. Темистије је беседу презентовао у Цариграду, пред царом Валенсом, највероватније крајем 364. године.⁶⁶ У говору се хвали заједничка и сложна владавина двојице браће, религијска толеранција коју су следили, и помиње се покојни Констанције и његов благи третман према побуњенику Ветраниону.

Говор VII, назван „О несрећнима за време Валенса” (*Περὶ τῶν ἡτυχηκότων ἐπὶ Οὐάλεντος*) Темистије је написао поводом победе на узурпатором Прокопијом, чијој побуни у Цариграду је сам сведочио. Хвалоспев је састављен и изговорен у престоници, неколико месеци након окончања устанка, крајем 366. или почетком 367. године, пред августом Валенсом.⁶⁷ У говору се описује побуна „злог” Прокопија и хвали се царева милост исказана према побуњеницима и Цариграђанима који су пристали уз узурпатора.

⁶³ Heather – Moncur 2001, 114–116.

⁶⁴ Wintjes 2003, 703–708.

⁶⁵ Heather – Moncur 2001, 149, 153–154.

⁶⁶ Исто, 173–178.

⁶⁷ Vanderspoel 1995, 161–162.

Говор VIII, „Петогодишњица” (*Πενταετηρικός*) написан је у славу обележавања почетка пете године Валентинијанове и Валесове владавине, и изговорен је 28. марта 368. године у Марцијанопољу (Девња), пред царом Валенсом.⁶⁸ Поново се велича сложна владавина двојице августа, помиње се и војска која се спрема за сукоб са Готима (Темистије ју је видео својим очима), и дају се кратке асоцијације на победу над Прокопијем.

Говор IX, „Протрептик (обраћање, опомена) младом Валентинијану” (*Προτρεπτικός Ουαλεντινιανώ νέω*) Темистије је написао поводом избора Валенсовог малолетног сина, Валентинијана, за конзула 1. јануара 369. године. Беседник се или налазио са царском породицом у Марцијанопољу, где је и саопштио свој говор, или га је написао у Цариграду и послао цару да се прочита.⁶⁹ Темистије се у говору обраћа малом царевићу, упознаје га са врлинама и достигнућима његовог оца и предвиђа му успешну будућност.

Говор X, „О миру, Валенсу” (*Επί τῆς εἰρήνης Ουάλεντι*) настао је поводом склапања мира између Римљана и Гота, и презентован је почетком 370. године у Цариграду, пред Сенатом и августом.⁷⁰ Темистије беседом поздравља успостављање мира, и труди се да прикаже мир царевом милошћу према Готима, а не споразумом између две равноправне стране, што је он заиста и представљао.

Говор XI под именом „Десетогодишњица, или о стварима које приличе цару” (*Δεκαετηρικός, ἡ περί τῶν προπόντων τῷ βασιλεῖ*) Темистије је саопштио 28. марта 373. године у Антиохији, пред августом, поводом обележавања почетка десете године Валенсове владавине.⁷¹ Панегиричар помиње Валенсове сукобе са Персијанцима, склапање мира са Готима, и милост указану неколико година раније према Прокопијевим присталицама, са надом да ће римски император поново показати благост након сурове владавине претходне две године.

Говор XIV, „Изасланички [говор] цару Теодосију” (*Πρεσβευτικός εἰς Θεοδοσίον αυτοκράτορα*) прва је Темистијева беседа посвећена именованом августу. У склопу делегације сенатора, Темистије је крајем пролећа 379. године посетио новог римског владара у Тесалоники (Солун) и честитао му на избору у царско звање.⁷² Говором

⁶⁸ Heather – Matthews 2004, 12.

⁶⁹ Vanderspoel 1995, 171–172.

⁷⁰ Heather – Matthews 2004, 12.

⁷¹ Vanderspoel 1995, 177.

⁷² Heather – Moncur 2001, 218.

беседник изражава наду да ће нови август и вешти војсковођа решити готско питање војном силом и донети Римљанима спас.

Говор XV, „Теодосију, највеличанственијем у врлинама” (*Εἰς Θεοδοσίον, τῆς ἡ βασιλικωτάτη τῶν ἀρετῶν*) Темистије је представио у Цариграду, крајем јануара 381. године, пред владаром и његовим двором, вероватно на годишњицу Теодосијеве владавине (19. јануара).⁷³ Овим хвалоспевом велича се заједничка владавина Грацијана и Теодосија, и наводи се да ће се августи побринути за Готе, али доста умеренијим тоном него што је то случај у претходном говору.

Говор XVI, „[Говор] захвалности цару за мир и за конзулство генерала Сатурнина” (*Χαριστήριος τῷ αυτοκράτορι υπέρ τῆς ειρήνης καὶ τῆς υπατείας τοῦ στρατηγού Σατορνίνου*) саопштен је 1. јануара 363. године у Константинопољу, пред владаром, двором и Сенатом.⁷⁴ Темистије својим говором слави склопљени мир са Готима и промену царске политике према њима, и наводи да ће Римљани управо благим и милостивим наступом умирити Готе и придобити их на своју страну, а истовремено помириће се и са Персијанцима и вратиће изгубљене територије на истоку.

Говор XVIII назван „О царевј љубави према слушању [речи]” (*Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως φιληκοῦας*) саопштен је крајем лета 384. године, по окончању Теодосијевог првог „неуспешног” похода против Магна Максима, који се и помиње у беседи. Није сигурно да ли је Теодосије био у престоници када је Темистије представио свој говор.⁷⁵ Беседник кратко помиње и решени проблем са Готима, и обраћа се царевом сину, Аркадију, чији је старатељ постао у августовом одсуству током експедиције према Рајни.

Говор XIX, „О човекољубљу цара Теодосија” (*Επὶ τῇ φιλανθρωπία τοῦ αυτοκράτορος Θεοδοσίου*) настао је вероватно кад и претходни говор, крајем лета 384. године, и Темиситије га је изговорио пред цариградским Сенатом, можда и у присуству августа Теодосија.⁷⁶ Беседник поново помиње победу над Готима извојевану милостивом политиком, и велича цареву универзалну владавину над читавим светом, потпуно игноришући Магна Максима и његову узурпацију на западу.

Говор XXXIV под називом „Онима који [ме] оптужују што сам прихватио функцију” (*Πρὸς τοὺς αἰτιασαμένους ἐπὶ τὸ δέξασθαι τὴν ἀρχήν*), Темиситије је саставио

⁷³ Исто, 230.

⁷⁴ Исто, 255.

⁷⁵ Vanderspoel 1995, 210–211.

⁷⁶ Исто, 213.

себи у одбрану, и саопштио пред Сенатом, крајем 384. или почетком 385. године.⁷⁷ Последњи је познати Темистијев говор написан пре смрти. Осим одговора на критике у вези своје службе на месту градског префекта, беседник између осталог хвали и Теодосија и поново истиче предност склопљеног мира са Готима. Тврди да су се варвари примирили, населили на римској територији, и изражава уверење и да ће се Готи у блиској будућности потпуно асимиловати са Римљанима.

Ливаније (Λιβάνιος)

Савременик и познаник Темистија, грчки ретор и филозоф Ливаније рођен је 314. године у Антиохији у угледној породици.⁷⁸ Почетно образовање стекао је у родном граду, а потом продужио даље школовање у Атини. Каријеру наставника реторике започео је 340. године у Цариграду, а затим наставио у Никеји и Никомедији.⁷⁹ Панегириком Констанцију и Констансу почео је да гради своју репутацију беседника и привукао је пажњу старијег августа да га позове 349. године да преузме место наставника реторике у школи у Цариграду. Кроз четири године, уз дозволу Констанција, вратио се у Антиохију и постао главни учитељ реторике и особа задужена за састављање прикладних говора у име града поводом прослава или посета државних званичника.⁸⁰ Посредовао је између цара Јулијана и грађана Антиохије ради међусобног измирења. Због свог паганства и остварених политичких веза, постао је сумњичав под владавинама Јовјана и Валенса. Иако му је цар Теодосије доделио почасно звање или преторијанског префекта или квестора, Ливаније није успео да поврати свој ранији утицај. Умро је највероватније 393. године.⁸¹ Иза себе оставио је бројне написане говоре, што посвећене одређеним личностима или прославама, што моделе писане за потребе наставе, што говоре састављене на разне историјске или митолошке теме, и преко хиљаду и по писама. Ливанијеве шездесет и четири беседе на грчком језику настале су у периоду од 344. до 392. године, и припадају свим тројима категоријама говорништва (епидеиктичког, саветодавног и судског).⁸² Нумерисане су

⁷⁷ Heather – Moncur 2001, 304.

⁷⁸ Gibson 2008, xvii.

⁷⁹ Bradbury 2004, 6–7.

⁸⁰ Gibson 2008, xvii–xviii.

⁸¹ Bradbury 2004, 10–12.

⁸² Gibson 2008, xviii–xvix;

према издању Рикарда Фоерстера и штампане у Лајпцигу у четири књиге, у периоду од 1903. до 1908. године.⁸³

Говор I, „Живот, или О својој судбини (срећи)” (*Βίος ἢ Περί τῆς αὐτοῦ τύχης*) Ливанијево је аутобиографско дело. Први део, од 1. до 155. параграфа, написан је као јединствена целина, око 374. године, док је део од 156. до 285. параграфа Ливаније дописивао накнадно, у деловима, све до своје смрти.⁸⁴ Аутор, између осталог, помиње и Констанцијеву борбу против узурпатора, Јулијанов поход на Ктисифон и погибију, Валенсов благи третман према Прокопијевим присталицама, али жесток према видовњацима и пророцима након Теодорове завере, и цареву погибију у битки код Адријанопоља.

Говор II, „Онима који га називају заморним” (*Πρός τοὺς βαρύν αὐτόν καλέσαντας*) Ливаније је написао 380. или 381. године, као одговор на прозивке да је тежак човек, сматрајући да су му такав епитет доделили непријатељи јер прозива све пороке у савременом друштвено–политичком животу, и чезне за прошлошћу.⁸⁵ У говору, аутор помиње и битку код Адријанопоља и пита се шта је довело до пропасти римске војске.

Говор IV под насловом „О не брбљању” (*Περί τοῦ μὴ ληρεῖν*) састављен је између 388. и 390. године, као реакција на оптужбе извесног Евтропија. Беседом аутор се брани али и узвраћа Евтропију још тежим оптужбама. Ливаније вероватно никада није јавно представио свој говор, али је можда у писаној форми био доступан многим да га прочитају.⁸⁶ У беседи помиње се и победа Теодосија над Магном Максимом.

Говор XI, „Антиохијски” (*Αντιοχικός*) Ливаније је написао поводом одржавања Олимпијских игара у граду, 356. године. У делу најпре се говори о историји Антиохије још од оснивања, а потом о граду, становницима и управи у Ливанијево време.⁸⁷ Беседник бележи и да су грађани Антиохије издржавали Констанцијеву војску, и да је цар више пута боравио у њиховом граду док је ратовао против Персије.

Говор XII назван „Конзулу цару Јулијану” (*Εἰς Ἰουλιανὸν αὐτοκράτορα ἕπατον*) Ливаније је представио 1. јануара 363. године у Антиохији пред Јулијаном, поводом избора августа за конзула. Дело је прави панегирик именован владару, и величају се цареве врлине.⁸⁸ Аутор описује и Констанцијеву „погубну” политику према Персији,

⁸³ Foerster 1903, 79–534; Foerster 1904, 1–572; Foerster 1906, 1–485; Foerster 1908, 3–498.

⁸⁴ Van Hoof 2014, 11.

⁸⁵ Malosse 2014, 94–95.

⁸⁶ Исто, 95.

⁸⁷ Исто, 96–97.

⁸⁸ Norman 1969, 36–37 n. a; Malosse 2014, 84.

Јулијанов рат са варварима у Галији, супарништво са старијим савладаром, избор у звање августа и смрт Констанција.

Говор XIII, „Поздравни [говор] Јулијану” (*Προσφωνητικὸς Ἰουλιανῷ*) беседник је саставио поводом Јулијановог доласка у Антиохију, јула 362. године, и вероватно га саопштио пред августом. Тема је идентична као и у претходно поменутом говору.⁸⁹ Беседник такође помиње и долазак цезара Јулијана у Галију, рат са варварима, проглашење у августа и поход према Цариграду.

Говор XV, „Изасланички [говор] Јулијану” (*Πρεσβευτικὸς πρὸς Ἰουλιανόν*) Ливаније је написао и послао августу док је био у походу на Персију, марта 363. године, када су у Антиохију пристизале прве вести о успесима, што се и помиње у говору. Беседа вероватно није стигла августу на време да је прочита за живота. Антиохијски ретор настојао је да посредује између августа и својих суграђана ради измирења.⁹⁰

Говор XVI под називом „Антиохијцима о царевој срџби” (*Πρὸς Ἀντιοχείας περὶ τῆς τοῦ βασιλέως ὀργῆς*) састављен је у исто време кад и претходни говор, и са истом намером, али никада није јавно саопштен.⁹¹ Аутор наводи да је Јулијан успешно наступао у походу према Персији.

Говор XVII, „Тужбалица Јулијану” (*Μονοιδία ἐπὶ Ἰουλιανῷ*) Ливаније је написао 364. или 365. године, погођен тугом услед смрти владара коме се дивио и кога је поштовао.⁹² Беседник пише о тешкој судбини која је задесила царство, августовој смрти у персијској земљи, а укратко помиње и Јулијанову управу над Галијом и поход на Цариград.

Говор XVIII под именом „Надгробни [говор] Јулијану” (*Επιτάφιος ἐπὶ Ἰουλιανῷ*), написан 365. године, најдужи је говор који је Ливаније саставио. Иако се на самом почетку обраћа публици, аутор никада није јавно изложио своју беседу. Јулијан је, за Ливанија, идеалан владар и најбољи човек свог времена.⁹³ У говору прати се читав Јулијанов живот, од школовања, преко периода владавине у рангу цезара и августа, све до смрти и сахране. Помиње се и Констанцијева „неуспешна” политика према Персијанцима, долазак Јовјана на власт и склапање мира.

⁸⁹ Norman 1969, 2–3 n. a; Malosse 2014, 84.

⁹⁰ Norman 1969, xxxii, li; Malosse 2014, 84.

⁹¹ Norman 1969, xxxii, li; Malosse 2014, 84.

⁹² Norman 1969, li; Malosse 2014, 84.

⁹³ Norman 1969, xxxiv, li, 279 n. b; Malosse 2014, 84.

Говор XIX, „Цару Теодосију о побуни” (*Πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα περὶ τῆς στάσεως*) Ливаније је саставио крајем 387. или почетком 388. године, након побуне у Антиохији изазване повећањем пореза, где је дошло до уништења статуа цара и његове породице. Ливаније се потрудио да посредује за своје суграђане код владара и измоли опроштај.⁹⁴ У беседи описује се и губитак римских територија на истоку под Констанцијом, Валенсово опроштење Цариграђанима због учешћа у Прокопијевој буни и успех Теодосија у борби против Гота.

Говор XX, „Цару Теодосију после помирења” (*Πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα ἐπὶ ταῖς διαλλαγαῖς*) састављен је у кратком временском периоду након претходног говора, где се беседник захваљује августу на показаној милости према Антиохији након устанка.⁹⁵ Поново се помиње Валенсова милост према побуњеницима, и преговори између Теодосија и Персијанаца о миру.

Говор XXIV назван „О освети Јулијана” (*Περὶ τῆς τιμωρίας Ἰουλιανοῦ*) први је говор које је Ливаније написао Теодосију, крајем пролећа или почетком лета 379. године. Беседник настоји да убеди новог римског владара да буде благонаклон и према паганима, и саветује га да малим уступцима може стећи и њихову подршку.⁹⁶ У говору описује се и Јулијанов рат са Персијом, погибија и погреб, помиње се Прокопијев устанак, битка код Адријанопоља и терор Гота над Римљанима. Ливаније позива Теодосија да освети Јулијана и уништи варваре.

Говор XXX, „Цару Теодосију за светилишта” (*Πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα ὑπὲρ τῶν ἱερῶν*) написан је између 381. и 392. године (највероватније 386. године), и вероватно никад није јавно представљен. Ливаније у говору моли цара да спречи насиље епископа, монаха и царских чиновника над паганским храмовима, тј. да се заустави уклањање паганства из јавног живота.⁹⁷ Беседник пише и о „плашљивом” Констанцију у борби са Сасанидима, и о Јулијану који би уништио Персијанце да му није било предодређено судбином да погине у походу.

Говор XXXII, „Никоклеју о Трасидеју” (*Πρὸς Νικοκλέα περὶ Τρασυδαίου*) Ливаније је саставио 387. или 388. године, као одговор на оптужбе извесног Трасидеја. Он и Ливаније сукобили су се око посланства које је требало да се упути из Антиохије на царски двор и захвали Теодосију за милост након устанка.⁹⁸ У беседи помиње се и

⁹⁴ Malosse 2014, 85.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Исто, 86.

⁹⁷ Исто; Van Nuffelen 2014, 300.

⁹⁸ Malosse 2014, 95.

мир који влада између Римљана и Персијанаца, и оптужба да је Ливаније био пријатељ узурпатору Магну Максиму.

Говор XLVII под насловом „О зашитама (протекцијама)” (*Περὶ τῶν προστασιῶν*) састављен је 391. године, у коме Ливаније описује проблем са којим се сусрећу сељаци–земљорадници који се стављају под заштиту моћних војсковођа, ради одбране од крупних земљопоседника и убирача пореза. За узврат, морају да раде и за војсковођу и за његове војнике.⁹⁹ У делу успутно се наводи да је Теодосије сузбио Готе и зауставио тиранију.

Говор XLVIII, „[Градском] већу” (*Πρὸς τὴν βουλὴν*) Ливаније је написао 388. године, у одбрану закона којим се забрањује градским већницима да продају своја имања људима који нису чланови истог већа.¹⁰⁰ У говору, беседник помиње и извесне побуњенике који се боре против царева, и стога заслужују смртну казну.

Говор L, „Земљорадницима о принудном раду” (*Υπὲρ τῶν γεωργῶν περὶ τῶν ἀγγαρειῶν*) написан је 385. године, и бави се истом темом као говор XLVII, тј. тешким положајом у коме су се нашли земљорадници.¹⁰¹ Ливаније бележи и да је Теодосије поразио непријатеље, мислећи на Готе.

Говор LIX, „Царски [говор] Констанцију и Констансу” (*Βασιλικὸς εἰς Κωνσταντίον καὶ Κώνσταντα*) први је панегирик који је Ливаније посветио римским владарима, и најстарији је говор из колекције сачуваних беседа, написан крајем лета 344. године и представљен августу Констанцију.¹⁰² Осим података о Констанцијевој борби са Персијанцима у битки код Синагре, и Констансовој „зимској експедицији” према Британији, беседник помиње и Галеријеву победу над Сасанидима, Константинову борбу против Максенција, сукоб са Готима, и односу Константина према источним суседима.

Говор LXII насловљен „Онима који исмејавају његово подучавање” (*Πρὸς τοὺς εἰς τὴν παιδείαν αὐτὸν ἀποσκώψαντας*) написан је највероватније 382. године, након говора II, где Ливаније побија критике анонимне особе да је добар говорник, али лош учитељ, и да нико од његових студената није остварио успешну каријеру.¹⁰³ Беседник набраја неколико својих ученика који су радили или као државни чиновници, или при

⁹⁹ Исто, 86–87.

¹⁰⁰ Norman 1969, lii; Malosse 2014, 91.

¹⁰¹ Malosse 2014, 86–87.

¹⁰² Lieu – Montserrat 2003, 158, 161–162.

¹⁰³ Norman 2000, 382; Malosse 2014, 94.

владарском двору. Међу њима, са тугом помиње Андроника, управника дијацезе Тракије под узурпатором Прокопијем, и његову трагичну смрт по угушењу побуне.

Јулијан (Ιουλιανός)

Флавије Клаудије Јулијан рођен је 331. или 332. године у Цариграду, као син Јулија Констанција и унук цезара и августа Констанција I. Један је од ретких сродника Константинових синова који је преживео покољ 337. године, након чега је бригу о њему преузео брат од стрица, август Констанције II.¹⁰⁴ Школовао се у Никомедији и у Атини, и крајем 355. године, Констанције га је позвао да заједно учествују у власти доделивши му звање цезара, руку своје сестре Хелене, и управу над Галијом. Јулијан се показао вештим војсковођом у борби против варвара на Рајни, стекао наклоност својих војника и фебруара 361. године у Паризијима (Париз) прогласио се за августа без сагласности старијег савладара.¹⁰⁵ Покренуо је поход према Цариграду у сукоб са Констанцијем, али га је на путу сустигла вест о смрти свог рођака. У рат са Персијанцима кренуо је марта 363. године, где је кроз три месеца погинуо смртоносно рањен копљом.¹⁰⁶ Његова владавина остала је обележена по покушају оживљавања паганства и сузбијању утицаја хришћанства, али без прогона Христових следбеника. Јулијан је, попут Темистија и Ливанија, био школован и продуктиван писац, и саставио је неколико похвалних говора, писао филозофске и теолошке текстове, сатирична дела, и велики број писама.¹⁰⁷ Три панегирика, Јулијан је написао и посветио августу Констанцију и августу Евсевији. Царски похвални говори, нумерисани су према издању сабраних дела цара Јулијана у три књиге, штампане у Лондону 1913. и 1923. године, преводиоца Вилмер Кејв Врајт.¹⁰⁸

Говор I, „Енкомион Јулијана цезара, цару Констанцију” (*Ιουλιανόν καίσαρος ἐγκώμιον εἰς τὸν αυτοκράτορα Κωνσταντίον*) написан је крајем 356. или почетком 357. године. Панегирик је Констанцију на двор у Медиолану (Милано) однео Јулијанов настојник ложнице, евнух Евтерије, у моменту када је цезар био оптужен пред августом да му није веран, и да јача свој положај како би напредовао у звању.¹⁰⁹ Евтерије је успешно одбранио свог господара. Јулијан је панегирик саставио као прави

¹⁰⁴ OCD, 800 (Smith, R. B. E.).

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ Исто.

¹⁰⁸ Page – Rose 1913a, 1–345.

¹⁰⁹ Athanassiadi 1992, 61.

царски говор, по Менандаровом упутству.¹¹⁰ У делу кратко се помињу и успеси владара тетрархије, августових предака, а највише се описују Констанцијеве борбе са Персијанцима (битка код Синагре, опсада Нисивиса) и сузбијање тројице побуњеника, Магненција, Ветраниона и Силвана.

Говор II назван „[Енкомион] Јулијана цезара о царевим делима, или о владавини” (*Ιουλιανόν καίσαρος περί τοῦ αυτοκράτορος πράξεων ἢ περί βασιλείας*) Јулијан је написао крајем 357. или током 358. године, након победе у битки код Аргентората (Стразбур), када је опет оптужен пред августом, овог пута за претерано хвалисање у победама над Германима у Галији. Цезар је морао поново, величајући Констанција, да доказује своју оданост цару.¹¹¹ Као и у претходном говору, понављају се готово идентични описи ратних похода Константиновог сина.

Говор III под именом „Енкомион Јулијана цезара, царици Евсевији” (*Ιουλιανόν καίσαρος Ευσεβίας τῆς βασιλίδος ἐγκώμιον*) састављен је убрзо након првог панегирика цару Констанцију. Јулијан се овом беседом срдечно захваљује својој добротинитељки на саветима и заузимањима за њега код августа.¹¹² У говору помиње се како је Констанције успео да врати узурпирани престо назад, а пред крај беседе описује се царичина посета Риму, вероватно током 356. године, док је Констанције био у походу преко Рајне.

Амброзије (Ambrosius)

Медиолански епископ и хришћански теолог, Аурелије Амброзије рођен је у Тријеру око 339. године, од истоименог оца, преторијанског префекта Галије.¹¹³ Образовање из реторике стекао је у Риму, а потом је радио на двору преторијанског префекта у Сирмију. Током мандата конзуларног управника области Емилије и Лигурије, 374. године умешао се у спор између следбеника Никејског учења и аријанаца у Медиолану, где је изненада проглашен за епископа, функције коју је обављао све до своје смрти, 397. године.¹¹⁴ Као следбеник правоверног хришћанства, Амброзије се подједнако борио и против аријанства и против паганства у Италији. Са римским владарима, Грацијаном, Валентинијаном II и Теодосијом I, одржавао је

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Исто, 62–63.

¹¹² Исто, 61–62.

¹¹³ ODLA I, 58 (Lunn–Rockcliffe, S.)

¹¹⁴ Исто.

редовну комуникацију и саветовао их, заступао и бранио њихово право на владавину пред узурпатором Магном Максимом. Истовремено, као особа високог ауторитета, умео је и да се успротиви самим царевима и њиховим одлукама. Написао је пуно дела, у виду коментара на библијске текстове, објашњења хришћанског учења, химни, и велики број писама.¹¹⁵ Тројици поменутих римских владара саставио је посмртне беседе.

Надгробни говор цару Теодосију (*De obitu Theodosii*) Амброзије је одржао фебруара 395. године у катедрали у Медиолану, четрдесетог дана од цареве смрти, пре него што је тело послато за Цариград.¹¹⁶ Теодосијев син и малолетни цар, Хонорије, надзорник и регент Стилихон, чланови царског двора, војни и цивилни државни чиновници, били су присутни при Амброзијевој беседи. Говор је, осим религијског, имао и политички значај: медиолански епископ пружио је подршку Стилихону да буде старатељ не само над Хоноријем, већ и над другим августом, Аркадијем у Цариграду.¹¹⁷ Беседом се препоручује и амнестија свих следбеника узурпатора Евгенијева. У текст посмртног говора Теодосију. Амброзије је унео причу о Константиновој мајки Хелени, и проналаску крста Христовог распећа, са јасном поруком будућим римским владарима да се морају држати правоверне хришћанске вере.¹¹⁸ У делу се, између осталог, помиње и Теодосијева победа у битки код Фригида, инспирисана вером у хришћанског Бога, и лоша судбина двојице узурпатора, Максима и Евгенија, који су се дрзнули против својих владара.

Клаудијан (Claudianus)

Панегиричар и песник Клаудије Клаудијан, рођен је у Александрији око 370. године.¹¹⁹ Најкасније 394. године дошао је у Италију, ушао у круг блиских људи око Стилихона и повезао се са Хоноријевим двором у Медиолану. Премда му је грчки био матерњи језик, Клаудијан је писао на латинском језику, и саставио више похвалних говора, највише посвећених Хонорију и Стилихону. Истовремено, писао је и инвективне говоре против двојице моћника при двору у Цариграду, преторијанског

¹¹⁵ Исто, 58–59.

¹¹⁶ Liebeschuetz 2010, 174.

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Исто, 174–176.

¹¹⁹ ODLA I, 356 (Dewar, M.)

префекта Руфина, и настојника царске ложнице, евнуха Евтропија.¹²⁰ Иако у говорима нигде директно не саопштава своја религијска убеђења, Клаудијан је по свему судећи био паганин. Преминуо је највероватније 404. године.¹²¹

Панегирик конзулима Олибрију и Пробину (*Panegyricvs dictvs Olybrio et Probino consvlibvs*) први је познати говор на латинском језику који је Клаудијан саставио, поводом избора двојице браће, и својих пријатеља, Аниција Олибрија и Аниција Пробина, за конзуле за 395. годину. Овом беседом писац је показао свој уметнички таленат, привукао пажњу Стилихона, и себи обезбедио утицајан статус у друштву.¹²² У панегирику помињу се и Теодосијеве победе над двојицом узурпатора, Максимом и Евгенијем, тј. како је Теодосије на обронцима Алпа зауставио непријатеље и избавио Рим из невоље.

Два инвективна говора против Руфина (*In Rvfinvm*) Клаудијан је написао највероватније 396. и 397. године.¹²³ Беседник је изрекао тешке оптужбе на рачун упокојеног преторијанског префекта Истока, да је за живота потпаљивао варваре против Рима, и да је саботирао Стилихонову борбу против Гота на Балкану. У другом говору кратко је забележено и да је Теодосије преминуо након што је спасио Римску монархију.

Два инвективна говора против Евтропија (*In Evtropivum*) састављена су 399. године. У беседама жестоко се напада Евтропије, главна личност на двору у Цариграду након пада Руфина 395. године, и први евнух који је икада изабран за конзула за 399. годину, чији избор није био прихваћен у Хоноријевом делу Римске царевине.¹²⁴ Клаудијан описује устанак Гота насељених у Малој Азији, и упаде Хуна преко Кавказа. У првој беседи помиње се и Евтропијева посета пророчишту у Египту и провиђење уништења узурпатора Евгенија, а у другој беседи Клаудије бележи и долазак новог персијског монарха (Јаздгарда) на престо и страх од поновног заоштравања односа између Римљана и Персијанаца.

Синесије (Συνέσιος)

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто.

¹²² Исто; Goold 1990, xiii.

¹²³ ODLA I, 356 (Dewar, M.); Goold 1990, xiv.

¹²⁴ Goold 1990, xv.

Епископ Птолемиде и филозоф Синесије рођен је око 370. године у Кирени у либијском Пентаполису, у аристократској породици.¹²⁵ Школовао се у Александрији код чувене Ипатије, са којом је остао у контакту до краја живота. Око 399. године, отишао је у Цариград као део делегације свог Пентаполиса да измоли од цара Аркадија смањење пореза.¹²⁶ У престоници провео је око три године, након чега се вратио у родни крај. За епископа Птолемиде изабран је 410. године, и ту дужност обављао је све до своје смрти, 414. године. Писао је политичке, теолошке, филозофске и научно–технолошке текстове и химне.¹²⁷

Говор „О владавини” (*Περὶ βασιλείας*) Синесије је посветио августу Аркадију, и саставио током свог боравка у Цариграду, око 399. године. У беседи аутор изражава забринутост за понашање Гота под Гаином у Цариграду, и предлаже августу да направи отклон од варвара и да спроведе реформе, како би спасио државу и друштво од пропасти.¹²⁸ Критикује се и Теодосијева блага политика према Готима у годинама након битке код Адријанопоља, и уплив варвара у римску војску и цивилно чиновништво. Кратко се помиње и збацивање двојице тиранина под Теодосијом.

¹²⁵ *ODLA II*, 1439 (Natal, D.).

¹²⁶ Bergman 1982, 4.

¹²⁷ *ODLA II*, 1439 (Natal, D.)

¹²⁸ Bergman 1982, 50–53.

СПОЉНА ПОЛИТИКА РИМСКОГ ЦАРСТВА

Рат са Персијом

Нерешени проблеми између две царевине, римске и персијске, који трају још од владавине оснивача лозе Сасанида, Ардашира I (224–240) сачекали су цара Диоклецијана по доласку на власт, 284. године. Рим је претходно у рату са Персијом доживео тешке поразе, 244. године у битки код Мишика, где је погинуо цар Гордијан III (238–244) и 260. године код Едесе када је заробљен цар Валеријан (253–260), али и велики успех 283. године у походу цара Кара (282–283) освајањем персијске престонице, града Ктисифона.¹²⁹ Изненадна Карова смрт и одустајање наследника на престолу, цара Нумеријана (283–284) од даљег похода, оставили су Диоклецијану да среди односе са Вахрамом II (276–293), што је и учинио 287. године. Подаци о преговорима царева Диоклецијана и Вахрама и склапању споразума налазе се у латинским панегирицима. Подаци су прилично оскудни, што и јесте разумљиво ако се има у виду да ниједан од сачуваних панегирика из колекције није посвећен директно владарима који су ратовали на источном фронту, Диоклецијану и Галерију, већ њиховим савладарима на западу Максимијану и Констанцију Хлору, али су успеси сматрани заједничким подухватима свих царева. У панегирику X наводи се да су се Персијанци добровољно предали Диоклецијану; сам персијски цар поклонио се августу и „отворио му своје царство” (*regnum suum pandit*) ако римски цар сматра да треба у њега да уђе.¹³⁰ Сасанидски владар желео је да постане августов пријатељ, и својим потчињавањем римском владару стекао је такав статус. Римском цару је послао разне врсте поклона, које је Диоклецијан касније разменио са својим савладаром, Максимијаном приликом њиховог сусрета.¹³¹ Поклоне којима су Персијанци даровали августа и куповали римску благонаклоност кратко се помиње и у панегирицима XI и VIII.¹³² Вахрамова мирољубива политика према Римском царству последица је нестабилности унутар царства. Персијски владар суочио се са узурпацијом брата Хормизда. Као управник области Хорасана на источној граници Сасанидске државе,

¹²⁹ Детаљније Dignas – Winter 2007, 22–26. Након персијске победе, град Мишик променио је име у Пероз Шапур (*победник Шапур*) или Пирисавора; в. ODLA II, 1159 (Wiesehöfer, J.).

¹³⁰ Pan. Lat. X 7. 5; 10. 6–7

¹³¹ Pan. Lat. X 9. 2; 10. 7; Августу су се састали у лето или јесен 288. године. Место састанка није познато, а тема разговора највероватније је била Караузијева узурпација. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 43, 66–67 n. 32.

¹³² Pan. Lat. XI 5. 4; Pan. Lat. VIII 10. 4.

Хормизд подигао је побуну против централне власти и прогласио независност.¹³³ Писац панегирика XI помиње борбу царског узурпатора, и наводи да је „Ормиес” (*Ormies*) имао подршку племена Сака, Руфа и Гелана против свога брата и да није поштовао персијског цара ни као владара ни као брата.¹³⁴ Панегиричар је добро информисан о стању у Персији што показује да су се дешавања у сасанидској монархији са пажњом пратила. Сукоб са узурпатором потрајао је током већег дела Вахрамове владавине, и заокупљеност борбама на истоку вероватно јесте један од разлога за војну слабост Персије на западној граници према Риму и успех римског цара Кара да освоји Ктисифон 283. године, а потом да настане затишје у сукобима и успостави се мир.¹³⁵

Међутим, поставља се питање где је била граница римске и персијске територије по споразуму између Диоклецијана и Вахрама? У историјским изворима нигде није тачно дефинисана граница две државе. Еуфрат је важио за границу Римске империје и Персије, али та се граница померила према Тигру Каровим походом и падом Ктисифона. Проблеми у источном делу Персије, Карова смрт и повлачење цара Нумеријана, по свему судећи оставили су територију између двеју река „ничијом”, тј. ни римска ни персијска војска није се налазила на њој.¹³⁶ Питање је и да ли је споразумом 287. године територија Месопотамије предата Римљанима, или су је Персијанци поново заузели, да ли је евентуално дошло до неке поделе, или је задржан статус кво. Изгледа да ни сами панегиричари нису сигурни у статус те територије, или можда из неког разлога не желе да открију. У панегирику X, описујући претходно реку Рајну као границу према Германији и природну одбрану Галије од упада варварских племена, аутор наводи реку Еуфрат која на исти начин је штитила Сирију пре него што су се сами Персијанци добровољно „предали” (*dederent*) Диоклецијану.¹³⁷ Панегиричар би јасно нагласио као велики успех двојице савладара да је Диоклецијан овладао Месопотамијом ако се то заиста десило и не би у прикривеној и завијеној форми то саопштио као што је урадио у тексту. Описивањем Диоклецијановог успеха сигурно не би на било који начин скренуо са теме свога панегирика, нити увредио Максимијана претераном хвалом његовог савладара.

¹³³ Dodgeton – Lieu 2002, 318 n. 5.

¹³⁴ Pan. Lat. XI 17. 2–3; Назив племена Руфи (*Rufii*) вероватно је грешка у писању имена племена Кушана (*Cussi*). в. Dodgeton – Lieu 2002, 318 n. 6.

¹³⁵ Dodgeton – Lieu 2002, 318 n. 5.

¹³⁶ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 64–65 n. 30.

¹³⁷ Pan. Lat. X 7. 3–5.

Са друге стране, панегирик XI на сличан начин помиње реке–границе римске територије и помиње Рајну, Дунав, Нил и реке „близанце Тигар и Еуфрат” (*gemino Tigris Eufrate*).¹³⁸ Овде није тачно дефинисано да ли је само једна од ове две реке гранична, или се та граница протезала негде између њих две, делећи Месопотамију на два дела, римски и сасанидски. Кратка белешка о успеху најстаријег августа налази се и у панегирику VIII, где писац преувеличано набраја победе тетрарха у борби са непријатељима на границама империје, наводи да је Партија (Персија) иза Тигра смањења тј. ослабљења (*Partho quippe ultra Tigrim redacto*).¹³⁹ Још један податак везан за источну границу налази се у Еуменијевом панегирику IX; аутор наводи да су на рајнској, дунавској и еуфратској граници поново постављене јединице ала и кохорти.¹⁴⁰

Диоклецијанова војна политика била је делом заснована у јачању кључних граница (лимеса) према непријатељима изградњом војних утврђења са посадама. Ради заштите провинција у области Сирије и сигурнијег путовања, током Диоклецијанове владавине изграђен је *strata Dicletiana*, пут који је повезивао Дамаск, Палмиру и Суру на Еуфрату, са кулама стражарницама и војним базама у близини пута.¹⁴¹ Код Амијана Марцелина забележен је важан податак да је Диоклецијан подигао бедеме око града Цирцесија, утврђења са на ушћу реке Кавура у Еуфрат, са његове леве стране, ради одбране Сирије од упада Персијанаца.¹⁴² Амијан не наводи тачно када је Диоклецијан утврдио Цирцесиј, али и не помиње да је икада пао у персијске руке током Диоклецијанове владавине. Може се претпоставити да су бедеми подигнути после споразума са Вахрамом, а пре 296. године и обновљених сукоба са Персијом током владавине Нарзеха (293–302). Цирцесиј се вероватно у томе тренутку налазио близу границе Рима и Персије и био стога важно одбрамбено утврђење од персијског напада. Пошто је град Нисивис био у персијским рукама до 297/298. године, граница је вероватно пролазила негде западније од тог града.¹⁴³ На основу реченог може се претпоставити да је полазила од Цирцесија на Еуфрату, ушла узводно долином реке Кавура, заобилазила Нисивис са западе стране и избијала негде северозападно од града у делу горњег тока реке Тигра.

¹³⁸ Pan. Lat. XI 6. 6.

¹³⁹ Pan. Lat. VIII 3. 3.

¹⁴⁰ Pan. Lat. IX 18. 4; Река Тигар изгледа да није била утврђена. в. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 169–170 n. 73

¹⁴¹ Dodgeton – Lieu 2002, 322 n. 61.

¹⁴² Amm. Marc. XXIII 5. 2.

¹⁴³ Leadbetter 2009, 89; Податак да су Римљани ослободили Нисивис тек након Галеријеве победе над Нарзехом и задржали све до Јовјановог поражавајућег мировног споразума даје Псеудо Јешуа Столпник (Стилит) у својој *Хроници*, Ps. Josh. VII.

Дешавања у Јерменији била су повезана са споразумом између Рима и Персије. Сасанидски цар Шапур I (240–272) уклонио је 252. године са јерменског престола Тиридата II (216–252) из династије јерменских Арсакида, и на престо поставио свог сина Хормизда Ардашира, будућег персијског цара.¹⁴⁴ По доласку Хормизда (272–273) на персијски престо, а потом и Вахрама I (273–276) и Вахрама II, управу над Јерменијом у једном тренутку пре 279/280. године преузео је Нарзех, млађи син цара Шапура. Нарзех је склопио мир са римским августом Пробом (276–282), и вероватно је тим споразуму подељена Јерменија на два дела, западни мањи део и источни. Нарзех је задржао управу над источним делом, док је на место владара западним делом постављен син свргнутог јерменског краља Тиридата II, Хозрој II (279–287), да влада као римски вазал.¹⁴⁵ Међутим, Хозроја је након неколико година владавине убио брат Тиридат и постао нови владар, Тиридат III (287–297), док је син убијеног краља, такође имена Тиридат, побегао Римљанима. Вероватно је римско–персијским споразумом из 287. године потврђена владавина Тиридата III над мањим западним делом Јерменије, док је источним владао Нарзех.¹⁴⁶ Склапањем успешног споразума и потврда римског надзора над источним делом Јерменије, били су довољан разлог да август понесе титулу *Persicus Maximus*, коју је касније напустио када су обновљена непријатељства.¹⁴⁷ Наставак контроле над западним делом Јерменије и римска управа над делом северне Месопотамије, територијом између Тигра и Еуфрата у њиховим горњим токовима, осигурани споразумом између Диоклецијана и Вахрама, у тренутку Вахрамове заузетости побуном на истоку, послужили су панегиричарима да овај релативно скроман дипломатски успех, на себи својствен начин представе као велику победу владајућих августа.

Свега три године након Нарзеховог преузимања персијског престола, римско–сасанидски односи нарушени су и 296. године персијски владар напао је римску Месопотамију и Јерменију.¹⁴⁸ Разлог за изненади напад можда се налази у дешавањима на јерменском престолу. Када је Нарзех 293. године кренуо да преузме престо у Персији, власт над источном делом Јерменије стекао је Тиридад III. Не може се са сигурношћу рећи да ли је то учинио уз Нарзехову дозволу, или је то учинио силом, на

¹⁴⁴ САН XII, 492–493 (Lightfoot, C. S.).

¹⁴⁵ Исто, 493–494.

¹⁴⁶ Исто, 494; Мојсије Хоренатски у својој *Историји Јерменије* наводи да је у трећој години Диоклецијанове владавине, Тиридат дошао на јерменски престо. Moses II, 82.

¹⁴⁷ Leadbetter 2009, 89.

¹⁴⁸ Исто, 89–90; Интересантно је да Паикулски натпис сведочи да је римски август честитао долазак на престо Нарзеху 293. године и да је означен као пријатељ сасанидског владара. B. Paikuli 91.

наговор Римљана. Директно мешање Римљана у питање избора владара у источном деу Јерменије, могло би да послужи као разлог за војну интервенцију сасанидског цара.¹⁴⁹ Римска војска била је неприпремљена за напад. Цезар Галерије, са мањим бројем јединица супротставио се Нарзеху с циљем да заустави продор док не стигну појачања. Битка се одиграла у области римског дела Месопотамије, негде између Каре и Калинике. Иако су претрпели пораз, римски војници су успели да спрече даље напредовање Персијанаца, а Нарзех се окренуо према Јерменији и, наредне 297. године, протерао из ње краља Тиридата.¹⁵⁰ За то време, римска војска се консолидовала, доведена су појачања из Паноније и почетком 298. године Галерије је нанео тежак пораз Нарзеху у битки источно од града Сатале, на територији Јерменије. Овога пута су Персијанци били неприпремљени за напад, а римски цезар успео је да зароби Нарзехову породицу. У потери за непријатељом, римска војска ослободила је читаву Јерменију, освојила области Атропатене и Адиабене, прешла преко Тигра и гонила сасанидског цара све до престонице Ктисифона.¹⁵¹ Важна победа крунисана је мировним споразумом исте године, по коме су Персији одузета контрола над делом територија са леве стране реке Тигра у његовом горњем току, Јерменија добила мање проширење територија, а град Нисивис, у римским рукама, постаје једино место дозвољене трговине између две царевине.¹⁵² Престо у Јерменији поново је био у рукама династије Арсакида, са новим владаром, Тиридатом IV Великим (298–330), сином убијеног краља Хозроја.¹⁵³

Латински панегирици не дају готово никакве податке о Галеријевом рату са Персијом. Еуменије је једини аутор који при крају свог говора помиње области где актуелни владари воде своје ратове, наводећи, попут панегирика XI, реке близанце у Персији, Либију, Рајну и ушће Нила одакле долазе вести ратним дешавањима.¹⁵⁴ У самом наставку, обраћајући се свакоме владару посебно док они тренутно воде битке у различитим деловима царства, за цезара Максимијана (Галерија) каже да „гази

¹⁴⁹ САН XII, 494 (Lightfoot, C. S.); Поред римског августа и многих других суседних владара, и Тиридад се помиње у Паикулском натпису да је честитао устоличење Нарзеха на престолу, в. Paikuli 92; Јерменски историчар Фауст Византијски разлог за персијску војну интервенцију против до тада „пријатеља” Тиридата налази у сукобу јерменског владара са сасанидским управником области Атропатене (Atrapatak), в. Faust. III, 20.

¹⁵⁰ Leadbetter 2009, 90–91;

¹⁵¹ Исто 91–94.

¹⁵² Детаљније Dignas – Winter 2007, 124–129.

¹⁵³ САН XII, 495 (Lightfoot, C. S.); За мишљење да је Тиридат III заправо Тиридат Велики, тј. да је Хозројевог сина поставио Диоклецијан још споразумом 287. године видети Dignas – Winter 2007, 180; Leadbetter 2009, 88–91.

¹⁵⁴ Pan. Lat. IX 21. 1–2.

персијске лукове и тоболце” (*Persicos arcus pharetrasque calcantem*).¹⁵⁵ Разумљиво је што се у говору не помиње пораз код Калинике. Томе свакако није место у једном похвалном говору, било да је посвећен владару или његовом актуелном савладару. Међутим, не помиње се ни потоња велика победа над Персијанцима. Пре се стиче утисак да рат још увек траје док је Еуменије писао свој говор, и да долазе лепе вести о добијеним биткама. Са друге стране, може се претпоставити и да је Еуменије само желео да представи све владаре као ратнике, да сви четворица активно ратују, да се и није баш држао хронологије и да је свој говор саставио када су борбе већ биле окончане и добијене битке против непријатеља или угушене побуне у провинцијама.¹⁵⁶

О Галеријевом поразу кратко је забележио Јулијан у првом говору посвећеном Констанцију II. Занимљиво је да Јулијан оптужује Галерија да је прекршио мир тиме што је својеволјно напао Персијанце и претрпео срамотан пораз, што је довело до тога да „владар читаве васељене” (*τῆς οἰκουμένης ἀπάσης ἄρχωντος*) реагује, регрутује војску, препадне противника и натера их да прихвате услове мира.¹⁵⁷ О склапању мира пише и Ливаније у говору посвећеном Констанцију и Констансу, где истиче да су Персијанци пристали на мир јер су били ухваћени неспремни и тешко поражени, али су се од тог момента поново спремали на нови рат.¹⁵⁸ Занимљив је податак који даје и Синесије а може се довести у везу са победом Галерија над Нарзехом, о неименованом владару који се подухватио задатка да уђе у непријатељску територију имитирајући посланство, ради шпијунаже.¹⁵⁹ Да се Галерије готово сигурно послужио неким лукавством, потврђује и Амијан Марцелин у писму које цар Шапур II (309–379) шаље Константину, као и историчар Фауст Византијски о двојници јерменских племића који су се прерушили у продавце поврћа, ушли у персијски камп и открили римском владару његове слабости.¹⁶⁰

*

¹⁵⁵ Pan. Lat. IX 21. 2–3.

¹⁵⁶ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 176–177 n. 84.

¹⁵⁷ Jul. Or. I 18, A–B.

¹⁵⁸ Lib. Or. LIX 63.

¹⁵⁹ Synes. De regno 13. 1.

¹⁶⁰ Amm. Marc. XVII 5. 6; Faust. III, 21, Leadbetter 2009, 92–93; За мишљење да се Фаустова белешка односи на интервенцију цезара Констанција у Јерменији пре смрти августа Константина в. Dodgeton – Lieu 2002, 338 n. 3 and n.4.

Мир између Рима и Персије потрајао је готово четрдесет година, до пред сам крај владавине Константина Великог. На персијском трону налазио се ратоборни Шапур II. Иако је престо наследио још у дечачком добу у несигурним околностима, успео је опстане на њему, учврсти се и да се врати освајачкој политици са жељом да обнове границе старог Персијског царства династије Ахменида.¹⁶¹ Прве борбе почеле су у Јерменији, где је цезар Констанције зауставио поход Шапуrowог брата Нарзеха у намери да Јерменију стави под персијску контролу.¹⁶² Убрзо, вероватно наредне, 336. године, Шапур је послао посланство цару Константину и захтевао ревизију споразума из 298. године, што је римски август одбио и започео припреме за рат са Персијом. Константин је имао жељу да покори Персију и да на престо у Ктисифону постави вероватно свога синовца, Ханибалијана. У томе га је спречила смрт 337. године, а одбрану државе на источној граници преузео је на себе средњи син, Констанције II.¹⁶³

Подаци о односима са Персијом током владавине Константина Великог забележени су код Јулијана и Ливанија. Јулијан кратко саопштава да је Констанцију додељена команда против „Парћана и Међана” (*Παρθναίων καὶ Μήδων*) након што је претходно стекао искуство (са Келтима) и да рат само што није букнуо. Међутим, Констанције је успео да се избори са тиме.¹⁶⁴ Наведени доста шутири опис прилично важне победе цезара Констанција над Персијанцима и спречавање да покоре Јерменију помало је изненађујући за панегирик посвећен самом цару, главном актеру у овим дешавањима. Потом се на још једном месту у панегирику помињу односи са Персијом пре доласка Констанција II на власт. Надовезујући се на претходно поменути причу о Галеријевом поразу и Диоклецијановој победи, Јулијан пише да су Персијанци прекршили мир још за живота августа Константина, али да је смрт цара услед припреме за рат спасила Персијанце његове казне. На новом владару је остало да их казни за њихову дрскост.¹⁶⁵ Да је рат букнуо још за време владавине Константина потврђује и Ливаније.¹⁶⁶ Персијанци су претходно склопљен мир посматрали као одложени рат, и спровели су темељне војне припреме у шта је било укључено сво становништво, рачунајући и старе, жене и децу. Међутим, проблем са којим се суочио

¹⁶¹ Детаљније Dignas – Winter 2007, 32–33.

¹⁶² Битка се одиграла код Нараре (Нарасаре) на Тигру, 335. или 336. године. *САН* XII, 496 (Lightfoot, C. S.).

¹⁶³ Исто, 497; *САН* XIII, 419 (Blockley, R. C.).

¹⁶⁴ *Jul. Or.* I 13, В; О привременој управи Констанција II као цезара над Галијом детаљније у поглављу *Сукоби са Германима на рајској граници*.

¹⁶⁵ *Jul. Or.* I 18, В.

¹⁶⁶ *Lib. Or.* LIX 60–61.

цар Шапур био је недостатак руде гвожђа на територији Сасанидске монархије. Стога се обратио Константину за дозволу да увезе са римске територије тражену руду под изговором потребе за рат са суседним варварским племенима.¹⁶⁷ Помало изненађујуће, август је одобрио ову трговину, иако није имао нимало илузија да се оружје спрема против римске државе, али није желео да остави свом сину ненаоружане непријатеље што би било срамотно. Истовремено био је свестан да Персијанци не би могли да надмаше Римљане у опреми војске макар исцрпили сву руду из халибских рудника.¹⁶⁸ Ливаније потом описује и изглед персијске коњице, тј. самих јахача и коња потпуно прекривених металним оклопом.¹⁶⁹ Након окончања вишедеценијских војних припрема, сасанидски владар упутио је посланство Константину захтевајући повлачење римске војске и промену границе под претњом рата ако се то не догоди. На то је август рекао да ће лично одговорити персијском цару. Одмах је ступио у акцију и кренуо на пут, када га је Бог позвао к себи, а своме сину оставио да ратује са Персијом.¹⁷⁰ Попут Јулијановог дела, ни Ливаније нигде не помиње борбе око Јерменије током Константинове владавине. Акценат је више на персијским војним припремама и описивању родова војске и наоружања којим су располагали, и завршетак припрема случајно се поклопило са окончањем Константинове владавине, што и сам Ливаније потврђује.¹⁷¹ Рат је практично започео сам Константин уочи сопствене смрти 337. године, осећајући се још довољно јаким и способним за тако озбиљан војни поход са освајачким циљевима. Ипак, даља политика Констанција II на истоку била је више дефанзивна, и заснивала се на одбрани постојеће границе.

Смена на римском престолу и трагична убиства скоро свих мушких сродника преминулог августа, довели су до немира међу војницима на источном фронту и побуне против римске доминације у Јерменији. Приближно у исто време, Персијанци су безуспешно, по први пут, опседали Нисивис, чији су се становници са стационираном римском војском сами одбранили, предвођени градским епископом

¹⁶⁷ Lib. Or. LIX 64–67; Чињеница је да сасанидска држава није имала довољно рудника гвожђа и да је Рим забрањивао трговину том рудом са Персијом. Видети Dodgeton – Lieu 2002, 326 n. 32; Lieu – Montserrat 2003, 207 n. 23.

¹⁶⁸ Lib. Or. LIX 67–68; Ливаније је једини извор који помиње трговину Рима и Персије гвожђем током Шапурове владавине, без адекватног објашњења зашто је Константин то и одобрио. Вероватно да ни сам није знао за разлог, те је изнео некакво објашњење. Област Халибе (Понта) била је одавнина у антици позната по богатству гвозденом рудом. OCD, 766 (Davies, O. – Gill, D. W. J.)

¹⁶⁹ Lib. Or. LIX 69–70; Сличан опис римске оклопљене коњице, клибанара (*clibanarii*) у борби против Константина приликом похода на Италију 312. године, дат је у Назаријевом панегирику (Pan. Lat. IV 22. 4), и код Јулијана приликом описа изгледа Констанцијевог коњице (Jul. Or. I 37, C – 38, A). О клибанарима и њиховој улози у римској војсци детаљније CRA 273–274 (Strobel, K.).

¹⁷⁰ Lib. Or. LIX 71–72.

¹⁷¹ Lib. Or. LIX 61.

Јаковом.¹⁷² Након састанка тројице Константинових синова у Панонији почетком јесени 337. године и поделом царства између себе, Констанције се упутио према истоку и пристигао у Антиохију. Средио је прилике у Јерменији, реорганизовао војску и подигао јој пољуљани морал. О наведеним дешавањима првих месеци Констанцијеве владавине пише Јулијан. Стари римски савезници Јермени су се побунили, део њих пришао Персијанцима и опљачкали су земљу на граници Јерменије и Персије. Август у том тренутку није могао да делује, јер се налазио „у Пеонији” (*ἐν Παιονία*) и склапао споразум са својом браћом.¹⁷³ Међутим, царев долазак променио је стање у Јерменији и Јермени који су пребегли непријатељу поново су пришли Римљанима. Констанције је заробио одговорне за смену владара и послао у Рим у прогонство, а претходно протеранима омогућио да се врате назад у своју земљу. Према једнима и другима показао је милост, те су они који су се побунили против римског утицаја били задовољни тиме што тренутно имају него са претходном влашћу, док су они који су остали верни Риму и вратили се назад заједно са владаром награђени за своју лојалност.¹⁷⁴ Јулијан не наводи ко су главни актери побуне, нити даје име прогнаног владара; једини је извор који говори о немирима у Јерменији на почетку Констанцијеве владавине. На основу познатих дешавања на римском престолу и почетка владавине Константинових синова у крви, може се претпоставити да је побуна у Јерменији имала везе са убиством Ханибалијана што је довело до слабљења римског утицаја у Јерменији, преврата и доласка на власт персијске струје.¹⁷⁵ Констанцијевом интервенцијом на престо је постављен Арсак II (338–367) из династије владајућих Арсакида.¹⁷⁶

Што се тиче римске војске и стања на граници, Јулијан наводи да је претходни дуги период мира ослабио трупе и олакшао посао онима који обављају јавне дужности, али да се са почетком рата оскудевало у новцу, намирницама, а војсци је недостајала

¹⁷² САН XIII, 12 (Hunt, D.). Прва опсада Нисивиса можда се десила и 338. године, током Констанцијевог борава на источној граници. Dodgeton – Lieu 2002, 327 n. 4.

¹⁷³ Jul. Or. I 18, D – 19, A; Јулијан наводи да се Констанције II сусрео са својом браћом, док код Ливанија (Lib. Or. LIX 75) је то само један брат, Констанс. Константин II је након погибје у борби са Констансом 340. године осуђен на *damnatio memoriae*. Дет. САН XIII, 5 (Hunt, D.).

¹⁷⁴ Jul. Or. I 20, D – 21, A.

¹⁷⁵ Ханибалијан је носио титулу *Rex Regum et Ponticarum Gentium*. Са седиштем у кападокијској Цезареји након сукоба са Персијом 335. године, добио је задатак да надзире границу према Персији и да чува суседне пријатељске краљевине од персијског напада. САН XII, 496–497 (Lightfoot, C. S.)

¹⁷⁶ Исто, 496. Представа дешавања на јерменском престолу након смрти Тиридата Великог 330. године није до краја разјашњена. Дело Фауста Византијског прилично је непознато са пуно хронолошких грешака у навођењу владавине јерменских, римских и персијских владара. (Faust. III, 20–21). За мишљење да је Арсака заправо поставио Шапур II, тј. да је најпре био проперсијски оријентисан али га је Констанције потом амнестирао и потврдио на престолу в. Dodgeton – Lieu 2002, 328 n. 11.

енерија, издржљивост и ратно искуство. Констанцијевим доласком све се променило на боље. Пешадија је увежбана и регрутовани су млади војници, а коњица је уређена по узору на персијску. Трупe су снабдене таман толико колико им је био потребно, да немају повода ни да се буне због мањка, нити да постану дрски јер им се превише даје. Највећи царев успех лежи у томе што је то све постигао без повећања или наметања додатних дажбина становништву, осим у неким изузетним приликама.¹⁷⁷ Са обновљеном и реорганизованом војском август је упао преко Тигра на територију персијске државе, похарао је и победоносно вратио назад, а непријатељ није се усудио да му се супротстави. Констанције је још много пута прелазио преко реке и успешно ратовао. Опустошио је читаву област између река Тигра и Лика. Ослободио је и бројне градове, што је њихово становништво и поздравило, јер су се сами Персијанци показали као издајници и кукавице. Издају су починили јер су прекршили мир и започели рат, а кукавичлук јер нису имали храбрости да се боре за оно што су поседовали.¹⁷⁸

О првим успешним походима Констанција II на персијском ратишту говори и Ливаније. Панегиричар најпре пише о проблему са којим се сусрео Констанције приликом смрти цара Константина, када је млади август отишао на очеву сахрану, а морао да остави царство изложено непријатељу. Ипак, Персијанци нису се усудили да нападну, било из страха, било из незнања да је цар одсутан. Појава страха може да се разуме као доказ Божје наклоности цару, а незнање да је цар одсутан указује на ефикасност царске управе.¹⁷⁹ Након састанака са својим братом, Констанције се вратио на персијску границу са намером да ратује са варварима, али њих ту није било. Они који су започели рат, сада су га одложили својим бекством, из страха, а не из пораза у борби. Владар је презимио на граници и са почетком повољног времена за борбу напао персијску територију. Међутим, поред ратних похода, морао је и да смишља како да приволи непријатеља да се уопште појави. Претходно је био варварски обичај да покрену инвазију на римску територију а да се римска војска и становници градова повуку. Градови на граници били стари по годинама, али нови по изградњи, јер су грађани стално морали да их обнављају након што су их Персијанци спалили. А сада је другачији случај, јер се становништво више и не плаши да живи у градовима без бедема, док Персијанци сматрају готово као своју победу ако се њихово скривање не

¹⁷⁷ Jul. Or. I 21, B – 22, A.

¹⁷⁸ Jul. Or. I 22, A–D; Jul. Or. II 74, B–C; Под реком Ликом (*Λύκος*) највероватније се подразумева река Велики Заб, лева притока Тигра.

¹⁷⁹ Lib. Or. LIX 73–74.

открије.¹⁸⁰ У својим походима на персијску територију, Констанције је заузео један персијски град, чије је становништво преселио у Тракију, што је било вишеструко корисно; населио је дивље пределе колонистима да обрађују земљу, сачувао успомену на свој успех и пренео га наредним генерација, и показао великодушност и доброту сажалењем над становницима одбацивши своју срџбу. Римски грађани који су живели даље од непријатељске границе и до којих су само допирале вести шта се дешавало на граници, сада су постали сведоци свега тога, што их је испуњавало радошћу.¹⁸¹

Претходно наведени Јулијанов и Ливанијев опис стања на граници Персије и Римске царевине у првим годинама владавине цара Констанција II делују прилично слично. Из Јулијановог описа може се видети да је војска у царевом одсуству деловала узнемирено и неорганизовано, а да се царевим повратком и претходно обезбеђеним наслеђем престола стање поправило. Ливаније не помиње дешавања у Јерменији нити наводи расположење војске, већ инсистира на томе да се Персијанци из страха нису усудили да нападну римску територију. Оно што посебно упада у очи јесте да ни један ни други беседник уопште не помињу неки већи поход Персијанца на римску територију, нити прву опсаду Нисивиса, ако се може прихватити да се она десила 337. године током Констанцијевог одсуства. Пораз који је Шапур претрпео пред Нисивисом, утицао је на персијског владара да се повуче и привремено одустане од даљег похода према римској Месопотамији, а Констанције је то искористио да без отпора поврати римски утицај над Јерменијом, утврди градове на граници и у пар наврата наредних година упадне на сасанидску територију и опљачка је.¹⁸² Иако се више него претерано хвале августови почетни успеси на бојишту, из текста двојице писаца јасно се сагледава да цар није имао намеру да крене у свеобухватни поход на Ктисифон, нити да настави освајачку политику свога оца.

Прва и вероватно једина права битка коју је током своје владавине Констанције водио против Шапура, била код Синагре 344. године. Римљани су успели да зауставе Персијанце да не освоје град и протерају их назад преко Тигра, али су и сами претрпели тешке губитке у њој. Нерешени исход битке и губитак војске вероватно је додатно утицао на римског владара да у рату са Сасанидима избегава велике и тешке борбе које би могле да имају неизвесни исход, и да ратовање заснива

¹⁸⁰ Lib. Or. LIX 76–79.

¹⁸¹ Lib. Or. LIX 83–86;

¹⁸² Potter 2004, 468.

превасходно на одбрани границе и утврђених градова.¹⁸³ Царски панегирици Ливанија и Јулијана представљају главне изворе за ову битку. Ливаније наводи да су Персијанци регрутовали велики број војника, укључујући младе, варварске плаћенике и жене као пратњу војсци. Огромна војска састављена од стрелаца, праћкаша, бацача копља, тешко наоружане пешадије и коњице прешла је преко реке Тигра, и почела да се утврђује на десној, римској обали реке. Сам Шапур налазио се заједно са војском и надгледао читаву операцију.¹⁸⁴ Иако су извиднице упозориле Констанција на покрет персијске војске, цар није желео да их спречи да премосте реку, нити да их омета у подизању утврђења и копању ровова, да не би нашли разлог да поново побегну са бојишта. Персијанци су у борби имали занимљиву тактику; поставили су стрелце и бацаче копља на врх брда и на зидине утврђења, док су тешко наоружану пешадију сместили испред бедема. Остали војници били су задужени да провоцирају непријатеља да их нападне, а онда да се повуку назад како би римска војска у потери за њима дошла у домет персијских стрелаца. Август Констанције прозreo је намеру непријатеља и издао наређење војницима да не крећу у потеру и не излажу се додатној опасности, али су се војници оглушили о царско наређење. Дотерали су противника до бедема утврђења, сукобили се са персијском пешадијом и успешно одбили напад персијске коњице. Освојили су и бедеме, упали у варварски камп, опљачкали, спалили и побили све који су се унутра налазили. Међутим, како је битка потрајала читав дан и зашла у ноћ, римски војници нису могли нормално да се боре у мраку и да поставе свој бојни ред, те су постали лака мета за персијске стрелце са врха брда. Иако су претрпели губитке и били исцрпљени, успели су да се изборе са противником, и да га натерају да се повуче назад преко Тигра. Шапур је претрпео велики ударац у битки. Уз огроман број палих војника изгубио је и свог сина, кога су Римљани заробили, мучили и погубили.¹⁸⁵ На самом крају описа, Ливаније је остао недоречен о исходу битке, али даје занимљиво запажање. Након завршетка борбе по мраку, и Римљани и Персијанци тврдили су да су се преживели војници вратили назад. Ако је римска војска поразила персијску и натерала је у бекство, победа је несумњиво била на римској страни. У случају да је било обрнуто, да су Персијанци добили битку по мраку због стратешке

¹⁸³ Исто.

¹⁸⁴ Lib. Or. LIX 100; 103–104.

¹⁸⁵ Lib. Or. LIX 101–114; 117–118; Ни у посмртном говору цару Јулијану, где се о Констанцијевој политици према Персији изјашњава доста негативно, када помиње битку код Синагре Ливаније не пише о њој као о римском поразу, већ тврди да су обе стране поднеле жртве у ноћној борби. Lib. Or. XVIII 208.

предности, али нису смели да наставе даљу борбу, показује да су се уплашили самог августа и његове нарави.¹⁸⁶

Потпуно независно од Ливанија, и Јулијан даје опис битке код Синагре. На почетку тврди да је свестан да сви говоре да је битка код Синагре важна победа за варваре, али да су заправо обе стране имале једнаке губитке. Римски војници нису били навикнути на климатске услове и тешку врућину што је донело предност непријатељу, а уз то су варвари имали и среће. Међутим Констанцијевом храброшћу постигнуто је више него што је то учинила срећа за Персијанце. Стога се аутор држи истине и приказује шта се тачно догодило.¹⁸⁷ Римске легије постројиле су се још пре него што је било подне. Војници су били добро опремљени и својом дисциплином и смиреношћу преплашили су варваре, који се нису усудили да их нападну. С друге стране, Римљанима је деловало да непријатеља има много, и нису желели да отпочну напад да не би испало да је римска војска прва започела непријатељства и прекршила мир; они су се заправо бранили од напада варвара. Цар Шапур кад је погледао поређане римске легије покајао се што је уопште кренуо у поход, тврдивши да су га други убедили, и да сад једино шта може да учини јесте да се што пре повуче назад, преко реке, старе границе између две државе. То је потом и учинио а мањим делом своје коњице, оставивши команду своме сину и једном пријатељу коме је највише веровао (Јулијан не наводи о којој особи се ради). Када су римски војници видели противника да се повлачи, били су бесни јер су сматрали да ће Персијанци остати некажњени за своје дрско понашање, и кренули су у потеру за њима иако август то није одобрио и наредио им да се зауставе. Легионари су још под Константином ратовали и побеђивали пуно пута, те су себе сматрали непобедивима. Овога пута, против себе имали су и Персијанце и услове терена. Римљани су трчали до непријатеља, а Персијанци су се склонили унутар утврђења које је било уједно и војни камп. Већ је пала и ноћ, римска војска се борила за утврђење и успела да га заузме и побије браниоце. Легионари су се храбро борили унутар утврђења, али су упропастити славну победу када су, притиснути жеђу, пронашли резервоара воде унутар кампа и дали Персијанцима прилику да избегну пораз (*τοῖς πολέμοις παρέσχον ἀναμαχέσασθαι τὸ πταῖσμα*).¹⁸⁸ Јулијан наводи да су у самој битки Римљани изгубили тек три или четири човека, док су Персијанци изгубили наследника престола, претходно заробљеног са

¹⁸⁶ Lib. Or. LIX 120.

¹⁸⁷ Jul. Or. I 22, D – 23, B

¹⁸⁸ Jul. Or. I 23, C – 24, D.

својом пратњом. Током трајања битке, за разлику од Шапура који је побегао, цар Констанције налазио се сво време уз војску, помагао оне који су били под притиском, спроводио извлачење рањених из битке и тиме смањивао ризик од повлачења сопствене војске. Персијанци нису освојили нити једно утврђење, нити опколили неки град, нити запленили ратне залихе, да би имали чиме да се хвале после битке.¹⁸⁹

Из наведених описа битке код Синагре, уједно и најдетаљнијих у историографији, може се сагледати ток саме битке. Најпре прелазак војске Персијанаца преко Тигра на челу са царом Шапуром, потом утврђивање персијске војске и постројавање и римских и персијских трупа једних наспрам других, али без отвореног напада ни једне ни друге стране. Потом се види да је стрпљење прво издало Римљане, да је дисциплина била слаба и у успешном нападу потиснули су непријатеља и заузели персијско утврђење. Битка је потрајала до дубоко у ноћ. Иако је велика победа била на виду, помало неочекивано, упали су у замку и претрпели губитке. Персијанци су се на крају ипак повукли назад преко Тигра, уз велике губитке, међу којима је и Шапуров син. Онде где су и један и други писац остали недоречени јесу борбе унутар персијског кампа, и зашто су Римљани изгубили пуно војника. Ливаније наводи као разлог мрак и неспретност римских легионара да се боре у тами, чиме су постали лака мета персијских стрелаца са узвишења, док Јулијан пише да је разлог то што су легионари били жедни услед велике врућине и што су пронашли резервоаре воде унутар кампа. Ту је остало нејасно шта се даље десило, али потоња Јулијанова белешка да су Римљани изгубили тек три или четири војника дефинитивно не одговара истини, нити пишевим реченицама са почетка где тврди да су и Римљани и Персијанци имали подједнаке губитке, да су варвари били у предности пред саму битку услед услова терена и борбе у великим врућинама. Објашњење може се наћи у писању латинског историчара Феста. У свом кратком делу, *Бревијару*, један одељак посветио је опису ноћне битке „код Елеје у близини Синагре” (*in agro Eliensi prope Singaram*), и попут Ливанија и Јулијана, помиње услове терена, ноћ, жеђ и недисциплину римских војника у борби.¹⁹⁰ Римљани су провалили у персијски табор, разбили одбрану и натерали Шапура у бекство. Пошто су били жедни, уморни од битке и случајно открили резервоаре воде унутар кампа, бакљама које су носили осветлили су своје положаје по мраку, и потом били затрпани моноштвом стрела, јер су постали лака мета за

¹⁸⁹ Jul. Or. I 24, D – 25, B.

¹⁹⁰ Fest. XXVII.

противничке стрелце.¹⁹¹ Непромишљен потез војника без јаког официрског кадра и августовог ауторитета скупо је плаћен, чега су били свесни и Ливаније и Јулијан, али су се потрудили да претрпљене жртве минимализују. Ипак, циљ који је Констанције поставио себи, био је испуњен. Персијанци су заустављени у ратном походу, а Јулијанове речи да нису освојили нити један град, нити заузели неку територију римске државе несумњиво су тачне. Да ли је тактика да се римска војска повуче у унутрашњост и дозволи Персијанцима да пређу реку и утаборе се била оправдана, и поред прилично неуверљивог Ливанијевог изговора, тешко је рећи. На основу потоњег следа догађаја, не би се тако могло закључити. Август Констанције био је свестан недисциплине своје војске, и Јулијанов опис увођења реда и дисциплине у римску војску доласком цара на границу још 337. године и првих напада на персијску територију делују само ако привремени успех. За разлику од Шапура, август себи није смео дозволити да остави војску саму, или неке друге да препусти команду. Извесно је на основу свега изложеног да је битка завршена нерешеним исходом, а Констанције се никада више није сукобио у фронталној борби са нападајућом персијском војском.

Поред претрпљених губитака, Шапур није одустао од своје освајачке политике. Током 346. и 350. године поново је безуспешно опседао Нисивис.¹⁹² О другој опсади готово да не постоји података у панегирицима, док је трећу опсаду Јулијан детаљно описао у својим царским говорима. Једини податак који се може довести у везу са другом опсадом Нисивиса даје Темистије у првом говору августу Констанцију (347. године) где тврди да Шапура није уништила Месопотамија, „већ царева врлина која сија поред њега” (*ἀλλ’ ἡ βασιλέως ἀρετὴ πλησίον λάμπουσα*).¹⁹³ Персијски владар представљен је у лошем светлу, сушта супротност Констанцију и антијунак говора, који на своје поданике и на својег брата и сина гледа као на робове.¹⁹⁴ О трећој опсади Нисивиса, Темистије и Ливаније дају кратке асоцијације. Темистије помиње реку која потапа непријатеља, бори се на страни августа против Ксерксовог потомка, док Ливаније, не улазећи у детаље, помиње „поморску битку на копну” (*ἡπεύρω ναυμαχίαν*),

¹⁹¹ Исто.

¹⁹² *САН XIII*, 438 (Issac, B.).

¹⁹³ *Them. Or. I* 12 a;

¹⁹⁴ *Them. Or. I* 11 b–c; Шапуров брат кога Темистије помиње највероватније је Хорзмид, који је пребегао Римљанима још 324. године. В. Heather – Moncur 2001, 89 n. 125; Син који се помиње може бити исти онај који је погинуо у битки код Синагре, мада је интересно зашто то Темистије не наводи у своме говору.

где су Римљани, са потешкоћама, сачували страдални град.¹⁹⁵ Јулијанов опис опсаде доста је опширнији. Попут Ливанијевих речи са почетка описа битке код Синагре, Јулијан наводи да су Персијанци регрутовали и млађе мушкарце, жене, старце и робове као пратњу у походу, и да су са својим савезницима из Индије опсели Нисивис. Град су окружили са насипом и потом пустили реку Мигдонију (Цакцак) да се улије и да око града направи право језеро. Градске зидине остале су једине да штрче изнад воде, попут острва. Потом су бродовима допремили опсадне справе до бедема са планом да један део војске нападне зидине града, док би други део војске са насипа засипао пројектилама браниоце града.¹⁹⁶ Браниоци су храбро одолевали, ватреним стрелама и тешким камењима нападали бродове, изазивали пожаре на њима и уништавали опсадне справе. Персијски војници страдали су или од пожара или од стрела, а они који су покушали да се спасу скоком са брода у воду, погођени су у леђа и потонули су на дно. Након неколико дана борбе, део насипа код обале реке је попустио, вода је нагло потекла и однела са собом део градског бедема.¹⁹⁷ Пошто напад бродовима више није био могућ, Шапур је решио да град нападне најпре коњицом, а потом и борбеним слоновима, на место где се урушио део зидина. Римски војници унутар града поставили су се у бојни ред на месту где су бедеми били оштећени и затворили пролаз унутар града, док су се грађани и део војника попели са зидине. Персијанце нису гађали ни стрелама ни камењем, што је подигло самопоуздање персијске коњице да нападну у што већем трку, све док се нису приближили самим бедемима и док нису упали у стари јарак око града, испуњен блатом. Истовремено су римски војници направили испад из града, изненадивши варварску коњицу. Персијанци су почели да беже, али су њихови коњи поклекли, падали су са њих и заглављивали се у блату.¹⁹⁸

Потом је кренуо напад слоновима и пешадијом. Слонови су много тежи од коњаника, и носили су на себи персијске војнике и ратну опрему, те су могли лакше да се заглаве у блату. Ипак, Шапур није желео да одустане од борбе, већ је рачунао на то да ће преплашити браниоце. Становници Нисивиса нису се уплашили, већ су били задивљени изгледом варварске поворке, и стрелама и камењем засипали су нападаче. Пошто су поједини слонови били рањени и заглавили се у блату, Шапур их је опозвао назад у камп. Персијски цар и даље није желео да одустане од освајања града, те

¹⁹⁵ Them. Or. II 37 a; Lib. XVIII 208.

¹⁹⁶ Jul. Or. I 27, A–C; Or. II 62, C–D.

¹⁹⁷ Jul. Or. I 27, C – 28, A; Or. II 62, D – 63, A; Помало контрадикторно са претходно реченим, Јулијан у каснијем делу текста панегирика I сумира опсаду Нисивиса тврди да је Шапур намерно скренуо ток реке да би подрио градске зидине и да је река пробила бедеме попут опсадне справе Jul. Or. I 28, D; 30, A.

¹⁹⁸ Jul. Or. II 64, B – 65, B

смислио је нови план; поделио је своје стрелце у више група и наредио им да на смену, без престанка гађају место где је урушен бедем, и тако спрече браниоце да санирају оштећење зидина. Међутим, становници Нисивиса су у току једног дана и ноћи подигли иза оштећења нови бедем, који није пратио стару линију изградње. Браниоци се нису ни тренутка опуштали, већ су наставили да гађају варваре који су их и даље нападали. Пошто је такво стање потрајало и ништа није могло да се постигне, а глад је притиснула непријатељску војску, Шапур је након четири месеца подигао осаду и повукао се назад. Оптужио је своје сатрапе за пораз и погубио многе, што јесте обичај међу варварима да сопствену одговорност за неуспех пренесу на своје потчињене. Од тада варварски цар живи у миру са Римљанима, иако није склопио никакав званичан мировни споразум или уговор, и захвалан је ако август не крене на њега ради освете.¹⁹⁹

Јулијанов опис делује прилично драматично и занимљиво, али има одређених недостатака. Изградња насипа около града, потом пуштање воде из реке да се улије и да испуни читаву област око Нисивиса, довољно дубоку да у њој плове бродови, била би заиста импозантно чудо архитектуре, што би сигурно било забележено у свим сачуваним изворима тога доба.²⁰⁰ Насупрот томе, Јулијан је једини извор који о томе пише, не рачунајући свега једну реченицу Ливанијеву у посмртном говору погинулом цару, евидентно састављен под утицајем августових текстова.²⁰¹ Остали извори само помињу поплаву коју је изазвала река и урушење дела бедема као резултат поплаве, тј. јаког таласа који је надошао. Да би се преусмерио ток реке да испуни водом област окружену насипима око Нисивиса, река је морала бити преграђена, подигнута брана на њеном природном току.²⁰² Код Јулијана то се нигде не помиње, већ се само констатује да је попустио један од насипа на обали реке што је довело до нагле поплаве, у једном говору, док у другом пише да је ток реке намерно преусмерен, и да је таласни удар урушио на једном месту бедеме. Пошто је вода око града након тога нестала, без Јулијановог објашњења, указивало би на то и да је кружни насип попустио те се вода разлила. Ако би се стварно поверовало Јулијану у овај део приче о „вештачком језеру” које је било формирано око Нисивиса по коме су пловили бродови са опсадним

¹⁹⁹ Jul. Or. II 65, B – 67, A; Or. I 28, D.

²⁰⁰ Lightfoot 1988, 117.

²⁰¹ Подаци о трећој опсади Нисивиса налазе се и у писању Јефрема Сирина, Теодорита Кирског, Ускршње хронике, Зосима, Теофана и Зонара. За текстове именованих аутора о овој теми видети Dodgeton – Lieu 2002, 147–148, 170–174, 179–182.

²⁰² Lightfoot 1988, 115–116; Зонара пише да је река протицала кроз град, и да су је Персијанци преградили у делу тока изнад града, и када се вода накупила, брана је одједном уклоњена што је изазвало велики талас који је ударио о бедеме и оштетио их. Zon. XIII 7. 4–8.

справама, а потом је одједном то језеро нестало и започео копнени напад на град, поставља се питање како су Персијанци уопште могли да се крећу по том тлу? Подразумевајући да је ту претходног створено језеро, и да је иза њега морало да остане велико количина блата и муља, по коме војска не би могла тако лако да се креће. Јулијан наводи да је у старом јарку који је постојао ту од раније било блато и да је задавало потешкоће Персијанцима, али тај јарак налазио се у непосредној близини зидина града, а не на широком пространству.

Све то наводи на закључак да је први део описа опсаде Нисивиса са бродовима заправо измишљен, састављен по узору на причу о опсади египатског града Сиене у делу грчког писца Хелиодора, *Αἰθιοπικά*, са асоцијацијама на Ксерсов пораз код Саламине 480. године п. н. е. и римску опсаду Сиракузе 212. године п. н. е. са Архидамовим ратним справама.²⁰³ Међутим, Јулијанов опис таласног удара и урушавања дела бедема, потом и његове санације, судећи по осталим изворима који их, са мањим одступањима, такође помињу, извесно је да су истинити догађаји из опсаде Нисивиса. Цар Констанције је скоро сигурно слао објаве широм царства о „својој” победи и поразу Персијанаца, а Јулијан је податке могао и да добије увидом у званична документа о опсади, или од самих официра који су раније службовали на истоку, а пото били под у Галији под Јулијановом командом, у годинама када је цезар саставио своја два панегирика августу Констанцију.²⁰⁴ По Јулијану, Констанцијеве заслуге су велике, иако сам цар није учествовао у одбрани града, већ је ишчекивао вести са бојишта да би се потом упутио према западу у обрачун са узурпатором Магненцијем. Потоњи период неозваниченог примирја са Шапуrom му је то и омогућио.²⁰⁵

Ради одбране источне границе током августовог одсуства, 351. године за цезара именован је Гал, једини уз Јулијана, од Констанцијевих мушких рођака који су преживели покољ 337. године. Гал се на положају цезара одржао свега три године, пошто је погубљен по августовом налогу, а одбрана азијске границе поверена је најпре команданту војске (*magister militum*) Просперу, а потом Урсицину, дуксу Месопотамије Касијану и преторијанском префекту Мусонијану.²⁰⁶ Након битке за Нисивис 350. године све до 359. године, владало је затишје на персијском фронту. Сасанидски цар Шапур био је заузет проблемима на северној граници своје државе и

²⁰³ Lightfoot 1988, 117, 123.; Нису поуздане године ни век када је Хелиодор тачно живео, нити када је дело настало. Највероватније је дело састављано око 230. године, а Јулијан је искористио опис опсаде Сиене за опис напада на Нисивис. В. *OCD*, 676 (Bowie, E. L.).

²⁰⁴ Lightfoot 1988, 119.

²⁰⁵ Исто, 112–113.

²⁰⁶ *САН* XIII, 421–422 (Blockley, R. C.).

борбама са хунским племеном Ксионита, са којима се касније изборио, и склопио споразум.²⁰⁷ Последње три године пре новог Шапуновог похода на римску Месопотамију, обележене су дипломатским активностима и разменама посланства римског и сасанидског владара. Почетак преговора о миру иницирао је префект Мусонијан 357. године контактом са персијским војним командантом Тамшапуром, а током прве половине наредне године, стигло је персијско посланство Констанцију у Сирмиј. Шапур, сада у миру са хунским племенима, остао је на старим захтевима да се Персији врати Месопотамија и Јерменија. У супротном, претио је новим ратним походом.²⁰⁸ Август није прихватио противникове захтеве, али је током исте године још у два наврата слао посланства у Персију да би одложио почетак рата, пошто је био заузет одбраном границе на Балкану, и да покуша да сазна где непријатељ планира напад. Иако су Римљани поново очекивали напад преко Еуфрата у правцу Сирије, Шапур је, уз савете римског пребега протектора Антонина, изненадио Римљане и напао их са севера, преко Тигра, заузео Амиду, а следеће године освојио и Синагру и Везавд.²⁰⁹ Исте године стигле су и вести са запада о Јулијановој узурпацији. По паду Амиде, Констанције је допутовао у Азију и током 360. и 361. године обилаго римске градове у Сирији и Месопотамији, али се није директно сукобљавао са непријатељом. С јесени 361. године, кренуо је према западу у сусрет Јулијану, али је на том путу изненада преминуо.²¹⁰

Панегиричари Темистије и Ливаније дају нешто мало података о последњим годинама Констанцијеве владавине и дешавањима на истоку. Темистије у панегирику IV помиње персијско посланство које је видео у Антиохији како носе Шапунова писма за префекта (*τὸν ὑπαρχόν*) којим га моле да склопи мир са Ахменидима и „измами десну руку од цара” (*καὶ δεξιὰν ἐκ βασιλέως*).²¹¹ За Темистија је то већа победа него она коју су остварили у скорошњој битки, где су заузели део непријатељске земље, утврђења и заробљенике. Овим чином непријатељ је показао да су побеђени, а да за то није могао да окриви противничку ратну срећу.²¹² Поменути персијска делегација највероватније

²⁰⁷ Dignas – Winter 2007, 90.

²⁰⁸ САН XIII, 423 (Blockley, R. C.)

²⁰⁹ САН XIII, 39–40 (Hunt, D.); САН XIII, 423 (Blockley, R. C.); Ливаније помиње издају „другог Демарта” који је напунио уши персијском цару о римском богатству и обећао предају. Lib. Or. XVI 74.

²¹⁰ Мичел 2010, 112.

²¹¹ Them. Or. IV 57 b; Четврти Темистијев говор настао је највероватније крајем 357. или почетком 358. године, након Темистијевог повратка из Рима у Константинопољ јесени 357. године, а свакако после говора III изговореног у Риму у мају 357. године. Det. Wintjes 2003, 703–708. За датовање говора IV 1. јануара 357. године и персијске делегације у Антиохији 356. године, в. Vanderspoel 1995, 98.

²¹² Them. Or. IV 57 b–c.

је била упућена директно Констанцију, а префект Мусонијан требало је да ту делегацију спроведе до августа. Темистије у тренутку састављања говора није могао да има увид у састав Шапуновог писма, али сама чињеница да су виђени персијски посланици са царским писмима, после толико година, навела га је да помисли да су дошли понизно да траже мир. Остаје нејасно о којој скорошњој битки и победи Римљана говори Темистије, али вероватно су биле у питању неке мање чарке на фронту између противничких војних команданата, у већ познатом панегиричком тону преувеличане, пре него да алудира на августове успехе у Месопотамији још са почетка владавине, о чему пишу Ливаније и Јулијан.²¹³

Ипак, стиче се утисак да је реалнија слика Констанцијевих ратних похода на истоку дата у Ливанијевим говорима насталим у периоду између 363. и 387. године.²¹⁴ Потпуно супротно у односу на панегирик LIX, где се почетни царски походи величају, а битка код Синагре представља у победничком светлу, Ливаније отворено критикује царску дефанзивну политику на истоку након 344. године. Констанције се читав свој живот плашио Персијанаца и страховао је сваког пролећа када крене инвазија. Често је подизао војску, али није се борио, а Персијанци су сваке године откидали део римске територије и увећавали своју. Констанције није освајао туђу, али није ни бранио своју територију. Није помагао римске градове који су Персијанци опседали и пљачкали, већ је слао своје људе да провере колика су разарања претрпели, и био би захвалан срећи ако није велика претрпљена штета. Потом би у повратку обилазио градове, а народ га поздрављао као да је остварио победу.²¹⁵ Сваке године понављало се исто: Шапур би прешао преко реке, а август размишљао шта да ради. Персијски цар напао би утврђења, а римски цар би се тад покренуо. Град би био пред падом, а Констанције би тек тад сазнао за то. На крају, варвари би освојили град, а римски владар био задовољан што се није упустио у борбу за њега. Цар Констанције понашао се као да је у савезништву са Персијанцима. Наследио је од оца војску високог морала, али их је лошом обуком деморалисао. Војници када би видели противничку коњицу, пре би волели да се земља отвори и прогута их, него да погледају Персијанце у лице. Римски војници толико су се плашили Персијанаца, да када би и у кућама у којима су били смештени, ако би правили проблеме и тражили да их домаћин служи, на помен речи Персијанац би се смирили, или ако би их неко задиркивао и поменуо да Персијанци долазе, променили

²¹³ Амијан Марцелин потврђује да су биле ситне чарке на фронту, углавном пљачкашки упади Персијанаца, и да су их римски војници успели понекад и да их поразе и зауставе. *Amm. Marc.* XVI 9. 1.

²¹⁴ У питању су говори XII, XVIII, XIX, XXX.

²¹⁵ *Lib. Or.* XVIII 91, 206–207; XIX 49; XXX 38;

би боју лица и поскочили би. Страх од варвара био је усађен у њима и толико је нарастао годинама да би се могло рећи да су дрхтали и када би видели и слику Персијанаца.²¹⁶ Иако је имао довољно војника за ратовање са Персијом, и стално подизао војску, али се није борио, Констанције је хтео да одузме Јулијану војску под изговором рата са противником, али са жељом да ослаби Јулијана. Сагледавши напредовање Персијанаца у Месопотамији, патњу римских градова и очекивани покољ становништва, и сам Јулијан морао је да реагује.²¹⁷ Римски август поново је починио издају јер одузео градовима трупе када је кренуо у обрачун са Јулијаном. Оне снаге које је оставио да их штите биле су преслабе, да је и њима требала заштита. Народу се већ привиђало уништење градова и једини спас им остаје у бекству.²¹⁸

Тешке речи изречене на рачун Констанцијеве спољне политике не треба много да зачуде. Ливаније их је саопштио у говорима XII и XVIII посвећеним Јулијану, Констанцијевом противнику и пишчевом омиљеном владару, а неке мање алузије дао у говорима XIX и XXX посвећеним Теодосију I, родоначелнику нове династије римских владара. Ливанију, који је практично читав свој век провео у Антиохији, вести из суседне области римске Месопотамије о упадима Персијанаца и губитку градова свакако нису биле пријатне, и вероватно су га, као и све грађане Антиохије бринуле да тако нешто може и њима да се деси. Све је то преточио у своје говоре тек кад се август Констанције упокојио, и када је дошло до смене на престолу. Стога се Ливанијеви наводи морају узети са резервом и исказати сумња у истинитост његових навода. Наиме, претерано је рећи да Константинов син није ништа радио по питању заштите римских земаља. Треба имати на уму да је паралелно водио и рат са узурпатором Магненцијом, потом ратовао са варварским племенима и на Рајни и на Дунаву. Недисциплина војске, недовољан број војника, неповерење у своје савладаре, били су проблеми са којим се август суочавао. Занимљиви су и описи понашања римских војника издржаваних у кућама грађана. Ливаније вероватно даје алузије на неке проблеме који су могли да се јаве током боравака војске у граду, пошто је у панегирику XI, написаном 356. године и посвећеном грађанима Антиохије, са поносом описао како су Антиохијци издржавали царску војску, радо прихватили војника у свој дом и старали се о њему. Испуњавали су све захтеве што име је владар постављао, и

²¹⁶ Lib. Or. XVIII 207–211.

²¹⁷ Lib. Or. XII 58, 62; XVIII 91.

²¹⁸ Lib. Or. XII 71.

Констанције био је стога захвалан граду, често и радо је боравио у њему.²¹⁹ Римске трупе нису им пружиле осећај заштите и безбедности, на шта се потом пожалио аутор.

Ипак, Антиохијци имали су лепо мишљење о цару Констанцију, а долазак новог, паганског цара на престо нису дочекали са претераним одушевљењем. Јулијан је, од јула 362. године до марта 363. године и поласка у рат против Персијанаца, боравио са војском у Антиохији.²²⁰ Грађани нису били задовољни инсистирањем на обнови паганске духовности и царевим аскетским начином живота и изгледа.²²¹ Град је оскудевао у храни, а становништво било погођено и високим ценама жита. Међутим, највећи револт према Јулијану исказали су када је цар наредио да се измeste мошти хришћанског епископа и мученика Вавиле из гробнице поред Аполоновог храма у Дафни, са намером да поново оживи запуштено светилиште.²²² Усијану атмосферу додатно је подгрејао и пожар који је потом избио у Аполоновом храму, за шта је цар оптужио хришћане и затворио веће цркве у граду, иако је истрага потом утврдила да је храм погодила муња и изазвала пожар.²²³ Јулијанов одлазак у рат са Персијанцима смирио је донекле напету ситуацију у Антиохији, али и оставио бојазан да се цар по повратку са персијског бојишта не разрачуна са градом, пошто је јасно саопштио да ће његово ново седиште бити град Тарс у Киликији.²²⁴

О боравку Јулијана у Антиохији и персијском походу детаљно пише Ливаније. Цар је невољно морао да се заустави у походу на Персију, направи предах и одмори војску у овом граду, јер није желео да се за њега прича да поступа исто попут свога претходника. Својим присуством, охрабрио је преплашене грађане Антиохије а међу Персијанцима изазвао панику, још од момента када је преузео престо, толику да се уопште нису ни усудили да у међувремену нападну римску територију. Персијанце су додатно преплашили и верски обреди, а Јулијан је уживао у положају свештеног лица исто колико и у положају цара.²²⁵ Током боравка у Антиохији, пристигло је прво персијско посланство ради разговора о окончању непријатељстава и склапању

²¹⁹ Lib. Or. XI 177–180.

²²⁰ САН XIII, 69–72 (Hunt, D.)

²²¹ Јулијан је, за разлику од својих претходника, избегавао да посећује позоришта и присуствује коњским тркама. Са дугом косом и брадом коју је носио, изгледао је запуштено својим сународницима за једног римског владара. В. Исто, 72. Као одговор на критике на рачун физичког изгледа, Јулијан је написао дело *Мрзитељ брада* (*Μισολόγων*) в. Jul. Or. Mis. 337, А – 371, С.

²²² Potter 2004, 515–516.

²²³ САН XIII, 70 (Hunt, D.); Уништеном храму Ливаније је посветио говор LX.

²²⁴ Lib. Or. I 132; Lib. Or. XVI 53; Ливаније се налазио у делегацији градске власти која је испратила Јулијана у поход и пробала да умилостиви цара да опрости граду на понашању према њему. Ливанијев говор XVI управо томе је посвећен.

²²⁵ Lib. Or. XII 73, 79–80; XVIII 163, 165.

примирја. Међутим, Јулијан је одбио да преговара, сматрајући да је то једнако издаји и да непријатељ не сме проћи некажњено за пострадао становништво и опљачкану и опустошену римску територију поред Тигра.²²⁶

Ливаније, у стилу правог панегиричара велича Јулијана, брани његову обнову паганства и избегава да пише о нетрпељивости између становника Антиохије и Јулијана. Ипак, као поносни и угледни грађанин Антиохије, покушао је да се заузме код цара да се изгледе односи и да цар буде милостив према својим поданицима, не слутећи смрт цара и пропаст експедиције, склапање мира и губитак римских територија.

*

Јулијанов поход на Персију имао је за циљ да сруши Шапура са престола, и устоличи његовог брата, римског пребега Хормизда.²²⁷ План се састојао у томе да главни део војске на челу са самим царом, и у пратњи бродова, продире долином Еуфрата према Ктисифону, док је други мањи део војске под командом Јулијановог рођака Прокопија уз подршку јерменског краља Арсака II требало да делује долином Тигра, као подршка и да одвлачи пажњу противнику. У почетку Јулијан је наступао успешно, освојио бројне тврђаве на Еуфрату све док није дошао близу Ктисифона, када су Персијанци отворили канале и поплавили земљиште, отежавајући кретање римској војсци. Стигавши пред сам град, Јулијан је увидео да не може да га освоји ни на јуриш, нити је имао опсадне справе. Стога, наредио је уништење флоте, и повлачење римске војске узводно реком Тигром, у нади да ће се сусрести са другим делом римске војске.²²⁸ Персијанци су отежавали повлачење противника спаљивањем и уништавањем свега испред непријатеља и онемогућили му да се снабдева пљачком, као и сталним мањим препадима на римску колону. У једном таквом препадом, недалеко од Самаре, јуна 363. године, Јулијан је смртно рањен копљем и убрзо преминуо. Римска војска изабрала је Јовјана за цара. Нови цар склопио је мир са Шапуrom којим је предао пет провинција са леве стране горњег тока Тигра Персији, градове Нисивис, Синагру и Кастру Маурорум и петнаест утврђења, без својих грађана.²²⁹ Јовјан се

²²⁶ Lib. Or. XII 76–77; XVII 19; XVIII 164; У говору XVII Ливаније изражава нарочито жаљење што је цар одбио да преговара са Персијанцима, што га је касније коштало живота.

²²⁷ Potter 2004, 517.

²²⁸ Исто.

²²⁹ САН XIII, 76–79 (Hunt, D. – Curran, J.)

обавезао и да неће помагати јерменском краљу Арсаку у борби против Персијанаца. Мир је склопљен на тридесет година.

Међу панегиричарима, Ливаније једини описује персијски поход Јулијана, смену на престолу и склапање мира. Јулијан је наредио своме префекту да сакупи бродове на Еуфрату и опреми их потрепштинама, а цар је још пре краја зиме прешао преко реке. Избегаво је да свраћа у оближњи велики град (Едеса) и да прима уобичајене поздраве грађана и, знајући да је брзина јако важна, упутио се према граду (Кара) где је постојао стари храм Зевса, коме се помолио да га благослови да буде уништитељ Персије. Потом је одвојио 20.000 пешака и послао их на реку Тигар, да чувају ову област и да му по потреби прискоче у помоћ. Исто је договорио и са Јерменима, да уједине војске у случају да непријатељ крене на њихову територију и заједничким снагама протерају или униште противника.²³⁰ У свом походу, римска војска прво је наишла на једну персијску тврђаву на речном острву (Аната), чија се преплашена посада предала без борбе, и потом пресељена да живи на римску територију. Царска војска снабдела се намирницама и наставила даље поход. Римљани су потом наишли на још једну тврђаву на острву (Тилута). Пошто је читаво острво било утврђено и није могло лако да се освоји, Јулијан је одлучио да не губи време и наставио даље марш, а посаду тврђаве заплашио претњама да ће се ускоро вратити да се обрачуна са њима и поткопао њихову самоувереност.²³¹ Прешавши преко пустиње, Римљани доспели су у Асирију, област плодне земље, богате храном и рудним богатствима, са пуно насељених градова. Јулијанова војска опљачкала је и опустошила ову област, чији су становници побегли у брда и са висине посматрали уништење своје земље. На свом путу према Ктисифону, Римљани су се често заустављали и слали своје трупе да прочешљају околину, а потом се враћали са заробљеним женама и децом, Асирцима.²³² О успешном наступању цара против Персије вести су дошле и до Антиохије и чуле су се са задовољством.²³³

Напредовање римске војске Персијанци су успели да успоре отварањем брана и пуштањем воде из канала за наводњавање да се разлије по земљишту и створи поплаву. Војници су марширали у води која је допирала и до висине груди и врата, а тамо где је дубина воде преко главе правили су мостове, грађом од палминог дрвета, кога је

²³⁰ Lib. Or. XVIII 214–215.

²³¹ Lib. Or. XVIII 218–219.

²³² Lib. Or. I 132; XVII 20–21; XVIII 219–221, 231; У једном „чешљању” околине у потрази са храном, римска коњица као заштита војницима сукобила се са непријатељом, где је погинуо командант коњице. Јулијан је лично казнио преживеле одговорне за смрт свога команданта. Lib. Or. XVIII 229–230.

²³³ Lib. Or. XV 2; XVI 52.

било доста у околини. Римљани су морали да спасавају и себе и оружје и храну и товарне животиње. Ипак, и поред тешких изазова, морал војника није опадао, нити су се бунили, а сам Јулијан делио је са војском све муке марша кроз блато и воду. Својим делима, а не речима охрабрио је и остале. Цар није дозволио да се скреће са правца и потражи други пут, даљи али који није поплављен, наводећи да је боље да се маршира кроз воду, него да остану без воде и пате од жеђи, једине ствари које се бојао да их не задеси.²³⁴ У међувремену док су се кретали кроз тешко проходан терен успели су да освоје један велики асирски град, назван по самом владару (Пирисавора). Град је био утврђен бедемима, а унутар самих бедема постојало је још једно мање утврђење где су се браниоци повукли. Римљани су освојили спољне бедеме и насули земљу да могу да прескоче унутрашње бедеме, те су противници били принуђени да се предају, под условом да не буду предати Персијанцима, плашећи се да због предаје не буду живи спаљени.²³⁵ Нова препрека на путу према Ктисифону била је још једна тврђава на речном острву (Меозамалха). Острво је било прилично стрмо, а бедеми су га читавог окружавали. Уз бедеме расла је и густа трска, која је омогућила браницима да буду повезани са реком и снабдевају се водом. Предност таквог терена, Персијанци су искористили изненадним нападом на римску војску и умало ранили и самог Јулијана.²³⁶ Август је прво наредио да се браници на бедемима бомбардују пројектилима и камењем из катапулта. Потом је изградњом моста повезао острво са копном, а градитељи су користили чамце окренуте наопачке да би се заштитили од персијских напада стрелама, каменицама и копљима. Истовремено су Римљани копали тунел испод бедема, и радећи неуморно успели да током ноћи пробију тунел и да уђу унутар тврђаве, у једну од кула. Заузели су капије и побили персијске стражаре и дали знак својим саборцима за напад. Војници су извршили покољ непријатеља оглушивши се о Јулијанову наредбу да буду милостиви и да не убијају противнике, већ да их заробе. Утврђење је у потпуности разорено. Постигнутим успехом римска војска сматрала је себе непобедивима, а Персијанци били обесхрабрани и осећали се несигурно. Сам Јулијан, иако навикао на тешке изазове и не придавајући им посебан значај, сматрао је ову победу изузетним подвигом.²³⁷

Међу другим изворима који детаљно описују августову персијску експедицију јесу дела историчара Амијана Марцелина и паганског писца Зосима. Претходно

²³⁴ Lib. Or. XVIII 222–226; 232–234.

²³⁵ Lib. Or. XVIII 227–228.

²³⁶ Lib. Or. XVIII 235–236.

²³⁷ Lib. Or. XVIII 237–242.

наведени Ливанијев опис првог дела Јулијановог похода доста се поклапа са описима двојице писаца, те стога може прилично добро да се реконструише путања кретања царске војске, и да се упореде Ливанијеви подаци са подацима поменуте двојице аутора.²³⁸ Оба писца потврђују долазак Јулијана у Кару, потом одвајању дела војске под командом Прокопија и Себастијана да делују на Тигру заједно са краљом Арсаком, али се не слажу у броју војника; Амијан наводи број од 30.000 војника, док Зосим тврди да је било 18.000 бораца.²³⁹ Ливаније углавном не наводи имена тврђава и градова које су Римљани заузели, али Амијан Марцелин, учесник похода и сведок дешавања њих све помиње. О опсади Анате, сва тројица писаца дају исте податке о предаји без борбе и пресељењу персијских војника на царску територију.²⁴⁰ Међутим, Ливаније не помиње жељу Јулијана да избегне ризичну и неизвесну опсаду тврђаве, потом преговоре са персијском посадом, постизање споразума и добровољну предају Персијанаца, већ објашњава предају искључиво као последицу страха од римске војске, те се и на овом месту јасно види Ливанијева пристрасност и потреба да римску војску прикаже у што бољем светлу. Посади у Тилути такође понуђена је предаја, али они нису хтели то одмах да ураде, већ су одговорили да када Римљани освоје персијске територије, та тврђава припашће победницима.²⁴¹ Ливаније је у праву када тврди да Јулијан није желео да губи време око опсаде Тилуте, јер је просудио да му не прети опасност од њих, и да ће се, попут посаде у Анати, сигурно касније предати. Опис изгледа града Пирисаворе код тројице писаца је готово идентичан; сви наводе постојање мање тврђаве унутар града у коју су браниоци пружали последњи отпор и на крају се предали.²⁴² За разлику од Ливанија, који тврди да се персијска посада унутар тврђаве предала када су Римљани направили насип земље у висини бедема тврђаве, Амијан и Зосим бележе да је направљена огромна опсада кула (хелеполис) којом су напали утврђење, и да су непријатељи убрзо обуставили отпор и затражили преговоре.²⁴³ Ипак, најтежи задатак у дотадашњем напредовању римске војске, била је опсада Меозамалхе. Амијан Марцелин и Зосим доста опширно описују опсаду и освајање града. Обојица се слажу са Ливанијем када тврде да је град био тешко

²³⁸ Amm. Marc. XXIII 2. 2 – XXIV 4. 31; Zos. III 12. 1 – 22. 7.

²³⁹ Amm. Marc. XXIII 2. 2 – 3. 6; Zos. III 12. 2–5.

²⁴⁰ Amm. Marc. XXIV 1. 6–10; Zos. III 14. 2–4. Код Зосима утврђење назива се Фатис (Φατίσας).

²⁴¹ Amm. Marc. XXIV 2. 1–2; Зосим бележи да је посада одговорила да ће поступити онако како буду други урадили, в. Zos. III 15. 1.

²⁴² Amm. Marc. XXIV 2. 9–22; Zos. III 17. 3 – 18. 6. Код Зосима град назива се Вирсавора (Βηρσαβώρα).

²⁴³ Опис изгледа и изградње хелеполиса даје Амијан (Amm. Marc. XXIII 4. 10–13). Зосим не наводи име опсадне справе, али описује њен изглед. Zos. III 18. 3.

присупачан и добро заштићен, и да је у првом разгледању и обиласку око бедема града Јулијан изненада нападнут, али је остао неповређен.²⁴⁴ Потом је дат опис опсаде града, напад опсадним справама на кулу и на једну од капија, попуњавање јарка уз бедеме и подизање насипа, подаци који недостају у Ливанијевом делу. Једна од кула се чак и урушила и повукла и део зида са собом, али су Персијанци успели да се одбране и да не дозволе Римљанима да продру унутар града, те се борба завршила практично нерешено.²⁴⁵ Међутим, сва тројица писаца слажу се да је одлучујући моменат био када је током ноћи прокопан тунел испод бедема и војска ушла унутар утврђења. Синхронизованим нападом споља и изнутра, персијска одбрана је попустила, пале су градске капије, и римска војска заузела град, извршила покољ становништва и потом разорила читаво утврђење. Ливаније, иако ретко приказује римске војнике као велике крволоке, овакво понашање правда тешком битком, римским губицима и жељом за осветом. Амијан и Зосим бележе да је поклоњен живот заповеднику тврђаве, што Ливанију изгледа није био познато.²⁴⁶

Потешкоће преласка преко поплављеног и мочварног земљишта помињу и Амијан и Зосим, али много мање драматично него што то описује Ливаније. Амијан веома кратко каже да су Персијанци подигли бране и пустили да се вода разлије на широком простору. Римљани су деблима од палми градили мостове и бродове, те Јулијан, иако са потешкоћама, успео да преведе војску.²⁴⁷ Зосим бележи да су непријатељи поплавили земљиште, и да је римска војска марширала у води до колена, али да су војници градили мостове, попуњавали земљом поједина места где је била већа дубина и проширивали уске пролазе, те су тако савладали ову препреку.²⁴⁸ Ливанијев опис марша кроз воду висине до врата војника свакако је претеривање. Панегиричар је желео тиме да покаже да су природни услови били највећа препрека походу августа Јулијана, а не непријатељи, са којима је лако излазио на крај у свим дотадашњим биткама. Успешним савлађивањем „најтеже” препреке, царска војска била је практично непобедива, а августов ауторитет и даље ненарушен.

О погибији команданта коњице и казне коју је Јулијан применио над одговорним војницима, Ливаније је остао недоречен, иако је тврдио да је за пропуст адекватна једино смртна казна, али није потврдио да ли је и извршена. Амијан и Зосим

²⁴⁴ Amm. Marc. XXIV 4. 3–4; Zos. III 20. 2–3.

²⁴⁵ Amm. Marc. XXIV 4. 12–20; Zos. III 21. 1 – 22. 1

²⁴⁶ Amm. Marc. XXIV 4. 21–30; Zos. III 22. 2–7.

²⁴⁷ Amm. Marc. XXIV 3. 10–11;

²⁴⁸ Zos. III 19. 3–4.

дају сличне податке. Први помиње смрт једног од тројице војних трибуна и да је август разрешио другу двојицу трибуна дужности, а одбегле војнике казнио смртном казном, док Зосим такође наводи смрт трибуна (*ἡγεμόνας*) али не помиње смртну казну за окривљене, већ само разрешење дужности команданта и одговорних војника.²⁴⁹

На прилазу према Ктисифону Римљани су најпре наишли на палату персијског цара на обали реке, са баштом украшеном дрвећем, биљкама и цвећем. Ту су узгајане и дивље животиње, јелени и дивље свиње, како би се Персијанци вежбали у лову. Јулијанова војска спалила је палату и поклала све животиње за гозбу. Потом су спалили још две палате и наставили даље пут.²⁵⁰ Најзад, стигли су пред зидине два града (Кохе и Ктисифон), између којих је текао Тигар. Ту је настао проблем јер бродови из Еуфрата нису могли да пређу у Тигар, али август је из књига знао за постојање старог канала који је спајао ове две реке, што му је и потврдио један од заробљених становника. Пошто је канал био затворен код места спајања са Тигром, цар је наредио да се брана уклони, што је и учињено, те је римска флота преко канала прешла из Еуфрата у Тигар и изазвала велику панику међу Персијанцима.²⁵¹ Непријатељска војска, укључујући пешадинце, коњицу и слонове, изашла је испред Ктисифона и постројила се на обали Тигра. Римска војска нашла се у незгодном положају, пошто нису имали одступницу и могућност да се повуку назад путем који су дошли, јер је земља била уништена поплавама. Сви су чекали и гледали у Јулијана шта ће даље да предузме. Цар је наступао самоуверено и најпре је организовао коњичке трке са обећаним наградама, да се војска мало забави, док су противници презирно посматрали из даљине и са зидина утврђења дешавања.²⁵² За то време, наредио је да се испразне бродови и да се спреме за превоз војника преко Тигра. На састанку са својим командантима, Јулијан је саопштио одлуку да није преостало ништа друго него да се војска пребаци преко реке и да живи од земље која није опустошена. И поред отпора једног од официра, да је терен лош и да су непријатељи бројнији, прихваћен је план. Део војске се тајно током ноћи пребацио на леву обалу Тигра, савладао неприступачни терен и изненада напао логор персијске војске испред Ктисифона. Сањиви и изненађени Персијанци нису успели да пруже велики отпор и уследио је масакр противника, где је побијено око 6.000 непријатељских војника. Да су Римљани били

²⁴⁹ Amm. Marc. XXIV 3. 1–2; Zos. III 19. 1–2.

²⁵⁰ Lib. Or. XVII 20; XVIII 243.

²⁵¹ Lib. Or. XVIII 244–247.

²⁵² Lib. Or. XVIII 248–250; XXIV 37; I 133. У говору XXIV Ливаније пише да су се коњичке трке одржале испред Вавилона, симболично поредећи Ктисифон са древним градом.

дисциплинованији и нису се полакомили на злато, сребро и коње палих Персијанаца, већ да су јуришали одмах и заузели капије Ктисифона, и сам град би убрзо пао. Земља је била прекривена телима мртвих непријатеља, а река Тигар црвена од крви убијених Персијанаца.²⁵³

Након успеха римске војске, цар Шапур послао је изасланика своме брату Хормизду, Јулијановом сапутнику, тражећи да Хормизд посредује код августа да се рат оконча и две царевине склопе мир. Јулијан је то категорички одбио и није дозволио да се о томе уопште расправља нити помиње, да не би пољуљао ратнички дух својих војника. Када борба може да се избегне а војска се приморава да ратује, онда се боре много слабије. Август је потом демонстративно дошао пред зидине Ктисифона и изазвао опседнуте на борбу, критикујући их да се не боре као мушкарци.²⁵⁴ Римски владар имао је идеју да иде стопама Александра Великог, све до река у Индији, да прође кроз Хирканију и Арбелу, али није успео да се повеже ни са својим помоћним трупима на Тигру, нити са савезничком јерменском војском. Римске војсковође нису биле јединствене у команди над војском, а напали су их и стрелци локалног становништва, те су заостали да се са њима боре. Стога, Јулијан је одустао од даљих похода и размишљао повратку кући. По раније припремљеном плану, спалио је бродове да не би припразни непријатељу, и да не би велики број војника био заузет веслањем или лежао на бродовима под изговором болести, а мали број био под оружјем спреман да се бори. Задржао је свега петнаест бродова за потребе изградње мостова преко реке Тигра.²⁵⁵

Долазак римске војске до царске палате и резервата дивљих животиња помињу и Амијан Марцелин и Зосим. Међутим, и један и други истичу да је палата остала нетакнута, јер је изграђена у римском стилу, што је донекле и био изузетак у односу на друге персијске тврђаве.²⁵⁶ Ливанијеве речи о блокираном каналу, његовом чишћењу и преласку флоте у Тигар, потврђују оба аутора.²⁵⁷ Међутим, и поред детаљности у опису дешава испред Кохе и Ктисифона, ни Амијан ни Зосим не помињу коњичке трке испред персијске престојнице, али их помињу Фест и Созомен.²⁵⁸ Ливаније сигурно не би измислио тај упадљив моменат, и поновио га у три различита своја говора (говори I, XVIII и XXIV), већ га је преузео из неког извора, или је можда чак и сазнао од

²⁵³ Lib. Or. XVIII 250–255; XVII 21.

²⁵⁴ Lib. Or. XVIII 257–259.

²⁵⁵ Lib. Or. XVIII 259–263.

²⁵⁶ Amm. Marc. XXIV 5. 1–2; Zos. III 23. 1–2;

²⁵⁷ Amm. Marc. XXIV 6. 1–2; Zos. III 24. 2;

²⁵⁸ Fest. XXVIII; Soz. VI 1. 6.

преживелих учесника похода. Судећи по речима Феста и Созомена, као и о каснијем опису ноћног преласка војске са десне на леву обалу Тигра и битки испред самих градских зидина, може се закључити да су се коњичке трке одиграле испред тврђаве Кохе, са десне, западне стране реке, а не директно испред самог Ктисифона. О римском ноћном нападу и победи испред зидина персијског града, пише више извора. Ипак, не слажу се сви са Ливанијевим описом битке, неприметним пребацивањем римске војске усред ноћи на другу обалу реке и нападом на изненађене противнике. Фест и Созомен потврђују Ливанијеву верзију приче, док Амијан и Зосим наводе да је Јулијан прво послао део војске на пар бродова, које су Персијанци напали ватреним стрелама и бакљама кад су се приближили обали, а потом је август наредио свеобухватни напад.²⁵⁹ Победа Римљана у борби била је несумњива. Број од 6.000 погинулих Персијанаца, делује мало претеран за једну битку у наведеним околностима и више подсећа на поређење са персијским жртвама у Маратонској битки (490. године пре н. е.) забележених код Херодота.²⁶⁰ Амијан и Зосим дају реалније, а готово идентичне податке: пало је 2.500 Персијанаца и седамдесет (и пет) Римљана.²⁶¹ Ако је веровати Ливанијевим речима, царска војска поново је показала недисциплину у борби попут битке код Синагре, помамила се на противнички плен, чиме је пропустила да јуриша на отворене капије града и упропастила своју велику победу. Идентичну верзију приче даје и Фест у свом делу.²⁶² Амијан, пак даје мало другачије објашњење и тврди да је пропуштен моменат, али кривицу за то налази у једном официру који је зауставио своје војнике у јуришу на капије, да не би неопрезно ушли унутар града и налетели на многобројнијег непријатеља.²⁶³ Као учеснику и сведоку битке, Амијану би требало поклонити поверење у овом случају. Објашњења Ливанија и Феста ипак не морају бити далеко од истине и у супротности са Амијановим речима, већ показују прилично реално понашање римске војске и проблеме са дисциплином коју су изгледа још одавно изгубили.

Персијски владар Шапур у тренутку битке није се налазио у граду, али је био добро обавештен шта се тачно дешава.²⁶⁴ Покушај да преко свог брата Хормизда ступи

²⁵⁹ Fest. XXVIII; Soz. VI 1. 7–8; Amm. Marc. XXIV 6. 4–6; Zos. III 25. 1–4;

²⁶⁰ Херодот наводи 6.400 погинулих (Hdt. VI 117);

²⁶¹ Amm. Marc. XXIV 6. 15; Zos. III 25. 7;

²⁶² Fest. XXVIII;

²⁶³ Amm. Marc. XXIV 6. 13.

²⁶⁴ Не зна се тачно где се налазио Шапур током римског напада на Ктисифон. Малала помиње да је Шапур очекивао да ће Јулијан преко Нисивиса да нападе Персију, и да га је ту чекао са војском, али потом је сазнао да је август заправо иза њега и да осваја персијске територије (Mal. XIII 22). У области

у контакт са Јулијаном и оконча борбе, не би било уопште нереално очекивати да се заиста и десило. Али посебно пада у очи чињеница да о томе пише једино Ливаније, ниједан други извор.²⁶⁵ Не стиче се утисак да је Ливаније измислио причу о персијском посланство и убацио у посмртни говор августу. Можда је заиста и било неких незваничних контакта изасланика из Ктисифона са Хормиздом, где је Римљанима вероватно нуђено да се предају и гарантован безбедан пролаз назад до својих граница, што је Јулијан категорички одбацио. Поменут је већ један такав сличан контакт 357. године преко префекта Мусонијана да посредује за мир између Констанција и Шапура, на крају окончан без успеха.

Иако Ливаније не истиче у својим говорима, и самом Јулијану било је сасвим јасно да римска војска није могла тако лако да заузме Ктисифон, нити изградњом опсадних справа, нити неким дужом блокадом града. Моменат у борби да се уопште тако нешто покуша пропуштен је, и римска војска нашла се у пат позицији. Свако дуже задржавање на таквом терену, без шансе да се град опколи са свих страна, уз стрму обалу реке и неосвојеном персијском утврђену, Кохи са десне стране Тигра, био је практично немогућ. Уз то, Римљани нису имали ни сигурне изворе снабдевања. Ливаније као главни разлог одустајања од даљег похода наводи то што царска војска није успоставила контакт са својом помоћним јединицама на Тигру, нити са јерменским савезницима, и што се нису нашли да помогну сада када је требало то са ураде. Имајући у виду одбрамбени задатак дела римске војске на Тигру и успешан тактички потез да се тренутно одвуче пажња главнини персијских снага, Ливанијева оптужба није сасвим оправдана. Пошто повлачење назад истим путем није била опција из јасно наведених разлога, с тога морало се кретати узводно уз Тигар, према граници две царевине. Ливаније оправдава спаљивање флоте као мудар потез, да бродови не би припали противнику или да војска не буде заузета веслањем. То и јесте донекле логично, ако се има у виду да би у повлачењу морало да буде ангажовано много више војника као веслачи на бродовима, јер се сад флота кретала узводно, спорије, него у пловидби низ Еуфрат. Са друге стране, потпуно би било сулудо препустити бродове непријатељу да се њима служе. Међутим, уништење бродова имало је много тежи, деморалишући ефекат по римску војску; флота им је давала донекле сигурност и осећај

горњег тока Тигра, Шапур је у више наврата током Констанцијеве владавине упадао у римску територију.

²⁶⁵ Покушај Шапура да преговора о миру уз понуду дела својих територија Јулијану помиње и историчар Сократ. Хронологија дешавања доста је измешана код Сократа, те се из текста стиче утисак да је сутрадан након одбијања понуде, Јулијан погинуо у сукобу са Персијанцима у сукобу испред самог града. В. Soc. III 21. 4–8.

заштите током похода на Ктисифон. Сада су без ње остали и принуђени да се повлаче узводно уз Тигар, са источне стране обале, препуштени сами себи.²⁶⁶ Ни друга два главна извора персијског похода не критикују цара због овакве одлуке. Амијан Марцелин детаљно описује безизлазну ситуацију у којој се нашла римска војска након битке за Ктисифон, а изговор за спаљивање бродова идентичан је као и код Ливанија, док Зосим само констатује да је боље по војску да маршира у унутрашњости копна, него да прате бродове уз реку, те су их зато и спалили.²⁶⁷

Царска војска повлачила се уз Тигар, са леве стране реке. Марширали су кроз мирније крајеве, него што је то раније би случај и увећавали су број заробљеника. Када су прошли кроз култивисане области, по наредби цара направили залихе хране за наредних двадесет дана, колико им је било потребно до града на граници Римског царства. Потом, по први пут Персијанци су им се супротставили у борбеној формацији, са наоружањем украшеним бљештавим златом. Римска пешадија јуришала је на непријатеља, који није издржао напад и повукао се.²⁶⁸ Након тога, није било отворених битка, већ само заседа Персијанаца и мањи препади коњице на позадину колоне. Противник није успевао да убије више римских војника него што је и сам имао губитака, пошто се пешадија успешно измицала при персијским нападима копљима, онеспособљавала коње и обарала их заједно са јахачем, а потом би противник био препуштен њима на милост. Једино су стрелци правили веће проблеме, јер су нападали незаштићену десну страну римских трупа, те су стога Римљани напредовали спорије и морали са њима да се изборе. Ипак нису се у потпуности зауставили и даље су напредовали, а август је обилазио линију и доводио појачања где је било потребно.²⁶⁹ Персијанци су постали очајни и бачени на колена. Плашили су се да август не остане да презими на њиховој територији. Стога, одлучили су да наредног дана пошаљу посланство са поклонима да моле за мир, тј. да се предају и да Јулијан одреди услове склапања мира.²⁷⁰ Међутим, током марша, задњи део колоне напали су Персијанци, те су војници заостали и одвојили се од осталих. Август је пожurio да им помогне, без оклопа, када га је проболо копље кроз руку и заболо се у његов бок. Иако је рањен пао

²⁶⁶ САН XIII, 76 (Hunt, D.)

²⁶⁷ Amm. Marc. XXIV 7. 1–8; Zos. III 26. 2–3. Одустајање од даљег похода и паљење бродова краће помиње још пуно извора: Јефрем Сирин, Григорије Назијански, Созомен, Теодорит Кирски, Фест и Зонара. Интересантно објашњење за такву ову одлуку, да је то урађено на наговор персијских дезертера–шпијуна у римским редовима дају Григорије (Greg. Naz. Or. V 11) и Фест (Fest. XXVII). (За текстове свих наведених аутора о овој теми видети Dodgeton – Lieu 2002, 209–213, 215–218, 231–236).

²⁶⁸ Lib. Or. XVIII 264.

²⁶⁹ Lib. Or. XVIII 265–266.

²⁷⁰ Lib. Or. XVIII 268; XXIV 39; XXX 41; I 133.

са коња, одмах је устао и извукао копље показујући да није озбиљније рањен. Међутим брзо је изгубио свест, и пренесен је у свој шатор на постељу. Док су сви плакали око њега, он је био једини без суза. Није му било жао што умире, већ што оставља своје борце без команданта. Није желео ни да именује свог наследника, већ је препустио војсци сама да изабере. Убрзо је и издахнуо.²⁷¹

Ливанијев опис повлачења римске војске након борбе код Ктисифона прилично је сажет у односу на писање Амијана и Зосима. Једина битка коју помиње Ливаније, а коју потврђују оба аутора, десила се код реке Дуре, где су одбачене противничке јединице Персијанаца и Сарацена.²⁷² Велики проблем током повлачења била је несташница намирница. Персијанци су спаљивали поља на путу где се римска војска кретала, те нису могли да се снабдевају храном. Проблем са мањком хране, о коме пише пуно извора, Ливаније нигде не помиње у својим говорима.²⁷³ Насупрот томе, чак помиње да су у повлачењу прошли кроз богате крајеве и наводно направили довољно залихе за читав пут назад до граница. Суштински, Ливанијев опис повлачења не разликује од описа претходног похода Римљана низ Еуфрат. Војска има довољно хране, одбија све персијске нападе и незаустављиво маршира према своме циљу, што Персијанце баца у очај да желе по сваку цену да склопе мир. Јасно је да панегиричар није дао праву слику стања римске војске, и да је искривљени приказ успешности наступања цара Јулијана само припрема своје публике за потпуни обрт и велику трагедију која је убрзо уследила. Врхунац је требало да буде деловање посланства, тј. мировних преговора или предаје противника. Као и код описа преговора испред персијске престонице, поново је Ливаније једини извор који о томе пише и практично инсистира, помињући неостварене преговоре у своја четири различита говора. Моменат када је Јулијан рањен, пао са коња, потом самртни разговор са својим следбеницима и моменат смрти на крају, прилично је детаљно и реалистично описан, без додатних панегиричких преувеличавања и углавном се слаже са писањем Амијана Марцелина.²⁷⁴ Погибија римског августа сама је за себе трагичан чин, тако да није било потребе да ни панегиричар било шта додаје или мења.

²⁷¹ Lib. Or. XVIII 268–273; XXIV 6–7; XXX 41.

²⁷² Amm. Marc. XXV 1. 1–3; Zos. III 26. 4–5.

²⁷³ Amm. Marc. XXV 1. 10, 2. 1–2; Zos. III 26. 4, 27. 1, 28. 1–3; John Chrys. De S. Babyla 122; Theod. III 20; Zon. XIII 13. 13–14.

²⁷⁴ Амијанов опис цара на смрти где води сложну расправу о узвишености душе са двојицом филозофа ипак делује као мало претеривање. Amm. Marc. XXV 3; Поред Ливанија и Амијана, још пуно извора пише о погибији римског августа са различитим тумачењима одговорних за Јулијаново убиство: Зосим, Евнапије, Фест, Јефрем Сириј, Григорије Назијански, Јован Хризостом, Сократ, Созомен, Теодорит,

Ко је убио Јулијана? Ко је одговоран за његову смрт? Питања су на која ни сам Ливаније не даје јединствен одговор у својим панегирицима. Најпре, беседник је оптужио богове да су одговорни за смрт августа, да су направили хаос, цара намамили у смрт и одвојили га од својих поданика. Неки бог послао је одважног коњаника да зарије копље у цареве груди. Ако и није бог директно одговоран, онда је то сама царева неконтролисана жеља да покрене тромост својих трупа. Цар се није бринуо за своју безбедност, али га нису ни Афродита ни Атина сачувале. Још увек младог човека, без наследника на престолу, августа који је владао од запада све до излазећег сунца, племените душе, убио је неки Ахеменид (*Ἀχαιμενίδου τινός κατενήνεκται*).²⁷⁵ Хришћани се у говору XVII помињу као исмејавана религија која је водила стални рат против августа, и на крају је тријумфовала. Угасила је свети пламен, зауставила жртвовања и уништила жртвенике, храмове и светилишта затворила, или оскрнавила, или дала блудницама да пребивају у њима.²⁷⁶ Међутим веома брзо, у говору XVIII, Ливаније је заострио став и убицу почео да тражи међу самим хришћанима, тј. својим редовима. Као доказ да нико од Персијанаца није убио августа, видео је у томе што се на јавни позив цара Шапура да се јави Јулијановог убица ради награде, нико се није одазвао. Убица се заправо налази међу оним поданицима који су сматрали Јулијаново постојање штетно по себе, који су живели у супротности са законом, ковали заверу против цара и уграбили тренутак да делују. Сопствена изопаченост и поштовање Јулијана према боговима које је исказивао, били су мотиви да они тако реагују.²⁷⁷ У говору XXIV насталом четрнаест година након посмртног говора Јулијану, Ливаније је поново потврдио да нико од Персијанаца није преузео одговорност за убиство августа. Сам Шапур питао је римска посланства након цареве погибије зашто нису осветили Јулијана, и упознао их да кад погине неки од његових команданата, Шапур кажњава одговорне војнике што се нису борили поред свог надређеног живим спаљивањем. Персијанци су чак и насликали све шта су пропатили и представили августа као лава који пљује ватру, али нигде нису представили оно што нису урадили, што сигурно не би пропустили да учине.²⁷⁸ Убица је из племена Теина (Сарацени) и деловао је по налогу свога команданта, за шта би следовала награда од оних људи који су радо

Филосторгије, Малала, Јован Антиохијски. За текстове свих наведених аутора о овој теми видети Dodgeton – Lieu 2002, 207, 209–219, 226–235.

²⁷⁵ Lib. Or. XVII 6, 23, 32.

²⁷⁶ Lib. Or. XVII 7.

²⁷⁷ Lib. Or. XVIII 274–275.

²⁷⁸ Lib. Or. XXIV 8, 18–20; У говору XVIII Ливаније помиње персијску сликовну представу Јулијана где се пореди са муњом. Lib. Or. XVIII 305.

волели да виде цара мртва. Искористио је моменат опште конфузије, налет ветра и прашине да удари августа и да се повуче. Убиством Јулијана убица је учинио да религија римских богова буде осрамоћена, јер су неки били превише бесни због почаста која се боговима указује.²⁷⁹ Иако сад наводи готово конкретно ко је убио Јулијана, писац и даље сматра да хришћани стоје иза тог подухвата. Од става да је Јулијан убијен издајом, Ливаније није одустао ни у говору XXX посвећеном Теодосију, али је мало ублажио свој став о одговорности хришћана за убиство, те се одговорност поново пребацује на богове. Тако су богови „наградили” (*απέδωκεν*) цара који им је повратио храмове, почаст, обреде жртвовања; од њих је Јулијан сазнао да му је преодређено да премине након понижења Персије и да ће платити својим животом славу коју је стекао.²⁸⁰ Непомињање хришћана као директно одговорних за смрт цара није чудно, ако се има у виду да је говор посвећен хришћанском цару, где га Ливаније моли да се заузме за да се заштите пагански храмови и да се обезбеди равноправност паганства са хришћанством.

О доласку Јовјана на престо и склапању мира са Персијом, пишу панегиричари Ливаније и Темистије. Ливаније наводи да је све изменило доласком другог владара. Римљани нису се више супротстављали онима које су претходно терали у бекство. Непријатељи су поменом мира намамили Римљане и захтевали да прихвате услове без приговора, за чиме су Јовјанови војници жудели, али су намерним одуговлачењем преговарања довели до тога да царска војска потроши све своје залихе. Римљани су били принуђени да моле и схватили су да они који моле за милост не могу да бирају. Потом је противник коначно поставио своје услове, тражећи градове, територије и провинције које чине бедеме Римског царства. Август је на све пристао, није правио проблеме и евакуисао становништво.²⁸¹ Непријатељи су стекли више него што су могли да сањају, читаву Јерменију, важан гранични град и пуно јаким утврђења. Богови су вероватно били љути на тог цара те је пристао да склопи такав мир. Ипак, то није стигао да испита, јер га је из већ очигледних разлога убрзо задесила смрт. Треба се запитати зашто су Међани узели само део територије од онога што су могли да имају, све до Воспора да траже. Стога им се може бити захвалан.²⁸²

У панегирику посвећеном цару Јовјану, Темистије наводи да су Персијанци, пошто су сазнали да је Јовјан нови владар, бацили своје оружје, и да су постали много

²⁷⁹ Lib. Or. XXIV 6, 21;

²⁸⁰ Lib. Or. XXX 40–41.

²⁸¹ Lib. Or. XVIII 276–278.

²⁸² Lib. Or. XXIV 9–10; I 134; XVIII 279.

опрезнији према Римљанима од којих се раније нису плашили. Јовјана су за августа признали „и Запад и Исток” (*ἡ τε ἐσπέρα καὶ ἡ εὐία*); у рат је пошао као копљаник, а вратио се као цар, зато што је то било заједничко расуђивање обе супротстављене стране, да се растану помире у пријатељству.²⁸³ Још једна кратка асоцијација на мир са Персијом дата је у говору VIII где панегиричар упоређујући стање у држави у моменту преузимања престола браће Валентинијана и Валенса са бродом који је нападнут са свих страна, да су догађаји на истоку порубили крајеве царства и да непријатељи што нису постигли оружјем, купили су споразумима.²⁸⁴

Наведени описи два беседника делују потпуно супротстављено. Ливаније, који намерно избегава било где да помене име цара Јовјана, критиковао је склапање мира са Персијом и предају римске територије. Тежак моменат у коме се нашла римска војска по Јовјановом преузимању престола, оскудица у храни, несумњиво је тачан податак и њу потврђује и сам Амијан Марцелин.²⁸⁵ Међутим, Ливаније није до краја искрен, те је представио да су проблеми са мањком намирница почели тек кад је нови цар изабран, намерно пропустивши да каже да их је то пратило и под Јулијаном, још од момента када су кренули у повлачење. Тиме се одговорност за пропаст експедиције додатно сваљује на Јулијановог наследника, његову неспособност да предводи своју војску на начин на који је то погинули август чинио. Представа крајње очајног стања међу римском војском, слабости новог цара и надмоћи Персије у том тренутку додатно је наглашена Ливанијевом „захвалношћу” противнику што није тражио читаву Малу Азију, јер је писац уверен да би Јовјан и то предао противнику. Персијанци су очигледно желели да поврате контролу над територијом коју су изгубили у сукобу током Диоклецијанове владавине, и да држе под контролом римске градове Нисивис („важан гранични град”) и Синагру, упоришта за евентуалне даље продоре у римску територију.²⁸⁶ Са друге стране, Темистије не помиње ништа од реченог у Ливанијевим говорима. Кратак опис у првом датом панегирику своди се на страхопоштовање које су Персијанци исказали према августу, прекинули борбе и заједно у слози са Римљанима склопили мировни споразум. Самом Темистију било је и више него јасно да је склопљени мир поразан по Римско царство, што је и показао поменутом констатацијом у говору цару Валенсу састављеном четири године након Јовјановог говора. Стога, потрудио се најбоље што уме да мало слаже и да у свега пар реченица опише својој

²⁸³ Them. Or. V 66 a–c.

²⁸⁴ Them. Or. VIII 119 b–c.

²⁸⁵ Amm. Marc. XXV 7.

²⁸⁶ Potter 2004, 519.

публици склапање мира са Персијанцима као победу и потом пређе на следећу тему.²⁸⁷ Сам догађај превише је битан да не буде поменут у царском панегирику, али и најтежи изазов како га представити на прихватљив начин по себе, публику и самог августа коме је посвећен. Са променом на престолу и смрћу Јовјана, Темистије је могао слободније да тумачи пораз који им је миром наметнут.

*

Јовјанов мир са Персијом већ је током владавине Валенса озбиљно уздрман и односи су се поново заоштрили до отвореног непријатељства. Сукоб је избио око превласти над Иберијом и Јерменијом. Цар Шапур покренуо је 367. године инвазију на Јерменију, заробио краља Арсака II, чији је син Папа (368–375) успео да се спасе и пребегне Римљанима.²⁸⁸ Валенс је помогао Папу да се врати назад у Јерменију, пославши прво генерала Теренција, а потом и Аринтеја да успоставе контролу у Јерменији, што је персијски монарх протумачио као кршење мировног споразума, и 371. године покренуо напад на римску територију. Војска под командама генерала Трајана и Вадомарија сукобила се са Персијанцима у битки код Вагаванте и однела мању победу, без икаквих територијалних промена.²⁸⁹ Након битке наступило је примирје, вероватно озваничено неким споразумом, којим је потврђена привремена римска контрола над Јерменијом. Оштра политика јерменског краља Папа према својим поданицима праћена убиствима противника, међу којима и јерменског патријарха Нарзеха, била је разлог да Валенс интервенише, нареди генералу Трајану да убије Папу 375. године, а да за новог краља постави Варазда (375–378), кнеза из владајуће династије Арсакида.²⁹⁰ Промена на јерменском престолу римском интервенцијом поново је изазвала реакцију Шапура. Персијски монарх захтевао је да се римска војска повуче из Јерменије и Иберије, на шта Валенс није пристао, већ је тражио да се споразум из 363. године измени у тачкама које се тичу Јерменије, да јој се гарантује независност. Размена више посланства није уродила плодом, и обе стране су се спремале на нови рат, када је готска побуна на Балкану 377. године натерала Валенса да одустане од похода на Персију и повуче трупе из Јерменије. Одласком римске војске, краљ Варазд свргнут је са престола и постављен малолетни син Арсак

²⁸⁷ Heather – Moncur 2001, 154.

²⁸⁸ САН XIII, 91 (Curran, J.)

²⁸⁹ Исто, 91–92; Lenski 2002, 174–175.

²⁹⁰ Lenski 2002, 175–181.

III (378–387) да влада, уз помоћ регента Мануела.²⁹¹ Персијанци су са војском ушли у Јерменију, али је Мануел успео да се избори и да очува независност Јерменије. На руку су му ишле погибија цара Валенса 378. године и смрт Шапура II 379. године, проблеми унутар Персије и краткотрајна владавина Ардашира II (379–383), да независност своје земље сачува све до своје смрти 386. године.²⁹² Добри односи Рима и Персије успостављени су доласком Шапура III (383–388) на власт. Четири године касније, 387. године, након размена неколико посланства, Теодосије и Шапур склопили су споразум о новој подели Јерменије на мањи римски западни део на челу са Арсаком III, и источни већи персијски део на челу са Хозројом IV (386–389). Фиксна граница поделе вероватно није одмах успостављена, и то је учињено доста касније, током владавине Теодосија II (408–450).²⁹³ Смрћу Арсака III убрзо након поделе, у римској Јерменији прекинута је владавина династије Арсакида, а за управника постављен чиновник са титулом *comes Armeniae*, али је тек у време цара Јустинијана I (527–565) званично укључена у римски провинцијски систем. У персијском делу Јерменије Арсакиди су владали све до 428. године. Пријатељски односи Персије и Рима одржани су и током владавине Вахрама IV (388–399) и Јаздгарда I (399–420).²⁹⁴

Података о односима са Персијом током владавине Валенса, Теодосија и Аркадија, веома је мало у панегирицима, и свде се више на неке успутне напомене у делима Темистија, Ливанија, Паката и Клаудијана. Темистијеви говори VIII и XI извор су за период Валенсове владавине. У првом наведеном говору, насталом 368. године, беседник наводи где или са ким би све могао да избије сукоб, и поред Скита (Гота) и Германа, помиње и Међуречје (Месопотамију), да није враћено под римску власт (*οὐ τὴν μέσην ἀνακομίσασθαι τῶν ποταμῶν*).²⁹⁵ У истом говору, Темистије наводи добар предзнак победа на истоку, извесног човека који је одбио престо својих предака једног не тако непознатог краљевства и дошао као „скитница” (*μετανάστης*) Римљанима, да носи оружје.²⁹⁶ Скитница о којој говори панегиричар вероватно је јерменски краљевић Папа, када је пребегао цару Валенсу приликом Шапурове инвазије Јерменије 367. године.²⁹⁷ У говору XI насталом 373. године Темистије оправдава Валенсову

²⁹¹ Исто, 181–185.

²⁹² Исто, 185.

²⁹³ Blockley 1987, 231–232.

²⁹⁴ Исто 233; *САН* XIII, 426, 430, 434. (Blockley, R. C.)

²⁹⁵ Them. Or. VIII 114 c.

²⁹⁶ Them. Or. VIII 116 c.

²⁹⁷ Lenski 2002, 171. За мишљење да се Темистијева белешка о одбеглом принцу односи на Бакарија из Иберије, видети Heather – Moncur 2001, 28 n. 56.

агресивнију политику према Персији него што је била према Готима. Панегиричар се пита зашто август са Скитима слапа мир, док са Персијанцима крши; тврди да су оба племена варварска непријатељски настројена према Риму. Међутим, Скити су срчани и безумни, али њих је цар победио и посаветовао да треба да га следе, док су Персијанци сплеткароши и лукави, и њих треба посећи да не би правили проблеме.²⁹⁸ Август кидише на Еуфрат и Тигар, храбро подноси све тешкоће ратовања, врућину, ветар и прашину, бујицу воде и брине о сваком појединачном војнику, било пешадинцу, стрелцу или коњанику. За то време, његове војсковође нападају Кавказ, Албане и Ибере или спасавају Јермене.²⁹⁹ У тренутку када је Темистије састављао свој говор, на снази је било примирје из 371. године између Рима и Персије. Цар Валенс није се одрекао освајачке политике према Персији и примирје је било крхко и привремено. Темистију се чинило да је оно могло сваког тренутка да се прекине, тј. да сам август зарати на противника, те је оправдање за такав могући потез нашао у проблематичном понашању Персијанаца. Игром случаја, беседникова предвиђана нису се остварила. Готска побуна одвојила је Валенса од источне границе, на коју се никада више није вратио. У истом говору, аутор се кратко осврће и на тренутну ситуацију у Јерменији, где осим наведеног податка да римска војска спасава Јермене, помиње да је Валенс својом благом политиком, тј. стрпљењем а не мачем придобио један неповерљив народ. Иако су они међусобно у сукобу и разликују се, заједнички им је интерес да сарађују са Римљанима. Нису поражени ни копљима, ни луковима, ни праћкама, већ само стрпљењем.³⁰⁰ Темистије жели да каже да је римска војска била распоређена у Јерменији, али да се нису мешали у унутрашње уређење краљевине, да су оставили краља да сам стекне контролу над својим племством.³⁰¹ Важно је било да Јерменија буде умирена и да владар и племство буду наклоњени Римљанима, а не Персијанцима, што је владавином Папе и Варазда одржано.

За разлику од говора цару Валенсу где на могући рат на истоку гледа скоро са оправдањем, Темистије у говорима XVI и XIX насталим 383. односно, 384. године, велича мир. Склапање мира са побуњеним Готима, и мирољубива политика Теодосија Персији имала је утицај на писање панегиричара о источном суседу Римске

²⁹⁸ Them. Or. XI 148 d – 149 a.

²⁹⁹ Them. Or. XI 149 a–b.

³⁰⁰ Them. Or. XI 149 d – 150 a.

³⁰¹ Lenski 2002, 177.

царевине.³⁰² Беседник наводи да ће Римљани себи „придружити” (*προσαζόμεθα*) Персијанце, да ће вратити Јерменију и поново стећи територију Месопотамије коју су други (претходни) владари напустили.³⁰³ Теодосију се поклања читав исток и дрхти од њега запад, склапа мир са свим племенима која су већ под његовом влашћу и која је желе да потпадну под његову управу.³⁰⁴ Јасно је да су се околности промениле. Двојица ратоборних царева (Валенс и Шапур II) нису у животу, Јерменија тренутно није под контролом ни Римљана ни Персијанаца, и стога преко је потребно да се успостави мир и да се сви проблеми и спорови око превласти над територијама реше преговорима. Белешка да се августу поклања исток, и да нека племена желе да потпадну под његову управу, може се односити на персијско посланство Теодосију 384. године, са објавом доласка Шапура III на персијски престо.³⁰⁵ Три године касније уследио је ново посланство, и највероватније склапање споразума којим је подељена Јерменија. Ливанијеви панегирици XIX и XX из 387/388. године помињу да су небеса довела персијско посланство на римску територију, тј. у највећи град на истоку (Антиохију), и да су Персијанци били срећни што су отишли назад безбедни захваљујући миру. У случају да избије рат, сви становници Антиохије су ту, уз августа да га подрже, макар и ненаоружани.³⁰⁶ Ливанијеве речи представљају једину белешку у историјским изворима о очекиваном рату са Персијом током Теодосијеве владавине. Проблеми су могли да настану након смрти регента Мануела 386. године, када су Персијанци покушали да на јерменски престо поставе Хозроја IV, док је актуелни краљ Арасак III уживао подршку Римљана. Фауст Византијски пише да су се оба кандидата појавила са персијском, односно римском војском у Јерменији, заузели положаје, што је могло да доведе до новог ратног сукоба. Међутим, римски и персијски владар разменили су посланства и договорили се да склопе мир и да поделе Јерменију међу собом.³⁰⁷ Теодосију није било у интересу да зарати са Персијом, у тренутку када се спремао да крене на запад да сузбије побуну Магна Максима.³⁰⁸ Ако је и постојала реална опасност да се односи између Рима и Персије наруше, веома су брзо обновљени споразумом, и већ следеће 388. године, у панегирику XXXII, Ливаније пише да сад су

³⁰² О склапању мира са Готима и промени Теодосијеве политике према готским побуњеницима детаљније у поглављу *Сукоби са варварима на дунавској граници*.

³⁰³ Them. Or. XVI 213 a

³⁰⁴ Them. Or. XIX 227 c.

³⁰⁵ Blockley 1987, 230.

³⁰⁶ Lib. Or. XIX 62; XX 47.

³⁰⁷ Faust. VI, 1.

³⁰⁸ То практично потврђује и панегиричар Пакат. Видети доле ниже у тексту.

код Персијанаца добре жеље према Римљанима, као и добре жеље у римској земљи према персијској власти. Цар је осрамотио Перисијанце као освету за све њихове раније упаде на римску територију и за освајање градова, да су постали део римске власти.³⁰⁹ Склапање споразума са Перијанцима Ливаније преувеличано представља као велику августову победу са једне стране, а са друге као „освету” непријатељу који је им је причинио толико проблема у претходних сто година. Персијанци су умирени, и постали су нови савезници Рима.

Једну посету персијског посланства кратко бележи и галски панегиричар Пакат у говору цару Теодосију, панегирику II. Пакат тврди да Персија, некадашњи ривал римске државе, одговорна за смрт пуно римских предводника, искупљује се својом покорношћу за све злочине које је починила према римским првацима. Сам персијски владар, некад је презирао да призна да је човек, сада признаје да се плаши и обожава римског августа у свим храмовима у којима и њега самог обожавају. Потом шаље посланство са даровима у драгом камењу и свили и поклања тријумфалне животиње за августове кочије. Иако је персијски владар римском цару „савезник по имену, у поштовању њега, ипак је подређен” (*etsi adhuc nomine foederatus, iam tamen tuis cultibus tributarius est*).³¹⁰ Пакат не наводи ни годину када је дошло посланство, нити име сасанидског цара који га шаље. Међутим, касније у говору галски беседник помиње да је август „заветима обезбедио верност владара чији поседи окружују источни фронт, да не би оставио никакву сумњу и стрепњу кући и да може да размишља безбрижно” (*fidem regum quibus limes Orientis ambitur data atque accepta dextera signas, quo foris securus agitates, si nihil sollicitum et suspectandum domi reliquisses*), пред поход на запад у сукоб са Магном Максимом.³¹¹ Готово је извесно да се у овом случају ради о преговорима са персијским посланством 387. године, које помиње и Ливаније, и договору око управе над Јерменијом. Стога, посета изасланика сасанидског владара са наведеним скупоченим поклонима претходила је овој посети из 387. године, и вероватно је реализована 384. године током владавине Шапура III.³¹²

Долазак Јаздгарда на персијски престо 399. године није променио расположење према римској држави, и односи су остали добри. Ипак, бојазан да нови персијски монарх не буде непријатељ Римљана, попут Шапура II, остала је забележена код Клаудијана. У другом говору против Евтропија, Клаудијан бележи да је Вавилон

³⁰⁹ Lib. Or. XXXII 24.

³¹⁰ Pan. Lat. II 22. 4–5.

³¹¹ Pan. Lat. II 32. 2–3.

³¹² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 475 n. 73.

наоружан, да управља нови владар, и да прети римској држави. Иако дуго били су неактивни, Парћани сада прете да прекину мир са Римом. Верни римски савезник Шапур (Вахрам IV) је оборен, а персијски мачеви су се подигли против свога владара. Еуменидине бакље спроведене су преко реке Тигра, да „ниједна страна не буде без пропасти” (*letio pars ne qua vacaret*).³¹³ Насилна смена на персијском престолу, забринула је Римљане, што је Клаудијан поменуо у своме говору. Испоставило се, пак, да је брига била безразложна, и мир је очуван током читаве владавине Јаздгарда I.

Сукоби са Германима на рајнској граници

Поред опасности која је вребала са истока и захтевала готово стално присуство августа у том делу државе, проблеми су постојали и на супротној, западној страни Римског царства. Рајнска граница била је слабо брањена, а сама Галија изложена сталним нападима германских племена. Римске легије стациониране у Галији често су исказивале непослушност римском августу и бирале своје генерале за царе. Још од узурпације Марка Касија Латинија Постума 261. године, све до 274. године и владавине цара Аурелијана (270–275), Галија је била практично независна од остатка државе, имала своје владаре и бирала своје конзуле.³¹⁴ Победом над Карином 285. године у битки на Морави, Диоклецијан је постао једини владар царства. Међутим, устанак становништва (Багауди) у Галији, и потреба да се земља заштити од упада варварских племена преко Рајне, били су довољни разлози да август именује свога ратног друга Максимијана за савладара, најпре у рангу цезара, јула 285. године, а потом и августа, 1. априла 286. године, повери му на управу западни део царства и одбрану галских провинција.³¹⁵

Максимијан се показао изузетно успешним у рату са варварским племенима, сузбио њихове продоре преко Рајне и често прелазио реку и походио територију Германије. Латински панегирици једини су извори који бележе августове ратне походе. У панегирику X наводи се да су по сузбијању устанка Багауда нову претњу по уништење Галије представљали племена Бургунди и Алемани, као и Каибони и Херули, први међу

³¹³ Claud. In Eut. II 475–484; под Шапуrom, Клаудијан највероватније мисли на Вахрама IV кога су војници свргнули са престола. Greatrex – Lieu 2002, 255 п. 2.

³¹⁴ О покушају одвајања галских провинција и стварању „Галског царства” детаљније Мирковић 2003, 160–169.

³¹⁵ Potter 2004, 280–282.

варварима у надмоћи али крајњи по месту где живе, својим стрмоглавим нападом на римске провинције.³¹⁶ Максимијан је одлучио да се првима не супротстави одмах силом, већ варком. Велика бројност припадника племена била је погубна по њих саме, те су страдали од глади и куге. Са друге стране, Каибоне и Херуле уништио је војском и то одједном, са свега пар кохорти. Максимијан је лично учествовао у битки, и обилазио борбену линију, што је изненадило и варваре и Римљане, јер то није било уобичајено. Оба племена истребљена су у борби, те се вест о римској победи проширила све до земље варвара, њихових жена и мајки код кућа.³¹⁷ Уништење Каибона и Херула кратко се помиње и у панегирику XI, у једној реченици, где се набрајају сви претходни успеси августа Максимијана.³¹⁸

Иако није сасвим јасно како је Максимијан уништио део варвара глађу и кугом, може се претпоставити да су Бургунди и Алемани прешли преко Рајне у Галију не само ради пљачке, већ и у потрагу за земљом за насељавање.³¹⁹ Панегиричар наводи да их је било пуно, тј. да је био увећан природни прираштај, те вероватно нису успели да обезбеде довољно хране на својим територијама са друге стране реке Рајне. Претпоставка је да је август спаљивао земљу и уништавао територију испред надирућих варварских племена, не дозволивши им да се издржавају ни пљачком. Стога је појава глади међу варварима сасвим разумљива појава.³²⁰ За племена Каибоне и Херуле интересантно је што анонимни беседник тврди да су дошли издалека, тј. да живе најдаље од свих варвара. О Каибонима не постоје подаци у другим историјским изворима, док су Херули живели уз обалу Балтичког мора и познати су по својим упадима на Балкан 267. и 268. године када су разорили Атину и Коринт.³²¹ Мањи део поменутих племена вероватно је продирао према западу ради пљачке, прешао Рајну, а римски август их потпуно поразио и уништио у једној битки.

Нови сукоб са Германима десио се на дан Максимијановог именовања за конзула, 1. јануара 287. године.³²² Панегиричар наводи да су присутни видели цара како је у истом

³¹⁶ Pan. Lat. X 5. 1.

³¹⁷ Pan. Lat. X 5. 2–4.

³¹⁸ Pan. Lat. XI 7. 2.

³¹⁹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 61–62 n. 23. Бургунди и Алемани настанили су се јужно од реке Мајне, у области горњих токова река Рајне и Дунава, након дефинитивног успостављања границе римске територије на токове поменутих река 282/283. године. Детаљније Исто.

³²⁰ Williams 1997, 50.

³²¹ Каибони се можда могу поистоветити са племном Авиона, настањеним близу ушћу реке Лабе у Северно море. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 61–62 n. 23.

³²² Датум проглашења није наведен у панегирику. Познато је да су конзули ступали на дужност на почетку године и да је Максимијан био конзул 287., 288., 290. године и касније. На основу дела текста панегирика X где се индиректно напомиње да је Максимијан био конзул у години која је претходила години настанка овог

дану започео дужност као конзул и испунио задатке команданта војске, тј. како је истог дана носио „најлепшу одећу мира и најбољу ратну опрему” (*in clarissimo pacis habitu et in pulcherrimo uirtutis ornatu*).³²³ Август се са лакоћом пребацио из једне улоге у другу, поразио непријатеља и тријумфално ушао у град, обрадовавши све грађане. Дан је обележен двоструким свечаностима: почетак дана свечаношћу поводом конзулског мандата, а крај дана прославом победе над варварима.³²⁴ Није наведено име града у коме је дошло до инаугурације и у чијој близини се одиграла битка, али је ван сваке сумње да то може бити неки други град осим Тријера. Као важан административни центар, и повремена царска резиденција, Тријер се налазио недалеко од границе римске државе, реке Рајне, те је често био изложен нападима варвара.³²⁵

У току лета 287. године, Максимијан је предузео поход против варвара са десне стране реке Рајне, што је забележено у панегирику Х, назвавши поход новим и великим чудом.³²⁶ Панегиричар наводи да је Рајна као природна граница између римских и варварских земаља служила попут бране упадима варвара, а тренутно опадање нивоа реке изазивало је страх код становника Галије од могућег напада варварских племена. Међутим, сада је низак водостај послужио Максимијану да пређе преко реке у Германију и буде први цар који је то учинио, чиме је показао да за Римско царство не постоје границе, осим оних које поставља његово оружје. Август је огњем и мачом пустошио, убијао и борио се са дивљим и неукротивим племенима и успео да их припитоми. Више није било претњи са те стране нити страх код становника, и река може слободно да пресуши; „све што видим преко Рајне, припада Риму” (*quidquid ultra Rhenum prospicio, Romanum est*).³²⁷ Панегиричар дефинитивно не говори истину када тврди да је Максимијан први владар који је прешао у поход преко Рајне. Још под командом цара Домицијана (81–96) римска војска ратовала је против германског племена Хата на десној обали Рајне и започела са стварањем утврђеног лимеса у Германији, а походе против варварских племена преко Рајне предводили су и цареви Каракала (211–217), Максимин Трачанин (235–238) и Проб. После Прובה смрти дефинитивно је напуштен лимес, и граница је

панегирика (Pan. Lat. X 7. 1), закључује се да 290. година не може бити. Између 287. и 288. године, изабрана је ранија година због дужине и броја похода августа Максимијана које су описани у панегирику, а тешко би се могле све ставити у исту годину. Стога се претпоставља да је до именовања дошло 1. јануара 287. године, а да је панегирик настао 289. године. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 42–43.

³²³ Pan. Lat. X 6. 2–3.

³²⁴ Pan. Lat. X 6. 4–5.

³²⁵ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 64 n. 27.

³²⁶ Pan. Lat. X 7. 1.

³²⁷ Pan. Lat. X 7. 1–7.

поново успостављена на рекама Рајни и Дунаву.³²⁸ Зато је беседнику изгледало као чудо да је неки римски цар поново прешао преко реке, напао и поразио варваре на њиховој територији. Иако није наведено која су племена у питању, вероватно су то били Бургунди или Алемани, ослабљени епидемијом глади и болести, те је август лако могао да их порази. У панегирику XI даје се на пар места нешто мало података о овој експедицији, где аутор наводи да неће описивати постављање победничких знамења (*trophaea*) за победе над Германима остварене у сред варварске територије, или када помиње прославу тријумфа услед победа преко Рајне.³²⁹ Занимљиво је да се у панегирику VII састављеном 307. године понавља да је Максимијан први понео римска знамења преко Рајне против варвара, желећи да се што више увелича моћ бившег августа.³³⁰ Ипак, изгледа да је заузимање германских територија било краткотрајно и без већег значаја за утврђивање римске власти на десној обали реке.³³¹

У борбу против Германа у горњем току Дунава, укључио се август Диоклецијан и током лета 288. године ратовао у области провинције Реције.³³² Писац панегирика X саопштава да је Диоклецијан напао део Германије која се налази насупрот Рецији, и својом храброшћу и победом проширио границе Рима.³³³ Аутор панегирика XI детаљније пише и наводи да је граница провинције проширена изненадним покољом непријатеља, и да је слављен тријумф са „ловорима” (*laurea*) покорених народа из Сирије, Реције и Сарматије.³³⁴ Успешност похода Диоклецијана и Максимијана против непријатеља беседник потврђује и сукобом који је потом избио између самих варвара. Племена су уништавала једна друге „удвајали и обнављали” (*duplicet et instaurent*) своју пропаст и опонашали царске походе у Сарматији, Рецији и преко Рајне.³³⁵ Готи су готово уништили Бургунде, а Алемани се наоружавали за помоћ побеђенима. Потом су Бургунди преотели земљу Алеманима, али са великим губицима, а Алемани су покушали да је поврате. Тервинги су се заједно са Таифалима упустили у борбу против Вандала и Гепида.³³⁶ Панегиричар изражава задовољство што су се варвари међусобно сукобили, а то поготову

³²⁸ Мирковић 2003, 101, 141, 153, 171; Утврђени лимес простирао се од Рајне према Дунаву, а територија под римском контролом, југозападни део данашње Немачке, позната и под називом Декумантска поља (*Agri Decumates*), улазила је у састав провинција Горње Германије и Реције. Дет. OCD, 43–44 (Drinkwater, J. F.).

³²⁹ Pan. Lat. XI 5. 3–4; 7. 2.

³³⁰ Pan. Lat. VII 8. 4.

³³¹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 64 n. 29; Williams 1997, 50.

³³² CAH XII, 72 (Bowman, A. K.).

³³³ Pan. Lat. X 9. 1.

³³⁴ Pan. Lat. XI 5. 4; 7. 1–2.

³³⁵ Pan. Lat. XI 16. 1.

³³⁶ Pan. Lat. XI 17. 1–4; О контактима Римљана са Готима током владавине тетрархије детаљније у поглављу *Сукоби са варварима на дунавској граници*.

чини у случају дојучерашњих бивших савезника у нападу на римску територију, Бургунда и Алемана, што је на неко време донело мир римском становништву. Исти закључак се среће и у текстовима панегирика VIII и VII, где се наводи да су границе Германије и Реције проширене према изворишту Дунава, односно да су браћа у више похода укротила Германију и да су сада варвари у миру, подразумевајући годину када је настао говор VII (307. године).³³⁷ Своје победе остварене над Германима, двојица царева обележили су у својим титулама, поневши три пута назив *Germanicus Maximus* између 286. и 293. године.³³⁸

Август Максимијан спровео је у току 288. године још један поход против Германа на Рајни, овог пута против Франака, насељених у области средњег и доњег тока реке.³³⁹ У панегирику X пише да је Генобуд дошао са својим људима лично цару, и захваљујући августу повратио своје краљевство. Максимијан је доделио Генобуду краљевство као поклон. Од тад Генобуд је „показивао” (*ostendit*) своме народу цара, наредио да на њега гледају и да се науче да буду покорни, пошто је и он сам покоран августу.³⁴⁰ Под вођством људи потчињених августу и уз помоћ ауспиција, уништено је варљиво и лажљиво племе варвара, као што су и заслужили.³⁴¹ Аутор није навео којим племеном је владао Генобуд, нити са којим су се Римљани сукобили. Ипак, то се може закључити из писања панегирика XI, где се наводе да су, од многих Максимијанових успеха, то што су Франци дошли са својим краљем да траже мир, и успех у борби са пиратима који су сузбијени пошто су Франци потчињени.³⁴² Име Генобуд јавља се и касније у изворима као име за једног франачког владара, а и сами Франци су често представљани као превртљиво и непоуздано племе.³⁴³ Август се очигледно умешао у борбу између франачких вођа, узео Генобуда под своју заштиту, доделио му владарска знамења и поставио га да влада племеном, а остале сузбио војним походом. Тиме је стекао контролу макар на делом Франака, и успео је да их одвоји од Караузија, називаног пиратом и његових присталица међу варварима.³⁴⁴ Ипак, посебно пада у очи то што овог пута војни поход није водио лично Максимијан, већ је то учинио неко од њему потчињених људи, како је то наглашено у панегирику X. Не помиње се име војсковође, али се у истом делу текста у реченици која је претходила помену

³³⁷ Pan. Lat. VIII 3. 3; Pan. Lat. VII 8. 5.

³³⁸ САН XII, 72 (Bowman, A. K.)

³³⁹ Исто; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 68 n. 35.

³⁴⁰ Pan. Lat. X 10. 3–6.

³⁴¹ Pan. Lat. X 11. 4–5.

³⁴² Pan. Lat. XI 5. 4; 7. 2.

³⁴³ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 68 n 35; 71 n. 39.

³⁴⁴ Караузијева узурпација детаљније је обрађена у поглављу *Караузијева узурпација у Британији и сукоб са цезаром Констанцијем Хлором*

похода на превртљиве варваре, наводи да је август пријатељством и браком везао за себе оне који се налазе на „најмоћнијим положајима” (*potissimo funguntur officio*) у његовој околини.³⁴⁵ Под „најмоћнијим положајем” требало би подразумевати функцију преторијанског префекта, а повезивање браком значило би да је Максимијан са неким ступио у родбинске односе. Скоро сигурно је у питању Констанције, Максимијанов зет и будући цезар.³⁴⁶

Још пре него што је именован за цезара и млађег савладара двојици августа, Констанције је учествовао у походима против германских племена. Један такав поход забележен је у панегирику VIII. Аутор тврди да је Алеманија више пута била прегажена, подразумевајући период од почетка владавине Диоклецијана, и са изразитим задовољством наводи да је лично био присутан једном таквом походу који се десио током „овог периода” (*hoc in tempore*), када је заробљен краљ најдивљег народа у тренутку припреме замке за римску војску. Читава територија алеманског племена опустошена је и спаљена, од рајнског моста до Гунтије на Дунаву, места где се поменута река могла прегазити.³⁴⁷ Директни подаци о овом походу не налазе се у другим панегирицима. Он је свакако спроведен пре 293. године и Констанцијевог именовања за цезара (током „овог периода”), што се може закључити на основу временске одреднице Констанцијеве инаугурације дате у потоњем делу текста овог панегирика.³⁴⁸ Није сигурно ни ко је предводио експедицију, да ли је то био Констанције, или Максимијан лично. Све то може навести на помисао да је то заправо поход против Алемана који је предузео Максимијан 287. године прешавши реку Рајну, о коме податке дају писци панегирика X и XI. Констанцијева улога у њима је била велика, али изгледа да су аутори претходна два панегирика њу занемарили и сву славу приписали августу.³⁴⁹ Беседници нису желели да навођењем имена војсковође у својим говорима истичу Констанцијеве заслуге за постигнуте успехе, те су Максимијановог зета намерно пропустили да помену, а величали августа коме су и посветили своје говоре.

Избором у цезарско звање 293. године, управа и одбрана територије Галије препуштена је Констанцију. Исте године Констанције је упао у Батавију, област око ушћа реке Рајне, поразио и заробио франачка племена, Караузијеве савезнике.³⁵⁰ У више панегирика забележен је римски поход у Батавији. Аутори панегирика IX и XII само

³⁴⁵ Pan. Lat. X 11. 4.

³⁴⁶ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 70–71 n 38.

³⁴⁷ Pan. Lat. VIII 2. 1; 10. 4.

³⁴⁸ Pan. Lat. VIII 3. 1; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 112 n. 8.

³⁴⁹ Исто, 110–111 n. 6.

³⁵⁰ Williams 1997, 72.

саопштавају да је један од многих Констанцијевих успеха то што су, под цезаровом десницом, Батавија и Британија „подигле прљаве главе из шуме и таласа” (*squalidum caput siluis et fluctibus exserentem*), односно то што је очистио Батавију.³⁵¹ У панегирицима VIII, VII и VI налази се нешто више података. Писац првог наведеног панегирика тврди да је Батавија ослобођена; описана је као мочварна и блатњава територија покривена шумом, кроз коју протиче река Шелда (Складис), и ограничена је током реке Рајне. Цезар је очистио и ослободио ову област од непријатеља. Заробио је многе варваре са њиховим породицама, међу којима посебно издваја племена Хамаве и Фризе, и населио их у Галију да обрађују опустелу и опустошену земљу.³⁵² Насељавање варвара настављено је и касније, у шта се укључио и август Максимијан, када су *лети* враћени на своје поседе, Франци покорни римским законима обрађивали опустелу земљу галских Арверна и Тревера, а Констанције је населио варваре на напуштenu територију Амбијана, Беловака, Трикапина и Лингона.³⁵³ Панегирик VII пише да је цезар побио, протерао, заробио или преселио неколико хиљада Франака који су упали у Батавију и друге области са ове (леве, галске) стране Рајне. Својим победама укротио је велики број варварских племена, а својом милошћу их умирио.³⁵⁴ Сличне податке бележи и аутор панегирика VI; Констанције је очистио од непријатеља Батавију, коју су окупирали франачка племена, преселио становништво на римску територију, те су стога варвари одложили не само оружје, већ и своју свирепост.³⁵⁵ Максимијан и Констанције озбиљно су се позабавили проблемом опустеле територије Галије, необрађеном земљом и губитком становништва, а самим тим и мањим бројем пореских глава и регрута у војсци што се потврђује и у овим панегирицима. Пракса присилне депортације варвара и колонизације Галије настављена је и касније током Констанцијеве владавине. Један такав поход наводи се у панегирику VI, када је цар напао племена која насељавају унутрашњост „Франције”, тј. њихову саму домовину, не само оне области које су Римљани раније нападали, већ и оне у најдаљем крају варварског света, и населио заробљенике у пусте крајеве Галије.³⁵⁶ Не зна се тачно кад је овај поход организован, али је сигурно пре 305. године и Констанцијевог последњег рата са Пиктима на северу Британије, пред своју смрт, што панегиричар касније кратко

³⁵¹ Pan. Lat. IX 21. 2; Pan. Lat. XII 25. 2. О ослобођењу Британије детаљније у поглављу *Караузијева узурпација у Британији и сукоб са цезаром Констанцијем Хлором*

³⁵² Pan. Lat. VIII 3. 3; 7. 4 – 9. 3.

³⁵³ Pan. Lat. VIII 21. 1; О постојању категорије *лета* и њиховом повлашћеном положају дет. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 142–143 n. 76.

³⁵⁴ Pan. Lat. VII 4. 2–4.

³⁵⁵ Pan. Lat. VI 5. 3.

³⁵⁶ Pan. Lat. VI 6. 2.

помиње у тексту. По датом опису похода, скоро сигурно се не ради о ранијем, претходно описаном упаду у Батавију.³⁵⁷

Осим наведеног напада на варварске земље, аутор панегирика VI помиње још неке сукобе са Германима на рајнској граници, заредом у тексту говора, за које се такође не може прецизно одредити када су се тачно десили. Извесно је да су, као и у претходном случају, спроведени након ослобођења Британије 296. године, а пре последњег сукоба са Пиктима 305. године. Беседник говори о победи на територији Лингона, важној по томе што је и сам владар рањен у борби. Поља Виндонисе била су прекривена телима мртвих непријатеља, чије се кости и даље ту налазе. Велика скупина Германа различитих племена, намамљена залеђеном Рајном, усудила се да пређе на острво на сред реке. Међутим, остали су одсечени на острву, јер се река изненада одмрзла, а римски бродови послати против њих су их опколили, те су били приморани да се предају и жребом између себе изаберу оне које ће предати у заточеништво.³⁵⁸ Из наведеног описа, није најјасније да ли се ради о две или три битке тј. да се победа на територији племена Лингона где је рањен цар и битка код Виндонисе односи на један сукоб, једну битку. Занимљиво је то што се за ову битку подаци јављају и у другим изворима. Писац Евтропије у делу *Breviarium Historiae Romanae* наводи да су Констанција на територији Лингона изненада напали Алемани и натерали да се повуче унутар града. Међутим, градске капије биле су подигнуте, те се цар преко зидина попео конопцем и пребацио се у град. Потом се појавила римска војска и за непуних шест сати борбе побила 60.000 Алемана.³⁵⁹ По Евтропију, битка се одиграла у „исто време” (*per idem tempus*), подразумевајући период након повратка Британије под римску власт, а непосредно пре, или током Максимијановог ратовања са Квинквегентианима у Африци.³⁶⁰ Сличне речи саопштава и Зонара, али без прецизности одреднице где се збио сукоб (наводи да је био у Галији), док Јероним у Хроници наводи да је цезар побио 60.000 Алемана у близини Лингона, датирајући сукоб у години двеста седамдесете олимпијаде (301. године).³⁶¹ Историчар Јорданес даје исти податак као и Јероним, о месту битке и броју погинулих Алемана, наводећи заједно са Максимијановим ратом у Африци.³⁶² Павле Орозије у делу *Historiae Adversum Paganos* даје идентичан број погинулих Алемана али без прецизније временске одреднице, док

³⁵⁷ Pan. Lat. VI 7. 1–2.

³⁵⁸ Pan. Lat. VI 6. 3–4.

³⁵⁹ Eutr. IX 23; Град који се помиње носи исто име као и галско племе, Лингон (Лангре).

³⁶⁰ Исто; Максимијан је ратовао током 297. и 298. године са Квинквегентианима. в. ODLA II, 1259 (Cherry, D.).

³⁶¹ Zon. XII 31; Jer. Chron. 2315

³⁶² Jord. Rom. 300.

Касиодор Сенатор у Хроници наводи да је у години четвртог конзулства Констанција и Галерија (302. година) убијено 60.000 Алемана.³⁶³ Извори, нажалост, не слажу се по питању временске одреднице битке, те се стога ни једна година не може узети као поуздана. Међутим, занимљиво је да се ни у једном од ових извора не помиње ни да је цар рањен у сукобу, ни битка код Виндонисе. Тумачећи сам текст панегирика, могло би се закључити да је поменута битка заправо место главног сукоба, тј. победе код Лингона. Проблем је, пак, у великој географској удаљености ова места (преко 150 km), што би искључило могућност да је цар истовремено учествовао у оба сукоба, ако су се десила у истом дану. На основу писања панегиричара и осталих извора, може се претпоставити да су Алемани продрли до Лингона, ту се сукобили са царом и потом кренули у повлачење. Појачања која су пристизала цару, вероватно су пресрела или сустигла варваре код Виндонисе и потпуно их поразили.³⁶⁴ Цезар је, извесно уз тешку борбу, ризикујући сопствени живот, успео да одбије напад варвара на град, натера их на повлачење, али су тек код Виндонисе Римљани потпуно поразили Алемане, њих 60.000 колико наводе извори.³⁶⁵ Посмртни остаци варвара били су видљиви и неколико година након тога, у тренутку када је састављен панегирик VI (310. године). О битки на залеђеној Рајни не постоје подаци у другим изворима. Битка се по редоследу описивања десила након сукоба код Виндонисе, и можда је последњи сукоб Констанција са варварима на територији континенталне Европе, пре него што је заратовао са Пиктима у Британији 305. године.

Осим латинских панегирика, који су главни и практично једини извор о ратовању Максимијана и Констанција са варварима на Рајни (не рачунајући поменуте сажете описе Констанцијеве битке код Лингона), не постоје подаци у другим изворима. Јулијанова кратка белешка у првом говору цару Констанцију II, где се велича двојицу августових дедова, Максимијана и Констанција, у једној реченици се помиње да су владари протерали варваре који су се населили на римској територији и изградили утврђења да спрече даља продирања.³⁶⁶ Јулијан се није детаљније упуштао у описивање ратних похода

³⁶³ Oros. 7. 25. 7; Cass. Sen. 1026–1027.

³⁶⁴ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 225–226 n. 25.

³⁶⁵ Број од 60.000 погинулих варвара у битки, и поред навођења у различитим изворима, ипак делује прилично нереалан, ако се има у виду да се за битку код Аргентората 357. године, највећу битку Римљана против варвара током IV века у западном делу царства, у изворима наводи да је погинуло између 6.000 и 8.000 Германа. Објашњење се можда налази у намери да се Констанцијева победа и војничке способности старијег цезара што више истакну како би могао да парира другоме, млађем цезару Галерију, и његовој репутацији након велике победе над Нарзехом 298. године. Det. Drinkwater 2007, 188.

³⁶⁶ Jul. Or. I 7, C.

Констанцијевих предака, сматрајући непотребним да у панегирику августу Констанцију II претерано велича успехе царева који су претходили владавини Константиновог сина.

*

После смрти августа Констанција, 25. јула 306. године у Ебораку, управа над провинцијама Британије, Галије и Хиспаније припала је његовом сину, Константину.³⁶⁷ Следећи политику свога оца, цезар (а потом и август) Константин настојао је у потоњим годинама да заштити галске провинције од варварских напада. Граница на Рајни била је и даље најутроженија. Попут претходно описаног периода Максимијанове и Констанцијеве борбе са Германима, и за период Константинове владавине латински панегирици практично су једини извори о борби са варварима. Први сукоб одиграо се одмах по доласку Константина на власт. Податке о цезаровом походу против Франака забележен је у панегирицима VII, VI и IV. Анонимни аутор панегирика VI тврди да су групе варвара „окушале” (*temptasset*) почетак Константинове владавине изненадним нападом и неочекиваним разбојништвом.³⁶⁸ Непријатељ је искористио одсуство покојног августа Констанција да прекрши мир. Цезар Константин сукобио се са Францима и поразио их. Заробио је њихове краљеве, Аскарија и Метрогазија и казнио их „коначним” (*ultimis*) казнама: вођени су уз царску кочију од градске капије до форума, потом утамничени и погубљени.³⁶⁹ О погубљењу франачких владара пише и Назарије, аутор панегирика IV, наводећи да су заробљавањем свирепих краљева Аскарија и његовог колеге потврђени Константинови ратни напори. Франачки краљеви пореде се са змајевима близанцима, које је цезар свечано казнио док се забављао.³⁷⁰ У тексту панегирика VII кратко се напомиње да је Константин погубио франачке краљеве, кажњавајући их истовремено за њихове претходне злочине и за непоузданост читавог племена.³⁷¹ Сва тројица беседника остали су мало недоречени где су и на који начин кажњени варварски владари. Одговор се може пронаћи у Евтропијевој белешки да је Константин савладао Франке и Алемане, заробио њихове краљеве и нахранио њима звери у величанственим јавним играма.³⁷² То се на неки начин потврђује и писањем панегирика VI, о једном каснијем походу цезара (308. године) где је део заробљених варвара страдао у циркусу, углавном тако што су их растргле дивље

³⁶⁷ Ферјанчић 2013, 28–29.

³⁶⁸ Pan. Lat. VI 10. 1–2.

³⁶⁹ Pan. Lat. VI 10. 2–7; 11. 5–6.

³⁷⁰ Pan. Lat. IV 16. 5–6.

³⁷¹ Pan. Lat. VII 4. 2.

³⁷² Eutr. X 3.

звери.³⁷³ Слично пише и аутор панегирика XII о походу из 313. године, организацији јавних игара и предаји заробљеника зверима.³⁷⁴ Судаћи по опису погубљења двојице варварских краљева, након тријумфалног уласка у Тријер цезар Константин приредио је игре у арени у част победе над варварима, на којима су заробљени владари скончали животе тако што су бачени дивљим зверима, што је био један од начина обрачуна са варварским ратним заробљеницима.

Нови поход против варвара преко реке Рајне, Константин је организовао пролећа 308. године. На мети су били Бруктери, германско племе које је живело у доњем току Рајне, са десне стране реке.³⁷⁵ У панегирику VI наводи се да је Константинов план био да изненада нападне неопрезне непријатеље да не би имали прилику да се повуку у шуме и мочваре, на шта су били навикли. Вођен том стратегијом, римски цар успео је пуно варвара да побије, а много њих је и заробљено. Спалио је непријатељска села и покупио или поклао њихову стоку. Заробљени мушкарци, услед своје непоузданости нису могли ни да служе у римској војсци, нити да буду робови због дивљаштва, те супредати циркусу ради казне, где су их растргле дивље звери.³⁷⁶

Након сукоба са Бруктерима, а пре избијања Максимијанове побуне, Константин је током 309. и 310. године, наставио са предузимањем мера за бољу заштиту рајнске границе, у које је спадала и изградња моста преко Рајне, код места *Claudia Ara Agrippinensium* (Келн).³⁷⁷ Аутор панегирика VI најпре бележи да је завладао мир на рајнској граници, који и сад уживају захваљујући августовој репутацији. Франци се не усуђују да пређу Рајну јер знају да ако то учине, иду у сигурну смрт, те судаћи по егzekуцији својих владара, не могу да очекују ни победу, ни помиловање. Римске тврђаве подигнуте уз границу сада служе више као украс него заштита. Фармери обрађују земљу уз обалу реке у миру, а стока се без опасности напаја на њој.³⁷⁸ Ипак, мало касније, панегиричар наводи да су изградњом моста варвари били стално у страху, али је мост служио више да велича славу самог цара и као украс на граници, него што је стварно послужио за напада на противника. Ратни бродови стационирани су долином реке Рајне заједно са војском на обали спремној за покрет, те је цар могао кад год је хтео да упадне у непријатељску територију.³⁷⁹ У жељи да Константина велича као ратника од чије појаве су

³⁷³ Pan. Lat. VI 11. 3.

³⁷⁴ Pan. Lat. XII 23. 3

³⁷⁵ Ферјанчић 2013, 31.

³⁷⁶ Pan. Lat. VI 12. 2–3.

³⁷⁷ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 214.

³⁷⁸ Pan. Lat. VI 11. 1–5.

³⁷⁹ Pan. Lat. VI 13. 1.

варварска племена толико зазирала да није било потребе ни чувати границу, аутор је испео помало контрадикторан и дао два различита описа границе. Свакако да је претеривао тврдећи да је земља била потпуно безбедна, са празним утврђењима на обали. Са бродовима на реци и војском у утврђењима једино се може чувати граница, чега је и сам писац свестан. Да ли је заиста дошло до неког сукоба са Германима у том тренутку, непосредно пред почетак Максимијанове побуне, не зна се поуздано. Ниједан говор не помиње сукобе. О томе једино пише Лактанције у делу *О смрти прогонитеља*, где наводи да су се Франци дигли на оружје, да је Константин са мањим делом војске кренуо на противника, ушао у непријатељску територију, а Максимијан је пар дана након Константиновог преласка преко Рајне подигао побуну.³⁸⁰ Лактанцијев податак не може се са сигурношћу прихватити, и у супротности је писању панегиричара о миру на граници у тренутку избијања побуне бившег августа. Да је заиста у том тренутку до неке побуне међу Францима и августовог похода против њих, а Максимијан искористио да подигне побуну против Константина, беседник сигурно не би пропустио да помене у свом говору.

Да је граница била немира и захтевала готово стално присуство цара, говори податак панегиричара о краткотрајном метежу међу варварима током царевог сукоба са Максимијаном и одсуства са рајнске границе лета 310. године. До изражаја дошла је варварска подмуклост. Непријатељ је рачунао да ће Константин доћи са измореном војском. Међутим, на изненадну вест да се владар убрзано враћа назад, варвари су се примирили. Немири су трајали свега једну ноћ, а граница је стабилизована већ у току наредног дана.³⁸¹

До последњег Константиновог сукоба са варварима забележеног у панегирицима дошло је 313. године. Наиме, након састанка двојице августа, Константина и Лицинија (308–324), у Медиолану фебруара 313. године и доношења Миланског едикта, Констанцијев син је провео извесно време у северној Италији, ишчекујући исход сукоба Лицинија и Максимиана Даје (305/310–313).³⁸² Међутим, ускоро су стигле вести о немирима на рајнској граници. Претњу су представљала племена Франака и Алемана.³⁸³ Аутор панегирика XII наводи да Констанцијев син није се одмарао након италијанске кампање, већ се одмах запутио према Галији и провинцији Доњој Германији.³⁸⁴ Себи је у задатак ставио да прошири границе царства, да се оно протеже од Тусканске Албуле до

³⁸⁰ Lact. Mort. Pers. 29. 3–5; О Максимијановој побуни детаљније у поглављу *Побуна бившег августа Максимијана; поход августа Константина против узурпатора Максенција*.

³⁸¹ Pan. Lat. VI 21. 2–3.

³⁸² Ферјанчић 2013, 78, 82.

³⁸³ Исто, 82.

³⁸⁴ Pan. Lat. XII 21. 5.

немачке Албе (реке Лабе). Непоуздано и варљиво племе дивљака прекршило је реч, изабрало своје предводнике и запретило Рајни. Царев долазак на границу заплашио је варваре, те су одустали од напада. Знајући да је опасност само привремено отклоњена и познавајући варварски начин размишљања, август је прибегаво следећем плану: пустио је глас међу непријатељима да је са војском напустио рајнски лимес и запутио се у Горњу Германију сузбије неке немире.³⁸⁵ Германи су поверовали, прешли преко реке и напали римску територију. За то време, Константин се бродовима спустио низ Рајну и упао у варварску земљу опустошивши је. Победу над варварима август је прославио тријумфалним уласком у град и приређивањем игара, где су заробљени варвари бачени дивљим зверима.³⁸⁶ Беседник није забележио име племена које је прекршило мир, мада из наведеног описа као непоуздано и варљиво, јасно је да је реч о Францима, како су већ били и описивани у другим панегирицима. Назарије у свом говору не даје детаље о походу из 313. године, али наводи да су германска племена Бруктери, Хамави, Херусци, Ланкиони, Алемани и Тубанци, сви они који су раније појединачно ратовали против царства, сада удружили снаге, склопили савез и желећи да искористе Константинову одсутност, покренули су непријатељства против Рима. Међутим, Константина то није преплашило. Варвари нису јединствено наступали у рату, што је август искористио, те их је у једној борби брзо победио.³⁸⁷ Победа над Германима из 313. године била је изузетно значајна. Аутор панегирика XII свакако је претерао кад је упоредио Константинову победу са походима Октавијана Августа и протеривањем Германа преко Лабе. Важност победе, поред панегирика потврђују и емисије златника искованих у Тријеру и Риму. На примерку из Тријера представљене су персонификације Алеманије и Франције како погнутих глава седе поред победничких знакова, док је на златнику из Рима насликан победнички знак између двојице заробљеника.³⁸⁸

Након првог сукоба Константина и Лицинија, а потом склапања мира 317. године, за цезаре проглашени су Константинови синови Крисп и Константин II, и Лицинијев син Лициније. Цезару Криспу од 318. године, поверена је управа над галским провинцијама и одбрана границе на Рајни.³⁸⁹ У панегирику IV, поменут је један сукоб младог цезара за Францима. Назарије наводи да је Константин наменио своме сину да уништи противнике које је он раније већ био сломио. Најхрабрији цезар искусио је прву велику победу.

³⁸⁵ Pan. Lat. XII 22. 3–5.

³⁸⁶ Pan. Lat. XII 22. 6 – 23. 3.

³⁸⁷ Pan. Lat. IV 18. 1–6; Бруктери, Хамави и Тубанци су франачка племена. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 363 п. 79.

³⁸⁸ Ферјанчић 2013, 83; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 327 п. 139

³⁸⁹ Ферјанчић 2013, 102–103.

Уништио је непријатеља и подстицао страх међу варварима.³⁹⁰ Беседник потом моли и опомиње младог цезара да се сачува и да се не упушта лично у сукоб, да не опонаша свога оца у његовом начину борбе.³⁹¹ Када се тачно цезар Крисп сукобио са Францима, није поуздано, али свакако у раздобљу од 318. године до 321. године, када је и настао овај говор.

Пре него што је добио команду над римском војском и послат на исток у сукоб са Персијанцима 336. године, цезар Констанције II провео је извесно време у Галији, обучавајући се војним вештинама и вођењу државних послова. Цар Константин послао је младог цезара највероватније као привремену замену за свога старијег сина, цезара Константина II, управника галских провинција након трагичног погубљења Криспа, док је трајао рат против Гота на Дунаву 332. године. У походу против Гота заједно су учествовали август Константин и истоимени син, цезар Константин II.³⁹² Јулијанови говори цару Констанцију једини су извори који помињу боравак поменутог августа још док је био у звању цезара, у Галији. Аутор наводи да је цар Константин поставио свога сина, Констанција да буде „управник и краљ келтским племенима” (*Κελτῶν ἑθνέσιν ἐπιστήσας τε φύλακα καὶ βασιλέα*) још док је цезар био млад, тј. више дечак по годинама старости, али по својој разборитости и снази могао да се пореди са људима.³⁹³ Цезар се подучавао ратној стратегији без имало потребе да брине о сопственој безбедности, јер је Константин удесио да варвари живе у миру са Римљанима, али да се унутар својих племенских савеза сукобљавају и ратују. Констанције је комуницирао са варварским вођама и упознавао се са њиховим владањем, понашањем и обичајима. Пошто је стекао драгоцену искуство, цезар је прешао на други континент и додељена му је команда против у рату против Парћана и Међана.³⁹⁴ У своме другом говору посвећеном именованом августу, Јулијан сажето набраја све дотадашње августове успехе, где прво наводи да је Констанције водио рат против Германа преко Рајне, потом спроводио походе преко Тигра против Парћана и на крају се сукобио и поразио узурпатора.³⁹⁵ Ако се беседник заиста држао хронолошког реда у навођењу августових победа, наведени сукоб са Германима догодио се током првог боравка Констанција на западу, пре почетка персијске кампање. Ипак, то би било у потпуној супротности у односу на податке наведене у првом говору, где се јасно истиче да млади цезар није ратовао са варварима, тј. није био изложен било

³⁹⁰ Pan. Lat. IV 3, 5; 17, 1–2.

³⁹¹ Pan. Lat. IV 37, 4.

³⁹² Мирковић 2016, 143; Ферјанчић 2013, 171, 173.

³⁹³ Jul. Or. I 11, D – 12, A

³⁹⁴ Jul. Or. I 12, A–D; 13, B.

³⁹⁵ Jul. Or. II 74, B.

каком ризику по свој живот. Јулијану би требало поклонити поверење када пише да је Констанције боравио у Галији као цезар; извесно је да тај податак не би измислио, нити унео у свој говор, а најмање вероватно послао да се прочита говор са измишљеним подацима саоме цару, „главном јунаку” дешавања. Ипак, ратна дејства против Германа која помиње, вероватно се нису ни десила, и пре су последица уобичајеног панегиричког преувеличавања догађаја, него што је поход стварно спроведен. То се може закључити из текста самог панегирика, јер се поход преко Рајне само кратко помиње, без икаквих опширнијих и прецизнијих података, а потом се о сукобу са Персијанцима и сузбијању узурпатора на западу детаљније пише.

*

Након састанака у Сирмију 337. године и поделе царства између тројице Константинових синова, управа над Галијом и одбрана рајнског лимеса припали су најстаријем сину, Константину II. Кроз мање од три године, Константин II ушао је у сукоб са својим братом Констансом око превласти над западним делом царства. Браћа су се сукобила марта 340. године код Аквилеје, где је Константин II претрпео тежак пораз и погинуо у борби. Све територије на западу Римског царства и већи део Балкана остале су под управом Констанса.³⁹⁶

Ливанијев говор двојици царева, Констанцију II и Констансу, један је од ретких извора за Констансове сукобе са варварима на Рајни. Антиохијски беседник најпре пише да је август Константин оставио једном сину да чува исток, а другом запад. Тиме је желео да варвари на обе границе буду обуздани страхом од оних који су послати против њих, али и да царски синови не проводе читаво време у потпуној сигурности, већ да имају разлога за бригу.³⁹⁷ Констанс је натерао варваре на западу да буду мирни и није дозволио да царство буде угрожено. Ови варвари живе преко реке Рајне низводно према мору, и зову се Фракти (*Φρακτοί*), зато што су утврђени за сва ратна дешавања, али их већина грешком назива Францима (*Φράγκοι*).³⁹⁸ Несрећни су ако живе у миру, а највећа срећа им је када имају шансу да ратују. Ако победе у борби, противника гоне без заустављања, а ако су поражени, своје бекство окончавају тако што се окрену у напад. Ко год је раније чувао царство на њиховим границама, сазнао је да речју није могао да их убеди да буду мирни,

³⁹⁶ Lieu – Montserrat 2003, 148–149

³⁹⁷ Lib. Or. LIX 43–44.

³⁹⁸ Lib. Or. LIX 124–127. Име варвара Ливаније изводи из речи *πεφραγμένον* (ограђен, утврђен, заштићен). Lieu – Montserrat 2003, 209 n. 41

нити снагом оружја да их на то натера, већ је морао даноноћно да стражари да би спречио њихове упаде.³⁹⁹ Цар је успео да варварску неутољиву потребу за ратом претвори у жељу за миром тиме што им је показао да је августов занос за борбу већи него њихов. Непријатељ није више подизао десну руку да би бацио копља, већ да би молио за мир. Прихватили су римске изасланике (*ἀρχοντας*) да надгледају њихово понашање. Одбацили су своју дрскост и поштовали су заклетве. Поштовање споразума осигурано је страхом од цара; Фракти су понели јарам ропства. Поред њих, постоје и други варвари који окружују царство као дивље животиње. Раније су узнемиравали и задавали проблеме Римљанима који су им се налазили су суседству јер су били поуздани у себе и у своје савезе; сада се воде страхом јер су видели своје предводнике понижене, те су окончали ратне походе.⁴⁰⁰

Сукоби августа Констанса са варварима на Рајни, помињу се још у неким изворима. Јулијан у првом говору цару Констанцију прилично уопштено и помало фразеолошки саопштава да је Констанс чувао границе царства од непријатељских упада и да је често лично предводио војску против њих, што је био уобичајено и за све претходне римске владаре задужене за западни део државе.⁴⁰¹ Конкретне податке дају писци Јероним и Сократ, и спис *Consularia Constantinopolitana*. У својој *Хроници* Јероним наводи да се Констанс борио против Франака са различитим исходима, датирајући овај сукоб у години одржавања двеста осамдесете олимпијаде (341. године), док је годину дана након олимпијаде (342. године) август сузбио Франке и склопио мир са њима.⁴⁰² Сократ слично наводи да је Констанс потчинио Франке и натерао их да склопе мировни споразум са Римљанима, и то се десило у години конзулства обојице августа тј. Констанцијевог трећег конзулат, а Констансовог другог (342. године); идентичан податак налази се и у спису *Consularia Constantinopolitana*.⁴⁰³ Једино Касиодор Сенатор Констанцијеву борбу против Франака и склапање мира датира нешто касније, у годину конзулства Леонтија и Салустија (344. година).⁴⁰⁴ Са изузетком Касиодора, наведени подаци троје извора прилично се добро хронолошки уклапају у Ливанијево писање, и њихово датирање борби и склапање мира може се узети као тачно. Август је успео макар привремено да обузда упаде Франака. То се може потврдити и податком Амијана Марцелина, где наводи да су се Алемани побунили након смрти Јулијана, кога су се, после Констанса, јединог плашили.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Lib. Or. LIX 128–130.

⁴⁰⁰ Lib. Or. LIX 130–136.

⁴⁰¹ Jul. Or. I 9, D.

⁴⁰² Jer. Chron. 2357–2358.

⁴⁰³ Soc. II 13. 4; Cons. Const. CCCLXXXI

⁴⁰⁴ Cass. Sen. 1075–1076.

⁴⁰⁵ Amm. Marc. XXX 7. 5;

Ни Ливаније нити други писци не наводе да ли је Констанс ратовао и са Алеманима, али сигурно је и њих Ливаније имао на уму када је говорио о осталим варварима који су се примирили и били у страху од царево личности.

Још једну, вероватно више демонстрацију силе или какву авантуристичку експедицију, помиње Ливаније у панегирику. Констанс је усред зиме, када није време за пловидбу, са свега сто људи, бродовима прешао преко мора и допловио до Британије. Пловидба у зимско доба јако је опасна; велики таласи и јаки ветрови разбијају и потапају бродове. То није уплашио цара, и што је више био свестан опасности подухвата, то је пре хтео да се путовање спроведе. Међутим, море је било мирно и цар је прошао без икаквих проблема и у одласку и у повратку. Његово путовање није изазвано побуном у Британији, те није било разлога да због рата покрене експедицију, већ је то учинио из сопствене жеље да све контролише (*τῆς τοῦ πάσιν ἐπιχειρεῖν ἐπιθυμίας*).⁴⁰⁶ Августов подухват велича и Јулије Фирмик Матерно, у делу *De errore profanarum religionum*. Писац се обраћа двојици августа, наводи да су покорили непријатеље, проширили царство, променили редослед сезона, а цар је усред зиме савладао нарасле и бесне таласе, што се никад раније није десило нити ће се икада више десити. Морски таласи задрхтали су испод царских весала и Бритони су се преплашили пред неочекиваним лицем цара.⁴⁰⁷ Попут Ливанија, ни Фирмик не помиње било какав сукоб или побуну у Британији. Августово путовање вероватно је имало за циљ да ненајављено дође острво, посети градове и утврђења, увери се у стање римске управе, а можда и да обиђе северну границу према варварима. Поход је извесно спроведен након потписивања мира са Францима 342. године, у зиму, почетком наредне 343. године.

*

Сломом Магненцијевог узурпације 353. године, Констанције II успоставио је контролу над западним делом Римске царевине.⁴⁰⁸ У наредним годинама римски август покушао је да среди стање у Галији и да заустави пљачкашке походе германских племена. Нова узурпација у Галији, официра Силвана, и стална варварска претња на рајнском фронту, указивала је да су се проблеми са побунама и пљачкашким најездама, попут оних из времена доласка Диоклецијана на власт, поново јављали. Решење је и овога пута нађено

⁴⁰⁶ Lib. Or. LIX 137–141.

⁴⁰⁷ Firm. Mat. *De errore* XXVIII 6.

⁴⁰⁸ САН XII, 22 (Hunt, D.); Магненцијева узурпација детаљније је обрађена у поглављу *Сукоб августа Констанција II и узурпатора Магненција; долазак на власт августа Јулијана*.

у подели власти. Избор је пао на Констанцијевог брата од стрица, а Галовог рођеног брата, Јулијана. На церемонији у Медиолану новембра 355. године, Јулијан је проглашен за цезара и поверена му је на управу Галија.⁴⁰⁹ Првих година савладари заједно су се борили против варвара на Рајни и у горњем току Дунава, да би од половине 357. године и Констанцијевог одласка у Сирмиј одбрана римских територија у потпуности препуштена Јулијану. Својим победничким наступима против Германа и обновом разрушених галских градова и провинција, цезар Јулијан стекао је популарност међу римским војницима, што је и искористио да се фебруара 360. године прогласи за августа, откаже послушност старијем савладару и покрене поход према Цариграду, у обрачун са Констанције⁴¹⁰.

О походима августа Констанција II против варвара на западу мало је података у панегирицима; наведени су једино у делима Јулијана и Темистија. Белешке двојице писаца прилично су уопштене и тешко је утврдити прецизнију временску одредницу наведених сукоба. У првом говору цару Констанцију, насталом крајем 356. или почетком 357. године, Јулијан кратко наводи све скорашње августове победе; помиње да је август имао успеха у рату са варварима и да су у последње време они били чести, подразумевајући време непосредно пре настанка панегирика.⁴¹¹ У панегирику III, посвећеном августу Евсевији, на самом крају текста наводи се да је царица скорије сама посетила Рим док је „цар био у походу и прешао Рајну мостовима од чамаца близу границе Галије” (*ὁπότε ἐστρατεύετο βασιλεὺς ζεύγμασι καὶ ναυσὶ τὸν Ρῆνον διαβὰς ἄλλου τῶν Γαλατίας ὁρίων*).⁴¹² На основу писања Амијана Марцелина, познато је да је царски пар посетио Рим и боравио у њему током маја месеца 357. године, али ни у једном другом извору није забележено да је пре тога августа боравила у Риму, што Јулијан изричито наводи.⁴¹³ Није сигурно ни на који поход против варвара се мисли. Амијан је забележио да је цар два пута лично предводио војску када је прелазио преко Рајне у њеном горњем току, и ратовао са варварима. Први пут 354. године, када је прешао реку код тврђаве Раурака (Кајзераугст), поразио Алемане и склопио мир са њима, и други пут 356. године када је напао Алемане из правца Реције, и упао у варварске прекорајнске територије. Германи нису пружали отпор, већ су молили цара за мир. Алемански краљеви, браћа Гундомад и Вадомарије склопили су мировни

⁴⁰⁹ Исто, 28–29. Јулијанов долазак на власт детаљније је обрађен у поглављу *Сукоб августа Констанција II и узурпатора Магненција*; долазак на власт августа Јулијана.

⁴¹⁰ Исто, 29–32; 49–60.

⁴¹¹ Jul. Or. I 40, D.

⁴¹² Jul. Or. III 129, C.

⁴¹³ Amm. Marc. XVI 10.

уговор са августом.⁴¹⁴ Стога, вероватно је у питању други поход, из 356. године, јер и сам Јулијан о посети августа и царевом покрету против варвара пише да су се скорије одиграли што би се уклопило у време настанка Јулијановог панегирика III, временски блиског са панегириком I. Јулијана белешка да се поход одиграо близу границе Галије, слаже се са Амијановим описом.

Ни Темистије није много издашнији на речима у описивању августових похода. Подаци се налазе у говорима посвећеним Констанцију, панегирику IV и панегирику III. У панегирику IV Темистије наводи да је Рајна премошћена, побијени Хаонци и Јазиги, и да арогантна племена плаћају казну за своје учињене грехове.⁴¹⁵ Сукоб са варварима помиње се и у панегирику III, где писац пореди августа са Зевсом и напомиње да је август „бранио и снабдевао Океанске територије” (*πρός Ωκεανόν φραγνύμενον και προορώντα*).⁴¹⁶ Мало касније у тексту истог говора Темистије тврди да се Констанцијевом заслугом „Германи и Јазиги не башкаре у напорима старих Римљана” (*ου Γερμανοί και Ιάζυγες τούς πόνοις εντροφώσι των πάλαι Ρωμαίων*).⁴¹⁷ Под сукобом са Германима, Хаонцима (Квадима) и Јазигима (Сарматима) и преласком преко Рајне, беседник највероватније подразумева исти августов поход о коме пише и Јулијан, поход из 356. године из правца Реције, који Амијан помиње као сукоб са Алеманима, али не наводи Сармате и Кваде. Изгледа да је до мањег продора Квада и Сармата према западу, провинцији Рецији и областима која насељавају Алемани дошло 356. године, и да их је цар тад привремено сузбио. Међутим, вести о упадима Свева у провинцију Рецију, Квада у Валерију а Сармата у Горњу Мезију и Другу Панонију дочекале су цара приликом посете Риму крајем маја 357. године, те је август након посете царском граду пошао према Илирику и током 358. године у области средњег Дунава обрачунао се са варварима, о чему пише Амијан Марцелин.⁴¹⁸ Поређење августа са Зевсом и његова заштита области према мору прилично је уопштено написана, и не може се директно повезати ни са једним августовим походом. Имајући у виду да је цар Констанције II више деловао у области горњих токова Рајне и Дунава, а да је Јулијану препуштена контрола Галије и рајнског лимеса све до ушћа Рајне у море, пре би се могло рећи да је одбрана „океанских територија” заправо успех младог цезара и савладара. Упадљиво је да се Јулијан нигде и не помиње у Темистијевим панегирицима III и IV, што

⁴¹⁴ Amm. Marc. XIV 10; XVI 12. 15–17.

⁴¹⁵ Them. Or. IV 57 a.

⁴¹⁶ Them. Or. III 42 a.

⁴¹⁷ Them. Or. III 43 b.

⁴¹⁸ Amm. Marc. XVI 10. 20; XVII 12–13; Темистије користи архаични назив за племе Кваде, називајући их Хаонцима. О наведеним племенима детаљније OCD, 744 (Wilkes, J. J.); 1286 (Schehl, F. A. W. – Drinkwater, J. F.)

се може протумачити намером да се не одвуче превише пажња од величања Констанција као августа и његових ратних постигнућа.⁴¹⁹

Јулијанов долазак у Галију, сређивање прилика у њеним провинцијама и борба против варвара на Рајни описују се у Ливанијевим говорима (XII, XIII, XV, XVII, XVIII, XXIV), и у латинском панегирику III аутора Клаудија Мамертина. Ливаније наводи да је стање у Галији пре доласка цезара Јулија било изразито лоше. Градови су постојали само по имену, али не и у стварности. Варвари су похарали четрдесет и пет римских градова, окупирали велики део земље и обрађивали је за себе, а римско становништво одвели су у ропство. Градови који су преживели варварске нападе захваљујући јачини својих зидина, страдали су од глади. Становништво се у толикој мери проредило, да су грађани унутар бедема садили баште у ненасељеним деловима града и на тај начин успевали да се прехране. Такво стање проузроковано је Констанцијевом заслугом, јер је август слао писма варварима, дозволио им да нападну римску територију и окупирају је, како би што пре срушио владавину узурпатора Магненција, иако је Магненције владао римским провинцијама поштујући законе и одржавао ред.⁴²⁰ Клаудије Мамертин помиње да су римске провинције биле исцрпљене варварском пљачком; непријатељи су окупирали најстарије и најбогатије градове, а галско племство је или погинуло од мача или било поробљено.⁴²¹

Очајно стање у галским провинцијама потврђују и други извори. Амијан Марцелин пише да су цара Констанција II у Италији стално узнемиравале вести да варвари пустоше Галију и да им се нико не супротставља. Непријатељ је држао бројне римске градове, а уочи доласка цезара Јулијана заузели су и разорили град Агрипину (Келн). Становништво је патило и није очекивало да ће се ишта променити на боље.⁴²² Кривци за такво стање, према наводним речима самог Констанција које Амијан преноси, јесу двојица узурпатора, Магненције и Деценције. Узурпатори су се водили и деловали кроз бес и лудило, а након њихове смрти варвари су кренули на Галију, јер су знали да ту постоје велики проблеми са контролом територије.⁴²³ Занимљиво је да Амијан не помиње контакте између римског августа и германских племена, већ се одговорност за упад варвара пребацује на лошу владавину узурпатора, потпуно у супротности са Ливанијевим речима. Историчар Евтропије кратко помиње да су варвари заузели многе тврђаве а остале опседали, да је

⁴¹⁹ Heather – Moncur 2001, 120.

⁴²⁰ Lib. Or. XIII 23–24; XII 44, 48; XVIII 33–35;

⁴²¹ Pan. Lat. III 1. 4; 4. 1–2.

⁴²² Amm. Marc. XV 8. 1, 19; XXVI 2. 12, 3.1; XXV 4. 25;

⁴²³ Amm. Marc. XV 8. 6.

земља била у пустоши, а царство ишло према потпуној пропасти пре него што је Јулијан дошао у Галију.⁴²⁴ Попут антиохијског беседника, Зосим такође бележи да је римски август ангажовао варваре насељене поред Рајне против узурпатора, да су Франци, Алемани и Саксонци запосели и уништили четрдесет римских градова поред реке, заробили становништво и велику количину плена. Земља није обрађивана те се јавила велика несташница животних намирница.⁴²⁵ Међутим, о Магненцијевој владавини Зосим се не изјашњава на леп начин, већ тврди да се у свом животу увек водио лошим намерама иако је неки пут можда и чинио нешто добро.⁴²⁶ Да је цар Констанције употребио варваре у борби против узурпатора помињу и Сократ и Созомен; када су варвари увидели да њихова помоћ против Магненција више није неопходна, почели су да пљачкају римске територије.⁴²⁷ Са стратешке стране, потез римског цара јесте логично решење и варвари су могли да допринесу бржем сломену владавине узурпатора. Са друге, моралне стране, подстицање варвара да нападају римске територије, није било оправдано. Ако се има у виду да је цар Констанције сличну тактику употребио касније, против Јулијана у моменту проглашења за августа, речима Ливанија и осталих историчара о ангажовању варвара у нападу на узурпирану римску територију може се веровати.

Ливаније даље пише да је август Констанције, пошто је поразио супарника по високој цени а није имао храбрости лично да истера уљезе из царевине а да не ризикује свој живот, увидео да је потребно да именује савладара који би зауставио варварску најезду. Изабрао је ученика и одвојио од студија да носи оружје и да иде у ратни поход. Иако је Констанције послао Јулијана да се суочи са непријатељима, август није желео да цезар оствари победу ни у једној битки, нити у читавом рату. Јулијан је послат истовремено и у победу и у смрт, јер му је цар као пратњу доделио мање од четири стотине пешадинаца, иако је уза себе имао бројну и добро опремљену пешадију и коњицу која је у прошлости чувала три царства. Изговор је био да ће цезар пронаћи у Галији своју војску, међу борцима који су навикли да губе и дуго времена били под опсадом. Заједно са војском пошли су и чиновници, али не да би саветовали младог савладара, већ да спречили било какав важнији подухват. Августу је било драже да Јулијан не изгради свој углед, него да порази непријатеља.⁴²⁸

⁴²⁴ Eutr. X 14.

⁴²⁵ Zos. II 53. 3; III 1. 1, 5. 1.

⁴²⁶ Zos. II 54. 1–2.

⁴²⁷ Soc. III 1; Soz. V 2.

⁴²⁸ Lib. Or. XII 40–44; XVIII 36–37.

Ништа од претходно наведеног није заплашило Јулијана. Премда је то било цезарово прво ратно искуство, и иако је имао непоуздане трупе уз себе, наступао је потпуно самоуверено. Веровао је да су богови на његовој страни, а знање које је имао о стратегији ратовања било је моћније него пука сила. Богови су заиста били наклоњени Јулијану, што се показало током путовања цезара у Галију. Иако је пошао из Италије у сред зиме, лепо време пратило га је на путу, што је тумачено као један од назнака божје наклоњености. Цар Констанције није доделио Јулијану да командује војском, већ официрима који су били у његовој пратњи. Цезару је једино било дозвољено да обилази провинције, али је и само присуство његове личности и царско достојанство које је носио било довољно да охрабри опкољено становништво једног града да изађе ван утврђења и зароби варваре који су орали земљу у близини зидина. Варварски ноћни напад на град одбранили су ветерани отпуштени из војске због своје старости. Нападачи су покушали мердевинама да се попну на зид и заузму небраћену капију, али су одбијени. На другој страни, млађи војници су извршили препад, напали варваре и натерали их у бекство. Грађани су били охрабрени близином цезара иако га нису видели уживо. Јулијан је мировао док је трајала зима и са почетком сезоне за ратне походе окупио је војне јединице, увежбавао их и повратио им храброст. Војни официри настојали су да га у томе спрече, али их је цезар победио својом постојаношћу и стрпљењем.⁴²⁹

О разлогу избора Јулијана за савладара Амијан Марцелин даје сличан разлог као Ливаније; цар је сматрао опасним да напусти Италију и упути се далеке крајеве како би ратовао са германским племенима. На сопствену жељу и на савет своје супруге, решио је да доведе свога брата од стрица на власт. Амијан бележи да се Констанције лично обратио Јулијану речима да треба да помогне намученим галским областима, да мотивише војску да се бори са противником, а потом да ће се њих двојица помагати међусобно, ратови удружено и да август неће бити далеко од њега шта год буде радио. Цезар је затим са малом пратњом кренуо на пут према Галији.⁴³⁰ Зосим такође објашњава да је велика опасност по царство од варварских напада са свих страна натерала Констанција да именује савладара, иако је толико желео да влада сам. На наговор царице Евсевије, август је изабрао Јулијана, доделио му звање цезара и послао преко Алпа у пратњи три стотине шездесет војника. Пошто није веровао да ће му рођак бити одан, са цезаром су пошли Марцел и Салустије, да би они водили управу над Галијом, а не Јулијан.⁴³¹ Сократ и

⁴²⁹ Lib. Or. XII 44; XVIII 38–44.

⁴³⁰ Amm. Marc. XV 8. 1–14, 18.

⁴³¹ Zos. III 1. 2–3; 2. 1–2.; 3.2.

Созомен пишу да је Констанције дао Јулијану титулу цезара и послао га против варвара, али пошто је био млад, наредио му је да ниште не предузима без консултације са својим војним генералима. Потврђују Ливанијеве речи да је Јулијан радио на томе да подигне морал своје војске, док војсковође нису ништа предузимали. Ипак, чини се да се ни један ни други не слажу са Ливанијем да Констанције није желео да Јулијан победи у рату са германским племенима, и обојица постављају сасвим логично питање зашто би цар прво склопио савез са њим, оженио га својом сестром, а потом желео да цезар страда у сукобу са варварима.⁴³²

Могло би се рећи да се у Констанцијевим речима јасно види која је улога намењена младом савладару. Римски цар изабрао је Јулијана пре свега зато што су припадали истој династији, и што је Јулијан, попут самог цара Констанција II, био потомак Констанција Хлора и Максимијана, двојице владара који су успешно бранили Галију од варвара. Знао је да ће појава младог царевића утицати на самопоуздање међу житељима Галије, што и сам Ливаније наглашава. Истовремено, био је свестан да Јулијан нема ни државничког ни војничког искуства, те је свакако било потребно да са њим пођу и војни официри и чиновници ради помоћи у владавини, али и да надзиру понашање младог цезара како би цар био информисан о свим дешавањима, што се може закључити из августових речи. Да ли је и зашто пошло са њим толико мало војника у пратњи, не зна се тачно. Разлог је вероватно у томе што је Констанције планирао накнадно да пошаље појачања, када буду планирали заједно неки поход да организују што је касније и учинио.⁴³³ Јулијан је брзо учио, био паметан и успео временом да се наметне као прави војсковођа и управник Галије. Ливаније сигурно претерује када пише да август није желео да цезар надвлада варваре, индиректно правдајући каснију Јулијанову побуну против старијег савладара, што су остали извори са правом одбацили. Ноћни напад који помиње Ливаније, не наводећи име града, из Амијановог писања сазнаје се да је у питању град Августодун. Вести о нападу варвара на град затекле су цезара током зимовања у граду Вијени (Вјен у Француској). Амијан потврђује да су град одбранили ветерани, а да је цар у јулу месецу 356. године дошао у Августодун.⁴³⁴

⁴³² Soc. III 1; Soz. V 2.

⁴³³ Ливаније пише да је Констанције послао Јулијану 30.000 пешадинаца за заједнички поход преко Рајне 357. године, док Амијан помиње број од 25.000 војника под командом Барбатиона. Lib. Or. XVIII 49; Amm. Marc. XVI 11.2.

⁴³⁴ Amm. Marc. XVI 1.1; 2. 1–2; За разлику од Амијана који детаљно и редом описује Јулијаново путовање по Галији и битке наводећи места где су се оне одиграле, Ливаније углавном не наводи имена градова или места битака и прескаче описивање неких дешавања, али се поређењем текста Ливанијевих говора са Амијановим делом лако може закључити о коме месту или битки се ради.

Ливаније потом пише да су варвари из дубине шуме напали позадину колоне римске војске, али су били уништени. Римски војници доносили су главе мртвих варвара, за шта су добијали новчане награде. Јулијан је вешто искористио жудњу својих војника за новчаним добитком да би их ослободио кукавичлука и охрабрио. Део варвара побегао је на речна острва на Рајни, али је убрзо пао у руке римских војника који су пошли за њима пливајући или на бродовима. Међу важнијим римским градовима у Галији, Јулијан је затекао један који је стално био под нападима непријатеља, док је други био напуштен, у рушевинама, услед скорашњег варварског напада. Цезар је обновио утврђење и поставио одред војника у напуштеном граду, а првом осиромашеном граду улио наду да долазе боља времена. Вођа једног не толико битног варварског племена дошао је цезару желећи да склопи мир и савезништво, јер његово племе није причинило никакву већу штету Римљанима, на шта је Јулијан пристао и склопио мир на краћи временски период. Обилазећи провинције, цезар је стицао све већи утицај. Војсковођа који се понашао кукавички у сукобу са варварима, а свој бес искалио на својим војницима је смењен, и наследио га је прави стручњак за ратне борбе. Тиме је уклоњена главна препрека, и прва прилика да се цезар покаже пред свима стекла се кад је август решио да заједно са својим савладаром пређе преко реке и нападне варваре. Пошто је Јулијан имао мало војника уз себе, цар му је послао вештог генерала са 30.000 војника и тиме дуплирао број Јулијанових бораца. Међутим, када је требало да се споје две војске и да делују заједно, Констанције се забринуо јер није желео да Јулијан учествује у победи, већ је сматрао да су трупе које шаље довоље да се саме изборе са варварима, и наредио је своме генералу да не спаја војску, већ да сам пређе реку. Док је генералова војска подизала понтонски мост, варвари су узводно обарали дрвећа и пуштали их низ речно корито, чиме су уништили римске чамце и потапали их. Пошто је пропао покушај да се премости река, генерал је кренуо у повлачење, а варвари у потеру за њим, и обрушивши се на римску војску побили су многе противничке борце и вратили се тријумфално кућама.⁴³⁵

Препад на римску колону Амијан описује да се десио код места названог Десет округа (град Дјез), током августовог обиласка римских градова 356. године. Алемани су познавали терен боље од Јулијана, по магли заобишли чело римске војске и напали две легије иза леђа цезару. Римска војска успела је да се консолидује и одбрани захваљујући помоћи савезника. Јулијан је од тад био опрезнији и спорији приликом маршева.⁴³⁶ Амијан није навео ко су били савезници који су спасли римску војску, вероватно мислећи на

⁴³⁵ Lib. Or. XVIII 45–51.

⁴³⁶ Amm. Marc. XVI 2. 9–10;

помоћне варварске трупе у римској војсци, али јасно је да се римска војска једва извука, а да се о неком великом уништењу варвара како то Ливаније тврди не може говорити. Новчани награде по донетој глави Амијан нигде не бележи у свом делу, али помиње Сократ сличним речима, да је цезар давао награду за сваког убијеног варварина, чиме је храбрио своју војску и стекао њихову наклоност.⁴³⁷ О варварима који су побегли на речна острва а потом их римска војска побила пише и Амијан, али по њему то се збило годину дана касније, 357. године током планираних заједничких операција са војском коју је упутио цар Констанције.⁴³⁸ Историчару и војсковођи Амијану Марцелину свакако би требало указати веће поверење када је реч о хронологији Јулијанових ратних похода, а не панегиричару Ливанију. Два града која Ливаније помиње да Јулијан посетио јесу Бротомаг (Брумат) и Агрипина, разрушена и заузета пре доласка цезара у Галију. По Амијану, оба града су држали варвари и Јулијан их је заузео борбом. Историчар потврђује Ливанијеве речи да је цар склопио мир са варварима, и наводи да су то били Франци, застрашени цезаровим присуством.⁴³⁹ Смена војсковође коју помиње Ливаније и долазак новог јесте смена Марцела и долазак генерала Силвана, за кога и Амијан тврди да је имао огромно искуство. Занимљиво је да Ливаније уопште не помиње разлог смене Марцела, тј. његов пропуст да пошаље помоћ опкољеном Јулијану у граду Сенону (Санс).⁴⁴⁰ Планирану заједничку акцију против Алемана потврђује Амијан и бележи да је дошла римска војска из Италије, 25.000 пешадицаца под командом генерала Барбатиона у место Раураке, и да је планирано да две војске делују против Алемана настањених на левој, римској страни реке и униште их. Међутим, Јулијану је одвукао пажњу продор варвара до Лугдуна, које је пресрео и преотео им плен, а Алемани су потом затворили путеве обореним стаблима и успорили кретање Јулијанове војске. Барбатион није желео да сарађује са Јулијаном и да му уступи лађе да пређе преко воде до речних острва где су се разбежали варвари, већ их је запалио, а одбио је и да са цезаром подели пристигла следовања у храни, такође спаливши намирнице. Амијан тврди да није сигуран да ли је то Барбатион урадио по свом нахођењу или по наредби августа. Јулијан је потом обновио утврђење Три Таверне (Саверн), како би спречио да алеманска племена продиру дубље у територију Галије. Варвари су затим изненада напали римског генерала, гонили све до тврђаве Раурака и преотели му пртљаг; генерал се након пропасти похода повукао назад у Италију.⁴⁴¹ За

⁴³⁷ Soc. III 1.

⁴³⁸ Amm. Marc. XVI 11. 8–9.

⁴³⁹ Amm. Marc. XVI 2. 12; 3. 1–2.

⁴⁴⁰ Amm. Marc. XVI 4. 3; 7. 1; 10. 21.

⁴⁴¹ Amm. Marc. XVI 11.

разлику од Ливанија, Амијан је мало обазривији у критици августа за пропали поход, и сву кривицу сваљује на Барбатиона. Ипак, изгледа да је кривица за пропали поход делимично и на самом Јулијану, јер је закаснио да се појави на време да војском. Продор варвара према Лугдуну одвукао му пажњу, а потом се одвојио од Барбатиона и поправљао поменуто утврђење, те је оставио генерала самог и незаштићеног.⁴⁴²

Пошто су се варварска племена вратила кућама након победе над генераловим трупима, Ливаније бележи да је Јулијан сакупљао жито са римске територије коју су варвари запосели и обрађивали, и складиштио га у градовима и тврђавама. Варвари су сазнали да је Јулијан купио жито за које су сматрали да припада њима, што их је наљутило, те су послали изасланика са писмом августа Констанција II којим им је наводно дозволио да се населе на римској земљи. Стога, Јулијан поступа супротно вољи самог августа и у случају да цезар одбије да се покори, може да очекује рат са племенима. Јулијан је ухапсио посланика оптуживши га за шпијунажу, а својим борцима одржао говор за који је знао из старих књига. Римска војска се постројила, са пешадијом у средини, а на обема странама била је коњица; цезар је желео да сакрије борни поредак да варвари не сазнају прави распоред војске, али је издаја дезертера у римским редовима то спречила. Јулијан није напао германске војнике док су прелазили реку све док их се није сакупило пуно, 30.000 бораца, када је кренуо на њих да би спречио да им пристижу даља појачања. Против римске војске, Германи су истурили најбоље своје трупе, док су на својој десној страни у мочварном земљишту међу воденом трском сакрили помоћне јединице и направили заседу. У жестокој борби, лева крила обе војске била су доминантнија у сукобу, и цезар који се налазио на десној страни римских јединица био је под великим притиском. Римски војници су попуштали, чак су и носиоци обележја јединица одступили, а Јулијан је храбрио борце речима да њега могу слободно да убију ако крену да се повлаче, јер им он то неће жив дозволити, и да немају где ни да се повуку јер ће градови затворити своје капије. Римљани су се охрабрили и окренули напред у борбу. Бојно поље било је прекривено телима варвара, њих 8.000 убијених, а Рајна испуњена лешевима носила их је низводно до далеке удаљености. Речна острва такође су била прекривена мртвим Германима, и док је римска војска чешљала острва тражећи одбегле варваре, заробила је германског вођу са пратњом. При су сусрету са Јулијаном, варварски првак држао се у почетку достојанствено, али се убрзо сломио и молио за милост. Цезар га је поштедео и није му чак ни лисице ставио из поштовања према његовој личности. Услед велике и

⁴⁴² САН XII, 51 (Hunt, D.)

неочекиване победе над варварима, вече после битке прославило се пијанком, музиком и весељем. Јулијан је казнио носиоце обележја легија што су напустили положаје, али их није погубио. Августу Констанцију послао је заробљеног вођу варвара и известио о исходу битке, за шта је август прославио тријумф, себи давајући заслуге тешког подухвата друге особе. Истовремено цару Констанцију предао се и други вођа варвара, преплашен цезаровим ликом, који иако је учествовао у походу, није се борио, чиме су обојица варварских предводника пали под Констанцијеву власт.⁴⁴³

Клаудије Мамертин није се посветио детаљном описивању цезарових похода против Германа, већ је практично вишегодишње борбе свео на једну битку и констатовао да је цезар у једној борби уништио читаву Германију и окончао рат са варварима, што је био мањи проблем него обнова галских земаља коју је предузео.⁴⁴⁴

О току борбе код Аргентората, највеће битке коју је Јулијан водио током своје владавине и као цезар и као август, битке о којој говоре и Ливаније и Клаудије Мамертин иако не наводе место сукоба, Амијан Марцелин даје најбољи опис. Историчар потврђује Ливанијево писање да је Јулијан покупио варварску жетву за потребе војног гарнизона, смештеног у обновљеном утврђењу Три Таверене. Такође, помиње и издају римског штитоноше који је пребегао Алеманима и наговорио их да нападну Јулијана јер је са њим било свега 13.000 војника. Варвари су се осмелили, сакупили се и дошли до града Аргентората, где се Јулијан тада налазио. Цезару су упутили посланство захтевајући да се повуче са земље за коју сматрају да је њихова. За разлику од Ливанија који наводи да су се варвари пребацивали преко реке када је Јулијан кренуо ка њима у обрачун, код Амијана је обрнута ситуација и варвари су се већ налазили постројени испред града пре саме борбе. Амијан не помиње ни писма цара Констанција нити да је Јулијан ухапсио посланике, али наводи да их је цезар исмејавао и намерно задржао све док су трајали радови на градској тврђави.⁴⁴⁵ Међутим, Сократ даје исте податке као и Ливаније, о изасланику са царским писмом и дозволом за насељавање на римској земљи, а потом помиње и хапшење изасланика, што највероватније указује да је Сократ податак преузео из говора антиохијског беседника.⁴⁴⁶ Историчар Зосим, пак, нигде и не помиње посланства већ пише да је Јулијан великом брзином кренуо на варваре чим је сазнао да су прешли преко

⁴⁴³ Lib. Or. XIII 28; XII 46, 49; XVIII 52–67.

⁴⁴⁴ Pan. Lat. III 4. 3.

⁴⁴⁵ Amm. Marc. XVI 11. 11; 12. 1–3.

⁴⁴⁶ Soc. III 1. Созомен у свом делу такође помиње варварског изасланика са писмом и царском дозволом за насељавање, потом и Јулијаново намерно задржавање изасланика, али је, по Созомену, посланство дошло са намером да моли цезара за мир, након Јулијанове победе у битки. *Soz.* V 2.

Рајне.⁴⁴⁷ Амијан даље бележи да је пре почетка битке, као и у току ње, цезар се више пута обраћао својим војницима, храбрио их да се не повлаче, већ да се боре. Римска пешадија поднела је највећи терет борбе, издржала нападе варвара и потом кренула у потеру за њима, када су Алемани попустили и почели да се повлаче. Многи су побегли у реку пред налетом Римљана, али су већином страдали или од римских стрела или се удавили у води. Римска војска имала је свега двеста четрдесет седам војника и официра погинулих, док је код Алемана било 6.000 мртвих на бојном пољу и још много њих пострадалих у Рајни.⁴⁴⁸ Број погинулих Алемана који саопштава Амијан донекле се и поклапа са Ливанијевим податком, и могу се прихватити као прилично реалне цифре. Ипак, чини се да је изненађујући мали број палих Римљана, са обзиром на интензитет борбе. Зосим такође бележи број пострадалих варвара, али дефинитивно претерује наводећи 60.000 погинулих на бојном пољу, десет пута већи број него код Амијана и Ливанија.⁴⁴⁹ Јероним и Касиодор Сенатор у своји Хроникама бележе Јулијанову победу код Аргентората, али је различито датирају; по Јерониму, битка се одиграла три године након двеста осамдесет и треће олимпијаде (356. године), док је Касиодор ставља у годину конзулства Констанција II (девети пут) и Јулијана (други пут), тј. 357. године.⁴⁵⁰

Заробљавање варварског вође помиње више извора. Амијан Марцелин наводи његово име, Кнодомарије, и пише да је он зачетник овог сукоба и један од неколико алеманских краљева, учесника у борби. Након битке, безуспешно је покушао да побегне преко Рајне, али су га Римљани опколили, те се добровољно предао, а са њим и најближи пратиоци. Амијан потврђује Ливанијеве речи да је краљ понизно молио за милост, недостојно своје личности и титуле, да га је цезар притворио и после неколико дана послао цару Констанцију.⁴⁵¹ Сократ кратко помиње да је Јулијан жестоко напао варваре, поразио их, заробио њиховог краља и послао августу, не наводећи име заробљеног вође.⁴⁵² Ни Евтропије не наводи име алеманског краља већ само бележи да је Јулијан са малом војском поразио бројне Алемане код Аргентората и заробио њиховог владара. Германска племена потиснута су иза Рајне и Римљани су поново овладали обалом реке.⁴⁵³ Псеудо Аурелије Виктор помиње велику победу код Аргентатора, гомилу тела расутих по пољу и крваву реку, повратак на стару римску границу и заробљавање варварског краља кога

⁴⁴⁷ Zos. III 3. 3.

⁴⁴⁸ Amm. Marc. XVI 12. 7–63.

⁴⁴⁹ Zos. III 3. 3.

⁴⁵⁰ Jer. Chron. 2372; Cass. Sen. 1094–1095.

⁴⁵¹ Amm. Marc. XVI 12. 1, 4, 58–61, 65–66.

⁴⁵² Soc. III 1.

⁴⁵³ Eutr. X 14.

назива Нодомарије (*Nodomarius*).⁴⁵⁴ Зосим пише да је заробљен један од варварских вођа, син германског генерала, али наводи да се то десило након што је Јулијан прешао преко Рајне у даљи сукоб са Германима после битке код Аргентората, да се заробљеник звао Вадомарије, и да је он послат Констанцију.⁴⁵⁵ Јулијан јесте заробио Вадомарија али тек након проглашења за августа, о чему пише Амијан Марцелин детаљно, и послао га у Хиспанију у изгнанство. У тренутку сукоба код Аргентората, Вадомарије није се борио против Римљана, јер је био везан уговором са августом Констанцијем из претходне године, али се његово племе, противно краљевој вољи, придружило осталим варварима у битки.⁴⁵⁶ Панегиричар Ливаније вероватно је мислио на Вадомарија када га је поменуо као другог варварског вођу који се није борио против цезара и потом се предао августу Констанцију, помешавши дешавања из Констанцијевог сукоба са варварима 356. године са Јулијановом победом у битки код Аргентората. Кажњавање носиоца обележја легија због повлачења у борби, поред Ливанија још једино помиње и Зосим, а казна је била да их је цезар обукао у женске хаљине и провео кроз војни логор, што је било веће понижење него смртна пресуда за окривљене војнике.⁴⁵⁷ Констанцијеву прославу Јулијанове победе помиње и Амијан, али са више критике понашања старијег римског савладара него што је то изнео Ливаније, тврдећи да је август слао дописе провинцијама и представљао себе да је учествовао у битки, био међу првима у бојном реду, и натерао Германе у бекство; њему је лично у борби доведен Кнодомарије, а Јулијанову заслугу за успех није ни поменуо.⁴⁵⁸

Након битке, пошто је сахранио погинуле, цезар није дозволио својим војницима да положи оружје, већ их је повео у напад на варварску територију. Спалио је непријатељска села, заробио жене и децу сакривене у шуми. Убрзо се појавило варварско посланство, понизно молило цезара да заустави поход и да их прихвати за пријатеље. Јулијан је склопио примирје са њима, али само на период док траје зимско доба. Потом се, током зиме сукобио са хиљаду Франака који су пљачкали галска села, опколио их и натерао да се предају услед изгладнелости. Заробљене Франке оковане у ланцима цезар је послао своје старијем савладару. Још један велики подвиг Јулијан је учинио исте зиме; варварско племе изненада је упало у римске земље и цезар је пожурио да их избаци рачунајући на помоћ гарнизонске војске задужене да чува нападнуту област. Међутим, на сам наговештај да стиже цезар са појачањима, гарнизонска војска сама је протерала

⁴⁵⁴ Ps. Aur. Vict. 42. 13–14.

⁴⁵⁵ Zos. III 4. 2–3.

⁴⁵⁶ Amm. Marc. XVI 12. 17; XXI 4. 5–6.

⁴⁵⁷ Zos. III 3. 5.

⁴⁵⁸ Amm. Marc. XVI 12. 68–70.

непријатеља наневши му тешке губитке. Завршетком хладног времена и почетком нове сезоне, Јулијан је поново кренуо у ратне походе. Својом појавом на Рајни преплашио је непријатељска племена, те су тражили дозволу да напусте своје територије и населе се на римској земљи, што су и добили. Потом је решио да пређе преко реке, али пошто није имао бродове, наредио је војницима да је препливају. Цезар је палио и пљачкао варварске области. Прво посланство које је пристигло цезар је послао назад презирно, али је потом дошло и друго, са самим краљевима као молиоцима. Јулијан их је подсетио на њихове злочине и непроцењиву штету коју су нанели провинцијама; мир могу да склопе под условом да поправе штету коју су направили, обнове градове и врате заробљено становништво. Варвари су на то пристали, донели дрвену грађу и гвожђе да граде куће и ослободили заробљенике. Заробљено римско становништво вратило се својим домовима, на сопствену радост и радост својих породица.⁴⁵⁹

Цезарове акције преко Рајне након битке код Аргентората, помињу и Амијан Марцелин и Зосим. Скоро сви претходно описани сукоби са варварима након битке код Аргентората код Ливанија, могу се идентификовати и са борбама забележеним код Амијана. Историчар пише да је Јулијан дошао до града Могонцијака (Мајнц), направио мост и, уз мање негодовање војске, прешао преко Рајне. Пљачкао је и палио алеманску земљу, обновио Трајаново запустело утврђење и ту поставио војску. Алемани су послали преговараче и мир је склопљен на десет месеци, а потом су се три варварска краља свечано заклела да неће подизати буну нити нападати римску тврђаву.⁴⁶⁰ Амијан потврђује и сукоб цезара са пљачкашким одредима Франака; наводи да је било шест стотине варвара, да их је Јулијан опколио у тврђави на реци Мози и током децембра и јануара држао под опсадом, све док се нису предали изнурени глађу и оскудицом, а потом их као заробљенике послао старијем савладару.⁴⁶¹ Осим у броју франачких војника, Ливанијеви подаци слажу се у потпуности са Амијановим писањем. Други описани упад варвара забележен код антиохијског беседника и победа гарнизонске војске над њима без цезарове помоћи, не могу се потврдити писањем ниједног другог извора. По хронологији дешавања забележеној код Ливанија, тај сукоб требало би да се десио у приближно исто време кад и опсада и заробљавање Франака, у зиму крајем 357. или почетком 358. године. Ипак, Амијан не бележи никакав други сукоб у том периоду, осим поменутог заробљавања Франака. О првим походима у 358. години историчар пише да их је цезар предузео против

⁴⁵⁹ Lib. Or. XII 48–50; XVIII 68–71, 75–79.

⁴⁶⁰ Amm. Marc. XVII 1. 2–13. Није познато где се тачно налазило поменуто Трајаново утврђење.

⁴⁶¹ Amm. Marc. XVII 2.

франачких племена Салија и Хамава. Оба племена населила су се без царске дозволе на римску територију у области Токсандрије, тј. доњег тока река Рајне и Мозе. У мањој борби цезар је поразио и једне и друге и потом склопио мир.⁴⁶² Ливанијева белешка о племенима којима је цезар дозволио да се населе на римској земљи, скоро сигурно се односи на поменуте Франке, иако панегиричар није навео њихова имена. Јулијан је давањем сагласности за насељавањем практично потврдио оно што су варвари већ били учинили. Потом је уследио нови поход против Алемана преко Рајне. По Амијану, цезар је направио понтонски мост и пребацио се преко реке, потпуно супротно од оног што пише Ливаније, да је војска препливала реку, јер није имала бродове да је премости.⁴⁶³ Питање је заиста на који начин би војска успела да преплива реку под пуним наоружањем, а прављењем моста од чамаца био је најлакши и најбржи начин да се премости река. Цезар се сукобио прво са алеманским краљом Суомаријем, а потом упао у земљу краља Хортарија и жестоко је опустошио. Историчар потврђује да су краљеви молили за мир, да су се обавезали да врате заробљенике, а краљ Хортарије пошто је одуговлачио са извршењем своје обавезе, добио је и ново задужење, да обнови римске градове које су варвари разорили, те се Ливанијеве речи у потпуности слажу са Амијановим писањем.⁴⁶⁴

Пагански историчар Зосим такође пише о сукобима са варварима, али претходна два поменута похода цезара Јулијана преко реке забележених код Ливанија и Амијана Марцелина, даје у склопу једног сукоба са Германима, тј. једног прелаза младог римског владара преко Рајне. Најпре тврди да цезар није желео да чека да га варвари поново нападну и да бојно поље поново буде на римској земљи, већ је прешао преко реке и кренуо на њих. У великој битки побио је многе варваре, а већ је поменуто да је, како то Зосим наводи, тада заробљен Вадомарије.⁴⁶⁵ Помиње и германско посланство које је молило за мир, и да Јулијан није желео да га склопи док не врате све заробљене римске грађане. Пошто су варвари само делимично вратили заробљенике, за шта је цезар знао из пописа спроведеног међу рођацима и пријатељима заробљеника ко још недостаје, запретио је новим ратом, што је преплашило Германе, те су потом вратили све преживеле заробљенике.⁴⁶⁶ Зосим не помиње Јулијанов сукоб са Францима, али наводи да је цезар

⁴⁶² Amm. Marc. XVII 8.

⁴⁶³ Amm. Marc. XVII 10. 1.

⁴⁶⁴ Amm. Marc. XVII 10. 3–9.

⁴⁶⁵ Zos. III 4. 1–3;

⁴⁶⁶ Zos. III 4. 3–7; 5. 1.

допустио да се Салији населе на римску територију јер их је из Батавије, франачке територије, потисло једно саксонско племе, са којима се римски владар обрачунао.⁴⁶⁷

Ливаније даље пише да се Јулијан старао о редовном довозу жита из Британије у Галију. Жито се одавно транспортовало преко мора и потом узводно Рајном, али од кад су варвари овладали реком, пшеница се није могла туда превозити, већ је истоварана на обали мора и одатле превожена запрегама, што је било веома скупо. Стога, Јулијан је настојао да тај проблем брзо реши; направио је више бродова и повео их уз узводно уз Рајну, а непријатељи иако су били бесни, нису успели да га спрече у томе. Потом је наставио напредовање уз реку марширањем уз њену леву обалу у пратњи бродова који су пловили узводно, а варвари непријатељски настројени, пратили су кретање римске војске са супротне обале и настојали да спрече евентуални прелазак Римљана преко реке. Римски владар прибегаво је малом лукавству; током марша, оставио је сакривену мању групу војника са бродовима а он наставио даље да напредује уз реку. Ноћу, када је постављен камп, дојавио је заосталој групи да премосте реку, пређу преко и заузму добру стратешку позицију на супротној обали. Војници су то урадили, а затим су прешли и сви остали војници преко истог моста и појавили се на варварској страни Рајне. Цар је опљачкао и спалио варварску територију, а потом на молбу варвара склопио мир са њима под истим условима као и са свим другим племенима. Попут споразума након претходних поменутих сукоба, и овога пута договорено је да буду ослобођени отети римски грађани.⁴⁶⁸

Старање Јулијана да се Галија снабдева житом из Британије описују и Амијан и Зосим. Амијан доста кратко, помало неуобичајено за њега, бележи да је Јулијан пре него што је започео своје походе, чим је време било погодно, обновио амбаре у градовима да би складиштио у њима жито редовно допремано из Британије.⁴⁶⁹ Зосим даје детаљнији опис и саопштава да је цезар посекао шуме поред реке, саградио 9.000 малих бродова и послао их у Британију по жито, а потом га довезао Рајном. То је учинио да градови разорени варварском најездом не би у потпуности пропали, јер земља није обрађивана. Јулијановим залагањем становници градова накупили су довољне залихе пшенице да имају и за сетву и за сопствену исхрану да им потраје, док не почне жетва.⁴⁷⁰ Цезаров марш уз Рајну и лукавство које је применио да неопажено пређе преко реке помиње и Амијан, али у нешто измењеном облику. Млади римски владар није желео да пређе реку преко новосаграђеног моста у Могонцијаку да не би узбунио умирена варварска племена, већ је ишао узводно,

⁴⁶⁷ Zos. III 6. 1–3.

⁴⁶⁸ Lib. Or. XVIII 83, 87–89.

⁴⁶⁹ Amm. Marc. XVIII 2. 3–4.

⁴⁷⁰ Zos. III 5. 1–2.

тражећи погодно место да изгради нови мост, а Алемани су га пратили са супротне обале реке. Када се војска зауставила да преноћи и утврди се, цезар је наредио трибунима и групи од триста бораца да се ноћу укрцају на чамце и тихо пребаце преко реке, да их непријатељи не опазе док мотре на главнину римске војске. Војници су извршили свој задатак, и својом појавом преплашили варваре; потом је саграђен и мост, као што помиње и Ливаније, и Римљани су прешавши преко реке опљачкали варварску земљу. Потоњи след догађаја идентичан је и код Амијана и код Ливанија; на молбу алеманских краљева, Јулијан им је подарио мир уз обавезу да врате римске заробљенике.⁴⁷¹ Осим разлике у начину како су римски војници у првом налету прешли преко Рајне, и Амијановом детаљнијем опису сукоба и преговора са Алеманима, описи двојице Антиохијаца практично су идентични.

Последњи сукоб Јулијана са варварима забележен у панегирицима, десио се након Јулијановог проглашења за августа 360. године, а пре поласка према истоку у сукоб са Констанцијем II, 361. године. У панегирику XIII Ливаније наводи да су многа племена позвана да се супротставе Јулијану уз обећање великог богатства, али је нови август лако заробио њиховог вођу и бичевањем за учињени преступ подучио да то није начин да се обогати.⁴⁷² Беседник слично пише и у панегирику XVIII, наводећи да је Јулијан по проглашењу за августа дошао са војском на Рајну и потврдио уговоре са варварима новим заклетвама. Констанције је покушао да понови стари трик да пише варварима и молио их да поробе римску територију. Један варварски владар, који се усудио да погази дату реч и почео да пљачка римске територије а потом отишао на вечеру са римским генералима као да није урадио ништа лоше, ухапшен је, а краљева земља кажњена за издају упадом римске војске.⁴⁷³ Клаудије Мамертин пише да су недавно покорени варвари подстицајни безбожним намерама да обнове своју бес. Ипак, Јулијан је успео да заустави Алеманију на почетку планиране побуне.⁴⁷⁴

Сукоб са варварима и заробљавање краља Вадомарија помињу и други извори. Амијан Марцелин донекле потврђује Ливанијеву причу и наводи да су се шириле гласине да је август Констанције био у преписци са алеманским краљем и давао му инструкције да напада пограничне области и тако спречи Јулијана да крене према истоку и остави иза себе Галију незаштићену. Јулијан је то сазнао из пресретнутог Вадомаријевог писма

⁴⁷¹ Amm. Marc. XVIII 2. 7–19.

⁴⁷² Lib. Or. XIII 35.

⁴⁷³ Lib. Or. XVIII 105, 107–108.

⁴⁷⁴ Pan. Lat. III 6. 1–2.

цару.⁴⁷⁵ Потом саопштава исто што и беседник, да је Вадомарије позван као савезник на вечеру код римског генерала, где га је заробио Јулијанов секретар Филагрије, по тајном наређењу младог августа. Међутим, Амијан наглашава да је Вадомарије третиран са пажњом и није му је науђено, потпуно супротно од кажњавања бичевањем коју помиње Ливаније.⁴⁷⁶ Амијан даје и важан податак да је краљ послат у Хиспанију у прогонство, а Јулијан је током ноћи прешао преко Рајне, поубијао многе варваре, а потом им подарио мир под условом да се држе споразума, о чему је и Ливаније писао.⁴⁷⁷ Псеудо Аурелије Виктор бележи само сукоб са Алеманима и заробљавање моћног краља Бадомарија (*Badomarius*); међутим хронологија дешавања је различита у Аурелијевом делу у односу на Амијана и Ливанија, и представљено је да се заробљавање десило пре Јулијановог проглашења за августа, а после битке код Аргентората.⁴⁷⁸ Созомен не помиње скоро ништа од претходно наведеног, већ само кратко саопштава да се Констанције светио Јулијану преко варвара са Рајне за самовољно проглашење за августа.⁴⁷⁹ Извесно је да је Клаудије Мамертин мислио на цара Констанција као кривца за то што су поново побеснели и што се Алеманија дигла против његовог млађег савладара.

О Јулијановој успешној управи и заштити Галије, Ливаније је пун речи хвале у својим говорима. Римски градови поново су се изградили, а обновили су их они који су их рушили. У градовима је процветао живот, славили су се празници, људи су путовали и окупљали се. Варвари су поштовали склопљене споразуме са цезаром, јер су се плашили поновног сукоба. Вести о победама, пловидби Рајном, заробљавању варвара и ослобађању римских заробљеника, допирале су и до Антиохије. За Јулијанове победе сазнали су и Персијанци и молили се да цезар остане на Рајни, док су се Германи молили да цезар пређе преко Тигра и сукоби са Персијанцима, а њима неко други да се супротстави. Да се Јулијан није одлучно сукобио са Германима, ништа не би спречило оба варварска народа да се састану на Воспору. Цар се понашао као муња према варварима који су му пркосили, а био милостив према онима који су га молили. Јулијан је и и као цезар и као август контролисао варваре, и нико није прекршио мир док је Јулијан владао, ни док је наступао у персијском походу. Сви варвари који окружују царство, од западног океана до обала

⁴⁷⁵ Amm. Marc. XXI 3. 4–9.

⁴⁷⁶ Amm. Marc. XXI 4. 2–6.

⁴⁷⁷ Amm. Marc. XXI 4. 6–8; Вадомарије је убрзо регрутован у римску војску, и службовао на истоку као дукс провинције Феникије, а затим је учествовао у Валенсовом походу у Месопотамији 371. године. *ODLA II*, 1545 (Tougher, S.)

⁴⁷⁸ Ps. Aur. Vict. 42. 14–15.

⁴⁷⁹ Soz. V 2.

Црног мора оставили су оружја и сада обрађују земљу.⁴⁸⁰ Клаудије Мамертин исто хвали Јулијана, наводећи да је Галија обновљена цезаровом врлином, варвари потчињени, што је прослављано и у источном делу Римског царства.⁴⁸¹ Јасно је да оба панегиричара са изразитом наклоношћу гледају на дело цара Јулијана коме су и посветили своје говоре. Јулијан јесте учинио пуно за Галију, успео да поврати ред и мир у провинцијама и да смањи варварске упаде. То свакако није био лак задатак, што је и сам Јулијан признао у свом говору, да је научио из сопственог искуства како је тешко сузбити варваре.⁴⁸² Ипак, иако панегиричари намерно нису истакли у својим делима, мора се рећи да је и велика заслуга самог цара Констанција II што су се умириле западне области, тиме што је уздигао Јулијана за савладара. Констанције је могао сву своју пажњу да посвети заштити балканских провинција и римске границе према Персији, што је и чинио практично до самог краја, до тренутка своје изненадне смрти.

*

О сукобима са варварима на рајнској граници након Јулијанове смрти веома је мало података у панегирицима, и углавном се свODE на кратке белешке без детаљнијег објашњења. Ливаније, утучен несрећом погибијом цара Јулијана, пише да су се након августове смрти варварска племена Готи, Сармати и Келти поново подигли на оружје, обрушили се на царство, прелазили преко река, претили, побеђивали Римљане и заробљавали римске грађане. Беседник им се лично обраћа и поручује да је сада збачен јарам са њихових вратова, да су поново слободни и да могу да се веселе због тога.⁴⁸³ Темистије такође бележи да су се по доласку Валентинијана и Валенса на власт побунили Германи. Држава је била попут брода нападнутог са свих страна; Германи су узнемиравали запад и пљачкали градове, али више су били иритантни него што су представљали прави проблем.⁴⁸⁴

Побуну Германа на западу у тренутку преузимања власти двојице браће, помињу и Амијан Марцелин и Зосим. Амијан пише да су Алемани, након тешких губитака претрпљених у борби са Јулијаном, поново скупили снаге, прешли преко границе и пљачкали Галију и Рецију. Повод за непријатељство био је у недоличном понашању

⁴⁸⁰ Lib. Or. XIII 30–32; XII 52–53, 84; XV 32; XVII 14; XVIII 80–81, 300; XXIV 37;

⁴⁸¹ Pan. Lat. III 3. 1.

⁴⁸² Jul. Or. II 56, B

⁴⁸³ Lib. Or. XVII 30; XVIII 290; Под „Келтима” (*Κελτοί*) Ливаније подразумева Германе.

⁴⁸⁴ Them. Or. VIII 114 c, 119 c.

Урсанција, управника канцеларије (*magister officiorum*) цара Валентинијана, према алеманском посланству. Варвари су услед зиме, одмах по почетку године (365. године), покренули напад, и након вишемесечног сукоба, Валентинијан је успео да их порази и привремено заустави у походима.⁴⁸⁵ Слично бележи и Зосим, потврђујући речи панегиричара о побуни Германа преко Рајне по сазнању о смрти цара Јулијана, упаду на римску територију, тешкој и храброј борби августа Валентинијана и протеривању Германа назад преко реке.⁴⁸⁶

Беседник Пакат, аутор панегирика II посвећеног цару Теодосију I, кратко бележи походе против варвара на западу током владавине августа Валентинијана у којима је учествовао војсковођа Теодосије, отац будућег истоименог цара. Не водећи рачуна о хронологији дешавања, Пакат набраја места сукоба са варварима и победе, и између осталих помиње реке Рајну и Валу, битке у Батавији, сузбијене Саксонце у поморској битки, Скоте најурене назад у своје мочваре, и поражене Алемане. Такође, пише да је будући цар пратио свога оца на походима, проводио зиме и лета, дане и ноћи на бојом пољу, борећи се или посматрајући жестоке битке и на копну и на мору.⁴⁸⁷ Амијан Марцелин детаљније пише о походима војсковође Теодосија, и потврђује да је ратовао у Британији и против Алемана. Наводи да су Пикти, Саксонци, Скоти и Атакоти правили проблеме Британији и да је, након неколико неуспешних покушаја да се заведе ред, на острво послат Теодосије, познат по својим успешним ратним походима. Обновио је уништена утврђења, оформио нову провинцију Валенцију и потом се 369. године вратио назад на августов двор. За остварене успехе награђен је положајем команданта коњице (*magister equitum*) и послат наредне године у рат са Алеманима. Варваре је напао из правца Реције и многе поубијао; потом је учествовао у неуспешном походу августа Валентинијана против алеманског краља Макријана.⁴⁸⁸ Међутим, Амијан нигде не помиње сукобе на рекама Рајни и Валу, походе на територији Батавије нити поморску битку са Саксонцима. Мало је вероватно да је Пакат измислио ове сукобе и поменуо их у панегирику посвећеном сину поменутог војсковође. Походи се скоро сигурно нису одиграли после описаног сукоба са Алеманима, јер се Теодосије од средине 373. године налазио у Африци са задатком да заустави побуну узурпатора Фирма, где је три године касније и сам погубљен.⁴⁸⁹ Амијан јасно истиче да је Теодосије већ био познат по својим

⁴⁸⁵ Amm. Marc. XXVI 4. 5; 5. 7–9; XXVII 1; 2;

⁴⁸⁶ Zos. IV 3. 4–5; 9. 1–4.

⁴⁸⁷ Pan. Lat. II 5. 2; 8. 3–4.

⁴⁸⁸ Amm. Marc. XXVI 4. 5; XXVII 8; XXVIII 3; 5. 15; XXIX 4;

⁴⁸⁹ CAH XIII, 88 (Blockley, R. C.).

успешним походима и да је због тога послат на у Британију, да среди прилике на острву. Међутим, битан податак даје Амијан када каже да су и обале Галије пустошили Франци и Саксонци, упадали преко копна или мора; војсковођа је при поласку у Британију дошао до града Бононије на копну, мирно прешао мореуз и искрцао се у пристаниште Рутупије (Ричбороу) у Британији.⁴⁹⁰ Стога, сукоби са Германима вероватно су се одиграли 366. или 367. године, пре него што је војсковођа пошао у Британију.⁴⁹¹ Такав след дешавања прилично је логичан, да је Теодосије прво поразио Германе, тј. Франке у области Батавије и река Рајне и Вале, потом сузбио пирате Саксонце, те се онда пребацио на острво да спречи нападе варварских племена на римске градове у Британији.

Још један податак Пакат бележи о сукобима са варварима на западу; у имагинарном обраћању Римске царевине Теодосију и убеђивању да он треба да влада државом уз младе и недорасле Валентинијанове синове, један од аргумената јесте и да је Галија била уништена.⁴⁹² Зосим бележи да су римске градове уз Рајну опустошили суседни варвари и да су разорене Тракија, Панонија и Мезија показале августу Грацијану (375–383) да не може сам да се избори са проблемима, те је стога млади август изабрао Теодосија себи за савладара, доделио му Тракију и источне провинције на управу, а он се запутио на запад у Галију да среди ствари.⁴⁹³ Слично пише и Сократ, о угроженој царевини, избору искусног војсковође за августа, потом Грацијановом хитром одласку у Галију, јер су Алемани пљачкали римске провинције.⁴⁹⁴ Амијан Марцелин не доноси податке о избору Теодосија за августа, али пише да је пре поласка у помоћ своме стрицу Валенсу у рат против Гота, Грацијан жестоко поразио алеманско племе Лентијензе у битки код Аргентарије 378. године, где је погинуо варварски краљ Пријарије.⁴⁹⁵ Победу код Аргентарије помињу и Псеудо Аурелије Виктор, Јероним и Касиодор, сврставајући догађај у години одржавања двеста осамдесет девете олимпијаде (377. године), односно годину четвртог Грацијановог и првог Меробадовог конзулства.⁴⁹⁶ Проблем са варварским нападима на западу постојао је и током читаве Валентинијанове владавине, и Грацијан се упркос својим изузето младим годинама добро носио са тиме, што је и Амијан похвалио у своме делу.⁴⁹⁷ Валентинијанов син добро је знао да мора што пре да се врати назад, ради

⁴⁹⁰ Amm. Marc. XXVII 8. 3–6;

⁴⁹¹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 517–519.

⁴⁹² Pan. Lat. II 11. 4–7.

⁴⁹³ Zos. IV 24. 4.

⁴⁹⁴ Soz. V 2; 6.

⁴⁹⁵ Amm. Marc. XXXI 10.

⁴⁹⁶ Ps. Aur. Vict. 47. 2; Jer. Chron. 2393; Cass. Sen. 1125–1126.

⁴⁹⁷ Amm. Marc. XXXI 10. 11; Грацијан је рођен 359. године у Сирмију. У години битке код Адријанопоља, имао је свега деветнаест година. *ODLA I*, 677–678 (Bond, S. – Nicholson, O.)

очувања стабилности на западној граници, и да треба да изабере једног савладара да штити источни део царевине. Ипак, Пакатово представљање да је Галија била потпуно уништена у том тренутку дефинитивно је претеривање својствено једном панегиричару. Беседнике је вероватно желео да на сваки начин истакне значај доласка Теодосија на престо и да се по година његов млађи савладар представи мање способним у односу на искусног војсковођу какав је био Теодосије.

Сукоби са варварима на дунавској граници

Вероватно најзахтевнија линија фронта за одржавање и одбрану од упада варварских племена, била је граница на реци Дунаву. Велика дужина лимеса, неприступачан и брдовит терен обраслом густом шумом (са изузетком Панонске равнице), и потешкоћа да се зауставе чести упади варварских племена Сармата, Карпа, Бастерна и Гота преко Дунава чинили су велики изазов за све римске владаре III века да одрже мир и стабилност у римским провинцијама на Балкану. Присуство августа са легијама на римским балканским територијама било је и те како пожељно, а често се дешавало да легије регрутоване на простору Илирика прогласе свога команданта за цара, родом такође из тих крајева, са задатком борбе против варвара. Први од „војничких царева” био је Максимин Трачанин, за кога се зна да је ратовао против Сармата на Дунаву.⁴⁹⁸ Све до доласка Диоклецијана на престо, већина римских „војничких царева” током својих кратких владавина ратовала је на Балкану против варвара. У вишедеценијским континуираним борбама, нарочито су упечатљиве погибија цара Трајана Деција (249–251) у сукобу са Готима код Абрита у Доњој Мезији, и победа цара Клаудија II Готског (268–270) над Готима 269. године код Наиса. Ради боље одбране унутрашњости римске територије и покушаја да се граница стабилизује према току Дунава, цар Аурелијан применио је сличну тактику као и Хадријан (117–138) у прошлости; напустио је римску провинцију Дакију која се налазила са леве стране реке, повукао трупе јужније, на десну обалу Дунава и оформио

⁴⁹⁸ Williams 1997, 77; Мирковић 2003, 153; Сармати су били подељени на два велика племена: Јазиге насељене на подручју Панонске равнице, између Дунава и Тисе, и Роксолане насељене при ушћу Дунава у Црно море. Карпи су насељавали област античке Дакије, данас део источне Румуније и Молдавије. У суседству Капра, између река Дњестра и Дона, на обали Црног мора живели су Готи у III веку, пре сеобе у IV веку јужније према Дунаву. *OCD*, 1357 (Cary, M. – Wilkes, J. J.); *ODLA I*, 294–295 (Heather, P.); *ODB II*, 862 (Pritsak, O)

нову провинцију Дакију, убрзо подељену на две мање провинције, Приобалну Дакију и Медитеранску Дакију.⁴⁹⁹

По доласку на престо и избору Максимијана за савладара 285. године, август Диоклецијан посветио се одбрани северне границе Римског царства на току реке Дунава, и на истоку према Персијанцима. Именовањем Галерија за цезара, у наредном периоду, Диоклецијан је са својим потчињеним цезаром равноправно делио дужности борбе са варварима на простору Балканског полуострва. О сукобу Диоклецијана и Галерија са варварима на дунавском лимесу мало је података у изворима, те се о исходима битака углавном сазнаје из натписа и докумената где се у титулатури владара помињу победе над варварским племенима. Тако се у *Едикту о ценама* објављеном 301. године наводи да је Диоклецијан победник над Сарматима четири пута, Максимијан три пута, док су Констанције и Галерије два пута победници. Сви савладари, исто тако, победници су над Карпима по једанпут.⁵⁰⁰ Пошто се успех једног владара сматрао заједничким успехом свих осталих, јасно је да је Диоклецијан ратовао први пут са Сарматима још пре именовања Максимијана за савладара, током 285. године, или почетком 286. године, а да се други сукоб са Сарматима одиграо док су њих двојица делили царско достојанство, пре именовања двојице цезара, вероватно 289. године.⁵⁰¹ Трећи и четврти сукоб са Сарматима и једини (победоносни) сукоб са Карпима десио се током заједничке управе све четворице, после избора цезара 293. године. Ратови са Сарматима и Карпима кратко се помињу у латинским панегирицима XI и VIII, и сходно томе, могу приближно да се датирају победе римских владара над варварима. У панегирику XI наводи се да је августа Диоклецијана „Панонија прихватила” (*Pannonia suscepant*).⁵⁰² Помиње се и „пустошење Сарматије” (*Sarmatiae uastationem*) и „ловор (венац) победе поражене Сарматије” (*Laurea illa de uictis....illa Sarmatica*), као и да варвари „у своме бесу опонашају походе августа у Сарматији, Рецији и преко Рајне једни против других” (*Sarmaticas uestras et Raeticas et Transrhenanas expeditiones furore percitae in semet imitentur*).⁵⁰³ Пошто се Диоклецијанов успех велича као заједничка победа двојице августа, јасно је да се наведене речи односе на други сукоб са Сарматима. Година сукоба није забележена. Међутим из чињенице да се ратни поход против Сармата и потом Сарацена не помиње

⁴⁹⁹ Мирковић 2003, 159, 166–168; *ICH* I, 90–91. (Мирковић, М.); *САН* XII, 708 (Wilkes, J.).

⁵⁰⁰ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 89 n. 35.; Erism – Reynolds 1973, 100.

⁵⁰¹ Williams 1997, 52.

⁵⁰² Pan. Lat. XI 4. 2.

⁵⁰³ Pan. Lat. XI 5. 4; 7. 1–2; 16. 1–2.

у панегирику X насталим у априлу 289. године, из речи аутора панегирика XI да је Панонија прихватила августа, и из хронологије дешавања у говору, где се сукоби са Сарматима и Сараценима датирају пре сусрета савладара у Медиолану у зиму 290/291. године, може се закључити да је Диоклецијан током 289. и 290. године провео извесно време у Панонији и успешно ратовао против Сармата.⁵⁰⁴ У прилог томе иду и забележени датуми и места објаве царских закона августа Диоклецијана. Закони се датирају у јануар 290. године и објављени су у Сирмију, потом су током фебруара, априла и маја закони објављивани у Адријанопољу, Византу, Антиохији, Емеси, Лаодикеји, када је по свему судећи следио поход против Сарацена, и затим од јула до децембра исте 290. године закони су опет објављени у Сирмију, када се Диоклецијан вратио са похода на истоку.⁵⁰⁵

О сукобу са Сарматима говори и аутор панегирика VIII. Беседник пише да је „обновљена Дакија” (*Dacia restituta*); потом помиње поход против Сармата где је читаво племе „уништено да је само име остало од њих да служи” (*exstincta est et paene cum solo nomine relictis quo serviat*).⁵⁰⁶ Владари су више пута наступали против варварских племена, и „Сармати су често били оковани” (*totiens obstricta Sarmatia*).⁵⁰⁷ Шта је тачно аутор мислио под „обновљеном Дакијом” не може се до краја разјаснити. Било би помало зачуђујуће да се подухвати римских царева који су претходили владавини Диоклецијана присвајају и величају као успеси владара тетрарха, у говору који је посвећен једном од њих, цезару Констанцију. Ипак, чини се да је аутор панегирика VIII био склон и то да чини, јер се касније у тексту говора уз већ поменуте оковане Сармате, помиње и уништење племена Јутунга, Квада и Карпа.⁵⁰⁸ У изворима нигде не постоје подаци или каква белешка да се неко од владара тетрархије икад борио са Јутингима и Квадима, али се зна да су цареви Аурелијан и Карин (283–285) ратовали против поменутих племена.⁵⁰⁹ Диоклецијанове победе над Сарматима сигурно су имале за последицу да се дунавски лимес стабилизује, ојача и утврди, што је сугерисано Еуменијевим запажањем да су на Рајни, Дунаву и Еуфрату распоређене римске војне јединице.⁵¹⁰ Самим тиме, и две дакијске провинције биле су мање изложене упадима варвара и сигурније, те се стога може рећи да их је Диоклецијан

⁵⁰⁴ Pan. Lat. XI 4. 2–3; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 86 n. 25; 89, n. 35.

⁵⁰⁵ Barnes 1982, 51–52.

⁵⁰⁶ Pan. Lat. VIII 3. 3; 5. 1.

⁵⁰⁷ Pan. Lat. VIII 10. 4.

⁵⁰⁸ Pan. Lat. VIII 10. 4

⁵⁰⁹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 124–125 n. 35

⁵¹⁰ Pan. Lat. IX 18. 4.

„обновио”. Речи да су Сармати били потпуно уништени дефинитивно су претеривање својствено једном панегиричару; после Диоклецијана, против Сармата ратовао је и Галерије у више наврата.⁵¹¹ Међутим, за поменути опис сукоба у панегирику VIII постоји недоумица на који се тачно поход против Сармата мисли, да ли на поход августа Диоклецијана из 289. године, такође описан у панегирику XI, или се пре мисли на поход врховног тетрарха док су сва четворица били на власти, победу над Сарматима извојевану највероватније 294. године, чији се успех први пут велича у пангирику VIII. Попут претходног похода, и овде се година сукоба изводи посредно, помоћу датума и места објаве Диоклецијанових закона, где се јасно види да је римски владар у периоду од августа 293. године до септембра 294. године боравио у градовима Виминацију, Сирмију и Сингидуну, пре него што се кренуо према истоку, успут обилазећи градове на Дунаву.⁵¹² У прилог датирању Диоклецијановог похода против Сармата сведочи и белешка сачувана у спису *Consularia Constantinopolitana* за 294. годину, када су конзули били Констанције и Максимијан (Галерије) по први пут, да су тада саграђена утврђења у Сарматији насупрот римским логорима у Аквинку (Будим) и Бононији (Банаштор).⁵¹³ Римским тријумфом, Сармати су макар привремено били умирени.

Поред борби са Сарматима, у панегирику VIII говори се и о сукобу са Карпима. Аутор у својој беседи помиње славу поводом „најближег (најскорашњијег) уништења Капра” (*proxima illa ruina Carporum*); потом се заједно са поменутим Јутунзима и Квадима наводе и Карпи, „више пута разбијени” (*Iuthungi Quadi Carpi totiens profligati*).⁵¹⁴ Ни за рат са Карпима не зна се тачно које године је вођен, нити постоје поуздани подаци који владар тетрархије је предводио поход. Писац панегирика тврди да се победа скорије десила, подразумевајући кратак временски период пре настанка панегирика VIII (март 297. године). Са друге стране, битна белешка налази се у спису *Consularia Constantinopolitana* за 295. годину и конзулство (Нумија) Туска и (Гаја Анија) Анолина, да се читаво племе Карпа предало Риму.⁵¹⁵ Могуће је да је ратна кампања трајала и више од једне сезоне и да је окончана тиме што је део становништва заробљен и пресељен на римску територију. Дефинитивно нису се сви Карпи тада предали, нити били заробљени, јер је Галерије потом ратовао још неколико пута

⁵¹¹ Barnes 1982, 64.

⁵¹² Исто, 52–53.

⁵¹³ Cons. Const. CCCXXX; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 114–115 n. 15

⁵¹⁴ Pan. Lat. VIII 5. 2; 10. 4.

⁵¹⁵ Cons. Const. CCCXXXI;

против Карпа.⁵¹⁶ Питање је и да ли Диоклецијан предводио поход или је то био неки други савладар. Датуми и места прогласа царских закона забележених у Јустинијановом кодексу, као и фрагменти других докумената уопште не показују да је Диоклецијан боравио на Балкану од краја 294. године све до средине 303. године, већ је време проводио највише у Египту, Сирији, Антиохији и Никомедији.⁵¹⁷ Слично се може рећи и за Галерија који готово сигурно од краја 293. године био у Египту, а потом и Сирији, и тек је након пораза код Калинике, током 297. године дошао на Балкан по појачања за даљу борбу против Персијанаца.⁵¹⁸ Констанције је био заузет борбом против узурпатора у Британији, те стога може се претпоставити да је Максимијан предводио поход против Карпа, негде током 295. године или у пролеће 296. године, пре него што је пошао на рајнски лимес као подршка своме цезару, а потом се упутио према Шпанији и Мавретанији.⁵¹⁹

О сукобу владара тетрархије са Сарматима и Карпима мало је податка у другим литерарним изворима. Вишегодишњи походи тетрарха против поменутих варвара углавном су сажети у један краћи збирни опис или пак у један поход, где се констатује успех у борби и заслуге за победу додељују се или Диоклецијану, или Галерију, или обојици истовремено. Евтропије пише да су се након победе над Персијанцима Диоклецијан и Галерије често ратовали, самостално или заједно, да су потчињавали Карпе и Бастерне, и побеђивали Сармате.⁵²⁰ Готови идентичне податке даје и Павле Орозије; након персијске победе август и цезар су ратовали против Карпа и Бастерна, а потом су покорили Сармате и заробљенике раселили међу римска војна упоришта на граници.⁵²¹ Аурелије Виктор пише да су Карпи пресељени на римску територију док је трајала борба за Британију, али није навео који владар је то учинио.⁵²² Да је Галерије покорио Карпе, потчинио их Риму и преселио на територију царства наводи Јорданес у својим делима; са друге стране, Амијан Марцелин узгредно помиње да је Диоклецијан преселио Карпе у Панонију, али не наводи да ли је август лично предводио поход против њих и које године се он десио.⁵²³ Нажалост, услед недовољно података које дају

⁵¹⁶ Barnes 1982, 63–64; Владари тетрархије понели су још четири пута титулу победника над Карпима до 304. године. Leadbetter 2009, 99.

⁵¹⁷ Исто, 53–56.

⁵¹⁸ Исто, 62–63; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 116–117 n. 17

⁵¹⁹ Током марта и децембра месеца 295. године потврђен је боравак Максимијана у Медиолану, као и у марту 296. године у Аквилеји. Barnes 1982, 59; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 132 n. 48.

⁵²⁰ Eutr. IX 25.

⁵²¹ Oros. 7. 25. 12

⁵²² Aur. Vict. 39. 43.

⁵²³ Jord. Get. 91; Jord. Rom. 299; Amm. Marc. XXVIII 1. 5

поменути извори, као и због скраћеног и сажетог начина описа, не могу се извести јаснији закључци о борбама са Сарматима и Карпима. Стога панегирици, и поред скромних податка које дају, уз царске законе из Јустинијановог кодекса остају главни извор за датирање сукоба владара тетрархије са поменутиим варварским племенима током првих година владавине.

Осим борби са Сарматима и Карпима, у панегирицима XI и VIII помиње се да су римски владари дошли у контакт са још једним великим савезом племена, Готима. У првом наведеном говору пише да су „Готи потпуно уништили Бургунде” (*Gothi Burgundos penitus excidunt*), а потом и да су се Тервинги, заједно са Таифалима, борили против Вандала и Гепида (*itemque Tervingi; pars alia Gothorum adiucunta manu Taifalorum aduersum Vandalos Gipedesque concurrunt*).⁵²⁴ Интересантно је да аутор наводи име Тервинга, што је први помен овог готског племена у изворима, пре него што је Амијан Марцелин у своме делу поделио Готе на Тервинге и Гревтунге.⁵²⁵ У панегирику VIII наводи се „да се Готи потчињавају и жарко желе мир” (*summittente se Gotho pace poscenda*).⁵²⁶ Ни један ни други говор не дају податке да ли је дошло до сукоба између Римљана и Гота током владавине прве тетрархије, али се из текста панегирика VIII може закључити да је или склопљена нека врста споразума, или се о томе тренутно преговара, тј. намерава да се преговара. Остали извори не дају довољно података да би се нешто могло са сигурношћу закључити. Лактанције помиње да су објављене победе над Сарматима и Готима, али то везује за време издавања првог едикта о прогону хришћана, 303. године.⁵²⁷ У прилог претпоставци да је до рата против Гота заиста дошло, сведоче натписи из мавретанске Цезареје где се Диоклецијан појављује са титулом (*G*)*otico maximo*, а сами натписи се датирају у 297. годину.⁵²⁸ Ако се не би сумњало у аутентичност натписа, могло би се протумачити да је Диоклецијан кратко време носио наведену титулу, али је веома брзо одустао од ње одустао; титула победника над Готима не појављује се у *Едикту о ценама*, нити касније током владавине прве тетрархије, нити током владавине Галерија као августа.⁵²⁹ Рат са Готима десио се негде непосредно након сукоба са Сарматима 294. године, или

⁵²⁴ Pan. Lat. XI 17. 1; Таифали су настањивали област некадње римске провинције Дакије, југозападни део данашње Румуније, између Дунава и реке Олте. Гепиди су првобитно обитовали на ушћу Висле, али су се потом преселили јужније, и током 4. века настанили у области римске Дакије. *ODLA I*, 659 (Alemany, A.); *ODLA II*, 1449 (Heather, P.); *ODB II*, 844 (Kazhdan, A.).

⁵²⁵ Heather 1991, 8–9, 12; Amm. Marc. XXVIII 3.

⁵²⁶ Pan. Lat. VIII 10. 4.

⁵²⁷ Lact. Mort. Pers. 13. 2–3.

⁵²⁸ CIL 8. 21447–21449

⁵²⁹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 124–126 n. 35.

евентуално касније, током 295. или 296. године ако се прихвати претпоставка да је старији август лично предводио поход против Карпа. Вероватно је са Готима склопљена нека врста споразума, што донекле потврђује податак у Јорданесовом делу, да су на молбу цезара Галерија готске јединице учествовале као помоћне трупе у победничком походу против Нарзеа.⁵³⁰ Врховни август је стога, превасходно из дипломатских интереса, одустао од титуле победника над Готима.⁵³¹

*

Против варвара на обали Дунава успешно је ратовао Константин Велики, у два наврата. Први сукоб десио се 322. године против Сармата, и наредне године против Гота. Следећи пут ратовао је готово десет година касније, 332. године против Гота и 334. године против Сармата Лимиганата.⁵³² У панегирицима налази се веома мало података о овим сукобима, и своди се на по једну белешку код Ливанија и Јулијана. Антиохијски беседник у своме говору помиње „народ Скита који гине и [племе] Сармата које се потчињава” (*Σκυθῶν ἔθνος ἑπίπτεν ἢ Σαυροματῶν ὑπέκυπτεν*).⁵³³ Пошто нису наведени детаљнији подаци о борби, нити година када је до сукоба дошло, поменуте речи могу односити подједнако и на први сукоб са Сарматима и Готима 322/323. године, и на потоњи 332/334. године. Међутим, пошто Ливаније напомиње да се то дешавало у време када су се родила двојица наследника престола, августи Констанције II и Констанс, којима је и посвећен говор, јасно је да се мисли на раније сукобе са варварима.⁵³⁴ Главни извор за сукоб са Сарматима 322. године је Зосим; аутор наводи да су варвари прешли преко Дунава под вођством краља Раусимонда, пљачкали римску територију и напали једно римско утврђење без успеха. Константин је стигао са војском и разбио Сармате, натерао их у бекство преко реке, а потом је и сам август прешао Дунав, сустигао и поразио непријатеље. У борби пао је краљ Раусомонд, а доста Сармата је заробљено.⁵³⁵ Ковнице новца у Арелати (Арл), Лугудуну, Лондинију (Лондон) и Сирмију емитовале су новац током 322/323. године и

⁵³⁰ Jord. Get. 110.

⁵³¹ Leadbetter 2009, 81; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 124–126 n. 35.

⁵³² Ферјанчић 2013, 103–104, 110, 172–175; Лимиганати вероватно нису били посебно племе у етничком или родовском смислу, већ представљају подређени слој становништва, сарматски народ, насупрот Агарантима који су били припадници племства, тј. аристократије. в. Исто, 174.

⁵³³ Lib. Or. LIX 29; Под „Скитима” и „Гетима” писци подразумевају Готе.

⁵³⁴ Lib. Or. LIX 29–30; Констанције је рођен 317. године, док је Констанс рођен 320. године или неку годину касније. ODLA I, 380 (Tougher, S.); 405–406 (Tougher, S. – Darley, R. – Nicholson, O.).

⁵³⁵ Zos. II 21.

324/325. године са натписом *Sarmatia devicta* чиме је обележена велика победа.⁵³⁶ О сукобу са Готима 323. године, важан извор је и дело *Origo Constantini Imperatoris* анонимног аутора; у спису се наводи да су Готи провалили у Тракију и Мезију јер су римске границе биле занемарене, опљачкали територију, али су се због Константинове изненадне акције против њих повукли, вратили заробљенике и склопили мир. Анонимни аутор тврди да је интервенција Констанцијевог сина на делу територије под контролом августа Лицинија био разлог да се обнове непријатељства, Лициније претрпи потпуни пораз, а убрзо потом и изгуби живот.⁵³⁷

Јулијанова белешка о борби Константина са варварима дата је у првом панегирику августу Констанцију II и односи се на 332. годину и рат против Гота. У делу говора где се велича августово порекло и породица, аутор наводи да је „један од августове браће покорио Гете и обезбедио нам трајни мир са њима” (*ὁ δὲ τὴν πρὸς τοὺς Γέτας ἡμῖν εἰρήνην τοῖς ὅπλοις κρατήσας ἀσφαλῆ παρεσκεύασεν*).⁵³⁸ Августов брат који је покорио Готе је Константин II, коме Јулијан даје веће заслуге за успех него самом цару Константину. О учешћу младог цезара у борби против Гота сведоче више различитих извора. Анонимни аутор *Порекла Константиновог* пише да је по дејству цезара Константина страдало пуно Гота, било од глади било од хладноће, наводећи претерану бројку од 100.000 мртвих варвара; август је рат против Гота започео на молбу Сармата и у сарматској земљи уништио најјача и најбројнија готска племена.⁵³⁹ Аурелије Виктор помиње да су сузбијени упади Сармата и Гота непосредно пре него што је најмлађи Константинов син, Констанс, понео титулу цезара, док Евтропије наводи да је август поразио Готе и потписао мир са њима у доба своје самосталне владавине, након смрти Лицинија.⁵⁴⁰ Римска победа над Готима у сарматској земљи забележена је и у Орозијевој Историји, где се наводи да је уследила након оснивања Цариграда и одлуке о затварању паганских храмова списима; победа је прецизније датирана у спису *Consularia Constantinopolitana*, у години конзулства Пакатијана и Хиларијана (332. године), и у Јеронимовој Хроници, три године након двеста седамдесет седме олимпијаде (332. године).⁵⁴¹ Попут победе над Сарматима десет година раније, и овог пута емитовано је више серија златног новца ковнице у Тријеру током 332/333. године, са

⁵³⁶ Ферјанчић 2013, 104.

⁵³⁷ *Origo Const.* 21–29.

⁵³⁸ *Jul. Or.* I 9, D.

⁵³⁹ *Origo Const.* 31, 34.

⁵⁴⁰ *Aur. Vict.* 41. 13–14; *Eutr.* X 7.

⁵⁴¹ *Oros.* 7. 28. 29; *Cons. Const.* CCCLXX; *Jer. Chron.* 2348.

ликовима августа Константина и цезара Константина и победничким натписа, међу којима су и *Gotia* и *Principa iuvetutis*.⁵⁴²

*

Током прве половине 352. године и потом у периоду од 357. до 359. године август Констанције II боравио је у Сирмију и успешно ратовао против Сарамата и Квада.⁵⁴³ Осим мањих пљачкашких упада, са Готима није било озбиљнијих сукоба и обе стране поштовале су мир склопљен током владавине цара Константина. Панегиричари Ливаније и Темистије у својим говорима дају податке једино о контакту цара Констанција са Готима, док се борбе против других племена нигде и не помињу.⁵⁴⁴ Ливаније пише о миру са Готима и учешћу готских трупа у борбама на персијском фронту. Беседник наводи да су Скити положили оружје, да поштују римског августа подједнако као и своје вође, и да воле мир. Више нема страха међу Римљанима од напада Скита и нити молитве да Дунав зими не леди како варвари не би прешли преко реке. Сада скитска војска помаже Римљане, брани царство и супротставља се Персији. Скити се боре као да ратују за своју земљу и нема опасности да ће да почине издају и придруже се непријатељу. Заслуге за такав успех припадају самом владару јер их је научио да му буду верни, послушни и савезници; једним потезом август је успео да обезбеди помоћне јединице за рат против Персије, а истовремено да „испразни” (*ἐκένωσε*) део Скитије и уведе у међусобну борбу „оне повезане истим именом [варвара]” (*τοὺς συνημένους τῇ προσηγορίᾳ*).⁵⁴⁵ Ливанијеве речи могу се протумачити на два начина: први начин је да писац слави Константинов мир са Готима, успостављен десетак година пре настанка говора, али да заслуге приписује искључиво Констанцију II, иако је савим јасно да су за мир заслужни август Константин и цезар Константин II. Пошто је говор посвећен двојници тада тренутно владајућих царева, Констанцију и Констансу, највеће похвале иду на рачун старијег савладара и достојног наследника свога оца, док се покојни брат Константин, услед осуде на брисање сећања, нигде и не помиње у говору. Друго тумачење било би да је између 337. и 344. године дошло до неког мањег сукоба Римљана против Гота, и да је август Констанције успео

⁵⁴² Ферјанчић 2013, 173.

⁵⁴³ Potter 2004, 474; *САН* XIII, 32 (David, H.).

⁵⁴⁴ *Lib. Or.* LIX 89–93; *Them. Or.* X 136 b–c; 137 a–b.

⁵⁴⁵ *Lib. Or.* LIX 89–93.

дипломатским путем да среди ситуацију и обнови постојећи мир.⁵⁴⁶ Потврда да граница на Дунаву није потпуно мировала налази се у сведочењу Темистија, где описује стање на лимесу пре него што је Валенс преузео престо. Иако није стриктно наведено на чију владавину се мисли, с обзиром да се ради о дужем временском периоду, може да се обухвати и период владавине и Констанција и Јулијана. Темистије пише да римски војници на граници нису носили ни оружје, ни униформе, а да су се официри бавили трговином и продајом робова; римска утврђења без људства и опреме пропадала су, што су варвари искористили да се разлете дуж обале у пљачкашких четама и похарају римску територију, пре него што међусобно удаљени римски гарнизони успевају да успоставе међусобну комуникацију и организују се.⁵⁴⁷ Ни Темистије ни Ливаније не помињу ратних дејстава против Гота и скоро да је извесно да их није ни било током Констанцијеве владавине.

Цар Јулијан током своје краткотрајне самосталне владавине није улазио у сукобе са варварским племенима на римским границама Балканског полуострва, већ је сву своју пажњу посветио ратовању против Персијанаца. Контакт са варварима јесте било, и Ливаније бележи два са Готима. Први контакт десило се након побуне, тј. проглашења за августа и поласка у обрачун са Констанцијем. Беседник наводи да су се против Јулијана „покрнули Скити” (*ἐκινείτο δὲ τὸ Σκυθικόν*), што приписује деловању августа Констанција и политици побуњивања варвара против својих супарника.⁵⁴⁸ Међутим, за разлику од сукоба са германским Алеманима, до борби са Готима није дошло, нити их Ливаније било где помиње. Други контакт десио се у моменту када је Јулијан био август, пре почетка похода према Ктисифону, када му је поред посланства из Персије, пристигло и готско посланство. Готи су се бунили против услова под којима је склопљен постојећи мир; међутим, август их је одбио и послао назад кући, упозоривши их да једино ратом могу да мењају услове споразума.⁵⁴⁹ Панегиричар није посветио превише пажње описивању детаља из састанка са готским посланицима те се не може до краја разјаснити против чега су се бунили Готи и шта им је то сметало у уговору са Римљанима. Питање је и да ли се то односило на уговор који је још Константин склопио 332. године са њима, или пак на неки каснији, нови тј. измењени „стари” уговор који је Констанције евентуално склопио са Готима. Од осталих извора, једино Амијан Марцелин помиње Јулијанов

⁵⁴⁶ За мишљење да је краткотрајно нарушавање односа везано за прогоне Гота хришћана, њихово насељавање на тлу римске царевине детаљније Wolfram 1988, 63–64.

⁵⁴⁷ Them. Or. X 136 b–c; 137 a–b.

⁵⁴⁸ Lib. Or. XII 62.

⁵⁴⁹ Lib. Or. XII 78.

контакт са Готима. Аутор тврди да је август покренуо поход на лажне и вероломне Готе, али је убрзо од похода одустао јер је тражио бољег непријатеља, а за Готе су довољни били и галски трговци који их продају.⁵⁵⁰ Амијанове речи потврђују Темистијеве наводе о трговини готским заробљеницима, обичаја присутног међу Римљанима.

*

Период владавина браће Валентинијана и Валенса обележен је, између осталог, и борбама против варварских племена на средњем и доњем току Дунава. Старији брат и савладар ратовао је прилично успешно против Сармата и Квада, док је млађи август, са мање успеха, у два наврата обрачунавао се са готским племенима. Иронично, и један и други владар окончали су своје животе након контакта са варварским племенима: Валентинијан можданом ударом који је претрпео у расправи са посланством Квада 375. године, док је Валенс погинуо у битки код Адријанопоља 378. године у обрачуну са Готима.⁵⁵¹ Поменути владар ратовао је први пут са Готима 367. године, због подршке коју су варвари дали узурпатору Прокопију у борби за престо и након неколико похода преко Дунава склопио мир са Готима Тервингима 369. године. Друга организована кампања против побуњених Тервинга настањених на римској територији, завршила се 378. године катастрофалним поразом историјских размера и последица.⁵⁵²

Попут претходно анализираних периода Констанцијеве и Јулијанове владавине, за ратне походе цара Валенса међу панегиричарима главни и практично једини извори јесу дела Темистија и Ливанија. О Валенсовој првој готској кампањи и склапању мира 369. године писао је Темистије у говорима VIII, IX, X и XI. У говору VIII, изговореним марта 367. године у Марцијанопољу, још пре почетка самог похода, аутор даје наговештаје борби, и помиње нека претходна искуства са Готима. Темистије пише да је видео „војнике боље увежбане него неки хор” (*στρατιάν μάλλον χροῦ παντός ἡσκημένην*) и диви се Валенсовом познавању тактике постављања бојног реда.⁵⁵³ Беседник има речи хвале и за августово умањење пореза, и то у тренутку када цар полази против Скита и када се распирује борба и када не сме бити ограничења у снабдевању војске.⁵⁵⁴ Писац се враћа и на моменат доласка двојице браће на власт и износи већ раније поменуто поређење римске

⁵⁵⁰ Amm. Marc. XXII 7. 8.

⁵⁵¹ САН XIII, 85–86; 89; 94–101 (Curran, J.)

⁵⁵² Исто, 94–101.

⁵⁵³ Them. Or. VIII 116 a–b.

⁵⁵⁴ Them. Or. VIII 113 b.

државе са нападнутим бродом на свим странама, истоку, западу, и на територијама између где су претили Скити и захтевали да им се плати данак да би мировали.⁵⁵⁵ Ток самих борби Темистије нажалост не описује детаљније у говорима. Неке асоцијације на борбе налазе се панегирику IX изговореном 1. јануара 369. године, где се аутор обраћа царевом сину, малом Валентинијану, и тврди да царевић још као дете ношено у наручју иде заједно са својим оцем у експедиције, борави на Дунаву и по скитским земљама, храни се истим житом које једу и војници и храбро подноси буку штитова и борбених поклича.⁵⁵⁶ У говору X, насталим почетком 370. године, наводи се да је Дунав прелажен у борбеном поретку, да је непријатељска територија опустошена два пута заредом, а римска војска у свом напредовању прешла толику раздаљину коју никад раније ни посланство није досегло. Скити нису били у стању да се изборе са царском војском током три године; нити су се усудили да крену на августа зими, нити да му се супроставе лети, те су на тај начин били дупло поражени. Варвари су побеђени, али не на бојном пољу оружаним сукобом, већ тиме што су били уверени у своју велику инфериорност.⁵⁵⁷

Наведени описи садрже веома мало података о борбама, ако их је уопште и било током похода. Оно што Темистије посебно истиче у панегирику X јесте склапање мира са Готима. Беседник пише да није видео Ските у борном поретку нити је чуо њихов ратни поклич, већ их је видео како у страху и паници јадикјују, моле, и како један римски војсковођа диктира услове мира скитским владарима. Валенс је одбио неколико варварских посланства и вратио их назад без испуњеног задатака, али се поклатио сенатском посланству и савету. Панегиричар наводи да река Дунав раније није подржао да цар прелази на другу страну да ратује, али је сада делила исту намеру са августом, да се окончају непријатељства, те је мировала испод бродова који су се поставили на средини њеног тока. Варвари су били раштркани дуж обале, у понизном и молитвеном положају, док су Римљани постројено стајали са друге стране реке и смирено посматрали толику скупину Гота. Цар је показао истрајност у преговорима какву варвари нису показали у битки заузевши став за оно што је праведно, и извојевао је велику победу у борби у којој није учествовао нити један војник, нити официр. Валенс је био разборитији од готског представника у преговорима, толико да је поткопао поверење варвара у свог преговарача, и вербално надметање било је опасније него оружаном. Иако је потпуно поразио противника, пружио му је руку, учинио га својим пријатељом и ослободио га немира у који

⁵⁵⁵ Them. Or. VIII 119 c.

⁵⁵⁶ Them. Or. IX 121 a–b

⁵⁵⁷ Them. Or. X 132 c; 139 b–c.

је запао. Варварин је отишао помешаних осећања, задовољан једним делом споразума за који је сматрао да им је припао успех, али понижен осталим деловима уговора које није успео да се избори у преговорима. Аутор наводи да је коначно могло да се види нешто незамисливо, да Римљани поклањају, а не купују мир; нико није видео ни бројање златника за варваре, ни таленте сребра ни бродове натоварене тканинама тј. „данак” (*φóρος*) који се раније плаћао да би се живело у миру, иако га Римљани нису тим именом називали. Август је јасно ставио варварима до знања да он лично није жељан мира, већ да им је показао милост, и да им сада не дозвољава да могу неограничено и било где да тргују, већ се то ставља под контролу. Темистије се стога пита, кога је прикладније назвати „Готским” (*Γοτθικόν*); да ли онога владара где Готи постоје и сачувани су, или онога чијим деловањем би Готи престали да постоје, ако је већ имао могућност избора? Онај ко узнемирава варваре из лоших намера када постану неподношљиви може се назвати владаром Рима, док онај ко покаже милост у својој победи над њима, ко их сачува и штити када има шансу да их уништи, назива се владаром читавог човечанства.⁵⁵⁸

Валенсов поход преко Дунава и склапање мира 369. године описују и Амијан Марцелин и Зосим у својим делима. Амијан пише да је Валенс код тврђаве Дафне прешао преко реке без отпора у упао у готску земљу. Потврђује Темистијеве наводе да варвари нису пружали отпор, да су се повукли у планине, те се после мало стекнутог плена пљачком и нешто заробљених Гота, август вратио назад преко Дунава. Амијан такође наводи да наредне године Валенс није успео да пређе преко реке због високог водостаја, те је поход одложио за годину касније.⁵⁵⁹ Вероватно је на неуспешни прелаз преко реке и панегиричар алудирао када је поменуо да Дунав није подржавао што цар прелази преко у ратне сукобе.⁵⁶⁰ Август је ипак био упоран и годину дана касније успео да пређе преко реке код Новидуна и да превали велику раздаљину да је чак напао Готе Гревтунге који живе прилично далеко. Тиме аутор поново потврђује Темистијеве речи о римској војсци која је далеко продрла. Готски владар Атанарик пружио је само мањи отпор, пре него што се дао у бекство, а Валенс се убрзо вратио у Марцијанопол да презими.⁵⁶¹ Зосим више пажње посвећује опису припрема цара Валенса за поход по доласку у Марцијанопол, а о самом походу кратко саопштава да варвари нису имали довољно храбрости да се супротставе римским трупам, већ су се повукли у мочваре, а август је расписао награду својим војницима за донете главе непријатеља. Писац претенциозно тврди да је толико

⁵⁵⁸ Them. Or. X 131 d – 132 a; 132 d – 134 b; 134 d – 135 c; 140 c.

⁵⁵⁹ Amm. Marc. XXVII 5. 2–5

⁵⁶⁰ Heather – Matthews 2004, 37 n. 87

⁵⁶¹ Amm. Marc. XXVII 5. 6.

Гота уништено да су они који су остали и преживели тражили примирје.⁵⁶² О склапању мира Амијан бележи да је забрана трговине довела варваре у оскудицу, те су често слали посланства цару и молили за мир, што је поменуо и Темистије. Валенс је такође био за склапање мира ради општег добра, те је послао римске генерале варварима са предложеним условима мира. Овде се такође Амијан и Темистије слажу, када панегиричар, на театралан начин описује да је видео римског војсковођу како диктира варварима услове мира, а Готе како клече и моле. Атанарик, готски вођа, прихватио је све услове, али је под изговором заклетве, одбио да дође на римску територију да са Валенсом склопи мировни уговор, те су се стога бродовима на средини реке, и склопили мир, како и Темистије описује.⁵⁶³ Зосим не помиње интересантан моменат сусрета на Дунаву, већ само потврђује да је цар одговорио на молбе варвара за миром, и склопио га а да није осрамотио славно име Рима; варвари неће више прелазити преко реке нити нападати римске земље.⁵⁶⁴

Описи све тројице аутора јасно сугеришу да Валенсови ратни походи 367/369. године нису подразумевали борбе у правом смислу речи, већ се више свело на казнену, пљачкашку експедицију усмерену против Гота, сличну какву је цар Јулијан водио преко Рајне у сукобима са Германима. Питање је и да ли је тако нешто планирао и сам август Валенс, да на тај начин покаже своје ратничке способности након Прокопијеве узурпације, у једном походу који није носио превише ризика од тешких губитака, или је заиста желео да Готима нанесе неки жестоки пораз, попут похода Константина Великог, и силом им наметне нови споразум кога морају да се придржавају. Судећи по Темистијевом опису и инсистирању на августовој благодати коју је показао тиме што је подарио Готима мир као слабијој страни, рекло би се да такав развој ситуације Валенс није планирао, и да готска кампања није постигла свој очекивани циљ. Рат против Гота по свему судећи и није био толико нужан, и римски владар водио је као освету за подршку Гота узурпатору Прокопију, како и тврди Амијан Марцелин. Августово присуство било је потребније на источном фронту, да спречи покушаје цара Шапура да овлада Јерменијом и Иберијом где је убрзо избио сукоб између Римљана и Персијанаца, што је извесно и навело августа да закључи споразумни мир са Готима.⁵⁶⁵ На такву цареву одлуку додатно је утицало и посланство сенатора из Цариграда, са Темистијом као чланом делегације, које је саветовало августа да склопи мир, што и сам беседник помиње у свом говору. Део сенатора очигледно није делило августов освајачки занос, те су стога покушали да укажу

⁵⁶² Zos. IV 10. 3 – 11. 3.

⁵⁶³ Amm. Marc. XXVII 5. 7–10.

⁵⁶⁴ Zos. IV 11. 3–4.

⁵⁶⁵ Heather – Matthews 2004, 20.

своме владару како би успостављање мира била заправо римска победа.⁵⁶⁶ Панегиричар се потрудио најбоље што уме да то и прикаже у своме говору, да представи Валенсову доминанту личност и као војсковође и као дипломате, наспрам Атанарика, владара Тервинга са ким је преговарао. Међутим, чињеница да је мир склопљен на средини реке „ни на чијој” земљи на инсистирање готског првака, сведочи да је Атанарик очувао своју владарску позицију и да контролише земље преко Дунава.⁵⁶⁷ Готски владар и поред тога што није победио у борби са Валенсом, ипак није ни изгубио рат, и био је довољно моћан да одбије да дође на римску територију и затражи да се мир склопи на Дунаву. Тиме је поставио себе и свој народ равноправно наспрам Валенса и Римске царевине, а мир је проистекао као договор две стране, а не римско наметање Готима услова споразума. Тога је дефинитивно свестан и сам Темистије, пошто нигде у говору не помиње нити даје оправдање зашто је споразум склопљен баш на средини реке. Да је мир постигнут договором индиректно је провукао кроз свој спис када наводи да је варварски владар био задовољан поједним деловима споразума, а разочаран другим ставкама, иако је претходно контрадикторно тврдио да је римски официр, царски изасланик, диктирао услове мира готским владарима.⁵⁶⁸ Новим споразумом склопљеним између августа и Гота вероватно није задржан доминантан положај који су Римљани очигледно имали над Готима Константиновим уговором из 332. године што се, савим логично, нигде и не истиче у говору. Једини шта је Темистије као доказ римске надмоћности могао да истакне јесте да се варварима више не шаљу драгоцености у виду поклона, које он намерно назива данком тј. наметом (*φόρος*), иако је слање поклона било уобичајено у римској вишевековној дипломатији. Тиме су се предводници варварских племена још више везивали за римску државу и одржавали добре односе са њом, а извесно је да су поклони слати и тервиншким првацима током владавине Константинове династије.⁵⁶⁹

Оно што је Валенс успео да стави под своју контролу потписаним миром јесте контрола трговине, тј. робне размене између Гота и Римљана. Темистије бележи да је август одредио два града на граници да буду центри трговине, за разлику од претходног периода где није било дефинисаних места. То је, по беседнику, још један доказ да је цар наметнуо услове мира варварима. Ради појачане контроле трговине, изграђене су неке нове тврђаве, обновљене пропале и снабдеване постојеће потрепштинама, подигнута

⁵⁶⁶ Vanderspoel 1995, 175–176; За мишљење да сенаторска молба за склапање мира заправо Валенсов изговор након неуспеле ратне кампање видети Heather 1991, 118.

⁵⁶⁷ САН XIII, 498; (Heather, P.)

⁵⁶⁸ Heather – Matthews 2004, 39 n. 93.

⁵⁶⁹ Исто, 21–23.

пристаништа на обали, попуњени гарнизони војницима и наоружањем.⁵⁷⁰ Темистије истиче да се у то уверио својим очима и да не преноси тек неке гласине. Речна обала сада подноси терет тврђава на себи, тврђаве носе терет војника, војници своје оружје, а оружје свој сјај и заштиту. Раскош је елиминисана а враћено је обиље у потрепштинама, како се војници не би сукобљавали са локалним становништвом ради намирница, уместо да ратују против варвара. Војници мрзе варваре, а плаше се земљорадника, чиме се одржава мир унутар и ван граница царства јер варваре плаши страх од оружја, док римске војнике плаши страх од закона.⁵⁷¹ Приложени опис августове градитељске делатности и уређење дунавског лимеса било је изузетно битно да се унесу у говор. Ако се подразумева да је сваки панегирик планиран да се изговори пред публиком, у овом случају, уз похвалу склапања мира и мирољубиве политике владајућег августа, Валенсово уређивање дунавске границе представљао је велики видљиви подухват, кад већ претходни рат није донео очекиване успехе. Зато је Темистије морао да нагласи својој публици да се у то лично уверио и да не преноси тек неке приче или гласине, за које би се могло помислити да су са царског двора потекле, ако већ своје слушаоце објашњењем „успешности” готске кампање није до краја уверио.

О склопљеном миру са Готима Темистије се кратко дотакао и у говору XI. Беседник помиње „оног Скита или Гета владара” (*ο γούν Σκύθης ή Γέτης και εκείνος δυνάστης*) кога је Валенс савладао, потом га позвао к себи, договорио и склопио мир са њим, чиме поново истиче „несумњиву” победу августа над Готима даривањем мира.⁵⁷² Још једно оправдање за склапање мира налази се у беседниковој констатацији да су Готи „срчани и безумни” (*το μεν θυμώδεις τε και ανόητον*) и да их је цар „победио и посаветовао да треба да га следују” (*καταπλήξας και νοουθετήσας έχει ακολουθούν εαυτώ*), док са друге стране такво нешто није било могуће са Персијанцима, и зато је мир са њима прекршен, јер су они сплеткароши и лукави, те их неопходно одсећи или посећи, да не би правили проблеме.⁵⁷³

Опис Валентинијанових сукоба са варварима на средњем и доњем току Дунава прилично је оскудан у панегирицима; пре се може рећи да није ни обрађиван. У

⁵⁷⁰ Them. Or. X 135 d – 136 a; Писац описује и преходни запуштени изглед границе што је већ анализирано у делу текста о односу цара Констанција са Готима. За претпоставку да су градови Дафне и Новидун два изабрана центра трговине видети Зечевић 2002, 73.

⁵⁷¹ Them. Or. X 136 d; 138 b–d; Пошто се римска војска снабдевала намирницама од локалног становништва, Темистијеве речи указују на појаву злоупотребе и искоришћавања сељака. Heather – Matthews 2004, 43 n. 106.

⁵⁷² Them. Or. XI 146 a–b

⁵⁷³ Them. Or. XI 148 d – 149 a; О Валенсовом односу према Персијанцима детаљније у поглављу *Рат са Персијом*.

Пакатовом панегирику забележено је да је војсковођа Теодосије, поред већ поменутих и анализираних похода на западу у Батавији и Британији, ратовао против Сармата на Дунаву, тј. да је „Дунав био крвав сарматским покољом” (*Sarmatica caede sanguineus Hister*).⁵⁷⁴ Пакат је једини извор који наводи да је Теодосије старији ратовао против Сармата. Пошто је изузетно тешко установити тачну хронологију похода у којима је ратовао војсковођа Теодосије, може се претпоставити да је до сукоба са поменутих племеном дошло након рата са Алеманима, 372. или 373. године, пре него што је средином 373. године именовани војсковођа отпутовао у Африку како би угушио Фирмову побуну.⁵⁷⁵ Нови сукоб са Сарматима десио се убрзо. Ливаније у своме говору наводи да су „Савромати” (*Σαυρομάται*) прешли преко Дунава и опљачкали илиричке области, и однели плен назад у своју земљу.⁵⁷⁶ Упад Сармата и пљачку Паноније помиње и Јероним и датује их годину дана након двеста осамдесет и осме олимпијаде (374. године).⁵⁷⁷ Амијан Марцелин и Зосим такође пишу о упаду Квада и Сармата, и жестокој пљачки римских територија. Међутим, оно што обојица посебно истичу, а Ливаније из неког непознатог разлога није навео у своме делу, јесте да се будући цар Теодосије, тада као дукс Мезије (*dux Moesiae*), супротставио варварима и зауставио их у походима.⁵⁷⁸ Ако се узме у обзир да је Ливаније панегирик посветио цару Теодосију, остаје потпуно нејасно зашто је беседник пропустио то да помене у своме говору.

Попут описа сукоба са Сарматима, ни о другом походу цара Валенса против Гота, овог пута унутар римских граница, области Тракије, није писано пуно у панегирицима. Извори јасно говоре да прва кампања вођена преко Дунава није донела велике успехе, али је Темистије нашао начин да нешто похвали у својим говорима, и то је било склапање мира. За други поход ћутљивост панегиричара сасвим је разумљива. Неочекивани пораз римске војске код Адријанопоља праћен тешким губицима и погибијом римског августа нису могли да буду тема царских хвалоспева. Темистије у својим говорима насталим током Теодосијеве владавине узгредно даје неке индиректне алузије на поменућу битку. Обраћајући се самом августу, беседник наводи да се на Теодосијеву појаву гледало као на добру замену „уместо Дачана, Трачана, Илира, хоплита и осталог наоружања несталог брзо као сенка” (*αντί Δακών, αντί Θρακών, αντί*

⁵⁷⁴ Pan. Lat. II 5. 2; О ратним походима војсковође Теодосија на западу детаљније у поглављу *Сукоби са Германима на рајнској граници*.

⁵⁷⁵ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 519; Рат у Африци помиње и Пакат, а о њему детаљније пишу Амијан Марцелин и Зосим. Pan. Lat. II 5. 2–3; Amm. Marc. XXIX 5; Zos. IV 16. 3.

⁵⁷⁶ Lib. Or. XXIV 12.

⁵⁷⁷ Jer. Chron. 2391.

⁵⁷⁸ Amm. Marc. XXIX 6. 1–16; Zos. IV 16. 4–6.

Ιλλυριῶν, ἀνθ' ὀπλιτῶν, ἀντί της ἄλλης παρασκευής, ὁπόση σκιάς αθροώτερον ἠφανίσθη).⁵⁷⁹ Слично поређење о римској војсци несталој брзо попут сенке панегиричар је дао и у говору XVI, док у панегирицима XV и XXXIV о Готима пише да су били попут „одбеглих јелена” (*φυζακίνοῖς ἐλάφοισιν*), а понашали су се као Тројанци, напали римске градове учинивши зло онима који су прихватили странце са пријатељством (тј. Римљанима); Готи нису попустили „пред двама војскама постављеним са истока и запада” (*δύο στρατοπέδοις οὐκ εἰζάντας προσκαθημένοις τῷ τε ἑφω καὶ τῷ ἐσπερίφ*), и готово понавља идентичу мисао и из говора XIV да је Теодосије заменио сво наоружање, све Трачане, Келте, Илире и све непремостиве реке.⁵⁸⁰ Ливаније такође не даје пуно података о битки у својим говора XXIV, II и I, насталих у периоду од четири године након римског пораза, али је за разлику од свог савременика и познаника Темистија доста конкретнији. Писац наводи да су Скити пустошили Тракију и да је најбољи део римске војске отишао у рат против варвара; велика битка се одиграла и бројне жртве су поднете, а у борби је пао и август, нападајући непријатеља са више ревности него способности. Цар је погинуо борећи се међу својим војсковођама и војницима. Иако су га молили да се спасе бекством на коњу, он је то одбио јер је сматрао да не треба живети након толиких губитака, „те је уместо гроба, имао мноштво убијених на себи” (*ἀντὶ τάφου τό πλῆθος τῶν ἐπ' αὐτῷ κατεωχθέντων ἔσχε*).⁵⁸¹ Ливаније се пита шта је довео до овакве катастрофе? Разлог не треба тражити у неспремности, слабости или кукавичлуку римских војника. Ничега од тога није било. Беседник наглашава да није учествовао у борби нити као војсковођа нити као војник, нити је посматрао борбу „са неког високог дрвета” (*ἀπὸ δένδρου ποθὲν ὑψηλοῦ*), али га исход битке тера да се лупа о главу, чупа косу и размишља о узроку пораза. Панегиричар даје и прилично ирационално објашњење, попут једног од могућих разлога Јулијанове смрти: да је то била срџба неког бога на Римљане, који се борио на страни варвара.⁵⁸² О готској „издаји” писао је и Синесије из Кирене у своме делу. Тврди да су Готи дошли не да би ратовали против Римљана, већ као молиоци јер су прогнани са своје територије. Међутим, на римску љубазност узвратили су дрским понашањем. Синесије за Готе

⁵⁷⁹ Them. Or. XIV 181 a; Под Дачанима, Трачанима и Илирима Темистије подразумева римске легије регрутоване на просторима где су некада живели поменути антички народи.

⁵⁸⁰ Them. Or. XVI 206 d; XV 198 c, 199 b; XXXIV 20–21.

⁵⁸¹ Lib. Or. I 179; XXIV 4, 38;

⁵⁸² Lib. Or. II 53; XXIV 3, 5.

тврди да су „злом судбином провалили у Римску империју” (*την Ρωμαίων ηγεμονίαν εισερόνγκοτα κακή μοίρα*).⁵⁸³

Пуно је извора који описују битку код Адријанопоља. Најдетаљнији у опису је Амијан Марцелин; потврђује да су Готи Тервинзи притиснути Хунима приморани да напусте прекодунавске територије, и да су се уз дозволу Валенса населили у Тракији. Одговорност за готску побуну Амијан налази искључиво у понашању римских војсковођа Лупицина и Максима, јер нису Готе снабдевали храном, већ су трговали са њима и давали им псеће месо у замену за по једног роба. Притиснути глађу, Тервинги заједно са придошлим Гревтунзима почели су да пљачкају римске територије и подигли су побуну.⁵⁸⁴ Сличне податке о насељавању готских племена, рђавом понашању двојице војсковођа, неподношљивој глади и побуни износи Јорданес, с тим што Готе дели на Визиготе и Остроготе, тј. под првима подразумева Тервинге, док друга групација јесу Гревтунги.⁵⁸⁵ Орозије такође криви римског генерала Максима за готску побуну, али напомиње као велику грешку то што Валенс није склопио никакав споразум са Готима, већ их је безусловно пустио да се населе, чак и без предаје оружја.⁵⁸⁶ Зосим, са друге стране, не помиње шта је довело до побуне досељених племена, већ само констатује да оног момента када су се Тракија, Панонија, и земље све до Македоније и Тесалије напуниле варварима, почела је пљачка римских земаља, и напомиње да варвари нису претходно предали сво наоружање, иако је то био царев услов да би се населили унутар римске државе. Такође, ни црквени историчари Сократ, Созомен и Филосторгије у својим делима не наводе разлоге шта је довело до побуне Гота, већ само истичу Валенсову благост што им је дозволио да се настане у Тракији услед притиска Хуна, потом готску побуну и пљачку римских територија.⁵⁸⁷ Насељавање наоружаних Гота у Тракији и почетак побуне услед глади проузроковане понашањем војсковође Максима, бележи Јероним и датира овај догађај у годину одржавања двеста осамдесет и девете олимпијаде (377. године); у спису *Consularia Constantinopolitana* за 376. годину, када су конзули били августи Валенс (пети пут) и Валентинијан млађи (први пут) наводи да су се Готи по милости августа населили на

⁵⁸³ Synes. De regno 15. 4; 15. 8–9.

⁵⁸⁴ Amm. Marc. XXXI 3–6.

⁵⁸⁵ Jord. Get. 131–137.

⁵⁸⁶ Oros. 7. 33. 9.

⁵⁸⁷ Soc. IV 34–35; Soz. VI 37; Phil. IX 17.

римску територију, а наредне године у време конзулства Грацијана (четврти пут) и Меробада, варвари побунили против Римљана.⁵⁸⁸

О погибији цара Валенса Амијан пише попут Ливанија, да је август пао у борби међу својим војницима, смртно рањен стрелом; ипак, наводи и неке гласине за које је чуо да су цара тешко рањеног пренели његови пратиоци у сеоску кућу и ту се забарикадирали. Готи који су прогонили одбегле Римљане, нису успели да провале кроз врата, те су кућу запалили и тако убили цара. Валенсово тело никада није пронађено, нити је био удостојен сахране, што је приметио и Ливаније.⁵⁸⁹ Поменућу другу верзију приче о смрти августа са неким мањим разликама у опису преносе и Зосим, Јорданес, Созомен, Теодорит, Филосторгије, Орозије, Јероним и Касиодор; једино Сократ попут Амијана, наводи обе верзије, да је Валенс или пао у борби заједно међу својим војницима, или жив запаљен док се скривао у селу.⁵⁹⁰ У спису *Consularia Constantinopolitana* за 378. годину, годину конзулства Валенса (шести пут) и Валентинијана млађег (други пут) наводи се да се битка између Римљана и Гота одиграла петог дана пред августовске иде (9. августа), и да се након тога Валенс више (жив) није појавио.⁵⁹¹

Пораз римске војске и погибија цара били су крајње неочекиван исход битке. Ливаније с правом тврди да не зна шта је могло да доведе до оваквог страшног пораза и покушао је да анализира и изведе закључак из онога што је му је у том тренутку било познато. На крају, када није могао пронађе какво рационално објашњење, беседник је окривио „некаквог бога” за Валенсов пораз, иако му је вероватно и самом било јасно да то не може бити узрок римске пропасти. Стога, Амијану Марцелину требало би поклонити поверење када тврди да је на римски пораз утицало више фактора: умор царских трупа, брзоплетост Валенсова, лоша процена јачине готских снага, слаба тактика римских војсковођа, нестрпљивост и недовољна храброст римских војника и помоћних савезничких јединица. Све је то резултирало страшним поразом са две трећине погинулих римских војника. Писац са правом тврди да је то био пораз какав Римљани нису доживели још од битке код Кане.⁵⁹²

*

⁵⁸⁸ Jer. Chron. 2393; Cons. Const. CCCCXIV.

⁵⁸⁹ Amm. Marc. XXXI 13. 8–17.

⁵⁹⁰ Zos. IV 24. 2; Jord. Get. 138; Soz. VI 40; Theod. IV 31; Phil. IX 17; Oros. 7. 33. 13; Jer. Chron. 2395; Soc. IV 38; Cass. Sen. 1228–1229.

⁵⁹¹ Cons. Const. CCCCXVI.

⁵⁹² Amm. Marc. XXXI 13.

Валенсовом погибијом 378. године, на римском престолу остао је Грацијан самостално да влада, не рачунајући Валентинијана II још увек у дечачком узрасту. Римски пораз код Адријанопоља јасно је указао да се готско питање не може решити једном битком, већ је неопходно пружити јачи и организованији отпор. Стога, млади Грацијан решио је да себи изабере новог савладара и повери му на управу источни део царевине. Избор је пао на команданта коњице Теодосија, сина истоименог Валентинијановог војсковође. Јануара 379. године у Сирмију, Грацијан је крунисао Теодосија за савладара.⁵⁹³ Иако је у почетку успео да сузбије готске пљачкашке походе, 380. године Теодосијева војска претрпела је пораз на територији Македоније, те је Грацијан поново преузео на себе обавезу рата против Гота. Две године касније, октобра 382. године, Теодосијев командант војних снага (*magister militum*) Сатурнин склопио је мир са Готима, чиме им је дозвољено да се населе на римској територији уз извешан степен аутономије.⁵⁹⁴

Након опозива из прогонства а пре именовања за августа, Теодосије млађи успешно је ратовао против Сармата, што га је и квалификовало да буде унапређен у звање команданта коњице (*magister equitum*). Међутим, није до краја разјашњено када је Грацијан опозвао Теодосија из прогонства, да ли је то уследио након пораза код Адријанопоља 378. године, или евентуално раније, негде током 376. године, након смрти Максимиана, политичког противника Теодосија старијег и вероватно главног заговорника његовог убиства.⁵⁹⁵ Стога, ни сукоб са Сарматима ни потоње Теодосијево војничко унапређење не могу се прецизније временски дефинисати када су били, да ли евентуално пре битке, или у кратком периоду између августа 378. године и јануара 379. године, тј. између датума битке и датума царске инаугурације. О сукобу са Сарматима пишу панегиричари Пакат и Темистије. Пакат наводи да је Теодосије „тек што је стигао кући у Хиспанију, већ се покривао шаторима у Сарматији, тек што је одложио своје оружје већ је наваљивао на непријатељско оружје; једва да је видео свој Ебро, а већ се пружао према Дунаву” (*Vix tecta Hispana successeras: iam Sarmaticis tabernaculis tegebaris. Vix emerita arma suspenderas: iam hosti armatus instabas. Vix Hiberum tuum*

⁵⁹³ САН XIII, 101 (Curran, J.)

⁵⁹⁴ САН XIII, 102–103 (Curran, J.); Heather – Moncur 2001, 206–207.

⁵⁹⁵ Теодосије старији убијен је почетком 376. године у Картаги, након успешног угушења Фирмове побуне, док је Теодосије млађи прогнан у Шпанију на своје поседе. Heather – Moncur 2001, 219; Vanderspoel 1995, 190.

uideras: iam Histro praetendebas).⁵⁹⁶ Теодосије је вредно обављао све војничке дужности чак и пошто је био унапређен, када је могао само да издаје наређења, а не и да стоји и да се бори у бојном реду; „свиме што је чинио [Теодосије је показивао да би] требало да влада, али ништа није учинио да би [заиста] завладао” (*cum omnia faceres uti imperare deberes, nihil tamen faciebas ut imperares*).⁵⁹⁷ Панегиричар Темистије даје мање података од Паката и бележи да су Римљани Теодосију намерили царско достојанство још од момента када је сам са оскудним снагама сузбијао побеснеле Сармате док су прегазили читаву територију поред реке.⁵⁹⁸ У говору XV у делу текста где се призива милост богова за владара, аутор наводи да ће му божја наклоност више вредити него достојанства победника над Германима и Сарматима (*Γερμανικοῦ καὶ Σαρματικοῦ*); мало потом, аутор набраја примере херојске борбе народа или појединаца из прошлости против варвара где између осталих помиње Спартанце против Персијанаца, Помпеја против Митридата, и на крају завршава са отпором „ипарха према Савроматима” (*ἰπάρχων Σαυρομάταις*).⁵⁹⁹ Амброзије, епископ медиолански, у посмртном говору цару Теодосију не даје детаљније податке о доласку Теодосија на власт, већ сажима речима да је преминули август још од своје младости „носио тежак јарам” (*portavit iugum grave*) у више наврата; прво, када су му оца убили а њега протерали, потом када је преузео команду по упаду варвара у Римско царство, и на крају када је уклонио тиране из државе. Пошто је на земљи пуно радио, сада се одмара на небесима.⁶⁰⁰

Речи Паката, Темистија и Амброзија, уклапају се у причу да је Теодосијева рехабилитација дошла пре битке код Адријанопоља, тј. да је поменути војсковођа провео кратко време у изгнанству у Хиспанији а потом поново враћен у службу. Пакатови наводи да се будући цар борио на Дунаву против Сармата, могли би да укажу да је Теодосије поново носио звање дукса Мезије, које је и имао пре прогонства, тј. да му је поново била поверена провинција Мезија на одбрану. Белешка да је Теодосије након победе над Сарматима произведен у више звање, које још увек није било царско достојанство, и Темистијеве речи о борби „извесног” ипарха против Сармата, под којим се скоро сигурно мисли на Теодосија, вероватно подразумевају положај комаданта коњице (*magister equitum*), звања које је за живота носио и Теодосије

⁵⁹⁶ Pan. Lat. II 10. 2–3.

⁵⁹⁷ Pan. Lat. II 10. 3–4.

⁵⁹⁸ Them. Or. XIV 182 c

⁵⁹⁹ Them. Or. XV 194 a; 198 a;

⁶⁰⁰ Ambr. De Obitu Theo. 53; О Теодосијевој борби против узурпатора детаљније у поглављу *Узурпације Магна Максима и Евгенија, сукоби са августом Теодосијом I*.

старији.⁶⁰¹ У прилог претпоставки иду и Темистијеве речи похвале августу и његовом истоменом покојном оцу као вештим јахачима и стрелцима.⁶⁰²

Међутим, у осталим изворима сва дешавања везана за Теодосија (рехабилитација, окршаји са варварима и војничко унапређење) везују се за месеце након битке код Адријанопоља, а пре царског крунисања 379. године. Црквени историчар Теодорит и Јован Зонара пишу да је Грацијан по смрти свога стрица опозвао Теодосија из прогонства, доделио му команду над војском и послао га против варвара. Теодосије се добро показао у битки и победио варваре, тј. Ските, а потом је известио Грацијана о томе. Премда у први мах није веровао у вести о победи и морао то да провери, Грацијан је као признање за постигнут успех поставио Теодосија за свога савладара на истоку.⁶⁰³ Ни Теодорит ни Зонара не наводе касније сукобе Теодосија са Готима ни склапање мира, већ говоре о погибији Грацијана, те је сасвим јасно да су помешали дешавања око доласка новог августа на престо са првим годинама његове царске владавине и дали сажети преглед. Са друге стране Зосим, Псеудо Аурелије Виктор и Орозије уопште и не помињу било какав избор Теодосија у звање команданта коњице (*magister equitum*), или окршаје са варварима пре царске инаугурације, већ говоре да је Грацијан одмах уздигао Теодосија у ранг августа услед опасности од варварских напада.⁶⁰⁴ Иако у изворима не постоји јединствен став о хронологији дешавања при доласку Теодосија на престо, може се рећи да је извесније да је Теодосије раније рехабилитован, потом се успешно борио против Сармата чиме је стекао унапређење, а вероватно и добру препоруку на двору да би га Грацијан именовао себи за савладара. Тиме би Теодосијево уздизање до царске круне напредовало спонтаније и неким разумљивијим редом. Приче да је Грацијан опозвао Теодосија из прогонства да би га одмах изабрао за августа, или да се Теодосије у кратком временском периоду од највише пет месеци вратио из Хиспаније, преузео поново команду у Мезији, поразио Сармате, стекао унапређење, а притом и импресионирао Грацијана толико јако, да једног претходног прогнаника крунише ни мање ни више него за римског цара, ипак делују теже оствариве и не толико убедљиве. Грацијан као млад владар сигурно је имао око себе људе од поверења на двору са којима би се саветовао о таквој одлуци, а Теодосије био би прихватљив избор својом претходном верном службом и показаним војничким способностима у ратовима

⁶⁰¹ Heather – Moncur 2001, 219.

⁶⁰² Them. Or. XIV 187 d.

⁶⁰³ Theod. V 5–6; Zon. XIII 17.

⁶⁰⁴ Zos. IV 24. 4; Ps. Aur. Vict. 47. 3; Oros. 7. 34. 2.

против Сармата, прво још пре прогонства, а потом и поново по повратку назад, у шта се и сам Валентинијанов син морао уверити. Још једна претпоставка о Теодосијевој рехабилитацији јесте да је дошла захваљујући залагању Теодосијевог стрица Флавија Евхерија, начелника царске благајне (*comes sacrum largitionum*) на Грацијаном двору (377–379).⁶⁰⁵

Тешко стање у којем су се задесиле балканске провинције након Адријанополске битке, описују панегиричари Ливаније, Темистије и Пакат. Ливаније, описујући Галију уочи доласка Јулијана, наводи да су Римљани изгубили двадесет и пет провинција и да су Готи заробили све римске грађане који су живели ван утврђених градова, док су они унутар градова патили од глади, и своје преминуле нису имали где да сахране већ су их избацивали преко зидина. Скити су се раније плашили самог помена ратних способности Римљана, а сада су Скити победници, а Римљани умиру и нестају. Не надају се ничему добром и могу да очекују само још горе да ће бити.⁶⁰⁶ Темистије пише о Скитима и представља их као пожар који гута све ствари, које нису могли да спрече ни Балкан планина (*Αἶμος*), нити граница Тракије и Илирика, тежак пролаз чак и за путнике. Пожар је распаљен у тренутку када није било владара на престолу, Тракија и Илирик су опустошени, а варваре нису могли да зауставе ни непрелазне планине, ни непремостиве реке; читав свет ујединио се против Римљана, сви народи који окружују царевину, тј. Келти, Асирци, Јермени, Либијци и Ибери. Мислили су да најгоре време тек долази.⁶⁰⁷ Лоше стање у Римској царевини помиње и Пакат, и наводи да је римска држава била погођена бројним залима, и да су је варвари преплавили попут какве поплаве; Панонија је изгубљена а Илирик уништен.⁶⁰⁸ Наведени описи показују да сва тројица писаца дају у суштини исте податке: тешко стање у римској држави без августа на челу, подразумевајући под тиме источни део царевине, и Готе које нико не може да обузда. Долазак Теодосија на престо дао је наду да ће се ствари променити на боље. Ливаније и Темистије то јасно саопштавају у својим делима, и пишу шта се од новог владара очекује да уради. Ливаније у говору XXIV, на самом почетку Теодосијеве владавине, позива августа да се обрачуна са Готима; када то буде урадио „Тракија биће [поново] обрађивања, а Термопили проходни” (*γεωργουμένην τὴν Θράκην, τοῦτο Θερμοπύλας ἀνοιγομένης*). Римски војници чешљаће шуме и пећине, убијаће варваре или их заробљене продавати. Теодосије на тај

⁶⁰⁵ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 461 n. 38; Vanderspoeel 1995, 187.

⁶⁰⁶ Lib. Or. XXIV 15–16.

⁶⁰⁷ Them. Or. XIV 181 b; XVI 206 d – 207 a;

⁶⁰⁸ Pan. Lat. II 10, 3–4; 11. 4.

начин осветиће Јулијана а и сам упокојени владар подржаће напоре новог августа.⁶⁰⁹ Темистије у говору XIV дели исти ратнички занос; тврди да се римској коњици и пешадији вратио борбени дух. Земљорадници су постали страхота за варваре, а рударима је наређено да трагају за гвожђем, а да занемаре злато. Нова војници добровољно су се сакупљали, и учени су да из најгорег извуку оно што је добро. Теодосије је заузео варварску обест тиме што је поставио свој камп у њиховој близини и опколио их, а тек ће их преплашити када га буду видели како носи копље и маше штитом.⁶¹⁰ Темистијев говор XIV настао је у приближно исто време кад и Ливанијев говор XXIV, у пролеће 379. године, пре него што се Теодосије упустио у било какав сукоб са Готима, у моменту када је регрутовао нове војнике и припремао се за даље ратовање. Ливаније и Темистије били су августови савременици и сведоци велике несреће код Адријанопоља. Долазак вештог војсковође на престо имало је за циљ да се спасе римска држава и да се Готи потпуно поразе, што је и била политика којом се водио нови владар и коју је Темистије вешто пропагирао и хвалио у своме говору. Требало је показати и римском обичном становништву и племићким породицама да је Теодосије способан то да уради, да се оправда уздизање у царско звање, али и да се нови владар повеже са самим Цариградом и његовим сенатом, који раније вероватно никад у животу није ни видео.⁶¹¹ Истовремено, беседник је користио и прилику да се приближи новом владару и да очува свој углед и утицај који је имао и код претходних римских царева. Ливаније, више повученији и мање наметљивији од Темистија, чини се да је свој говор саставио не толико из сопственог користољубља или какве дипломатске политике, већ са искреном жељом да Теодосије спаси римску државу варварске најезде, покаже себе као неустрашиви и способан ратник који улива забринутом народу поверење какав је био Ливанијев љубимац и омиљени цар, Јулијан. Зато је антиохијски беседник срдечно пожелео Теодосију да се поистовети са Јулијаном и да следи Јулијанов занос у борби, да „освети” палог августа у рату против „новог” главног римског непријатеља, Гота, као што су некад главни противници били Персијанци.

Почетни римски војни успеси донели су наду да ће нови август лакше изаћи на крај са Готима него што је то претходни могао да учини. Међутим, пораз 380. године и потреба да се „старији” савладар Грацијан поново умеша у решавање готског

⁶⁰⁹ Lib. Or. XXIV 30, 40; Готи су у налету после Адријанопољске битке стигли до Термопилског пролаза у Грчкој, где су чувари кланца спречили пролаз варварима даље према југу. Norman 1969, 521 n. c.

⁶¹⁰ Them. Or. XIV 181 b–c.

⁶¹¹ Heather – Moncur 2001, 222–224; Vanderspoel 1995, 198–199.

проблема, били су прилично непријатно изненађење за све: Теодосија, римске грађане али и за царског панегиричара, Темистија. Теодосију је постало јасно да се Готи не могу тако лако уништити у једној или неколико битака, и да ваља следити другачију, више дипломатску а мање агресивну политику према њима. Истовремено, требало је припремити јавно мњење на могуће склапање мира са варварима, а не тражити искључиво безусловну предају и потпуни пораз Гота, нешто слично што су Римљани већ једном искусили под Валенсовом владавином.⁶¹² Темистијев говор XV из јануара 381. године, састављен је управо са таквом намером. Беседник пише да још увек није време да се подигне војска и постави борбена линија против кривих Скита. Варвари су починили злочине и пре доласка Теодосија на власт; сада ће двојица августа заједно да врате Римско царство на пређашњу позицију, да залече све ране које је држава поднела још пре њихове владавине и да сперу талог злобног и разузданог племена које још увек постоји.⁶¹³ Држава се описује као брод који подижу таласи у тренутку када су двојица владара преузела команду, на који се изненада сручила олуја; неки таласи су већ утихнули, док други нису тако опаки. Обојица владара су се попели на палубу, посматрали читав океан и узбуркане таласе како се у тишини смирују. Брод сада изгледа моћно, и пуно је оних који плове на њему, али још увек није време за одмор и славље уз песму и пиће.⁶¹⁴ Беседа се закључује са најавом да ће Теодосије отерати „хртове које су кире донеле и однеће их назад преко Дунава” (*κύνας κηρεσιφορήτους οὺς κήρες φορέουσι, καὶ οἴσουσ' ἐπὶ τὸν Ἰστρον*).⁶¹⁵ Јасно је да Темистије настоји да оправда незгодан положај у коме се нашао август речима да није превасходно Теодосијева кривица за проблеме са Готима. Истовремено, беседник велича и Грацијана, што није био случај у претходном говору насталом пре мање од две године, што је сасвим разумљиво, јер је Валентинијанов син поново морао да преузме на себе вођење рата против варвара и помогне Теодосију да консолидује своје снаге и да „двојица адмирала” заједно извуку брод из буре.⁶¹⁶ Темистије и даље не сумња у коначну победу Римљана; ипак у говору не најављује самоуверено њихово дефинитивно уништење.

⁶¹² Heather – Moncur 2001, 216–217, 231–235; За мишљење да је Темистије деловао независно у састављању говора XV и да је њиме желео да убеди Теодосија да промени политику према Готима, в. Vanderspoel 1995, 201.

⁶¹³ Them. Or. XV 185 b, 186 b, 197 a.

⁶¹⁴ Them. Or. XV 194 d – 195 b.

⁶¹⁵ Them. Or. XV 199 a; Кире су биле богиње смрти и зле судбине у античкој Грчкој. OCD, 806 (Parker, R. C. T.).

⁶¹⁶ Heather – Moncur 2001, 231–233.

Темистијев говор XV занимљив је по томе што доноси још један интересантан моменат, који се може повезати са променом августове политике према Готима. Беседник пише да је извесног „владара Гета” (*τον Γέτην δυνάστην*) цар приволео к себи, онај који је некад био непријатељ и није имао поверење према августу, сада је дошао као молилац ненаоружан у царски град и предао се на милост Теодосију, знајући да га Теодосије неће сматрати за непријатеља. Римљани своје противнике које нису поразили оружјем, привлаче к себи нежно као магнетна стена гвозђе, кроз веру у самог августа (Теодосија). Цар је благог погледа, непомућеног гласа и смиреног израза лица, те и сам поглед на њега довољан је да уклони страх; „побожност и човекољубље неће само победити бројне руке, него их и сачувати” (*ευσέβεια και φιλανθρωπία ου μόνον νικά τάς πολλάς χείρας, αλλά και σώζει*).⁶¹⁷ Темистије није навео који готски вођа је у питању, али се из писања других извора сазнаје да је то био Атанарик, вођа Тервинга. Спис *Consularia Constantinopolitana* за 381. годину и конзулство Сијагрија и Евхерија наводи да је трећег дана пред јануарске иде (11. јануара) готски краљ Атанарик ушао у Цариград, а да је преминуо осмог дана пред фебруарске календе (25. јануара).⁶¹⁸ Историчар Марцелин Комес у својој Хроници такође бележи Атанариков долазак у Цариград и смрт у јануару месецу, али помиње и да је готски краљ склопио споразум са августом Теодосијем.⁶¹⁹ Хидатије, настављач Јеронимове Хронике, долазак и смрт Атанарика датира у години двеста деведесете олимпијаде (381. године), док Касиодор мало одступа од свих осталих извора и оба догађаја датира годину дана касније, у 382. годину, када су конзули били Антоније и Сијагрије.⁶²⁰ Поред Марцелина Комеса, склапање споразума двојице владара помињу и Јорданес и Орозије; међутим, обојица аутора сажимају даља дешавања, и грешком наводе да су се сви Готи потчинили Теодосију одмах након Атанарикове смрти и тиме је окончан готски рат.⁶²¹ Црквени историчар Сократ исто помиње предају Атанарика са својим људима августу и убрзу смрт готског предводника, али не наводи било какво склапање споразума, нити пише даље о Теодосијевој политици према Готима.⁶²² Слично поступа и Зосим, премда доста детаљно пише о предаји готског владара, смрти и свечаној сахрани у царској гробници у Цариграду, не помиње никакве даље преговоре нити склапање споразума Теодосија

⁶¹⁷ Them. Or. XV 190 c – 191 a.

⁶¹⁸ Cons. Const. CCCCXIX

⁶¹⁹ Marc. Com. 381. 2.

⁶²⁰ Hydat. 381; Cass. Sen. 1137–1138.

⁶²¹ Jord. Get. 142–145; Oros. 7. 34. 6–8.

⁶²² Soc. V 10.

са Готима Тервингима.⁶²³ Долазак једног од предводника непријатељског племена у римску престоницу и августово благонаклоно опхођење према њему, били су добар показатељ публици да се Готи могу умирити не само оружјем, већ и дипломатским путем, да је неопходно надаље следити наведену праксу и тиме извојевати „победу” над непријатељом римског народа. Таква „дипломатска победа” је убрзо и стигла с јесени, наредне 382. године.

Окончање рата склапањем споразума са побуњеним Готима Тервингима, забележило је више панегиричара у својим говорима: Темистије, Ливаније, Пакат и Синесије. Прва тројица наведених беседника на мир гледају са одобравањем, док Синесије није показао задовољство са Теодосијевом попустљивом политиком према варварима. Темистије као главни заговорник Теодосијеве владавине највише је хвалио склапање мира у својим панегирицима XVI и XXXIV. У панегирику XVI насталом 1. јануара 383. године, беседник сликовито описује да је август Теодосије пошто је преузео узде и испробао снагу својих коња, увидео је да снага Римљана не лежи у оружју, оклопима или људству, већ да је потребна нека друга моћ, она која тихо долази владарима који владају по милости божјој, потчињава све народе, и пред којом се покоравају и тврдоглавост Скита, дрскост Алана и лудило Масагета. Римски цар увидео је да је боље да опрости онима који су грешили, него борити се против њих до краја. Август је варваре „порибио умом, а не снагом (телом)” (*ἡττημένοι ταῖς γνώμασι, οὐχὶ τοῖς σώμασι*); добровољно су предали оружје, прилепили се цару уз колена све док нису изволели Теодосијев милостив миг и глас пун блакости, мирољубивости, добродушности и опроштења злочина. Омражено име Скитије сада је љубљено, вољено и поздрављано. Варвари су се придружили обележавању светковине у част војсковође који их је заробио, на њихову срећу, и учествовали су у прославама славећи победе над самима собом. То је победа разума и љубави, да се не погубе они који су изазивали патњу, већ да се учини да буду бољи. Све и да су Римљани били у прилици да униште непријатеља, иако из претходног искуства то и није био закључак, свакако није боље да се Тракија испуни мртвим телима, гробовима, и остане пуста, већ да буде насељена људима, земљорадницима, да се обрађује земља и да се живи у миру са потчињеним варварима. Скити ускоро делиће са Римљанима исти сто, исте жртвене понуде, исте војне обавезе и исте јавне дужности. Асимиловаће се попут Гала у Азији

⁶²³ Zos. IV 34. 3–5.

(Галатија), који више нису варвари, већ су задржавши своје старо име постали прави Римљани.⁶²⁴

Темистије и у говору XXXIV понавља сличне ставове. Теодосије је угасио пламен који се ширио земљом и својом царском врлином варваре добровољно учинио заробљеницима, иако су били самоуверени у моћ својег оружја; август није уништио оне који су чинили лоше, већ их је учинио својим, није их побио попут дивљих звери, већ је умирио њихово дивљаштво, те су постали питоми и благи. Варвари су се предали цару да их постави да буду или земљорадници или војници; делиће са Римљанима исте крове над главама, исте жртвене понуде, славиће победу над самим собом. Непријатеље је зауставила побожност, праведност, благост и човекољубље, што нису успели ни несавладиви Балкан, ни река Марица (*Εβρος*), ни пустошна Тесалија. Римљани нису покорили противнике са којима су ратовали, већ су спустивши своје оружје придобили их за себе; некада су пребројавани супарници пред битку, а сада Римљани пребројавају оне над којима ће господарити. Римски грађани сада могу слободно да изађу из својих утврђења, да се занимају својим стадима и плуговима и да наоштре своје српове, а не мачеве и копља. Земља је отворена за путовања, путне станице поново оживљене. Римљани хране скитске синове и удају њихове кћерке, не мрзе их зато што су Скити, већ их сматрају достојним милости као људска бића. Монарх који спречава самовољу варвара крајњим казнама може сматрати себе владаром Римљана, а монарх који покоривши непријатеља остане милостив, владар је читавог човечанства и пун је човекољубља. Таквом владару не приличи да буде непријатељски расположен према човечанству, ништа више него што је пастир према своме стаду, коњушар према својим коњима или сточар према своме крду. Август сваког дана чини добро својим пријатељима, а непријатеље, редом по родовима и племенима, претвара из мржње у добронамерност.⁶²⁵

Беседник још у два говора, XVIII и XIX, хвали Теодосијеву милостиву политику према Готима, и пише да август није имао потребе ни за стрелцима, хоплитима, коњицом, или јерменским и иберијским трупима, „већ је само твојом (царевом) вољом и твојом (царевом) мишљу пламен сам од себе утихнуо” (*ἀλλά μόνη τη σή βουλή και τη σή γνώμη υφ' αυτής ή φλόξ εκείνη απεμαράνθη*). Победу над Скитима цар је извојевао сам и без оружја, а прекршиоцима је подарио опроштај.⁶²⁶

⁶²⁴ Them. Or. XV 199 c, 207 b–c, 208 b, 209 a–b, 210 c – 211 d.

⁶²⁵ Them. Or. XXXIV 21–22, 24–27.

⁶²⁶ Them. Or. XVIII 219 a–b; XIX 229 c–d.

Промена Теодосијеве политике према побуњеним Готима наговештена у панегирику XV, сада је у потпуности потврђена наведеним описима у говорима XVI и XXXIV. Беседник се, још једном, попут хвалоспева Валенсу, потрудио да истакне велику важност окончања ратних дејстава против Гота и успостављања мира. Ипак, мора се имати на уму да су под Теодосијевим претходником Римљани ратовали против Тервинга на њиховој, „скитској” земљи, док се у овом случају рат водио доста јужније од Дунава, дубоко унутар римске територије. Како Валенсова ратна кампања петнаестак година раније није донела очекиване резултате, чини се да Теодосијева четворогодишња борба још мање шта успела да постигне. Готи су дефинитивно успели да опстану, Теодосије није успео да отера „бесне псе” назад преко реке, и стога је споразум био нужан да се склопи. Мир је свакако требало поново представити као римску победу, тј. величати све предности његовог успостављања, а прећутати главне разлоге зашто победа није остварена војним поразом непријатеља. Речима забележеним у панегирицима XVI и XXXIV беседник истиче, тј. практично инсистира да су се Готи предали и положили своје оружје, да их је август, попут правог човекољубивог владара, помиловао, прихватио као своје поданике, населио на римској земљи и укључио у римско друштво кроз служење у војски или испуњавању „јавних дужности”, тј. плаћању пореза.⁶²⁷ Темистијево предвиђање да ће се Готи ускоро асимиловати попут Гала насељених у Азији, и изгубити свој идентитет делује заиста као искрена беседникова жеља, вероватно и неки план самог царског двора, али истовремено и утешне речи незадовољним и уплашеним римским грађанима, да ће се на тај начин у блиској будућности коначно решити „готско питање”.⁶²⁸ Темистије је несумњиво чврсто стајао у одбрану политике Теодосијеве, иако август није показао доследност у њеном спровођењу у првим годинама владавине. Истовремено познавајући и августова верска убеђења и основе хришћанског учења, премда је био паганин, беседник се потрудио да представи цара као Христовог следбеника и владара читаве екумене, који се води првенствено човекољубљем и стара о својој пастви, и да у томе нађе адекватно оправдање за склапање мира. Међутим, попут описа „споразумног” мира Валенса са Атанарихом 369. године, Темистије као да је осетио потребу макар на једном месту да индиректно провуче кроз говор да август није успео да постигне оно што је најављивано у претходним говорима, да уништи или протера Готе, те зато склапа са њима мира. Беседник је вероватно желео и себи мало да олакша,

⁶²⁷ Heather 1991, 159.

⁶²⁸ Исто, 173.

да умири своју савест и изговори бар једном праву истину, у пар преформулисаних речи, наспрам стотине других изречених у правдању нечега у шта вероватно ни сам није био довољно убеђен.

Ливаније и Пакат доста су сажетији у описима Теодосијеве „победе” над Готима у односу на Темистија. Ливаније у својим говорима пише да је Теодосије поразио непријатеље и да је зауставио „скитски пламен” (*Σκυθικὴν φλόγα*); иако је могао да им науди, Теодосије их је ослободио од страха и тиме је постао господар над Скитима, а они његови робови који признају августову власт. Ипак, владар се мора понашати попут оца, и нежно да се избори са несмотреношћу својих синова.⁶²⁹ Пакат износи понеке и измишљење податке, и наводи да је август ратовао против варвара на њиховој територији, да је лета проводио међу непријатељима а зиму код куће међу својим грађанима, те су и варвари препознавали августово лице исто као и Римљани. Теодосијево вођство преплашило је суседне народе и његова моћ допире и до места где ни име Рима није досегло. Готи су примљени у службу, да буду војници у логорима и земљорадници на римској територији.⁶³⁰ Панегиричар бележи и да је Теодосије приликом припреме војске за полазак у сукоб против узурпатора Магна Максима, варварима понудио да служе привилеговано као пратећи војници како би појачао своју армију, а истовремено и уклонио сумњиве снаге са граница. Скитски народи су похрлили у војску, те сада некадашњи римски непријатељи марширају под римским вођама и прате знамења против којих су некада ратовали; градови Паноније чије су становништво непријатељи раселили, сада су попуњени војницима. Готи, Хуни и Алани одазивали су се на своја имена, смењивали се на стражи и плашили се да не буду виђени (да нису на положају). Није било нити побуне, нити нереди, нити пљачке, што је иначе својствено варварима. Подносили су и нешташцу хране, ако је и било, а поред своје плате, „једино су захтевали да се о њима говори да су твоји (августови)” (*id unum reposcens ut tuus diceretur*).⁶³¹ Помињање Хуна и Алана, поред Гота, показује да су и ови народи били обухваћени споразумом из 382. године, бар њихов мањи део који је се заједно са Готима населио унутар Римског царства пре битке код Адријанопоља. Иако је извесно да Пакат измишља за Теодосијева ратовања далеко у варварској земљи, што је опет имало довољно оправдања за такво нешто, важан је податак да су варвари

⁶²⁹ Lib. Or. I 14; XIX 16–18, 65; XLVII 35.

⁶³⁰ Pan. Lat. II 22. 1–3.

⁶³¹ Pan. Lat. II 32. 3–5; Нешташцу хране која је погодила Теодосијеву војску приликом поласка у сукоб против Магна Максима помиње и медиолански епископ Амброзије у писму цару Теодосију. Ambr. Epist. 74. 22.

повремено учествовали у римској војсци, као помоћне или пратеће јединице у неким посебним походима и приликама, што су још од споразума са царем Константином радили, и да још увек нису служили у регуларним римским јединицама.⁶³² Разлог због кога аутор толико и инсистира да су варвари сада Теодосијеви поданици и део његове војске јесте у томе што се готски проблем (бар на неко време) решио, што су се варвари примирили, и то је након страшних сукоба и римских пораза деловало скоро као немогуће, да римски цар предводи сада те исте варваре у борби против узурпатора. Наравно за све је био заслужан сам Теодосије.

Поред свих похвала изречених у Темистијевим, Ливанијевим и Пакатовим говорима, беседник Синесије није био нарочито одушевљен склопљеним миром са Тервингима. Пишући свој говор током прве половине 398. године, у моменту владавине цара Аркадија и нових проблема са Готима који су започели практично од првог дана Аркадијеве владавине, Синесије на споразум из 382. године није гледао са одобравањем.⁶³³ Поред поменуте „готске издаје”, беседник напомиње и да варвари „нису ни рођени ни одгајани по твојим (царевим) законима” (*οὐ τεχθείσι τέ, καὶ τραπεύουσιν ἐν τοῖς αὐτοῦ νόμοις*), и да „следе своје обичаје” (*ἔθεσιν ἰδίους χρωμένην*) у римској земљи. Због свог понашања исказаног према римској љубазности, Теодосије је подигао војску да би их казнио, али су се непријатељи са „својим женама седећи [пред царом] молили се” (*ἰκέται σὺν γυναιξίν ἐκάθιστον*). Варвари су постали предмет цареве милости, те је Теодосије, иако победник у рату, био савладан сажаљењем. Август их је подигао из понизног положаја, учинио својим савезницима, даривао им римско грађанство, чиновничке функције и део римске земље показујући своју великодушност и племенитост кроз милосрђе. Ипак, варвари немају уопште смисла за врлине, и још од тада се ругају Римљанима, „знајући чиме су од нас (Римљана) удостојени, а чиме је заиста требало да буду удостојени” (*εἰδότες ὧν τε ἦσαν ἄξιοι παρ' ἦσαν ἄξιοι παμίων, ὧν τε ἡζιώθησαν*). То је отворило пут и другим варварима да дођу на римску територију.⁶³⁴ Синесије није се упуштао у детаљније описивање ранијих сукоба августа Теодосија против побуњених Гота, и иако римског цара сматра за победника у борбама на бојном пољу, цар је ипак губитник у непотребно приказаном саосећању према непријатељу. Беседник је критиковао и што је Готима подарена римска земља, што су уведени у

⁶³² Heather 1991, 161–164; 161 n. 16; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 472–473 n. 66. О Теодосијевој борби против узурпатора и опису похода у Пакатовом панегирику детаљније у поглављу *Узурпације Магна Максима и Евгенија, сукоби са августом Теодосијом I*

⁶³³ Cameron – Long – Sherry 1993, 110; Одмах по смрти Теодосија 395. године, готски вођа Аларик подигао је нови устанак Гота против Римског царства. *САН XIII*, 511–512 (Heather, P.)

⁶³⁴ Synes. *De regno* 14. 5; 15. 9–10.

политички живот државе, добијали статус римских грађана (вероватно ограничено на готске предводнике), а да нису потпуно стављени под римску контролу. Готи су уживали неку врсту аутономије и опстали да живе на римској територији под својим племенским уређењем.⁶³⁵

Осим писања поменутих панегиричара који су практично и једини извори за споразум између Теодосија и побуњених Гота, међу осталим изворима који помињу склапање мира у кратким цртама јесу спис *Consularia Constantinopolitana* и Хронике Марцелина Комеса и Хидатија. У спису *Consularia Constantinopolitana* за 382. годину и конзулство Антонија и Сијагрија наводи се да се читав готски народ у римској држави са својим владарима предао петог дана пред октобарске ноне (3. октобра).⁶³⁶ Исти податак бележи и Марцелин Комес, док Хидатије предају Гота датира годину дана након одржавања двеста деведесете олимпијаде (382. године).⁶³⁷ Ниједан од поменутих извора не даје више детаља о склапању мира нити о условима готске предаје.

⁶³⁵ Heather 1991, 164–165.

⁶³⁶ Cons. Const. CCCCXX

⁶³⁷ Marc. Com. 382. 2; Hydat. 382.

УЗУРПАЦИЈЕ, ПОБУНЕ И БОРБЕ ОКО ПРЕСТОЛА

Караузијева узурпација у Британији и сукоб са цезаром Констанцијем Хлором

Највећи изазов са којим се суочила, како владавина диархије, тако и владавина тетрархије, била је Караузијева узурпација и издвајање Британије из Римског царства. Побуна је избила 286. године и потрајала пуних десет година, све до 296. године, интервенције цезара Констанција и погибије Караузијевог наследника, Алекта.⁶³⁸ Немогућност да се август Максимијан самостално избори са узурпатором и врати под своју контролу северни део Галије и британско острво вероватно је био пресудан разлог да се владарски колегијум прошири избором двојице млађих савладара у рангу цезара, тј. помоћника у управљању царством двојици августа. Стога, за свога савладара Максимијан је именовао Констанција 1. марта 293. у Медиолану, а нешто касније и Диоклецијан Галерија у Никомедији.⁶³⁹ Констанције је преузео на себе борбу против Караузија, тј. Алекта, и уз мање потешкоће, након три године сломио отпор и вратио „Британско царство” назад под окриље римске државе.

Латински панегирици, уз писања Аурелија Виктора и Евтропија, главни су извори о Караузијевој узурпацији; нешто мање података налази се и у делима Орозија и Јеронимовој Хроници. Иако пишу о побуни и дају прилично детаљне податке о њеном сузбијању, ниједан аутор панегирика не ословљава ни Караузија ни Алекта својим именима, већ их називају „чудовиштем” (*prodigium*), „очајним људима” (*desperatores homines*), „пиратом” (*pirata*) и „архипиратом” (*archipirata*), „заставником (носиоцем знамења, предводником) разбојништва” (*uexillarius latrocinii*), што јесте уобичајена пракса да се не спомињу имена преступника и непријатеља државе, сматрајући да ће тиме сећање на њих у потпуности ишчезнути.⁶⁴⁰ Ако су у питању били и упокојени владари, осуђивани су постхумно на *damnatio memoriae*, тј. брисање сећања, спроведено кроз уништавање њихових статуа, споменика, ликовних представа и повлачење донетих закона.⁶⁴¹ О почетку побуне и првим годинама њеног трајања пише аутор панегирика VIII. Беседник наводи да се „из најбеднијег разбојништва” (*ex indignissimo latrocinio*) развило зло и прави рат. Караузије је отео флоту која је чувала

⁶³⁸ Casey 1994, 35–44, 79–104, 116–128.

⁶³⁹ Ферјанчић 2013, 16

⁶⁴⁰ Pan. Lat. X 2. 1; 12. 1; Pan. Lat. VIII 7.3; 12. 2; 16. 4.

⁶⁴¹ Casey 1994, 36. Први владар тетрархије кога је задесила таква судбина био је Максимијан. Детаљније у поглављу *Побуна бившег августа Максимијана; поход августа Константина против узурпатора Максенција*

Галију и побегао са њом, а потом је саградио велики број нових бродова по узору на римске; „присвојена је римска легија, уклоњено неколико савезничких клинова, окупљени су галски трговци ради упослења, знатне (не просечне) варварске снаге привучене су пленом својих провинција и сви су обучени за поморску службу под туторством починиоца тог злочина” (*occupata legione Romana, interclusis aliquot peregrinorum militum cuneis, contractis ad dilectum mercatoribus Gallicanis, sollicitatis per spolia ipsarum prouinciarum non mediocribus copiis barbarorum, atque his omnibus ad munia nautica flagitii illius auctorum magisterio eruditis*).⁶⁴² У панегирику X наводи се да је римска војска дошла до Океана (Ламанша) и да су морски таласи покупили крв покланих непријатеља на обали. Беседник се пита шта ће Караузије урадити, како ће избећи казну, на које острво даље побећи, да ли ће пропасти у земљу или ће га ветар бацити на морске стене када буде видео Максимијанову војску како продире преко мора; море је био једини разлог зашто је он још увек у животу. Међутим, сада је изграђена флота и ускоро доспеће у Ламанш пловећи низ токове река. Време је било лепо током читаве године док су прављени бродови, није падала киша нити је било зиме, већ право пролећно време. У моменту када је требало покренути готове бродове, сам Јупитер послао је обилне кише и вода је поплавила обале река, те су бродови лако могли да плове. Судећи по временским приликама које су послужиле августа, Максимијана очекује и велики успех у предстојећој поморској кампањи.⁶⁴³

Приложене парафразе два говора не наводе детаљније разлоге Караузијеве побуне, већ се он објашњава разбојништвом и отмицом римских бродова. Потом, наводе се ратне операције Максимијанових јединица против узурпаторове војске, повратак контроле над северним делом Галије, и припрема флоте за напад на узурпатора, који је требало убрзо да уследи, у 289. години, када је и састављен панегирик X. Више података о почетку узурпације налазе се у другим изворима. Аурелије Виктор пише да је Караузије пореклом из племена Менапија из Батавије на доњој Рајни, да је био кормилар у морнарици, да се истакао у угушењу устанка Багауда, и да је потом имао задужење да снабдева флоту и протера разбојничка германска племена са мора. Пошто је успешно савладавао варварске пљачкаше, није увек предавао сву заплећену робу што је сазнао Максимијан, те је август наредио његово погубљење. Караузије је затим узео царско звање и запосео Британију. То се све дешавало у време када су Персијанци правили проблеме на истоку, а

⁶⁴² Pan. Lat. VIII 12. 1–2.

⁶⁴³ Pan. Lat. X 11. 7 – 12. 8.

Квинквегентиани у Африци.⁶⁴⁴ Слично пишу и Евтропије и Орозије; у доба смиривања у устанка у Галији, Караузије, познат по својим вештинама, добио је задатак да из своје базе у Бононији (Булоњ) среди стање на мору код обала Белгике и Арморике опустошене пљачком франачких и саксонских племена. Међутим, Караузије је пропуштао племена да пљачкају, те их је онда нападао, одузимао плен и један део задржавао за себе. Максимијан је покушао да га натера да почини самоубиство, али је Караузије узурпирао царску власт и окупирао Британију.⁶⁴⁵ Караузијеву узурпацију и заузимање Британије бележи и Јероним у Хроници, али је датује у годину одржавања двеста шездесет и седме олимпијаде (289. године).⁶⁴⁶ Ниједан од наведених извора не наводи да ли је узурпатор држао под својом влашћу и делове Галије; речи панегиричара да је Максимијанова војска стигла до обале мора у прогону непријатеља многе их побивши, могле би се протумачити да је након избијања побуне до 289. године Караузије контролисао део територије у Галији, њен северни део наспрам британског острва. У прилог таквој претпоставки могу послужити налази Караузијевих новчића из Ротомага (Руен), искованих у том граду. На основу упоређивања њиховог изгледа са другим налазима узурпаторових новчића, закључује се да припадају првим годинама Караузијеве владавине, и да су исковани најкасније до 289. године.⁶⁴⁷ Тиме би се могло закључити да је узурпатор држао макар град Ротомаг на Сени, а можда и Бононију под својим контролом, ако за остале делове римских територија нема јасних доказа. Беседникове речи о уништењу непријатеља се, са друге стране, могу односити и на варварско племе Франака, Караузијеве савезнике, са којима је ратовао Максимијан током 288. године, о чему је већ био речи.⁶⁴⁸ Ако је и било борбе против побуњених римских јединица присталих уз узурпатора, чини се да аутор панегирика X избегава да помиње; слично чини и аутор панегирика VIII, иако је сасвим јасно да је у походу Констанцијеве војске у Британији и сукоба са Алектовим јединицама, до окршаја две „војске Римљана” неминовно морало доћи. Речи да је Караузије присвојио римску легију јесу истините, и из натписа на узурпаторовом новцу, сазнаје да су у питању војници девет различитих легија, чија су седишта била у Британији, Галији, Германији, Италији и Горњој Мезији. Међутим, нису читаве легије, поједине стациониране и

⁶⁴⁴ Aur. Vict. 39. 20–22.

⁶⁴⁵ Eutr. IX 21; Oros. 7. 25. 3.

⁶⁴⁶ Jer. Chron. 2306. Јеронимова временска одредница је погрешна, пошто и долазак Диоклецијана на власт погрешно датује, три године пре Караузијеве узурпације, тј. у 286. годину. Det. Casey 1994, 29–31.

⁶⁴⁷ Casey 1994, 80–82.

⁶⁴⁸ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 72 n. 41; ратни походи августа Максимијана у Галији обрађени су у поглављу *Сукоби са Германима на рајнској граници*.

преко хиљаду километара далеко, пристале уз Караузија, већ су то били мањи делови, векселације наведених легија које су се налазиле у Галији или Британији, изван својих седишта, а међу њима вероватно је једна била „комплетна” легија уз узурпатора, што панегиричар напомиње.⁶⁴⁹ Под „савезничким клиновима” тј. војним јединицама у облику клина највероватније се подразумевају одреди германске коњице стациониране у војним логорима на границама царства, од којих је била позната фризијска коњица, (*cuneis Frisiorum*) смештена током III века у утврђењу у Верковицију (Хаусестаде) на Хадријановом зиду.⁶⁵⁰ Галски трговци које је Караузије „упослио”, највероватније су превозили путнике и робу и одржавали трговачке везе између острва и територија под контролом узурпатора на континенту током трајања рата.⁶⁵¹

Предстојећа „сигурна победа” над узурпатором након завршетка изградње велике флоте, самоуверено је најављивана у панегирику X. У победу нико није сумњао, понајмање аутор говора, да ће након пораза Караузијевих снага на континенту узурпатора задесити сигурна смрт, претходно „привремено одложена” до изградње бродова. Флота је била већ на путу према океану и очекивало се да ускоро стигну лепе вести. Међутим, то се није десило; у панегирику XI насталим две године након панегирика X, на самом крају текста, беседник призива срећу да погледа Максимијана и тврди да му је поред свих победа постигнутих широм света „обећана и поморска победа” (*etiam naualia trophaea promittunt*).⁶⁵² О резултатима поморске експедиције из 289. године нема ни једне речи, нити у поменутом панегирику, нити у било коме другом извору. Успех је дефинитивно изостао, поход није постигао никакав резултат, вероватно донео катастрофу и губитак флоте. Беседник сасвим разумљиво прећуткује Максимијанов неуспех и не даје никакве податке о борби против узурпатора. Да ли је до губитка флоте дошло у сукобу са Караузијевим бродовима, за које је речено да су прављени по узору на римске, а морнари обучавани под надзором самог Караузија, или је флота страдала својим већим делом у бури, не може се са сигурношћу рећи. Обе варијанте су сасвим могуће, али друга варијанта је можда изгледнија, пошто се у панегирику VIII помиње да је „немилоsrдношћу мора” (*inclementiam maris*) одложена Констанцијева победа над Караузијем.⁶⁵³ Речи о неуспелој Констанцијевој експедицији пре се односе на поход организован под вођством цезара 294. године, а не на

⁶⁴⁹ Casey 1994, 82–83; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 128 n. 41.

⁶⁵⁰ Casey 1994, 84–85.

⁶⁵¹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 129 n. 43.

⁶⁵² Pan. Lat. XI 19. 4–5.

⁶⁵³ Pan. Lat. VIII 12. 2.

Максимијанов поход из 289. године, али су услед лоших временских прилика и један и други били неуспешни. Могуће је да је Констанције учествовао и у првом походу, као Максимијанов префект преторије, предводећи флоту, исто као што је потом и у походу 296. године делом цезарове флоте командовао Констанцијев преторијански префект, Асклепиод.⁶⁵⁴ Да штета по Римљане буде већа, Караузије је своју превласт на мору и пораз римске флоте искористио да поново овлада деловима Галије. Бононију је држао са сигурношћу, о чему пишу и панегирици, а на основу узорка Караузијевих новчића искованих током 292. и 293. године у Британији и пронађених у Ротомагу и Самаробрији (Амијен) може се претпоставити да је овладао и тим градовима.⁶⁵⁵

По избору у звање цезара, прва ствар коју је Констанције предузео у борби против Караузија била је да врати контролу над отетим територијама у Галији, тј. да ослободи град Бононију. Констанцијева опсада Бононије описује се у панегирицима VIII и VI; занимљиво је да се у панегирику VIII град назива Гезоријак (*Gesoriacum*), док се у другом поменутом панегирику назива Бононијом, што би могло указати да је у периоду између 297. и 310. године, тј. између година настанка двају панегирика, граду промењено име.⁶⁵⁶ Цезар је, пре него што су и допрле гласине о царском именовању, великом брзином стигао пред град, опколио „пиратску војску” (*piraticae factionis*) унутар бедема града, и онемогућио приступ мору које запљускује градску капију онима који су се ослањали на њега. Констанције је побадао стубове и сипао камење на улазу у луку и тако је затворио приступ бродовима. Ни моћни Океан данима својом плимом и осеком није успео нити да уништи нити да продре кроз постављену баријеру, те заробљенима унутар зидина није пружио никакву помоћ. „Нужда и поверење у Вашу (цезарову) милостивост окончали су опсаду” (*obsidionem necessitas et clementiae uestrae fides soluerat*); брана се потом, када више није било потребе да постоји, при првом таласу урушила, а лука претходно затворена да „пират” не би доставио помоћ својим људима, сама се отворила како би помогла римску победу.⁶⁵⁷ Сличне податке износи и аутор панегирика VI; пошто је стекао царско достојанство, цезар је одмах дошао, „одсекао жестоки Океан” (*feruentem exclusit Oceanum*) од непријатељских бродова и опколио војску чији логор се налазио на обали града Бононије. Констанције је поставио насип међу таласе, те су градске капије, иако их је вода и даље запљускивала, изгубиле везу са морем. „Храброшћу [цезар] је заробио исту (противничку) војску, али је

⁶⁵⁴ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 130 n. 46; Casey 1994, 42–43.

⁶⁵⁵ Casey 1994, 96–97.

⁶⁵⁶ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 223–224 n. 19.

⁶⁵⁷ Pan. Lat. VIII 6. 1–3; 7. 3.

[својом] милошћу сачувао” (*Qui eodem exercitu uirtute capto, clementia conseruato*).⁶⁵⁸ Осим поменутих панегирика, ни један други извор не пише о Констанцијевом ослобађању Бононије. Опсадом града, а не његовим заузимањем на јуриш, цезар је желео да поштеди и сачува и своје војнике, али и оне унутар утврђења, покаже своју милост и тиме пошаље поруку побуњеним трупам у Британији, шта их очекује уколико реше да се предају. Констанције евидентно није имао бродове да би град успешно држао под блокадом и са морске стране, али је изградњом насипа успео да спречи узурпаторову флоту да помогне опседнутом граду. Насип по свему судећи није направљен да спречи воду да допире до зицина града, али је био довољан као брана бродовима да им онемогући да уплове у градску луку. Извесно је да су потом уследили преговори, да су услови које је римски владар поставио били прихватљиви и за посаду унутар утврђења, те је уследила њихова предаја.⁶⁵⁹

Аутори оба говора даље пишу и понављају готово исто што је речено и у панегирику X о Максимијановом сукобу са Караузијевом војском на тлу Галије: цезар је морао да изгради флоту како би ослободио Британију. У противном, да је имао флоту код себе, вођену царском храброшћу и добром судбином, рат би био одмах окончан.⁶⁶⁰ Флота је изгледа брзо направљена и вероватно је наредне, 294. године уследио већ поменути неуспешни поход цезара Констанција на Британију, суровошћу мора одложен на неко време. Међутим, десио се један прилично неочекивани обрт који бележи панегирик VII; двојица „очајних људи” помислила су да је одлагање цезаровог похода на Британију уследио због страха од њих двојице и да је стога рат прекинут. У тренутку када узурпатор више није страховао од казне, један од „пратилаца архипирата убио га је, мислећи да је награда за такав опасан подухват царско достојанство” (*archipiratam satelles occideret et illud auctoramentum tanti discriminis putaret imperium*).⁶⁶¹ Убиство Караузија помињу и Аурелије Виктор, Евтропије и Орозије. Аурелије Виктор наводи да је након шест година владавине Караузија издајнички убио Алектро, његов надзорник финансија (*summae rei praeesset*), јер се плашио да ће бити погубљен због својих „преступа” (*flagitia*), док Евтропије и Орозије пишу да је Караузија након седам година владавине погубио његов „пратилац (помоћник)” (*satelles*), не наводећи разлог убиства.⁶⁶² Подаци у изворима о Караузијевом убиству

⁶⁵⁸ Pan. Lat. VI 5. 2–3.

⁶⁵⁹ Casey 1994, 101–103; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 118–119 n. 24

⁶⁶⁰ Pan. Lat. VIII 7. 3–4; Pan. Lat. VI 5. 3.

⁶⁶¹ Pan. Lat. VIII 12. 2.

⁶⁶² Aur. Vict. 39. 40–42; Eutr. IX 22; Oros. 7. 25. 6.

јасно су оскудни, те стога не може се са сигурношћу рећи зашто је до њега и дошло. Аурелије Виктор можда говори истину када наводи да је узурпаторово убиство последица Алектовог страха од погубљења, вероватно услед преступа у вођењу финансија и поткрадања благајне. Исто тако, неколико година раније Караузије се побунио када је очекивао да ће Максимијан да га погуби због учињених преступа. Алекто је знао да се нешто слично овог пута може и њему самом десити. Панегиричар или није био сигуран шта је прави разлог Караузијевог убиства те је оправдао жудњом за владавином узурпаторовог блиског сарадника, или уопште није сматрао да то треба да наводи у своме делу, и да смрти једног преступника придаје превише пажње ако га већ римска рука правде није сустигла, нити је доживео да буде адекватно кажњен за тежак злочин почињен против врховне власти. Ипак, беседникова временска одредница да се пад Караузија десио након неуспешног цезаровог похода и привременог затишја које је завладало у ратовању, извесно је тачна. Панегиричар је сигурно знао када се десило, те је хронолошким редоследом навео сва поменута дешавања у своме говору.⁶⁶³

Поход царске флоте у ослобађање Британије најдетаљније је описано у панегирику VIII. Беседник тврди да се римска флота поделила у два дела: први део испловио је из Бононије под командом цезара Констанција, док се други део низ реку Сену спустио у Ламанш. Цезару је помоћ у организацији одбране рајнске границе током поморског похода пружио август Максимијан са својим јединицама, да је наводно и само августово присуство било довољно да преплаши варваре. Констанције је први испловио, упркос лошем времену, али су вође другог дела флоте оклевалe да крену, јер су и море и небо били узбуркани. Тек када су сазнали да је цезар на путу, решили су да ризикују и да се и сами упусте у пловидбу, питајући се „да ли имамо чега да се бојимо? Пратимо цезара” (*Quid est quod timere possimus? Caesarem sequimur*).⁶⁶⁴ Срећа је била на страни римске војске и у кључном моменту густа магла стопила се са површином мора, те су заобишли непријатељску флоту у заседи код острва Векта (Вaјт), а да противници то нису ни приметили. Царска војска искрцала се на обалу Британије и запалила своје бродове, знајући да је победа сигурна јер су наступали инспирисани цезаровим божанством. Алекто се неразумно повукао са обале, напустио луку и своје бродове, вероватно уплашен доласком самог цезара, те је решио да се пре обрачуна са цезаровим војсковођа, него да се сусрете са самим царом. Бежећи од цара,

⁶⁶³ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 131 n. 47.

⁶⁶⁴ Pan. Lat. VIII 13. 4; 14. 4–5.

пао је у руке римских војника; избежумљено појурио је у смрт, да није поставио нити борбену линију, нити распоредио све снаге које је имао уз себе, већ се борио помоћу одреда варварских плаћеника.⁶⁶⁵ Панегиричар поносно истиче да скоро ниједан римски војник није погинуо у овој победи и да су тела побијених варвара и оних који су их у облачењу и боји косе опонашали, прекрила поља и брда. Међу њима био је и предводник разбојника, без обележја, препознатог на основу једног дела одеће. Непријатељске Франке који су након битке пљачкали град Лондиниј, побила је цезарова војска, која се у магли на мору одвојила од Констанцијеве флоте и пристигла до града.⁶⁶⁶ Британија је коначно враћена назад и ослобођена, мора очишћена и поново је завладао мир, а Рим је обновио своју моћ на мору. Констанција је при доласку у Британију дочекала маса људи са својим породицама, славила дуго очекиваног осветника и ослободилаца, посматрајући га са дивљењем као да је сишао са самих небеса. Након година ропства, коначно су били слободни, поново Римљани. У цезаровом лицу и делима видели су све врлине. „Заветовали су себе, своју децу Вама (цезару), и све потомке своје расе заветовали су Вашој (цезаровој) деци” (*uobis se, uobis liberos suos, uestris liberis omnis generis sui posteros deuouebant*).⁶⁶⁷

Ослобођење Британије кратко се помиње и у осталим панегирицима. Еуменије у панегирику IX сликовито описује да је Британија потонула у велику пропаст и да ју је преплавио Океан све док се на појаву светлости Рима није поново уздигла из пропасти; под цезаровом десницом, Британија је подигла прљаву главу из шуме и таласа.⁶⁶⁸ У панегирику VII у једној реченици наводи се да је Констанције ослободио Британију ропства, док се у панегирицима VI и XII саопштава да је цезар прешао флотом преко Ламанша и вратио Британију. Аутор панегирика VI тврди да је Океан био неуобичајено миран током пловидбе, и да је цезара очекивала победа.⁶⁶⁹ Борбу против Алектa помињу и други извори, Аурелије Виктор, Евтропије и Орозије. Аурелије наводи да је Алектo по убиству Караузија кратко владао, и да га је Констанције уништио преко свој преторијанског префекта, Асклепиода, послатог у борбу са делом флоте и делом легија. Евтропије и Орозије прецизнији су у датовању дужине Алектове владавине

⁶⁶⁵ Pan. Lat. VIII 15. 1 – 16. 2.

⁶⁶⁶ Pan. Lat. VIII 16. 3 – 17. 1.

⁶⁶⁷ Pan. Lat. VIII 3.3; 17. 2–3; 18. 7 – 19. 4.

⁶⁶⁸ Pan. Lat. IX 18.3; 21. 2.

⁶⁶⁹ Pan. Lat. VII 4. 3; Pan. Lat. VI 5. 4; Pan. Lat. XII 25. 2–3.

забележивши да је поменути узурпатор владао три године, и да га је потом збацио преторијански префект Асклепиод, а Британија је након десет година враћена.⁶⁷⁰

Из података које дају панегирици и три поменута друга извора, ток ратних операција ослобођења Британије може се прилично лепо реконструисати. Иако је панегирик VIII најдетаљнији извор, посебно пада уочи да се нити у њему, нити у осталим говорима помиње Асклепиод, кључна фигура заслужна за успешни поход и обнову централне римске власти над Британијом. Попут описа Максимијанових сукоба са Германима у панегирицима X и XI, све заслуге за ослобођење Британије припале су владару коме је хвалоспев и посвећен, тј. у овом случају цезару Констанцију, док је улога преторијанског префекта у потпуности занемарена. Констанцијево присуство у походу дела бродовља које је упловио из Сене у Ламанш и пристигао до острва Вајт, а потом и у борби римских јединица против Алектa, није било физичко, тј. лично присуство, већ се оно манифестовало кроз надахнуће и веру војника у „божанску” заштиту и наклоност свога владара. Други део флоте, под цезаровом командом, изгледа да није успео да се избори са лошим временским приликама на мору, те су се највероватније вратили назад у Бононију, али један део бродова одвојивши се од главнине осталих искрцао се на британско копно и учествовао у завршним ратним операцијама где су напали и поклали преживеле варваре у тренутку пљачкања града Лондинија.⁶⁷¹ Беседникове речи да је Алектo лоше поставио бојни ред и да се тек мањим делом своје војске супроставио Асклепиоду могу се сматрати за тачним. Узурпатор, очигледно, није се надао да ће римска војска успети да се искрца у облизини острва Вајт, већ је мислио да ће упасти у постављену заседу, док се он налазио на другој локацији, вероватно у луци Дубрису (Доверу) опозитно галској Бононији, ишчекујући евентуални напад римске флоте из тог правца.⁶⁷² Стога је на вести о кретању царских трупа према Лондинију похитао да их пресретне, у пратњи контингента варварских најамника. Алектo је несумњиво иза себе имао бројнију војску, него што су то биле јединице под командом Асклепиода. Међутим, оног момента када је Алектo погинуо у борби, даљи отпор побуњених римских војника под

⁶⁷⁰ Aur. Vict. 39. 41–42; Eutr. IX 22; Oros. 7. 25. 6.

⁶⁷¹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 134 n. 53; 138, n. 63. Помало контрадикторни податак који даје аутор панегирика VI о смирености мора док је цезар пловио преко њега вероватно је више у симболичком значењу саопштен, ради стварања утиска код слушаоца о величини цезарове личности пред којом и бесни океан мирује, него што има истине у томе. Са друге стране, прелазак преко мирног мора можда се десио током „трећег” цезаровог поласка бродовима према Британији, овог пута тријумфалног похода након окончања борби. Детаљније Исто.

⁶⁷² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 135 n. 55.

управом узурпатора био је бесмислен, те је сав бес царске војске искаљен на најамничким одредима Франака. Цар Констанције дошао је доста касније у Британију, када су борбе окончане и тријумфално ушао у Лондинију, што се и описује у панегирику. Беседник истиче радост грађана по доласку римског владара и слободи коју су поново стекли. Требало је показати да су, и поред десетогодишње узурпације, становници британских провинција и даље Римљани, да не немају никакве сецесионистичке намере, и да нису ни у једном тренутку подржавали двојицу узурпатора, већ су остали одани легитимним царевима и владајућој династији на римском престолу. Аутор панегирика VIII свесно је и избегавао да пише о сукобу две „римске” војске на тлу Британије, већ се практично ослобођење највећег римског острва свело на обрачун са варварима, њиховим „убичајеним” поразом и потпуним уништавањем до истребљења, карактеристично за све походе римских владара поменуте у панегирицима. Постигнутим успехом Констанције је показао да је достојанствен носилац свог звања и прикладни наследник Максимијана на месту августа. Петнаестак година касније, нови римски владар, прво цезар а потом и август, успео је да надмаши достигнуће и тада већ упокојеног августа Констанција, ослободи „ропства” италијанско полуострво и вечити град Рим; био је то Константин Велики. Свој политички успон почео је управо из Британије, те стога беседникове речи о заклетви оданости становника Британије цезару Констанцију и његовој деци делују пророчке и истините; управо су они уздигли Константина у ранг августа одмах након смрти његовог оца.

*Побуна бившег августа Максимијана; поход августа Константина против
узурпатора Максенција*

Након преране смрти августа Констанција 306. године у Британији, у западном делу Римског царства настала је нова криза власти обележена уздицањем Константина у ранг цезара и августа, побунама бившег тетрарха Максимијана и сина Максенција, и погибијом августа Флавија Севера (305–307). Састанком у Карнунту новембра 308. године посредством Диоклецијана, криза је донекле умирена, али је убрзо поново планула 310. године, новом побуном старог августа Максимијана, против свога зета

Константина.⁶⁷³ Буна је трајала веома кратко и Константин је успео без већих тешкоћа да је угуши, зароби свога таста, и убрзо нареди његово погубљење.

Главни извор о Максимијановој узурпацији 310. године и покушају да посредством војске збаци Константина са власти јесте панегирик VI. Говор је написао анонимни аутор августа 310. године, убрзо након смрти бившег августа. Беседник је део своје каријере провео радећи на двору Максимијана, а потом и сведочио обрачуну Константина са својим тастом.⁶⁷⁴ Пре него што је започео да описује детаље тока побуне, панегиричар признаје да се налази у деликатној позицији, да није сигуран шта да каже о човеку кога је судбина довела цару, а цар показао своје милосрђе, коме је Константин подарио мноштво различитих поклона, заповедио да поштовање буде исказано више њему (Максимијану) него себи и да се његове наредбе слушају; „прихватио си [Максимијана] у своје провинције, у своје јединице, у своју палату, оног који је протеран из града (Рима), прогнат из Италије, а Илирик га одбио” (*quem tu ab Vrbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum tuis prouinciis, tuis copiis, tuo palatio reeepisti*).⁶⁷⁵ Не може се рећи да је у питању Максимијанова жудња за моћи, већ је заблуда старачке лудости да се у поодмаклим годинама прихвати таквих проблема и грађанског рата. Никакви дарови среће не задовољавају оне чији разум не ограничава своје жеље, срећа им стално измиче и стога немају никакву награду у садашњости док са надом гледају у будућност. На крају, све може објаснити судбином, тј. изреком коју су мудри рекли да „ниједан човек неће згрешити ако му није суђено, ти злочини смртника дела су среће (судбине), док су, са друге стране, врлине дарови богова” (*neminem hominum peccare nisi fato et ipsa scelera mortalium actus esse fortunae, contra autem deorum munera esse uirtutes*).⁶⁷⁶

Још пре избијања побуне, панегиричар наводи да је Максимијан положио заклетву у царској палати, а да је потом са плановима за рат путовао полако и са оклевањем, трошио залихе у путним станицама да ниједна војска не може да га прати; наставши се унутар зидина града, одевен у пурпур по трећи пут, узурпаторски, уздигао се у власт, претходно два пута ње се одрекавши. Слао је писма војсци, нудио награде настојећи да придобије војнике за које је мислио да се похлепни. Иако је покушао да поткопа оданост трупа обећаним наградама и почастима, војници су остали одани

⁶⁷³ Ферјанчић 2013, 29–44.

⁶⁷⁴ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 211–214; О времену и месту настанка панегирика VI детаљније у поглављу *Панегирици, беседници и римски владари*.

⁶⁷⁵ Pan. Lat. VI 14. 6 – 15. 1.

⁶⁷⁶ Pan. Lat. VI 14. 3; 15. 2–3.

своме владару, и показали своју уздржаност од похлепе. Римски војници волели су свога цара, његово име, ауторитет настао из сећања на његовог оца, младост и лепоту, а поклоне које су добијали волели су, јер их је сам Константин давао.⁶⁷⁷ Вести о побуни дошле су до Константина на рајнској граници, а јединице из његове пратње захтевале су да цар што пре нареди покрет; превалили су пут од Рајне до Соне без одмора, а Константин је обезбедио бродове из луке у Кабилону (Шалон) за даље путовање, како би војска обновила снагу. Река је текла веома споро, а војници су се жалили да се скоро уопште не крећу, те су веслали, желећи својом енергијом да убрзају спору реку. Ни Рона није била ништа боља, и чинило им се да веома споро напредују, спорије него што им иначе треба да стигну до Арелате. Када су сазнали да је Максимијан напустио Арелату и повукао се у Масилију (Марсељ), полетели су са својих бродова одмах према Масилији, иако свесни да нападају тешко утврђени град, али вођени „љубављу твог (Константиновог) божанства” (*amor numinis tui*).⁶⁷⁸ Масилија се налази изнад дубоког мора, и окружена је утврђеном луком у коју се могло ући уским пролазом са југа. Град је повезан са копном земљоузом где се налазио јак зид са кулама. Ни високе зидине, ни бројне куле, ни структура терена не би спречили Константина да заузме и град и луку да је хтео већ у првом нападу. Војници су самоуверено напали зидине и одмах би их освојили да лестве нису биле прекратке, те су се пели једни преко других, стојали на раменима својих сабораца и хватали се за шупљине у зидинама. Усред жеље за осветом, нису уопште били уплашени, и понашали су се као да се боре на равној земљи, а не да се пењу по зидинама. Константин је ипак наредио повлачење и „одложио победу” (*uictoriam distulisti*) дајући време војницима присталим уз Максимијана да се покају и моле за опроштење, али и да спречи своје љуте војнике да не наступају бесније него што то царева милост дозвољава. Цар је поштедео Максимијана, сачувао живот и њему и његовим следбеницима, поштедевши оне који то нису ни заслужили.⁶⁷⁹

Осим података које се наводе у панегирику VI, о Максимијановој побуни пише и Лактанције. Аутор напомиње да су се Франци дигли на оружје, а бивши август наговорио свога зета да интервенише са мањим делом војске, планирајући да придобије остале трупе и подигне устанак против Константина. Након пар дана одсутности цара, Максимијан је обукао пурпур, запленио ризницу и делио награде.

⁶⁷⁷ Pan. Lat. VI 16. 1–9.

⁶⁷⁸ Pan. Lat. VI 14. 1; 18. 1–7.

⁶⁷⁹ Pan. Lat. VI 19. 1; 19. 4 – 20. 3.

Чим је Константин сазнао за побуну, похитао је назад пре него што је узурпатор стигао да се организује, а војници су се поново приклонили цару. Максимијан се затворио у Масилију, а на позив свога зета да преговарају, грдио га је са врха зидина. Изненада, градска капија се отворила, цар ушао са својом војском унутар утврђења, а побуњеник је заробљен и доведен пред Константина. Скинута му је пурпурна одећа, укорен је због почињеног злочина, али није погубљен већ му је поштеђен живот.⁶⁸⁰

Ток Максимијанове побуне може се прилично добро реконструисати записима из два поменута извора. Подаци наведени у панегирику детаљнији су, и представљају белешку савременика и сведока узурпације, док је Лактанције своје дело писао неколико година касније. Ипак, у анализи података из панегирика треба бити опрезан. Говор је писан пристрасно, у намери да велича легитимног цара Константина, покаже да је Максимијанова узурпација била погрешна, и да за смрт бившег Диоклецијановог савладара који је двадесет година са успехом бранио Галију и римски народ од најезде варвара није одговоран август Константин, већ је кривица сваљена на „старачку лудост” и злу судбину против чега се не може ништа урадити.⁶⁸¹ Панегиричару, који је извесно и лично познавао Максимијана, вероватно му раније писао и читао своје беседе, било је јако непријатно да о томе говори. Иако Максимијана, попут Караузија и Алекта, нигде у делу не ословљава по имену, и наводи да то што је бивши тетрарх урадио била узурпација, ипак не користи никакве увредљиве називе за Константиновог таста, у односу на писање о двојици британских узурпатора у претходним говорима, већ употребљава облике показних заменица попут „он, онај, који” (*is, ille, qui*).⁶⁸² Беседник јасно наводи да је Максимијан протеран из Италије под контролом његовог сина Максенција, а то да га је Илирик одбио означава да је намера да своје друго уздицање у августа потврди састанком у Карнунту пропала, и да га је потом Константин примио код себе.⁶⁸³ О заклетви коју је положио Констанцијевом сину у царској палати, вероватно у Тријеру, сведочи да је цар добро познавао карактер свога таста, те је тражио од њега да положи заклетву верности. Беседникове речи да је Максимијан примљен у Константинову војску, могу означавати да је бившем августу

⁶⁸⁰ Lact. Mort. Pers. 29. 3–8.

⁶⁸¹ Ако је веровати податку који бележи Псеудо Аурелије Виктор, Максимијан је имао шездесетак година у тренутку своје погибије, те панегиричарово наглашавање дубоке старости бившег августа није убедљиво. Ps. Aur. Vict. 40. 11. Са друге стране, у панегирику VII насталим свега три године раније, инсистира се Константиновој младости, а самим тиме и некомпетентности да се пореди са старијим августом Максимијаном, иако је у том тренутку Константин имао око тридесет четири године. Нити је био превише млад нити политички неискусан. Дет. Радуловић 2017, 266.

⁶⁸² Ware 2021, 234.

⁶⁸³ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 238–239 n. 66

цар доделио део својих јединица и послао га према југу Галије, са задатком да заустави евентуални Максенцијев напад из Италије, док се сам Константин налазио на Рајнској граници.⁶⁸⁴ Панегиричар и Лактанције мало се размимоилазе у објашњењу шта је Константин радио на граници; беседник везује активност цара за изградњу моста преко Рајне, док Лактанције наводи да је био у походу у непријатељској земљи.⁶⁸⁵ Помисао да је искључен из учешћа у власти и жеља да се ње поново домогне, очигледно су поново преовладале код Максимијана и навеле га да погази заклетву, искористи моменат да се по трећи пут, како беседник тачно примећује, прогласи августом, а трупe покуша да поткупи даровима и наградама. Иако панегиричар инсистира да су трупe остале верне легитимном владару, до неког колебања дефинитивно је дошло, и део војника узурпатор јесте успео да придобије.⁶⁸⁶ Потврда се налази и у самом тексту беседе, где се каже да је цар одложио заузимање Масилије из два разлога, од којих је један био да војницима присталим уз Максимијана да прилику да се покају.

Константин је несумњиво брзо напредовао до Арелате, са жељом да се буна што пре заустави и да не дође до њеног даљег ширења.⁶⁸⁷ Први напад на Масилију дефинитивно је био неуспешан; цар није имао опсадне справе и наредио је да се град заузме на јуриш. Описи напада римских војника како се пењу једни преко других и голоруки се каче за камене блокове зидина прилично је нереалан, и подсећа на опис забележен код Тита Ливија о првом нападу римске војске под командом Публија Корнелија Сципиона Африканца 209. године пре н. е. на град Нову Картагину, такође неуспешну јер су мердевине биле прекратке и слабашне.⁶⁸⁸ Жеља да се град што пре освоји дефинитивно је постојала, а оправдање да би утврђење сигурно пало да Константин није намерно „одложио победу”, како бесна војска не би опљачкала Масилију или како би се побуњени борци покајали, није прави разлог већ панегиричаров изговор за неуспех римског владара. Константин није имао довољно војника са собом те је несумњиво желео да избегне дуготрајну опсаду и евентуално покуша да преговара са Максимијаном и побуњеним јединицама унутар утврђења.⁶⁸⁹ О резултатима преговора и дужини трајања опсаде града нема података у панегирику. Лактанције напомиње да се Максимијан ругао цару са зидина, а да се одједном

⁶⁸⁴ Ферјанчић 2013, 44–45; Радуловић 2017, 269.

⁶⁸⁵ О сукобу Константина са германским племенима пред почетак Максимијанове побуне детаљније у поглављу *Сукоби са Германима на рајнској граници*.

⁶⁸⁶ Ферјанчић 2013, 44–45.

⁶⁸⁷ Радуловић 2017, 270.

⁶⁸⁸ Liv. XXVI 45; Ware 2021, 304.

⁶⁸⁹ Ферјанчић 2013, 46; Радуловић 2017, 270.

отворила градска капија. Максимијан је извесно изгубио подршку својих присталица међу римским војницима. Оба аутора наводе да је тиме што је узурпатору поштедио живот, Константин показао своју милостивост, особину на којој панегиричар инсистира у свом говору, да је цар њу поседовао и исказивао на пуно начина. Са друге стране, оправдано је претпоставити и да се август плашио реакција становништва Галије којима је бивши тетрарх остао у лепом сећању из времена када је био на престолу, те је свог таста, макар привремено, помиловао и оставио у животу.⁶⁹⁰

О смрти Максимијана у панегирику речено је веома мало. Беседник је намерно остао недоречен и избегао да о томе детаљније говори. Поново напомињући да Максимијан није могао да избегне своју судбину која је донела страдање многим, беседник бележи и „да му (Максимијану) је [судбина] донела добровољну смрт” (*ipsi uoluntarium ferret exitium*).⁶⁹¹ Потом, на крају описа Константиновог „одлагања победе” под Масилијом и поштеде живота и онима који то нису заслужили, аутор кратко закључује да „ти (Константин) ипак не можеш све [да контролишеш]; богови су те (Константина) осветили и против [твоје] воље” (*sed non omnia potes; di te uindicant et inuitum*).⁶⁹² Потпуно супротно ставу панегиричара да се о Максимијановој смрти минимално изјашњава, у осталим изворима погибија бившег августа важна је тема, и о њој се више писало. Лактанције наводи да је након помиловања Максимијан спремао још једну заверу са покушајем да убије свога зета на спавању, да се поверио кћерки Фаусти, али је она заверу открила своме мужу, а Максимијан је ухваћен у покушају да спроведе убиство. Пошто му је понуђено да одабере начин на који ће умрети, изабрао је да га обесе.⁶⁹³ Евтропије даје мало другачију верзију и бележи да је Максимијан планирао да убије Константина, али је план разоткрила Фауста, те је бивши тетрарх побегао са двора, а потом је убијен у Масилији док се припремао да исплови и оде своме сину.⁶⁹⁴ Готово идентичну причу без навођења покушаја одласка Максенцију понављају Орозије и Јероним, где други поменути хроничар поново погрешно датира догађаје из времена владавине тетрархије, и погибију Максимијана смешта три године након двеста седамдест прве олимпијаде (308. године).⁶⁹⁵ Псеудо Аурелије Виктор пише да је Константин опсео свога таста у Масилији, заробио и погубио вешањем, док Зосим потпуно измешавши догађаје и личности саопштава да је Максимијан придобио

⁶⁹⁰ Радловић 2017, 270.

⁶⁹¹ Pan. Lat. VI 14. 5.

⁶⁹² Pan. Lat. VI 20. 4.

⁶⁹³ Lact. Mort. Pers. 30. 1–6.

⁶⁹⁴ Eutr. X 3.

⁶⁹⁵ Oros. 7. 28. 9–10; Jer. Chron. 2324.

Максенцијеве војнике и са њима настојао да организује заверу против Константина, али када је Фауста открила заверу цару, дубоко разочаран умро је у Тарсу.⁶⁹⁶ Евсевије и Аурелије Виктор најмање пишу о побуни, и само закључују да је Максимијан након припреме завере, тј. напада на Константина, дочекао срамотну смрт, како тврди Евсевије, односно заслужену смрт, како бележи Аурелије.⁶⁹⁷ За разлику од Јеронимове Хронике, спис *Consulatia Constantinopolitana* тачно датира смрт Максимијанову у другу годину након конзулства Диоклецијана (десети пут) и Галерија (седми пут), тј. годину када је Максенције био једини конзул, трећи пут укупно (310. година).⁶⁹⁸

Тешко је било шта са сигурношћу закључити о Максимијановој смрти на основу писања свих извора. Припрема нове завере или покушај бекства не наводе се у главном извору, панегирику цару Константину; сигурно тако нешто, колико год било непријатно, беседник не би пропустио да помене кад је већ детаљно описао први покушај побуне. Стиче се утисак да је прича о новој побуни пре последица касније Константинове пропаганде, тј. оправдања погубљења бившег августа, него што се она стварно десила.⁶⁹⁹ Сви поменути извори слажу се да Константин није одговоран за Максимијанову смрт, макар не директно, и да је она, свакако заслужена, дошла добровољно. Међутим, ни у то се не може потпуно поверовати. Ако се Константин привремено и уздржао од погубљења свога таста приликом уласка у Масилију, убрзо потом то је и учинио, вероватно натеравши га да изврши самоубиство. Панегиричар очигледно није знао шта је тачан разлог „добровољне смрти” ако га уопште има, или намерно није саопштио не желећи да прикаже Константина у лошем светлу у говору. Стога, изнето оправдање самоубиства преодређеног лошом судбином, прилично је иррационално и тешко прихватљиво, и вероватно га је смислио сам беседник. Други изговор о планирању нове побуне убедљивији је, али он се појавио касније, након настанка говора, и потекао по свему судећи са владарског двора. Максимијан је подигнутом побуном изгубио Константиново поверење, и са позиције бившег владара више није могао да помогне даљем успону свога зета. Међутим, показао је да својим ауторитетом још увек може да утиче на војску и грађане Галије, и да их побуни против Константина. Стога, Константин је вероватно из предострожности наредио да се бивши август погуби.

⁶⁹⁶ Ps. Aur. Vict. 40. 5; Zos. II 11.

⁶⁹⁷ Eus. Hist. eccl. VIII 13. 15; Aur. Vict. 40. 22.

⁶⁹⁸ Cons. Const. CCCXLVI.

⁶⁹⁹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 246–247 n. 88.

Коначни распад тетрархије дошао је са смрћу најстаријег августа Галерија, маја 311. године.⁷⁰⁰ У том тренутку, територијом Римског царства управљали су августи Константин, Максимин Даја и Лициније као владари са легитимном влашћу, и узурпатор Максенције, који је владао Италијом, северном Африком, Сицилијом, Сардинијом и Корзиком. Максенцијеву превласт над Италијом сломио је Константин походом на Рим 312. године и након вишегодишње узурпације успео је да поново успостави контролу централне власти над најстаријим територијама римске државе.⁷⁰¹

Константинов поход на Италију и сукоб са Максенцијем главна су тема панегирика XII и панегирика IV. Панегирик XII непознатог аутора, настао је 313. године у Тријеру, у кратком периоду након ослобођења Рима и Италије, док је панегирик IV саставио беседник Назарије, 321. године у Риму.⁷⁰² У уводним деловима првог поменутог говора писац укратко помиње претходне покушаје ослобођења Рима 306. и 307. године; Беседник бележи да је „Север предводио велику војску и наоружао је свог непријатеља, невером напуштен” (*Duxerat magnum Seuerus exercitum, et hostem suum perfidia desertus armauerat*).⁷⁰³ Потом је Галерије дошао са још већом војском, али ослабљен дезертерством, ипак успео је да се извуче. На крају, онај који је сматран за Максенцијевог оца, после покушаја да му стргне пурпур са рамена, схватио је да је његова судбина прешла у срамоту.⁷⁰⁴ Потврда беседникових речи и разјашњење шта се тачно догодило налазе се у другим изворима. Лактанције пише да је Галерије непромишљено послао Севера са војском којом је некада командовао Максимијан на Рим; војници су под зидинама града прешли на Максенцијеву страну, а Север је побегао у Равену. Убрзо се предао Максимијану и вратио му пурпур, али то га није спасило, већ је био приморан да изврши самоубиство.⁷⁰⁵ Потом је у напад на Рим кренуо и сам Галерије, али је по доласку пред град увидео да је све затворено и утврђено, те нити је могао да нападне град, нити да га држи под опсадом. Војници нису желели да учествују у обрачуну таста и зета, почели су да се колебају и отказују послушност августу, али их је Галерије понизним молбама и обећањима придобио поново на своју страну. Август се повукао ван Италије, дозволивши својим трупам да

⁷⁰⁰ Ферјанчић 2013, 54.

⁷⁰¹ Исто, 59–66.

⁷⁰² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 288–290, 334–338.

⁷⁰³ Pan. Lat. XII 3. 4.

⁷⁰⁴ Pan. Lat. XII 3. 4–5.

⁷⁰⁵ Lact. Mort. Pers. 26. 5–11.

пљачкају успутне римске области и тако стекну плен.⁷⁰⁶ Слично пише и аутор дела *Порекло цара Константина*, с тим што наводи да је Максимијан заробљеног Севера довео у Рим и држао заточеног на једном имању ван града, а да је по нападу Галерија на Италију Север погубљен и сахрањен у Галијеновој гробници. Писац помиње и неуспешне преговоре Галеријевих изасланика са Максенцијем.⁷⁰⁷ Аурелије Виктор са помешаном хронологијом дешавања бележи Северов напад на Рим, повлачење и смрт у Равени, а затим наводи да је Галерије изабрао Лицинија за савладара и оставио га да чува Илирик и Тракију док је он био у походу на престоницу, одуставши од напада пред зидинама града у страху од издаје својих војника.⁷⁰⁸ Историчари Евтропије, Псеудо Аурелије Виктор, Орозије и Сократ помињу само неуспешан поход августа Севера и његово убиство, али не и Галеријев напад на Рим.⁷⁰⁹ Зосим такође прилично детаљно описује издају Северових војника под Римом, бег у Равену, предају Максимијану и убрзо потом убиство надомак Рима по наређењу Максенција. О Галеријевом походу кратко саопштава да се по доласку у Италију убрзо и повукао без борбе, услед вероломности својих војника.⁷¹⁰ Северова смрт забележена је и у Јеронимовој Хроници и спису *Consularia Constantinopolitana* и датирана је две године након двеста седамдесет прве олимпијаде (307. године), односно у години конзулства Максимијана (девети пут) и Константина (први пут) (307. година).⁷¹¹

Походи двојице августа против Максенција нису дали очекиване резултате, и убиство римског владара био је велики ударац на владавину легитимног царског колегијума. Иако се сви извори не слажу у навођењу места и времена убиства августа Севера, требало би поклонити поверење аутору *Порекла цара Константина* и осталим изворима где се наводи да се именовани цар предао Максимијану пред Равеном и потом да је држан као талац у животу све до напада Галерија. Максенције и Максимијан надали су се очекивано да ће Северово утамничење одвратити Галерија од напада на Рим, тј. да врховни владар тетархије неће ризиковати живот свога савладара и саборца из војске. Оног момента када су увидели да то није спречило најстаријег августа да пође у поход, није више ни било потребе да Север остане у животу.⁷¹² Међутим, поставља се питање зашто је и Галерије поновио исту грешку као и Север,

⁷⁰⁶ Lact. Mort. Pers. 27.

⁷⁰⁷ Origo Const. 6–7, 9–10;

⁷⁰⁸ Aur. Vict. 40. 6–9.

⁷⁰⁹ Eutr. X 2; Ps. Aur. Vict. 40. 3; Oros. 7. 28. 7–8; Soc. I 2;

⁷¹⁰ Zos. II 10. 1–3.

⁷¹¹ Jer. Chron. 2323; Cons. Const. CCCXLIII.

⁷¹² Ферјанчић 2013, 36–37.

ако је већ имао у виду како је прошла претходна кампања? Зашто се брзим маршом појавио испред зидина града Рима, а није претходно, попут онога што је Константин касније урадио, осигуравао себи залеђину, освајао градове по северној Италији и напредовао полако према Риму? Галерије је можда рачунао да ће успети да измами Максенција изван зидина града у окршај, или је пак желео да преговорима и претњом војском приволи свога зета на договор.⁷¹³ Пошто су преговори пропали, даља опсада није имала смисла нити је могла да се одржи пред надолazeћом зимом без обезбеђених додатних појачања и снабдевања. Извесно је и да су се војници бунили против даљег неизвесног задржавања у Италији, те Галерију није преостало ништа друго него да се повуче. Белешка да је Галерије дозволио својим борцима да пљачку римске земље као би их умирио стеченим пленом, недостојно је понашање једног римског владара, али истовремено и добар тактички потез како би Максенција евентуално натерао да изађе ван бедема Рима и заштити области којима влада, али и да би узурпатор изгубио подршку локалног становништва јер им није притекао у помоћ.⁷¹⁴

Изненадни раскол између оца и сина, Максимијана и Максенција, осим панегирика XII бележе и други извори. Лактанције даје највише података; пише да је више поштовања указивано Максенцију него Максимијану, јер се син уздигао у власт пре свога оца, што је потоњем сметало, иако је управо Максенције вратио царско достојанство бившем августу. Максимијан је рачунао на подршку придобијених Северових војника, те је на збору пред окупљеном војском и грађанима оптужио свога сина као кривца за све невоље које су задесиле државу и скинуо му пурпур са рамена. Максенције је побегао међу војнике који су пристали на његову страну и вређали свога старог команданта, те је некадашњи тетрарх, збуњен неочекиваном реакцијом трупа, отишао протеран из Рима своје зету у Галију.⁷¹⁵ Евтропије наводи да је Максимијанов покушај да уклони Максенција изазвао војничку побуну и вређања њега, те је стога отишао у Галију своје зету, са намером да га убије чим му се укаже прилика.⁷¹⁶ Слично пише и Орозије, док Аурелије Виктор кратко бележи да је Максимијан брзоплето покушао да поврати царску власт, без разјашњења шта се тачно догодило у Риму.⁷¹⁷ Панегиричар је у праву када каже да је судбина бившег августа од тад прешла у срамоту, јер је изгубио поверење и свога сина и својих дојучерашњих војника, те му

⁷¹³ Leadbetter 2009, 193–194.

⁷¹⁴ Исто, 195–196.

⁷¹⁵ Lact. Mort. Pers. 28. 1 – 29. 1.

⁷¹⁶ Eutr. X 3.

⁷¹⁷ Oros. 7. 28. 9; Aur. Vict. 40. 21.

је једини спас био да се удружи са зетом и преко њега покуша поново да се наметне као активни учесник у власти. Жеља да за такву идеју придобије свога старог савладара Диоклецијана конференцијом у Карнунту није уродила плодом. Потоњи покушај побуне у Арелати против Константина, донео је неславни и „срамотни” крај некадашњем владару западног дела римске царевине.

Панегирици XII и IV састављани су независно један у односу на другог, у различитим приликама, годинама и местима. Међутим, имају пуно заједничких особина. Осим детаљног описа Константиновог похода према Риму и остварених победа, оба извора настоје да на више начина оправдају рат који је зет повео против свог шурака. Један од њих био је да прикажу Максенција као лошег владара. У панегирику XII Максимијанов син описан је као чудовиште заслужно за пљачку Римљана; грађане је убијао, отимајући им имовину и жене и давао их својим верним следбеницима. Сваки покушај побуне или завере сузбијао је војном силом. Максенције се водио суровошћу, пожудом, сујеверјем; одговоран је за опљачкане храмове, убијене сенаторе и до смрти изгладнели римски народ.⁷¹⁸ Назарије помиње да је тиранин протеривао појединце од својих кућа и одузимао им поседе.⁷¹⁹ Аутори ни првог ни другог панегирика Максенција не ословљавају по имену, већ га, попут Карузија у панегирику VIII, називају „чудовиштем” (*monstrum*), „глупим и ништавним створењем” (*stultum et nequam animal*), „робом” (*uernula*) или „тиранином” (*tyrannus*).⁷²⁰ Други начин оправдања сукоба било је појашњење зашто је Константин морао да ратује. У панегирику XII хвали се Константинова решеност да се упусти у борбу; злочини, похлепа, као и неактивност и оклевање савладара да крену у сукоб против Максенција навело је августа, охрабреног божанством, да реши да је дошло време да се ослободи град, упркос саветима и упозорењима својих људи, бораца, официра и лоших предвиђања пророка.⁷²¹ Са друге стране, Назарије у својој беседи не приказује Константина као иницијатора сукоба, већ је то био Максимијанов син; Константин није желео да ратује, желео је мир и покушао је да преговара са Максенцијем, постигне споразум и склопе савез, али је узурпатор одбио, правдајући се да између њих двојице нема и не може бити ничега заједничког. Потреба да се одбрани част Рима, као и невоље у коју је град запао, натерали су Константина да покрене

⁷¹⁸ Pan. Lat. XII 3. 5–6; 4. 4.

⁷¹⁹ Pan. Lat. IV 33. 7.

⁷²⁰ Pan. Lat. XII 3. 5; 14. 2; 16. 3; Pan. Lat. IV 6. 2; 7. 4; 30. 1; 34. 4; 34. 7.

⁷²¹ Pan. Lat. XII 2. 3–5.

рат.⁷²² Оно у чему се Назарије слаже са аутором панегирика XII јесте да је божанство утицало на владара да крене у борбу, тј. „да уђеш у [нешто] више сразмерно [твојим] заслугама” (*ut plus pro meritis iniret*).⁷²³ Назарије је одступио од уобичајеног приказа римског владара у панегирицима као одлучног војсковође спремног да ризикује свој живот како би сломио непријатеља римске државе, и приказао га као мирољубивог „хришћанског” владара који се руководи човекољубљем. Разлог за такав приступ може се пронаћи у политичким прилика из 321. године. Недавни ратни сукоби са савладаром Лицинијем и хладни односи између њих двојице, утицали су и на Назарија да Констанцијевог сина у своме панегирику не представи као агресора, већ као мирољубивог владара примораног на борбу са Максенцијем.⁷²⁴

Пре него што се упутио према Италији, Константин се постарао да обезбеди рајнску границу од могућег упада варвара. Панегиричар наводи да је август већи део своје војске оставио на лимесу заједно са морнарицом да бране Галију, док је он сам са свега четвртином укупног броја војника пошао против Максенција и 100.000 наоружаних непријатеља. Александар Македонски никад није водио са собом у рат више од 40.000 бораца, док се римски владар са мањом војском упустио у још већи ратни сукоб него они што их је македонски краљ водио.⁷²⁵ Прешавши преко Алпа, Константин је доспео под град Сегусиј (Суса). Анонимни панегиричар бележи да се град налазио под самим врхом Алпа, да је добро утврђен и да је војна посада на долазак августа затворила градске капије. Војном гарнизону у граду цар је предложио да се предају у замену за помиловање, али је понуда одбијена. Напад на град није почео уобичајеном опсадом утврђења, подизањем палисада, копањем ровова и подземних пролаза испод зидина, и нападом опсадним справама, већ потпаљивањем капија, постављањем мердевина на зидине и борбом прса у прса Константинових војника са непријатељом.⁷²⁶ Назарије слично пише и тврди да је град Сегусиј био прва

⁷²² Pan. Lat. IV 6. 4; 8. 1; 9. 3; 10. 3; 13. 4.

⁷²³ Pan. Lat. IV 13. 5; О Константиновој религијској оријентацији у панегирицима детаљније Odahl 1990, 45–63; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 336–337; Ljubomirović 2015, 1419–1434.

⁷²⁴ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 352 n. 42; Из сличних „политичких” разлога у панегирику VI Константин је приказан као мирољубиви владар у сукобу са својим тастом, Максимијаном, што је већ разматрано у првом делу овог поглавља.

⁷²⁵ Pan. Lat. XII 2. 6; 3. 2–3; Од осталих извора, Зосим је једини који бележи број Константинових и Максенцијевих трупа, али даје приличне нереалне цифре: 90.000 пешака и 8.000 коњаника под Константином, односно 170.000 пешака и 18.000 коњаника под Максенцијем. Zos. II 15. 1–2; Панегиричарова процена делује реалнија, али број од 100.000 војника требало би пре посматрати као укупан број наоружаних људи под Максенцијевом командом, стационираних не само у Италији, већ и у северној Африци. В. Ферјанчић 2013, 60; Претпоставка је да је Константин са собом водио између 25.000 и 40.000 војника. Дет. Odahl 2004, 86.

⁷²⁶ Pan. Lat. XII 5. 4–6

препрека на царевом путу према Италији чијим заузимањем је почео рат, и прва лака победа; међутим проблем се појавио када се ватра потпаљених капија проширила на унутрашње грађевине, те је Константинова војска морала да спасава град од потпуног уништења, што се показало много тежим задатком него што је било освојити га.⁷²⁷ Оба аутора истичу да је цар показао своју милост, тиме што је поштедео становнике, односно што је спасио Сегусиј од потпуног уништења пожаром, чиме је придобио његове грађане да му буду покорни.⁷²⁸

Следећу препреку на ратном походу према престоници чинио је војни одред стационаран у Таврину (Торино). Анонимни беседник бележи да браниоце града није уплашило сазнање да је Сегусиј освојен, већ их је још више разљутило. Константина је под Таврином дочекала војска формацијски распоређена у облику клина, са крилима која су се спуштала низбрдо позади; у случају да се неко сукоби са њима на предњој, истуреној страни, војници би се повлачили уназад, увукли противника унутар својих редова и напали са бокова. Константин је предвидео потез противника и поставио своје јединице истурене на крилима напред да ометају супарничку војску и спрече постављање заседе. Непријатељска линија је попустила и кренула у бекство, а цар је напредовао и побио многе противнике. Максенцијеви војници покушали су да се повуку назад у град, али су становници затворили капије, те су побијени испред градских зидина у толиком броју да су својим телима запречили улаз у Таврин.⁷²⁹ Јаснију представу тока битке даје Назарије; тврди да је цара чекала тежа битка, јер га је пред градом дочекала самоуверена непријатељска војска, застрашујућа коњица клибанара. Јахачи су били потпуно заштићени оклопом, а коњи прекривени штитницима који су се протезали до њихових груди штитећи их од рањавања, али им не ометајући кретање. У нападу се обрушавају на противничку линију и, пошто су били нерањиви, лако је пробијају. Август се пак, није дао уплашити; иако је поставио своју војску у ред за борбу, није улазио у директан окршај са клибанарима, већ се повлачио пред њиховим налетом дубље унутар својих редова. Противник је улетео у замку и био опкољен. У борби против клибанара, Константинова коњица користила је батине пресвучене тешким гвозденим дугмићима, које би при ударцу у главу ошамутили противника, те су се непријатељски коњаници онесвешћивали или

⁷²⁷ Pan. Lat. IV 17. 3; 21. 1–2.

⁷²⁸ Pan. Lat. XII 6. 1; Pan. Lat. IV 21. 3.

⁷²⁹ Pan. Lat. XII 6. 2–5. Судећи по панегиричаровом опису, Константин је насупрот непријатељској војсци распоређеној у клинастом, конвексном облику, поставио своје јединице у тупи, конкавни облик. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 305 n. 43; Беседник сигурно претерује у опису броја побијених војника.

умирали, падали са седла или се полумртви клатили на њима. Животиње су збацивале своје јахаче и откривале своје слабе тачке. Беседник поносно истиче да је су сви клибанари побијени, а августови борци остали неповређени што је представљало велику победу, уништење оних који су сматрани нерањивима.⁷³⁰

Након „ослобођења” Таврина, многи градови Транспаданске области исказали су верност Константину шаљући посланства и нудећи помоћ у снабдевању војске, о чему пише аутор панегирика XII. Посебан пријем цару приредили су становници приликом уласка у Медиолану. Поред градских већника, Констанцијевог сина дочекали су и грађани аплаудирајући своме владару. Мајке и девојке гледале су у августово лепо лице коме су се дивиле. Константин је провео неколико дана у Медиолану, и тиме осталим градовима „дао си сво време да се одлуче” (*tempus omnibus sibi consulendi dedisses*).⁷³¹ Извесно је да је августу и његовим јединцима био потребан одмор, а мањи прекид у ратовању искоришћен је да се обезбеди снабдевање војске за даље путовање према Риму.⁷³² Назарије у свом делу не помиње ни дочек ни боравак Константина у Медиолану, већ након победе над клибанарима под Таврином описује мањи окршај са противничком коњицом код Бриксије (Бреша), где се противник при првом окршају са Константиновом војском повукао према Верони, тражећи појачања.⁷³³

О битки код Вероне, непознати беседник пише да је Константина у поменутом граду дочекала Максенцијева војска под командом префекта Помпејана; река Адиђа, валовита са пуно вртлога и камења, штитила је град од продора непријатељских јединица. Август је послао део своје војске да реку пређу узводно где је ток био мирнији, што Помпејанове јединице нису очекивале, те је опколио град са две стране и приморао префектове снаге на борбу. Цар је побио све који су покушали да се пробију из обруча, да је на крају сам префект са делом војске сишао са бедема града и отишао по појачања, и потом их довео назад.⁷³⁴ Слично пише и Назарије; око Вероне налазила се велика војска под командом Рурција. Пошто је већи део војске претходно разбијен код Бриксије, страх се увукао и раширио међу остале војнике, те су се заправо бранили градским зидинама од нападача. Кад су се осмелили и кренули у напад, сузбијени су, и

⁷³⁰ Pan. Lat. IV 22. 2 – 24. 5.

⁷³¹ Pan. Lat. XII 7. 3–8. Сличан опис уласка Констанција у Лондиниј по ослобођењу Британије дат је у панегирику VIII. Детаљније у поглављу *Караузијева узурпација у Британији и сукоб са цезаром Констанцијем Хлором*.

⁷³² Ферјанчић 2013, 62.

⁷³³ Pan. Lat. IV 25. 1–2; Аутор панегирика XII нигде не наводи окршај код Бриксије у свом говору.

⁷³⁴ Pan. Lat. XII 8. 1–3.

сам Рурције је одбијен назад уз велике губитке међу својим борцима. Пошто је изјурио из Вероне, довео је нове јединице, пред крај дана, и није желео да одлаже битку, марећи више за борбу него за безбедност.⁷³⁵ Упадљиво је да двојица беседника различито називају Максенцијевог преторијанског префекта, Помпејаном односно Рурцијем. Пошто се ради о истој особи, а не постоје други подаци у изворима о њему осим у два поменута говора, прихваћено је да је префект носио оба имена.⁷³⁶ Такође, у описима обојице аутора није до краја објашњено како је Помпејан Рурције успео да се извуче из Вероне и оде по појачања. Да ли заиста успео да пробије обруч, или је још пре доласка Константинове војске послао гласнике у градове још увек одане Максенцију да спремају војску, а потом изашао из града у моменту када није била успостављена потпуна блокада, може се само претпоставити.⁷³⁷ Анонимни аутор даље пише да Константин није желео да прекида опсаду, и да је поделио војску. Цар се супротставио са мањим бројем војника него што је префект водио, те је морао да развуче и истањи борбени ред. У борби, учествовао је и сам август, ризикујући и сопствени живот и спас римске државе. По окончању битке и Помпејановој погибији, Константина окрвављених руку, салетели су његови официри; плачући прекоревали су га што се борио уместо њих и умало оставио судбини на вољу, да га није пратила његова божанска храброст.⁷³⁸ Назарије бележи да је Константин по мрклом мраку гонио непријатеља, пробијао противничке линије и сатирао префектове војнике. По окончању битке касно у ноћ, и поред умора услед борбе, умазан крвљу непријатеља, Константин је пожурио натраг да надзире опсаду града.⁷³⁹ Јасно је да су оба беседника желела да истакну да је август лично учествовао у борби, први критикујући такав потез и ризик у који се упустио цар, док Назарије хвали цареву храброст без икаквих посебних коментара.

Битка за Верону практично је једина борба коју по имену наводе и други извори пре сукоба са Максенцијем код Мулвијског моста. Аутор *Порекла Константиновог* кратко бележи да је август победио код Вероне тиранинове војсковође и потом пошао на Рим.⁷⁴⁰ Аурелије Виктор пише да је Максенције био велика кукавица и лењ, да се понашао потпуно равнодушно док је трајао рат у Италији и док су његове трупе

⁷³⁵ Pan. Lat. IV 25. 3–7.

⁷³⁶ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 307 n. 54.

⁷³⁷ Исто, 308–309 n. 61.

⁷³⁸ Pan. Lat. XII 8. 3 – 9. 6.

⁷³⁹ Pan. Lat. IV 26.

⁷⁴⁰ Origo Const. 12.

разбијене код Вероне.⁷⁴¹ Евсевије не помиње битке по именице, али понавља у оба своја дела да је Константин поразио три тиранинове војске, напредовао кроз Италију и стигао до Рима, вероватно подразумевајући битке код Сегусија, Таврина и Вероне; Евтропије наводи да је цар пре битке пред Римом победио у многим биткама Максенцијеву војску, док Орозије у једној реченици саопштава да је Максенције био исцрпљен дугим низом битака пре битке код Мулвијског моста.⁷⁴²

По паду Вероне, аутор панегирика XII бележи да се Константину предала Аквилеја пославши своје изасланике, као и други градови после опсаде. Август је поштедео животе војника, али их је разоружао и бацио у окове направљене од њихових претопљених мачева. То је учинио, да би им сачувао животе, и да не учине поново зло, пошто онда не би заслужили да буду помиловани по други пут.⁷⁴³ Иза панегиричарових речи крије се Константинова опрезност према противничкој војсци. Знао је да их не сме оставити наоружаним када буде продужио према Риму, у страху од побуне и напада иза леђа.⁷⁴⁴ Са друге стране, није смео да их води са собом у даљу борбу, јер је постојала могућност да почине издају при сусрету са Максенцијем и окрену се против Константина. Назарије не помиње утамничење војске, већ индиректно наводи да је цар опседао Аквилеју, Мутину и друга места, што је било спасоносно по њих саме, да се предају најхрабријем прваку и да их, попут брода, усмери на праву путању у пловидби кроз стеновите и плитке воде.⁷⁴⁵

Током читаве Константинове кампање, Максенције је боравио у Риму. Панегиричар наводи да се плашљиви узурпатор није усуђивао да напушта град, чак ни да изађе ван градских зидина док су стизале вести о страдању његове војске, већ је крио писма које су му то саопштавале. Није увежбавао своје јединице, и наступао је у јавности тако да делује да је блажен и безбрижан. Обезбедио је довољно намирница из Африке и са острва за неограничено време.⁷⁴⁶ Међутим, царев долазак пред Рим утицао је на Максенција да промени одлуку и изађе ван града у борбу, на дан своје шестогодишње владавине; „божански дух и вечито величанство града Рима лишило је разборитости тог безбожног човека и [натерало] да изненада избије из своје уобичајене тромости и најсрамнијих скровишта” (*diuina mens et ipsius Urbis aeterna maiestas nefario homini eripere consilium, ut ex inueterato illo torpore ac foedissimis latebris subito*

⁷⁴¹ Aur. Vict. 40. 20.

⁷⁴² Eus. Hist. eccl. IX 9. 3; Eus. Vit. Const. I 37; Eutr. X 4; Oros. 7. 28. 16.

⁷⁴³ Pan. Lat. XII 11

⁷⁴⁴ Ферјанчић 2013, 63.

⁷⁴⁵ Pan. Lat. IV 27. 1–2.

⁷⁴⁶ Pan. Lat. XII 14. 1 – 15. 2; 16. 1.

prorumperet).⁷⁴⁷ Назарије, са друге стране, сматра да је за промену плана заслужна „божанска сила [која] је истерала [Максенција] из својих убичајених скровишта” (*ex adsuētis latebris uis diuinitatis excussit*). Право објашњење можда се налази у белешкама Лактанција и Зосима. Лактанције пише да је избила побуна у Риму и да су грађани оптужили Максенција да је издао своју државу, а при обележавању краја прославе петогодишњице Максенцијевог владавине окупљени Римљани узвикивали су да се Константин не може победити. Узурпатор је сакупио сенаторе и консултовао Сибиле чије речи је да ће тог дана погинути непријатељ Рима, протумачио као добар предзнак своје победе, и извео војску у борбу.⁷⁴⁸ Зосим такође наводи да је пророчанство из Сибилених књига о бедној смрти онога ко науди Римљанима узурпатор протумачио у своју корист, сматрајући да је он тај који брани Рим и супротставља се другима који желе да га освоје.⁷⁴⁹ Оба панегиричара навела су прилично ирационалне разлоге за промену Максенцијевог првобитног плана одбране, у недостатку било ког смисленијег објашњења узурпаторовог поступка.

Панегирици XII и IV не дају пуно података о битки код Мулвијског моста. Аутор панегирика XII бележи да је узурпатор поставио војнике леђима окренути реци, а насупрот противнику, те тако себи није оставио простор за безбедно повлачење. Вероватно је предосетио да му се ближи крај, и желео је да са собом поведе што више сапутника у смрт, а два дана пре битке повукао из палате са женом и сином у приватну кућу. На први напад Константинове војске, Максенцијеви војници преплашили су се, били разбијени и спутани узаношћу Мулвијског моста, тако да су се, изузев првих подстрекача побуне чија су тела остала на бојом пољу, стрмоглавили у реку. Тибар је прогутао непријатеље и њиховог предводника у препознатљивом оклопу када је покушао да побегне на своје коњу на другу страну реке. Узурпатор је изгубио живот не пострадавши од мача, већ на сраман начин. Река је носила тела и оружја погинулих војника, али не и Максенцијево тело које је остало на месту где је и погинуо.⁷⁵⁰ Назарије наводи да је узурпатор услед страха изгубио здрав разум, да је слутио пропаст и да је за борбу изабрао место одакле је било немогуће повући се а смрт сигурна; војска је постављена на обали Тибра, тако да су задњим редовима војника речни таласи запљускивали ноге, у дугачкој и јакој борбеној линији пошто је располагао довољним бројем бораца. Август је први повео напад; пробио је непријатељску линију борећи се

⁷⁴⁷ Pan. Lat. XII 16. 2.

⁷⁴⁸ Lact. Mort. Pers. 44. 7–8.

⁷⁴⁹ Zos. II 16. 1.

⁷⁵⁰ Pan. Lat. XII 16. 3 – 17. 3.

на коњу иако су га противници засипали стрелама. Војници су следили царев пример и храбро се борили показавши да су достојни свога предводника. Константинов шлем светлуцао је у борби и показивао царев положај док копљем обара непријатеља и газу га под копитама свог коња. Обале и и воде реке биле су прекривене лешевима војника, а тиранин је у срамном бекству изубио живот, пострадавши у таласима реке, у смрти достојној његове плашљивости и окрутности.⁷⁵¹

Осим краћих претходно поменутих белешки о битки код Вероне и бунту Римљана против узурпатора, сви подаци у осталим изворима о походу Константина против Максенције свде се на опис или помен битке код Мулвијског моста. Лактанције нејасно пише, и најпре тврди да је по изласку Максенцијевој војске на бојно поље мост преко реке прекинут, а потом, када су у борби сузбијени непријатељски војници, наводи да су у журби заједно са својим вођом Максенцијем навалили преко моста, који се услед оптерећења великом масом бегунаца урушио у реку.⁷⁵² Евсевијеви описи дају донекле разјашњење; писац наводи да је Максенције преко Тибра саградио мост од чамаца са заседом, тј. варком на средини моста и да је мост попустио пре очекиваног времена и почео да тоне, те су чамци, војници и њихов вођа потонули, неставши у дубини реке.⁷⁵³ Постојање варке помињу и Аурелије Викор и Зосим; Аурелије износи да је узурпатор по пропасти своје војске, приликом повлачења упао у сопствену заседу на Мулвијском мосту, спремљену за свог противника. Погибију датира на шестогодишњицу тиранинове владавине.⁷⁵⁴ Зосим даје више података; најпре наводи да је Максенције направио мост преко Тибра, састављен из два дела, спојених међусобно покретним гвозденим спонама. Мајсторима је наредио да чим виде Константинову војску како надире преко моста извуку споне како би противничка војска пропала у реку. У битки, авустова коњица јуришала је снажно на непријатеља да су их избацили из строја, а затим је уследио напад пешадије. Када је ослабила Максенцијева коњица, узурпатор је кренуо у повлачење са војском преко моста, чије су греде услед велике тежине попустиле, и вода однела узурпатора и његове борце.⁷⁵⁵ Псеудо Аурелије Виктор бележи да је Максенције журио да дође до другог моста, направљеног од чамаца у близини Мулвијског моста, и да је пао у дубину реке када му

⁷⁵¹ Pan. Lat. IV 28. 1 – 30. 1.

⁷⁵² Lact. Mort. Pers. 44. 9.

⁷⁵³ Eus. Hist. eccl. IX 9. 5–7; Eus. Vit. Const. I 38.

⁷⁵⁴ Aur. Vict. 40. 23.

⁷⁵⁵ Zos. II 15. 3–4; 16. 2–4.

се коњ оклизнуо.⁷⁵⁶ Аутор дела *Порекла Константиновог* и црквени историчар Сократ, попут Назарија, уопште не помињу постојање моста преко Тибра, нити његово урушавање, већ пишу да је Максенције погинуо у гужви приликом бега, након пораза, у паду са коња у реку удавивши се.⁷⁵⁷ Евтропије и Орозије само констатују да је Максенције коначно поражен у битки код Мулвијског моста, без навођења било каквих детаља.⁷⁵⁸ Максенцијева погибија код Мулвијског моста забележена је и у Јеронимовој Хроници и спису *Consularia Constantinopolitana* и датирана је три године након двеста седамдесет друге олимпијаде (312. године), односно у години конзулства Константина (други пут) и Лицинија (други пут), односно четвртог Максенцијевог самосталног конзулства (312. година).⁷⁵⁹

Из приложених описа битке јасно је да извори не дају јединствено гледиште о борби и начину погибије Максимијановог сина. Ако је веровати писању двојице латинских панегиричара, Максенције је показао потпуно непознавање борбене тактике, и лоше поставио своју војску упркос већој бројности у односу на Константина. Питање је и да ли је узурпатор уз себе имао неког искуснијег војсковођу да га посаветује да примени праву ратну тактику, или се једноставно оглушио о такве савете. Највећа недоумица у писању свих поменутих извора јесте да ли је Мулвијски мост срушен пре битке, а потом направљен нови, понтонски мост од чамаца, или је направљен прави мост од чврсте грађе са спремном замком на средини. Сваки извор засебно даје неку верзију дешавања, али већина њих слаже се да је Максенције са својим борцима пао са моста у реку и да се удавио. Прави одговор можда се налази у рељефном приказу битке на Константиновом славолуку у Риму, подигнутом након победе над Максенцијем, где је мост приказан као пресечен.⁷⁶⁰ Вероватно је мост намерно порушен још пре доласка царске војске, када се узурпатор припремао за опсаду, како би отежао прелазак преко реке Константиновој војсци, а потом да је, са променом плана, Максенције наредио да се направи мост од чамаца како би пребацио своје јединице на другу обалу Тибра. У паничном бегу узурпаторових трупа, и неконтролисаном преласку масе војника преко привременог моста, сасвим је изгледно да је конструкција попустила под оптерећењем и да се урушила. Зосимов опис изградње моста–замке са гвозденим покретним спонама мање је вероватан, зашта је требало пуно времена и радника да се то направи, а не за

⁷⁵⁶ Ps. Aur. Vict. 40. 7.

⁷⁵⁷ Origo Const. 12; Soc. I 2.

⁷⁵⁸ Eutr. X 4; Oros. 7. 28. 16.

⁷⁵⁹ Jer. Chron. 2328; Cons. Const. CCCXLVIII.

⁷⁶⁰ Ферјанчић 2013, 63–64 н. 230.

кратко време и изненада, када је, како и сам Зосим тврди, Максенције променио план тумачећи Сибилине књиге и решио да се супротстави Константину у отвореној битки.⁷⁶¹

У панегирицима описан је и свечани улазак Константина у престоницу. У тексту панегирика XII забележено је да је Максенцијева глава, по проналаску тела, одсечена и натакнута на копље, коју су грађани скрnavили, ругајући се истовремено особи која је носи. Да је река однела тело, Римљани би били у недоумици да узурпатор, чија је смрт прижељкивана, није заправо побегао. Царску поворку пратили су грађани и сенатори, а Римљани су се тискали да приђу што ближе царској кочији и задржавали је на путу до палате, како би видели свог владара.⁷⁶² Слично пише и Назарије; царску поворку сачињавали су ослобођени угледни људи, бивши конзули пуштени из ропства. Тиранина глава ношена је у поворци, а грађани су јој се ругали. Коначно су били слободни и ослобођени злочина, невере, дрскости, безобзирности, беса, суровости, обести, надмености, умишљености и пожуде, свега оног што је ова глава представљала. Глава је убрзо потом послана у Африку како би се и тамошње становништво уверило у узурпаторову смрт.⁷⁶³ Ношење Максенцијеве главе по граду као доказ његове погибије наводи се у делу *Порекло Константиново* и код Зосима, док Лактанције, Евсевије и Аурелије Виктор тај детаљ не помињу, већ само описују топао дочек Константина међу сенаторима и грађанима Рима.⁷⁶⁴ Парадирање градом са главом покојног Максенција био је суров чин, али преко потребан. Писац панегирика са правом тврди да узурпаторово тело није пронађено и његова глава јавно показана, грађани не би били сигурни да је мртав. Стога, лако би могао да се појави нови узурпатор у неком делу царевине који би себе представљао за Максенција. Овиме, присталице палог тиранина уверене су да је њихов вођа стварно мртав, и да не треба даље да се супротстављају Константину.⁷⁶⁵

У панегирицима поменуте су још две битне мере које је цар предузео да осигура своју владавину: распустио је преторијанску гарду и погубио је Максенцијевог малолетног неименованог сина. Узурпаторовим војницима поштеђен је живот, али су прекомандовани у јединице на граници на Дунаву и Рајни, да се, у борби са варварима,

⁷⁶¹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 319–320 n. 103; Ферјанчић 2013, 65.

⁷⁶² Pan. Lat. XII 17. 3; 18. 3 – 19. 4.

⁷⁶³ Pan. Lat. IV 31. 1; 32. 6–8.

⁷⁶⁴ Origo Const. 12; Zos. II 17. 1; Lact. Mort. Pers. 44. 10; Eus. Hist. eccl. IX 9. 8–9; Eus. Vit. Const. I 39; Aur. Vict. 40. 24;

⁷⁶⁵ Ферјанчић 2013, 70.

искупе за подршку непријатељу.⁷⁶⁶ Распуштање преторијанске гарде потврђују и Аурелије Виктор и Зосим.⁷⁶⁷ Другу меру, убиство Максенцијевог сина Назарије није директно забележио у своме говору, али је навео да је „уништен изданак са кореном” (*stirpe deletis*) оних који су унизили славу града Рима.⁷⁶⁸ Имајући у виду да је Константин 325. године погубио свог зета Лицинија и његовог малолетног сина, а свог сестрића, сва је прилика да се слично десило и тринаест година раније. Био је то исувише суров потез за једног мирољубивог и нератоборног владара каквим га Назарије жели представити, погубљене малолетног сина свога шурака, да би се директно саопштило у панегирику.

Све остале Константинове активности у Риму забележене у два панегирика, тичале су се побољшања општег стања у граду и услова живота након Максенцијеве владавине. Укинуо је пресуде над неправедно оптуженим грађанима, забранио је делатност потказивача, многим кривима је поштедео животе иако су грађани захтевали да буду кажњени. Сенат је вратио своје достојанство.⁷⁶⁹ Назарије наводи и да су враћени поседи свима претходно протеранима од својих кућа, а да је Сенат цар проширио новим сенаторима из различитих провинција царства. Обновљена су стара здања која сад блистају новим сјајем, а Хиподром (*Circus Maximus*) украшен је отменим тремовима и стубовима од злата.⁷⁷⁰

Читава Константинова кампања против Максенција међу осталим писцима похвалних говора (Ливаније, Темистије и Јулијан) није посебно обрађивана, и поменута је тек као уводна белешка у дело, у кратком опису дела свих предака цара Констанција II, или у поређењу са неким каснијим догађајима. Ливаније у говору LIX пише да Константин није могао да поднесе да главни град буде уништаван насиљем тиранина и да се одмах подигао на оружје и први покренуо рат за спас престонице. Напредовао је до градских зидина и приморао тиранина да изађе из Рима иако се плашљиво скривао. Тиранин се није усудио да се упусти у битку против августа, већ се борио са сопственом подмуклошћу и својом вештином премошћавања реке, где направљени изум није нашкодио онима којима је намењен, већ је уништио свог творца.

⁷⁶⁶ Pan. Lat. XII 21. 2–3.

⁷⁶⁷ Aur. Vict. 40. 25; Zos. II 17. 2.

⁷⁶⁸ Pan. Lat. IV 6. 6.

⁷⁶⁹ Pan. Lat. XII 4. 4; 20. 1, 4; Зосим потврђује да је цар веома мали број људи казнио, само најближе узурпаторове сараднике. Zos. II 17. 2; Константинове одлуке о поништавању Максенцијевих пресуда реализоване су кроз донете законе и указе, забележене у Теодосијевом кодексу. Детаљније Ферјанчић 2013, 72.

⁷⁷⁰ Pan. Lat. IV 33. 6; 35. 2–5. Украшавање Хиподорома помиње и Аурелије Виктор. Aur. Vict. 40. 27.

Август је ослободио Рим од магле која га је опколила, и дозволио му да поново дише.⁷⁷¹ Ливаније дефинитивно не говори истину када тврди да је Константин први кренуо у ослобађање Рима, потпуно занемаривши неуспешне покушаје Севера и Галерија пре тога. Али, с обзиром да је говор писан 344. године када је већ и Константин био упокојен, и да није њему посвећен нити су његова дела главни предмет похвале у беседи, такве „ситне лажи” могу да се провуку. Ливаније још свега једанпут у својим беседама помиње ослобођење Рима, у говору XXX, где пише да је тиранског владара Рима свргао вођа галских трупа у времену „док смо још били деца” (*παῖδον τοίνυν ἡμῶν ὄντων*).⁷⁷² Ни овде Ливаније не говори потпуну истину, јер се поход против Максенција десио заправо две године пре него што се писац родио. Јулијан у својем првом панегирику цару Констанцију бележи да је цар Константин сузбијао тиране, да је дарезљиво помагао своје војнике која га још увек поштују као да је божанство, и да је исто тако помагао новцем и богатством народ, осиромашен током периода грамзиве владавине тиранина (Максенција).⁷⁷³ Темистије, са друге стране, прави кратко поређење у именима узурпатора Максенција и Магненција, између градова Рима и Константинопоља, и деловања Константина и Констанција II. Тврди да је отац ослободио Рим тираније сличне по имену, а потом основао Цариград, док је син прво опремио нови град свим потрепштинама, те онда ослободио први поменути град. Може се рећи да су градови међусобно разменили дарове, и да је „ослобођени [град] дао оснивача, а основани [град] дао спаситеља” (*ἡ μὲν ἐλευθερωθεῖσα τὸν οἰκιστὴν, ἡ δὲ οἰκισθεῖσα τὸν σώσαντα*).⁷⁷⁴ Осим наведеног, нема више података о Константиновом походу против Максенција у Темистијевим беседама.

*Сукоб августа Констанција II и узурпатора Магненција; долазак на власт августа
Јулијана*

Након погибије Константина II 340. године, територијом Римског царства заједно су управљали августи Констанције II и Констанс током наредних десет година. Подигнута побуна против Констанса јануара 350. године у Августодуну коштала је живота најмлађег Константиновог сина, а на престо у западном делу римске државе

⁷⁷¹ Lib. Or. LIX 19–21.

⁷⁷² Lib. Or. XXX 6; О животу Ливанија детаљније у поглављу *Панегирици, беседници и римски владари*.

⁷⁷³ Jul. Or. I 8, A–B.

⁷⁷⁴ Them. Or. III 44 a–b.

довела узурпатора Магненција. Узурпација је потрајала све до августа 353. године, када је након сукоба код Мурсе (Осијек), Аквилеје и Монт Селеука цар Констанције II успео да сломи Магненцијев отпор, а узурпатор извршио самоубиство. Територија Римског царства поново је била уједињена под влашћу једног владара.⁷⁷⁵

Магненцијева узурпација и борба августа Констанција II наводе се у пуно различитих литерарних извора. Главни извор јесу Јулијанови панегирици цару Констанцију, док се у Темистијевим беседама дешавања између 350. и 353. године прилично сажето описују. Беседник Ливаније свега у пар реченица узгредно помиње Констанцијеву борбу са узурпаторима, а за царев успех не налази речи хвале. Први пут наводи у говору I, где тврди да је август сузбио двојицу тирана, „једног речју, а другог оружјем” (*ὃν τὸν μὲν λόγῳ, τὸν δὲ χειρὶ*); други пут у говору XVIII, где помиње да је Констанције наговорио варваре да пљачкају галске провинције како би срушио владавину узурпатора, а за Магненција тврди да је управљао римским провинцијама поштујући законе и одржавао ред.⁷⁷⁶ О самом почетку побуне и смрти Констанса, панегиричари Темистије и Јулијан не дају нарочито пуно података. Темистије у говору II, где пореди поменутог августа са филозофом, наводи да цара „неће да уздижу на гозби људи из пијанства и ситости” (*τοῦτον οὐκ αἰροῦνται ἐν συμποσίῳ ἄνθρωποι ἐκ μέθης καὶ πλησμονῆς*); беседник напомиње и да Констанције није учинио неправду према својој браћи у подели очевог наследства, и да је туговао за оба брата.⁷⁷⁷ Темистије помиње и да је варваринова побуна погодила Римско царство и претила да уништи Константиново наслеђе.⁷⁷⁸ Јулијан пише да је након приближно шест година од Шапурове неуспешне опсаде Нисивиса, пред крај зиме, стигла вест на царски двор да је спроведена завера против августовог брата у којој је он убијен, да Галијом управља узурпатор, да су Италија и Сицилија покорене, а илиријски војни гарнизон извикао свога војсковођу за августа. Неверан и дрзак човек покушао је да преотме власт на коју није имао право убивши царевог брата и савладара и, заслепљен својим очекивањима, мислио је да га ништа неће спречити да напредује све до ушћа Тигра. Уз себе имао је војску састављену од Келта, Иберијанаца, и Германа са обала Рајне и Океана, варварских племена које није лако сузбити. Римске трупе пратиле су узурпатора из принуде, а не из сопствене жеље попут варварских плаћеника, и нису били наклоњени

⁷⁷⁵ САН XIII, 10–11, 14–22 (Hunt, D.).

⁷⁷⁶ Lib. Or. I 81.; Or. XVIII 33–35; Констанцијева употреба варвара у рату против Магненција и варварско пустошење Галије обрађени су у поглављу *Сукоби са Германима на рајнској граници*.

⁷⁷⁷ Them. Or. II 36 a, 38 c – 39 a.

⁷⁷⁸ Them. Or. IV 43 a.

варварину и странцу који се досетио да жели да влада и кренуо у подухват у тренутку тешког пијанства.⁷⁷⁹ Узурпатор је убио свог господара, и намерио се да влада Римљанима, он који се никад не би могао назвати слободном човеком да му је цар није доделио слободу, роб августових предака и бедни остатак плена из Германије. Римске војне команданте узурпатор је утамничио и погубио, а према војницима понашао се попустљиво и понизно, толико да су изгубили дисциплину. Уводио је своје законе, разрезивао високе порезе на имовину, а оне који су се бунили убијао. Сво наоружање намењено за сукобе против варвара, искористио је за рат са Римљанима; утврђења на рајнској граници оставио је празна, без војске, а градове у Галији претворио у војне базе за припрему бораца за сукоб са Констанцијем. Своје најватреније следбенике имао је у Францима и Саксонцима, најратоборнијим племенима насељеним преко Рајне и на обалама Океана.⁷⁸⁰ О августу Констанцију, Јулијан пише да се понашао праведно и умерено према својој браћи, а ни они нису били озлојеђени према њему, нити су му шта замерали. Када је свађа између двојице браће довела до несрећног исхода, август се одрекао права да влада пространијом територијом од оне којом је до тад управљао, и дозволио је свом брату да управља већим делом царевине. Цар се није плашио Констансове моћи да би због тога желео мир, што је касније и показао повевши рат против братовљевих војника, али са жељом да га освети.⁷⁸¹

Подацима из других извора могу се боље разјаснити почетак Магненцијеве побуне и погибија августовог млађег брата и савладара Констанса. Аурелије Виктор пише да је Констанс након победе над Константином II постао још више арогантан, својевољан али и неопрезан. Мрзео је своје војнике и лоше је третирао своје потчињене, а своју изопаченост показивао је према zgodним дечама, таоцима варварских племена. У десетој години након тријумфа над старијим братом, Констанса је збацио Магненције, човек дивљег карактера, починивши злочиначко дело.⁷⁸² Оданост пороцима цара Констанса помињу и Евтропије и познији извор Јован Антиохијски. Наводе да су војници имали лоше мишљење о свом владару; август је убијен у тврђави Хелени, близу Хиспаније, у тридесетој години живота, а седамнаестој години владавине, током Магненцијеве побуне.⁷⁸³ Псеудо Аурелије Виктор и Зосим

⁷⁷⁹ Jul. Or. I 26, B–C; Or. II 55, C – 56, D.

⁷⁸⁰ Jul. Or. I 34, A – 35, A; Or. II 95, C–D.

⁷⁸¹ Jul. Or. I 33, B–C; Or. II 94, B – 95, A.

⁷⁸² Aur. Vict. 41. 23–25.

⁷⁸³ Eutr. X 9; John. Ant. 197–198; У Евтропијевом делу не прави се разлика у именима царева Констанција II и Констанса, и обојица се називају истим именом (*Constantius*), али не меша њихове личности и не грешу у описима њихове владавине. Грешка је вероватно настала услед каснијих преписивања дела.

потврђују речи Темистија и Јулијана о проглашењу узурпатора за августа на гозби у тренутку тешког пијанства; у заверу су били умешани Марцелин, Констансов начелник царева благајне, и Магненције, командант Јовијевских и Херкулијевских трупа. Под лажним изговором прославе рођендана (или рођења) синова, Марцелин је окупио војне офицере на вечеру, у граду Августодуну. Магненције је у једном тренутку напустио вечеру и вратио се одевен у царску одећу, а присутни су га поздравили као новог августа. Побуна се брзо проширила, услед Констансовог тиранског и изопаченог понашања према својим поданицима, те је август морао да бежи, али га је ухватио офицер Гаизон у граду Хелени близу Пиринеја и погубио га.⁷⁸⁴ Поред наведеног, Зосим бележи и да је Магненције био варварин пореклом, али је као *лети* насељен у Галију, и да је цар Константин Велики учинио велико доброчинство Магненцију и његовим родитељима, спасио га у тренутку опасности и уздигао у служби до високих позиција.⁷⁸⁵ Доста познији извор Јован Зонара углавном понавља оно што је већ речено код претходно поменутих писаца, и додаје да је Магненције био пореклом Бретон, а заслуге за спашени му живот у једној побуни војника приписује Констансу.⁷⁸⁶ Евидентно је да Јулијан, Зосим и Зонара мисле на исти проблем, тј. опасност у којој се још давно пре побуне нашао Магненције, али заслуге за спасени му живот приписују тројици различитих царева: Јулијан, вероватно намерно погрешно, Констанцију, Зосим цару Константину Великом а Зонара Констансу. Остали извори (Јероним, Орозије, Филосторгије, Сократ, Созомен, *Consularia Constantinopolitana* и Касиодор) кратко саопштавају да је Магненције подигао побуну и да је Констанс убијен; Јероним побуну и убиство датира годину дана након двеста осамдесет и друге олимпијаде (350. године), док се у спису *Consularia Constantinopolitana* и Касиодоровом делу датирају у годину конзулства Сергија и Нигринијана, петнаестог дана пред фебруарске календе (18. јануара 350. године).⁷⁸⁷

Изузев панегиричара, сви остали поменути извори истичу велику непопуларност Констанса међу војницима и становницима Галије, као разлог зашто се побуна тако брзо проширила. Потпуно је јасно да томе није могло бити места у царским хвалоспевима Темистија и Јулијана. Јулијан помало контрадикторно најпре тврди да су римски војници, назвавши их Келтима и Иберијанцима, изгубили своју

⁷⁸⁴ Ps. Aur. Vict. 41. 22–23; Zos. II 42. 1–5.

⁷⁸⁵ Zos. II 46. 3; 54. 1.

⁷⁸⁶ Zon. XIII 5.

⁷⁸⁷ Jer. Chron. 2366; Oros. 7. 29. 7–8; Phil. III 22; Soc. II 25; Soz. IV 1; Cons. Const. CCCLXXXIX; Cass. Sen. 1085–1086.

дисциплину јер су остали без својих официра, а узурпатор им се улискивао те су га стога следили, а потом у другом говору наводи да нису својеволјно пратили узурпатора, већ су на то били принуђени. Изгледно је да Констанс није уживао превелико поверење својих војника, а можда и сама Галија није била превише наклоњена најмлађем Константиновом сину, због убиства старијег брата и присвајања свих његових области и војних јединица 340. године. Зато двојица беседника прећуткују или лоше правдају подршку коју је стекао узурпатор Магненције у римској војсци, и наглашавају да је узурпатор починио издају, према Констансу, али и према његовом савладару Констанцију. Такође, панегиричари Темистије и Јулијан покушавају да истакну Констанцијево добронамерно понашање према својој браћи, као и њих двојице према њему; најбољи пример цареve мирољубивости и бризи да не уђе у сукоб са Констансом јесте подела власти између њих двојице 340. године, где је Констанције задржао територије које му је још отац доделио, док су Констансу припале остале пространије области. Истина се пре може сагледати у чињеници да Констанције у том тренутку није могао ништа да учини, нити да изврши било какав притисак на млађег брата, јер је био заузет чувањем границе према Персији, те се једноставно са тиме помирио.

Убрзо након Магненцијеве узурпације, устанак је подигнут и у Панонији, а за августа се прогласио војсковођа Ветранион. Темистије и Јулијан пишу о Ветранионовој побуни и њеном бескрвном смиревању. Цар–писац наводи да се илиријски војни гарнизон побунио и прогласио свог команданта за цара; Ветранион је инсистирао да нема претензија на трон, да га чува за Констанција, и преклињао римског владара да му шаље новац и борце, плашећи се да га не збаце војници. Август је слао помоћ старом војсковођи са циљем да га тиранин не надјача, али је Ветранион, или услед сопствене лудости, или опчињен злим духом, или незрело размишљајући, заборавио на своје заклетве и обавезе, починио издају и склопио споразум са заједничним непријатељом свих људи који желе мир и слогу али истовремено и са царевим личним непријатељом. Тиме је постао противник свога спаситеља и добротинитеља. Август није био спутан Ветранионовим деловањем и позвао га је на суђење испред војника. Са августом узурпатор „сусрео се на границама области” (*ἐπὶ τοῖς ὁρίοις ἀπὸντα τῆς χώρας*); војсковођа је желео да натера Констанција да се врати назад, ако не успе да га убеди да не напредује даље. Римски владар није повео са собом сву војску, већ само један део и није желео да се упушта у борбу са Ветранионом, како не би пружио прилику тиранину да нападне кад је цар у проблемима. Констанције се без пратње и наоружања попео на

говорницу заједно са својим колегом, и одржао говор пред Ветранионовим војницима. Саслушали су цара у тишини, а август их је убедио да промене мишљење, да га прихвате и поздраве аплаузима као свога јединог владара кога ће верно пратити даље у походима. Ветранион, иако против своје воље и оклевајући, скинуо је са себе пурпурну одећу и предао је августу. Остварена је победа „без суза” (*ἀδάκρυτος*), али цар није дозволио ни поражени да плаче, већ му је омогућио да живи у изобиљу свега. Констанције је надвладао Ветраниона својим говором и придодао његове свеже и бројне снаге себи.⁷⁸⁸

Темистије Ветранионову побуну помиње у више говора, али пише доста сажетије; стари војник је поробљен царевом речју, а уместо оружја и војника август се борио сам, ненаоружан са говорнице. Констанције је заробио речју, а не копљем, човека који је лудачки желео да носи царски пурпур, скинуо му огртач и сачувао његову старост. Војници су били сведоци, али не и учесници у бескрвној победи коју је август извојевао. Цар је преступнику указао бројна добродинства, чима га је преобразио да се покаје али истовремено и казнио побуњеника да осети сопствени бол, кроз сазнање каквом је човеку нанео неправду.⁷⁸⁹

Остали извори дају више податка о узурпацији Ветраниона. Аурелије Виктор бележи да је Ветранион био командант пешадије (*magister peditum*), управљао трупама у Илирику, и да је бесрамно преузео власт; историчар га описује као неписменог и тупавог човека, пореклом из Горње Мезије.⁷⁹⁰ Евтропије наводи да је Ветранион постао цар у поодмаклим годинама, да је био вољен међу војницима због одбране илиријских провинција, али без манира у понашању. Цар је уз сагласност војске уклонио војсковођу са власти, натеравши га да преда владарске инсигније.⁷⁹¹ Слично пише и Псеудо Аурелије Виктор, с тим што додаје да је побуна избила у Мурси у Панонији, и потврђује Јулијанове речи да је Констанције побуњеном команданту након његовог повлачења подарио дуг живот испуњен задовољствима.⁷⁹² Зосим такође помиње устанак у Мурси, потом наводи посланства која су упутили август Констанције и узурпатор Магненције Ветраниону са жељом да га придобију на своју страну, састанак војсковође са царом, Констанцијев говор пред војницима, повлачење Ветраниона са

⁷⁸⁸ Jul. Or. I 1 D; 26, C–D; 30, B – 33, C; 47, C; Or. II 76, C – 77, C.

⁷⁸⁹ Them. Or. II 37 a–b, 38 a; Or. III 45 b–c; Or. IV 56 a–b; Or. VI 80 c.

⁷⁹⁰ Aur. Vict. 41. 26.

⁷⁹¹ Eutr. X 10–11.

⁷⁹² Ps. Aur. Vict. 41. 25.

трона, одлазак у Витинију у добровољно изгнанство и недуго затим смрт.⁷⁹³ Орозије углавном преноси све претходно речено, док Филосторгије даје занимљиво запажање да је иза Ветранионове побуне стајала августова сестра Констанција, удовица цезара Ханибалијана, желећи да спречи Магненција да овлада читавим Римским царством; Констанције је потврдио Ветранионово уздизање пославши му царску дијадему, али му је касније одузео царске инсигније, пошто је војсковођа постао сумњичав да спрема побуну. Није га казнио, већ га је послао у Прусу у Витинији доделивши му велико имање на располагање и осигурао му удобан живот као приватном лицу.⁷⁹⁴ Сократ пише да је побуна избила у Сирмију, и да се потом у истом граду август састао са побуњеником, придобио његове трупе на своју страну, а Ветранион се бацио на колена пред царом. Писац помиње и изгнанство у Пруси као и да је потом Ветранион из Прусе слао писма цару захваљујући што га је благословио одузимањем власти и ослободио од невоља.⁷⁹⁵ Созомен преноси готово све идентично што наводи Сократ, док Зонара тврди да је Ветранион најпре себе представљао као Констанцијевог савезника, али је потом закључио споразум са Магненцијем; цар је изненада дошао у Сердику, а панонски узурпатор се поклатио августу као своме господару. Ветранион је поживео још шест година лагодног живота у изгнанству у Пруси.⁷⁹⁶ Јероним пише да је побуна избила у Мурси и датира је годину дана након двеста осамдесет и друге олимпијаде (350. година), а за Ветранинову предају наводи да се десила у Наису две године након двеста осамдесет и друге олимпијаде (351. године); у спису *Consularia Constantinopolitana* забележено је да је побуна избила у Сирмију у години конзулства Сергија и Нигринијана, на мартовске календе (1. марта 350. године), док је Ветранионово одрицање власти датирано осмог дана пред јануарске календе наредне године (25. децембра 350. године).⁷⁹⁷

Већина извора, укључујући двојицу панегиричара, нису благонаклоно гледала на Ветранионову узурпацију и критиковале су такав потез старог и припростог војсковође, каквим га описују. Са друге, стране, сви величају Констанцијеву милост према побуњенику и речитост коју је август поседовао и употребио је да придобије побуњену војску. Питање је и да ли је устанак који је војсковођа подигао заиста имао циљ да освоји власт и наметне се, попут Магненција, као политички опонент цару

⁷⁹³ Zos. II 43. 1; 44. 1–4.

⁷⁹⁴ Oros. 7. 29. 9; Phil. III 22.

⁷⁹⁵ Soc. II 25; 28.

⁷⁹⁶ Soz. IV 1; 4; Zon. XIII 7.

⁷⁹⁷ Jer. Chron. 2366–2367; Cons. Const. CCCLXXXIX.

Констанцију. Пре би требало протумачити као изнуђени потез команданта оданог легитимној римској власти са циљем да се спречи ширење побуне из Галије на балканске провинције. Сличан устанак снага оданих царској династији избио је и у Риму јуна 350. године, на челу са Непотијаном, сином Евтропије, сестре Константина Великог, али је након мање од месец дана Марцелин угушио у крви устанак.⁷⁹⁸ Ветранион је као командант пешадије био подређен Констансу, те је након цареве погибије било потребно да сачува мир међу Констансовим војницима и успостави контакт са Констанцијем на истоку. Можда се заиста у Филосторгијевим речима крије истина, да иза и овог устанка стоје чланови царске породице и да је Констанције прихватио, макар привремено, Ветраниона као колегу савладара. Јулијан и остали извори помињу да је август слао помоћ своме „савладару” што свакако треба узети за тачно. Било је битно да се одржи „живи зид” пред опасношћу са запада. Да ли је у једном тренутку Ветранион заиста попустио под притиском Магненција или можда својих војника и ступио у контакт са узурпатором, како то помињу поједини извори, не може се са сигурношћу рећи. Август је на време дошао на Балкан, састао се са својим савладаром и мирно преузео контролу над војском. Јулијан помиње да се Ветранион сусрео са царом на граници своје земље, не прецизирајући тачно где, док остали извори помињу Сирмиј, Наис и Сердику. Ако су се заиста састајали у сва три града, најизгледније је да место првог сусрета била Сердика, град најближи граници између Констанцијевих и некадашњих Констансових, тада Ветранионових балканских провинција. У сваком случају, двојица панегиричара желели су да величају бескрвну победу цара Констанција и да му се диве на оствареном успеху, а Ветранионове заслуге за сачуване римске провинције од Магненцијевог освајања нису хтели да похвале или нису хтели да помену. Иако у својим беседама имају мало блажи став према Ветраниону него према Магненцију, за Јулијана и Темистија побуњени римски војсковођа је узурпатор и, у складу са обичајом у свим похвалним говорима, не ослловљавају га по имену у беседама, већ га називају „старцом” (*πρεσβύτης*), „старим војником” (*πάλαι στρατιώτης*), „тиранином” (*τῷραννος*) или „преступником” (*πλημμελήσαντος*).⁷⁹⁹

Први битка између Констанција и Магненција одиграла се 351. године код Мурсе у Панонији. О току битке Јулијан даје податке. Беседник најпре пише како је

⁷⁹⁸ САН XIII, 15–16 (Hunt, D.); Ни Јулијан ни Темистије не помињу овај устанак у својим говорима, док га Клаудије Мамертин кратко помиње као лош пример побуне, заједно са Силвановим устанком. Рап. Lat. III 13. 2–3.

⁷⁹⁹ Them. Or. II 38 a; Or. III 45 b; Or. IV 56 b; Or. VI 80 c; Jul. Or. I 31, A; 47, C;

узурпатор освојио Италију и наводи да се Магненцијева војска слила у Италију из више праваца; олуја коју нико није могао да спречи спустила се преко Алпа и сви су осетили узнемиреност због тога. Узурпатор је потом неопрезно кренуо према „Норицима и Пеонцима” (*ἐς Νορικοὺς δὲ καὶ Παίονας*), надајући се да ће га брзина боље послужити него оружје и храброст.⁸⁰⁰ Август је водио своју војску кроз опасан терен све док није досегао до равнице код Мурсе, а узурпатор га пратио у стопу, мислећи да цар бежи пред њиме, а заправо сам је упао у замку. Војске су се постројиле, тако да је коњица била на крилима, а пешадија у средини. Иза царске пешадије, налазили су се праћкаши и стрелци. Део августове коњице носио је гвоздене оклопе и шлемове, без ручних штитова, и био је постројен напред, а иза њих налазили су се остали коњаници са штитовима, копљима и стрелама.⁸⁰¹ Још пре почетка битке, део непријатељске коњице са својим командантом прешао је на Констанцијеву страну. Цару се река Драва налазила са десне стране, те је својим левим крилом заобишао лоше постављеног противника и избацио из строја противничке војнике. На јуриш августове коњице и почетак битке преплашени узурпатор побегао је са бојног поља оставивши своје офицере и војнике сами да се боре. Војници из Галије и варвари храбро су се борили у мањим групама, не желећи да се повуку и напусте борбено поприште. Одважни су били и августови војници, жестоко нападали противника и борили се прса у прса; битка је била нерешена све док цареви оклопници, помогнути стрелцима и преосталим коњаницима нису почели да наносе велике губитке противнику. Успели су да потисну већи део узурпаторове војске у реку, да их сабију и покољу као дивље звери. Мањи део Магненцијевих јединица спасио се бекством под окриљен ноћи, а Констанцијеви борци заузели су противнички камп и запленили робове, товарне животиње и робу. Драва се напунила телима палих војника и коња. Током борбе нестао је Марцелин, „тиранинов учитељ” (*ὁ παιδοτρίβης τοῦ τυράννου*) и убица невиних римских грађана, оних који су били повезани са царском династијом; није био ни међу погинулима, ни међу побеглима. Свој живот завршио је или у реци као храна за рибе, или га је неко осветничко божанство уграбило и протерало до краја света како би га казнило за своје злочине.⁸⁰²

⁸⁰⁰ Jul. Or. I 35, B–D.

⁸⁰¹ Jul. Or. I 35, D – 36, A; 37, C – 38, A; Or. II 57, B–D; Сличан опис изгледа клибанара дат је у Ливанијевом говору LIX и у латинским панегирицима XII и IV. Детаљније у поглављу *Рат са Персијом* и поглављу *Побуна бившег августа Максимијана; поход августа Константина против узурпатора Максенција*.

⁸⁰² Jul. Or. I 36, A – 37, C; 48, B–C; Or. II 57, D – 60, C; 97, C

Сви остали извори, са изузетком Зосима, дају много мање података од Јулијана о битки. Евтропије пише да је Магненције срушен у битки код Мурсе и умало заробљен; много римских војника је пало тад, који су могли бити употребљени за ратовање против спољашњег непријатеља, остварење победа и очување мира.⁸⁰³ Евтропијеве речи готово идентично понавља и Јован Антихијски, док Псеудо Аурелије Виктор и Орозије бележе победу августа код Мурсе уз коментар да су исцрпљени и моћ и богатство државе више него икад, односно да су велики губици у људству нанели штету и у потоњем времену.⁸⁰⁴ Филосторгије уз помену победе августа над узурпатором у првом окршају, наводи и божју наклоност коју је цар уживао, визију крста на небу и страх Магненција и његових следбеника од таквог предсказања.⁸⁰⁵ Зосим даје више податка о кретању две војске и самој битки. Најпре пише како је узурпатор царску војску навукао у заседу код града Атранса (Тројане) и побио многе, што га је осоколило да настави даље да напредује долином реке Саве. Заузео је Сисцију (Сисак) и кренуо ка Сирмију, али је одбијен, те се потом устремио према Мурси и опколио је. Истовремено, трајала је и размена посланства између двојице супарника и преговори о окончању непријатељства, где је август захтевао од узурпатора да се повуче у Галију и њоме да влада, док је Магненције тражио да цар абдицира у његову корист.⁸⁰⁶ Зосим се слаже са Јулијаном и тврди да је Констанцију одговарало да навуче Магненција у равније пределе како би се ту сукобили и истиче да су преговори била чиста фарса. Узурпатор је поново покушао да постави замку Констанцију, у близини Мурсе, али је август то прозreo и побио непријатељске војнике у заседи. Две војске сукобиле су се у равници испред града. Велики број војника пао је на обе стране, а жестока борба потрајала је до касно у ноћ, без престанка. Историчар тврди и да је август тада озбиљно помишљао да треба да оконча рат покретањем преговора о миру, јер му победа неће донети никакву предност, а држава постала толико ослабљена да не може да се одупре нападима варвара.⁸⁰⁷ Код Јулијана промена у царевом размишљању није забележена, и Констанције је представљен одлучнијим у намери да уништи узурпатора. Занимљиво је и да Зосим не помиње да је Магненције напустио бојно поље, иако се из приложеног описа битке, не стиче утисак да је узурпатор у њој директно учествовао. Опис битке у делу Амијана Марцелина нажалост

⁸⁰³ Eutr. X 12.

⁸⁰⁴ John. Ant. 200; Ps. Aur. Vict. 42. 4; Oros. 7. 29. 12.

⁸⁰⁵ Phil. III 26.

⁸⁰⁶ Zos. II 45. 3 – 49. 4.

⁸⁰⁷ Zos. II 45. 4; 46. 2; 50. 1 – 51. 3.

није сачуван, али јесте један важан податак, уједно и потврда Јулијанових речи: Силван, официр у Магненцијевим јединицама, издао је свога владара и прешао пре почетка борбе на Констанцијеву страну.⁸⁰⁸ Силванову издају Магненција помиње и Аурелије Виктор, и тврди да је због тога Силван касније био награђен положајем команданта пешадије, али интересантно не помиње битку код Мурсе.⁸⁰⁹ Зонара у својој историји понавља причу о покушају преговора између двојце супарника, прелазак Силвана на супротну страну, наводећи да је он био командант пешадије, тешку битку и бекство Магненција пред крај битке. По Зонариним белешкама, уједно јединог историчара који даје податке о бројности обе војске, Констанције је изгубио 30.000 од 80.000 својих војника, док је од укупно 36.000 Магненцијевих бораца, њих 24.000 погинуло; толико пострадалих римских војника на једном месту, натерало је и самог цара на сузе.⁸¹⁰ Победе код Мурсе забележена је и код Јеронима, и у спису *Consularia Constantinopolitana*, две године након двеста осамдесет и друге олимпијаде (351. година), односно у години после конзулства Сергија и Нигринијана, четвртог дана пред октобарске календе (28. септембра 351. године).⁸¹¹

Битка код Мурсе била је највећа битка у историји Рима између двојице претендената на царски престо. Питање је да ли се Зонари може поверовати у наведени број војника који су учествовали у борби и погинули, али гледајући процентуално, цар је изгубио између трећине и половине својих бораца, док је Магненције изгубио две трећине своје војске. Ако се узме у обзир да су већином жртве били Римљани, тј. професионални римски војници, а мањим делом варвари, извори са правом износе забринутост о последицама ове битке по даљу судбину Римске државе. Код Јулијана, такве забринутости нема, што је савим јасно; говори су намењени да се прочитају пред августом, да се велича његова победа. Ипак, цар–писац говори истину када каже да је битка била тешка и прилично неизвесна, и одаје признање римским војницима који су ратовали и на узурпаторовој страни, на показаној истрајности и постојаности у борби. Ако се има у виду и да је део тих војника по Магненцијевој смрти дошао под Констанцијеву управу, а да су потом од 356. године доспели под делимичну команду самог цезара Јулијана, у моменту када је састављао своја два говора Јулијан практично хвали своје војнике. На крају, по Јулијану, за победу били су заслужни царева генијална тактика и способност командовања војском; ипак, пре се може рећи да је

⁸⁰⁸ Amm. Marc. XV 5. 33.

⁸⁰⁹ Aur. Vict. 42. 15.

⁸¹⁰ Zon. XIII 8.

⁸¹¹ Jer. Chron. 2367; Cons. Const. CCCXC.

августу победу донело Магненцијево лоше управљање војском. Магненције, попут Максенција у битки код Мулвинског моста, није имао довољно способних команданта уз себе, а прелазак официра Силвана на Констанцијеву страну, и мистериозни нестанак Марцелина, који интересантно једино Јулијан помиње, дефинитивно су срушили узурпаторе планове у борби и довели до неминовног пораза. Август јесте добио битку, али уз огромне поднете жртве.

Након битке, Јулијан пише да је Констанције прогласио помиловање за све грађане који су пристали на страну узурпатора, осим ако су били умешани у злочиначка убиства. Из Рима су бродовима у Панонију цару пребегли сенатори и грађани.⁸¹² Долазак зиме, привремено је спречио цара даље да наступа и дало тиранину могућност да се спасе. Узурпатор је сакрио своју војску у Алпима у старој тврђави, док је сам проводио време у Аквилеји, препустио се забави и својој пожуди, верујући да му непроходне планине пружају сигурност. Јулијан даље наводи да је август открио непознату стазу која води до тврђаве и послао одред пешадинаца, а лично је предводио главни део војске, и у ноћном координисаном нападу, опколило противничке војнике и поразио их. Када су вести стигле Магненцију, узурпатор је побегао из Аквилеје, напустио Италију и повукао се у Галију. Убрзо је ослобођена читава Италија, а за њом и Сицилија и Картага. Тиранин је у Галији наставио са својом окупацијом, мучио римске грађане наредивши да их вежу за кочије и да их коњи вуку током такмичења, наслађујући се таквим методама мучења. Август је поразио узурпатора по трећи пут на Котијским Алпима, и натерао га да зарије себи мач у груди, исти мач којим је побијено много Римљана, и тако да плати казну за своје злочине.⁸¹³

Крај Магненцијевог узурпације и његову смрт бележе и други извори. Евтропије пише да је узурпатор, изгубивши неколико битака, одузео себи живот близу Лугдуна након три године и седам месеци владавине; самоубиство је извршио и његов брат Деценције у граду Сенону, кога је Магненције претходно именовао за цезара у Галији.⁸¹⁴ Скоро све исто тврде и Аурелије Виктор и Орозије, с тим што први додаје да је августова борба против узурпатора трајала три године.⁸¹⁵ Псеудо Аурелије Виктор износи нешто више детаља и каже да се узурпатор након Мурсе повукао према Италији и да је успео привремено да сузбије царску војску код Тицине (Павија) која се исувише смело дала у потери за њим. Убрзо потом опкољен код Лугдуна, и у четрдесет и

⁸¹² Jul. Or. I 38, B–C; 48, B; Or. II 97, B–C.

⁸¹³ Jul. Or. I 38, D – 40, B; Or. II 71, C–D; 72, C – 73, C; 74, C.

⁸¹⁴ Eutr. X 12.

⁸¹⁵ Aur. Vict. 42. 9–10; Oros. 7. 29. 13

другом месецу владавине, и педесетој години живота, извршио је самоубиство пробовши се мачом; када је сазнао за смрт брата, цезар Деценције се обесио.⁸¹⁶ Филосторгије даје нешто другачији опис дешавања и тврди да је узурпатор након другог пораза, изгубивши скороу сви војску, побегао у Лугдун. Ту је прво убио свога брата како га противници не би заробили, а потом и себе. По Филосторгију, Магненције је владао око четири године.⁸¹⁷ Сократ и Созомен, иако су очигледно помешали поједине детаље у борби између Констанција и Магненција, ипак дају и неке драгоцене податке. Аутори бележе да је узурпатор напустио Рим и повукао се у Галију када је август кренуо против њега. Након сукоба у више битака, Магненције је претрпео пораз испред тврђаве Мурсе, за коју погрешно тврде да се налазила у Галији, и сабијен унутар града под опсадом. Када је галски узурпатор хтео да охрабри своје војнике и одржи им говор, они су узвикивали име цара Констанција као свог владара, а не њега. То га је преплашило и натерало да побегне из тврђаве према даљим деловима Галије. Царске трупе сустигле су га и поразиле код места Монт Селеук (*Μοντοσέλευκος*); потпуно разбијен, узурпатор је побегао у Лугдун, и одмах убио своју мајку и брата цезара, а онда се и пробоо мачом. То се догодило у години конзулства Констанција II (шести пут) и цезара Гала (други пут), петнаестог дана августа месеца. Недуго затим, обесио се и Деценције, други Магненцијев брат.⁸¹⁸ Сократ и Созомен једнини су извори који помињу сукоб код Монт Селеука, на Магненцијевом путу према унутрашњости Галије. Место јесте заиста постојало, и извесно је да двојица на сукоб код Монт Селеука мисли и Јулијан, за који непрецизно наводи да се одиграо на Котијским Алпима.⁸¹⁹ Ипак, двојица аутора сасвим сигурно била су у заблуди када тврде да је Магненције убио неименованог брата цезара, чиме одступају од писања готово свих осталих извора, који јасно тврде да је Деценције носио титулу цезара. Смрт самоубиством цезара Деценција помиње и Зосим, а уз то укратко саопштава и да се Магненције убио, током бекства преко Алпа у Галију, након неуспешног покушаја да регрутује нову војску у Италији, у моменту када му је претило да га заробе официри пристали уз августа.⁸²⁰ Јован Антохијски кратко помиње да је Магненције прво убио своју мајку, а онда и себе у Лугдуну, а потом се убио и узурпаторов брат и цезар. О владавини Магненција погрешно тврди да је трајала четири године и седам месеци,

⁸¹⁶ Ps. Aur. Vict. 42. 5–8.

⁸¹⁷ Phil. III 26.

⁸¹⁸ Soc. II 32; Soz. IV 7.

⁸¹⁹ CAH XIII, 22 n. 67 (Hunt, D.)

⁸²⁰ Zos. II 53; 54. 2; John. Ant. 200.

годину дана дуже него што бележе Евтропије и Псеудо Аурелије Виктор.⁸²¹ Зонара пише о новим покушајима преговора након битке код Мурсе између Магненција и Констанција, поново неуспешно завршеним, а затим и новом поразу који је узурпаторова војска претрпела и бекству њиховог вође; историчар даје и занимљив податак да је Магненције, у моменту када су га издали сопствени војници и желели да га заробе, прво покушао да убије свог брата Десидерија, а онда убио себе. Десидерије је преживео и предао се Константину, док се други брат, цезар Деценције обесио.⁸²² О узурпаторовој смрти, код Амијана Марцелина једини сачувни податак је да је његова глава одсечена и пронета окол, али без тачне одреднице којим градовима или областима.⁸²³ Вероватно, је као и у случају са Максенцијевом лобањом, обишла све територије којима је узурпатор управљао. Магненцијеву и Деценцијеву смрт самоубиством у Лугдуну, односно у Сенону, Јероним датира у години одржавања двеста осамдесет и треће олимпијаде (353. година); у спису *Consularia Constantinopolitana* временска одредница иста је као и код Сократа, са мањом исправком да се Магненције убио трећег дана пред августовске иде (10. августа 353. године), док је Деценцијева смрт уследила петнаестог дана пред октобарске календе (18. августа) исте године.⁸²⁴

Када се упореде подаци које даје Јулијан са писањем свих осталих поменутих извора, види се да цар–писац једини помиње битку код Аквилеје, тј. августов напад на град. Може се претпоставити и да се под описом сукоба код Мурсе забележене код Сократа и Созомена, заправо пре подразумева сукоб код Аквилеје, Магненцијев боравак у тврђави, опсада и бег узурпатора. Јулијанови говори важно су сведочанство и што се у њима помиње пребег римских сенатора цару, након битке код Мурсе, на двор у Сирмију, што није забележено ни у једном другом литерарном извору. У такав податак не треба сумњати, и јесте сасвим разумљиво да је победом код Мурсе Констанције учврстио своју превласт на Илириком, и да су виђенији римски грађани искористили тренутак да ступе у контакт са њиме, пре августовог поласка у даље ослобођење римских територија. Међутим, цар–писац у својим беседама не помиње Магненцијево именовање свога брата Деценција у звање цезара, нити цезарову погибију. Разлог се може наћи у чињеници да Констанције није дошао директно у

⁸²¹ John. Ant. 200.

⁸²² Zon. XIII 8–9; Питање је да ли је заиста постојао још један Магненцијев брат под именом Десидерије, пошто је Зонара једини извор који га помиње. *PLRE* I 249–250.

⁸²³ Amm. Marc. XXII 14. 4.

⁸²⁴ Jer. Chron. 2369; Cons. Const. CCCXCI.

сукоб са Деценцијевом војском, и цезар–узурпатор био је већ мртав када је август успео да стави читаву Галију под своју контролу, те стога беседник није ни осетио потребу да га помиње у говорима. За Магненцијеву смрт сви остали извори слажу се са Јулијаном да је у питању самоубиство, у датим околностима прилично срамотан начин да се оконча живот једног царског претендента. Мањи проблем код Јулијана јесте што се из његовог писања не може јасно утврдити временска одредница, тј. колико времена је потрајала борба против узурпатора након победе код Мурсе; да ли је све завршено у пар месеци након што је прошла зима, како сам Јулијан каже да је практично зима спречила цара да уништи тиранина након Мурсе, или нешто дуже времена. Сачувани датум битке код Мурсе као и датуми погибије узурпатора и наведена дужина његове владавине у осталим изворима, сасвим јасно упућују да је борба после прве победе потрајала још пуне две године, до коначног слома Магненцијеве побуне. Потпуно разумљиво, Јулијан у улози панегиричара цара Констанција, жели ту временску одредницу да „скрати” у својим говорима, и да представи да је рат доста брже окончан.

Победа над узурпатором и поновно уједињење римских територија под влашћу легитимног владара и члана царске династије јесу велики, ако не и једини значајнији успех који је Констанције постигао током своје владавине. Цена победе били су велики губици у људству, и неморална сарадња са варварским племенима кроз подстицање варварске пљачке Галије, о чему је Ливаније писао. Јулијан и Темистије, очекивано, о лошим последицама победе се не изјашњавају, док су пуни речи хвале за постигнути успех. Јулијан пише да је август престо својих предака вратио назад од онога који га је преотео насиљем; својом првенствено памећу а мање силом, цар је сузбио тиранина који је нанео пуно патње народу. Констанције је предводио војску у Европи, решен да испуни свет споменицима својих победа. Тај рат се не може ни назвати „грађанским ратом” (*εμφύλιος πόλεμος*), јер се један варварин прогласио за цара и именовао себе за војсковођу; август није могао да гледа варварина како управља Римљанима, доноси законе и учествује у јавим молитвама за опште добро, кад је управо он крив за многе злочине и убиства.⁸²⁵ Цар је показао своју милост и након рата према својим противницима, и није погубио нити осумњичене за озбиљне злочине, нити пријатеље тиранина, нити оне који су клеветали цара. Сви који су дошли као молиоци Констанцију, добили су помиловање, а поједине повезане са тиранином услед сплета непредвиђених околности или какве грешке, август је вратио на своје положаје,

⁸²⁵ Jul. Or. I 1, D; 29, A; 42, A–C; 47, C–D; Or. III 109, B.

занемаривши све претходно шта је било.⁸²⁶ Темистије на занимљив начин сагледава чиниоце који су допринели царској победи, и истиче да је Констанције захваљујући својом милости, самоконтроли, склоности према образовању и филозофији, успео да се се једини спаси од тројице браће, да се сачува од зла, и да казни насилнике; Цариград је успео да сачува искру ватре владарске династије и пошаље старом огњишту Енејеве лозе, тј. Риму. Август није занемарио ропски положај у којем се град налазио, иако је имао прилику да живи у миру након што је удвостручио своју територију. Потпуно заслужено цар је казнио човека који је пијан беснео против грађана, упао у Сенат и оскрнавио воде Тибра убиствима, а Рим се поново вратио легитимној и неокаљаној династији. Констанције је тиранина упарио са собом у борби и натерао га да постане тираноубица; својом победом на западу ослободио од проблема и страха и сам Цариград, у које је био запао.⁸²⁷

Иако Јулијан инсистира на Констанцијевој мирољубивој политици према политичким противницима и пораженима у Магненцијевој побуни, на понашању достојног једног римског цара, владара читавог света, као и цара хришћанина, сина Константина Великог, чини се да панегиричар није био до краја искрен. Амијан Марцелин даје потпуно другачију слику понашања августа након угушења побуне. Писац бележи да је цар постао веома неповерљив, сумњичав на своје поданике и стално у страху да се спрема завера против њега. Мучио је комеса Геронтија, Магненцијевог присталицу, и протерао га у изгнанство. На сваке гласине да је неко од официра наклоњен супротној страни или да се сумњиво понаша, цар би га одмах прогласио за непријатеља, бацио у окове, погубио или протерао на пусто острво уз заплону имовине. Никога оптуженог никад није помиловао, нити је кога од осумњичених икада ослободио. За тако августово понашање били су криви и његови најближи сарадници, пошто су му стално причали да је његов живот у опасности, а да судбина читавог света зависи од Констанцијеве владавине.⁸²⁸ На жалост, не постоје други сачувани извори који би поткрепили или Јулијанову верзију дешавања, или Амијанову. Са обзиром на место, начин и прилику за коју је Јулијан писао панегирике августу, у моменту када је и сам био осумњичен пред њим, пре се може поклонити поверење Амијану Марцелину и поред тога што су поједини прикази Констанцијеве

⁸²⁶ Jul. Or. I 48, A–B; Or. II 58, B–C; 96, A.

⁸²⁷ Them. Or. II 38 b; Or. III 43 a–d; 45 b; Or. IV 56 a.

⁸²⁸ Amm. Marc. XIV 5. 1–5, 9.

владавине вероватно пренаглашени, будући да његову владавину не сагледава у добром светлу.⁸²⁹

При самом крају текста оба Јулијанових панегирика, помиње се још једна краткотрајна побуна у Галији, избила две године након угушења Магненције узурпације: побуна војсковође Силвана. Цар–писац наводи да је извесни човек, који је имао команду над трупима у Галији и чији син је био талац на царевом двору, тј. гаранција оданости римском владару, плачкао римске градове и прослеђивао новац варварима како би их придобио да не упадају на римску територију, уместо да их сузбије оружјем. Потом се обукао у женску пурпурну хаљину украшену представама полумесеца и изашао пред војску. Војници нису могли да поднесу ни његову издају, нити да га гледају одевеног у женску хаљину са наведеним украсима, те су растргли узурпатора на комаде, потврдивши тиме своју оданост легитимном римском владару. Цар је поново показао своју милост и поштедео све узурпаторове сараднике који нису учествовали у његовим злочинима, или се бар претпостављало да нису. Констанције се сажалио и на мало и беспомоћно дете, те није дозволио да се казни син узурпатора, нити да буде одговоран за очеве злочине. Август се водио мишљу да не погубљује младиће који нису достигли зрелост, већ им треба указати шансу да покажу да нису наследили лудост својих очева и да се добро и умерено владају собом; а у случају да почну да опонашају своје очеве, следиће им казна.⁸³⁰ Силванову побуну кратко помињу и Клаудије Мамертин и Ливаније. Клаудије за Силвана, заједно са Непотијаном, каже да су вођени слепим жељама да владају јурнули на оружје; љутим мачевима и моменталном смрћу тражили су власт.⁸³¹ Ливаније не помиње Силвана по имену, али наводи да је извесни командант послат да штити градове на Рајни тежио нечему вишем од свог законитог положаја.⁸³²

Силванову узурпацију описују и други извори. Најдетаљнији је Амијан Марцелин, који се и сам нашао међу Констанцијеvim војницима послатим да угуше побуну и убију Силвана. Амијан пише да је Силван, заповедник пешадије, не својом кривицом био увучен у превару са фалсификованим писмом и својим потписом чиме је тражио подршку других официра да се уздигне у августа; иако је превара откривена, а Силван није оптужен да је организовао заверу, познавајући Констанцијеву плашљиву и поводљиву нарав, а у сопственом страху да не буде осуђен на смрт, подигао је побуну

⁸²⁹ О настанку Јулијанових панегирика детаљније у поглављу *Панегирици, беседници и римски владари*.

⁸³⁰ Jul. Or. I 48, C – 49, A; Or. II 98, C – 101, B.

⁸³¹ Pan. Lat. III 13. 2–3.

⁸³² Lib. Or. XVIII 31

у Агрипини и огрнуо се пурпуром скинутим са обележја легионара и коњице. Официре је придобио на своју страну обећавши им велике награде. Када је вест стигла до Медиолане, август је након саветовања са својим сарадницима решио да пошаље војсковођу Урсицина у Галију да замени Силвана, правећи се да ништа не зна о побуни. У пратњи војсковође налазио се и Амијан. Силван није посумњао у долазак свог познаника Урсицина са официрима и лепо их примио у двору. Августови изасланици успели су да придобију неке војнике на своју страну и наговоре их да убију узурпатора. Август је потом спровео истрагу и погубио многе Силванове пријатеље и саучеснике након страшних мучења.⁸³³ Евтропије кратко саопштава да је у доба када је пострадао цезар Гал, Силван покушао да подигне побуну у Галији, и да је убијен пре него што је прошло тридесетог дана од почетка побуне; готово исто понавља и Јован Антиохијски.⁸³⁴ Аурелије Виктор наводи да је Силван натеран, услед страха или лудила, да се прогласи за августа, али су га двадесет и осмог дана од почетка побуне убили своји војници.⁸³⁵ Слично наводи и Псеудо Аурелије Виктор, али се о Силвану не изражава ружно, већ каже да је био по нарави пријатан, а кроз римско образовање, иако варварин пореклом, постао углађен и стрпљив.⁸³⁶ Орозије пише да је цар најпре савладао а потом и убио Силвана који је хтео да подигне устанак у Галији, док Сократ и Созомен заслугу за узурпаторово смакнуће дају Констанцијевим војсковођама.⁸³⁷ Зонара, као најпознији извор, о Силвановој побуни пише исто што и Амијан Марцелин, да је цар поверовао у клевете против галског војсковође, а да је римски заповедник у страху подигао побуну; Урсицин је угушио узурпацију подмитивши војнике да убију претендента на престо.⁸³⁸ Јероним у својој Хроници Силванову узурпацију датира раније него што се то може закључити из дела Амијана Марцелина, тј. годину дана након одржавања двеста осамдесет и треће олимпијаде (354. година) и тврди да је царски претендент погинуо двадесет и осмог дана устанка.⁸³⁹

⁸³³ Amm. Marc. XV 5–6; Амијан не наводи које године се догодила Силванова узурпација. Међутим Констанцијеви преговори са алеманским краљевима и убиство цезара Гала, претходили су Силваном устанку и датовани су у 354. годину, тј. пре почетка зиме. Силванов устанак избио је пошто је зима прошла, а пре Јулијановог избора у звање цезара, новембра 355. године. Тиме се закључује да је Силван подигао побуну током пролећа или лета 355. године. Ако се Амијанове речи да је Силван петог дана пре почетка побуне поделио поклоне војницима у име цара и похвалио их, схвате као обележавање царевог рођендана, 7. августа и додела уобичајене награде војницима тим поводом, тачан датум почетка побуне био би 11. август 355. године. Amm. Marc. XV 6. 3; *САН* XIII, 27 п. 92 (Hunt, D.)

⁸³⁴ Eutr. X 13; John. Ant. 200.

⁸³⁵ Aur. Vict. 42. 14–16.

⁸³⁶ Ps. Aur. Vict. 42. 10–11.

⁸³⁷ Oros. 7. 29. 14–15; Soc. II 32; Soz. IV 7.

⁸³⁸ Zon. XIII 9.

⁸³⁹ Jer. Chron. 2370.

Када се сагледају сви подаци које дају поменути извори, јасно се запажа да нису сагласни по питању Силванове узурпације, и да дају прилично супротстављена гледишта. Тројица панегиричара, Јулијан, Клаудије Мамертин и Ливаније, не изражавају се повољно о галском војсковођи, а разлоге за побуну налазе у Силвановој жељи да влада и издаји којој је починио према римском августу. Супротни став заузимају Амијан Марцелин, Псеудо Аурелије Виктор и Зонара, који на Силвана гледају као на трагичну личност, и побуну схватају више последицом несрећних околности, него личном жељом узурпатора за владавином. Остали извори прилично неутрално саопштавају да је избила побуна и да је она заустављена. Извори се не слажу ни у томе како је угушена побуна, тј. како је Силван страдао, да ли су за то заслужни његови војници, како пишу Јулијан или Аурелије Виктор, или је пак дело самог августа Констанција, што тврде Амијан Марцелин, Орозије, Сократ или Созомен. Важан предуслов да би се подигла било каква побуна јесте да се стеку присталице међу официрима и војницима; Силван то јесте учинио, поклонима и обећањима како тврди Амијан Марцелин, али и поверењем и популарношћу које је вероватно уживао међу њима, чим се усудио на такав подухват. Цезар Јулијан, иако је практично на исти начин подигао побуну против Констанција пет година касније, августа 360. године, у моменту када пише царски панегирик потпуно занемарује Силванову популарност међу војницима, и побуну представља једним непромишљеним потезом римског војсковође, оног који је већ једном издао свог надређеног „августа”, узурпатора Магненција, код Мурсе, и сада је то учинио по други пут. Похвала на рачун војника потчињених Силвану што нису поднели издају и што су убили свог команданта, као што је већ једном поменуто у случају битке код Мурсе, јесте практично похвала Јулијана војницима под његовом командом у Галији. Узурпација није дуго потрајала, нити је имала каквих озбиљнијих последица по Констанцијеву владавину. Пошто се за њу вероватно и није много прочуло ван Галије и северне Италије, Јулијан је имао слободу да је представи на свој начин, тј. да умањи или измени њен значај и карактер, али истовремено и да поново искористи прилику да велича цареву милост према сарадницима новог узурпатора, најбоље показану кроз поштеду узурпаторовог малолетног сина. Амијан, попут поменутог описа обрачуна са Магненцијевим присталицама, и у овом случају даје потпуно другачију слику и наводи да су уследила мучења и убиства свих Силванових сарадника. Остаје отворено питање зашто поштеду Силвановог сина Амијан нигде не помиње, нити било који други извор. Као учесник у гушењу побуне и сведок суђења Амијан је сигурно располагао таквом информацијом,

али можда због своје ненаклоности цару Констанцију није желео да је помене, тј. да наведе да је август био милостив. Чини се, да се макар по питању судбине Силвановог наследника, Јулијановим речима могло поверовати; да је узурпаторов син заиста убијен, беседник сигурно не би се усудио да то помиње у свом говору, нити да јавно слаже да је поштеђен. Вероватно је то био једини истински приказ августове милости према некоме ко је имао било какве породичне или пријатељске везе са Силваном. Панегиричар је представу царске милости према малом детету у свом говору пренео на све Силванове сараднике, са очигледним разлогом: жељом да се Констанције представи као милостив владар, Јулијан покушава да се спаси од оптужби за непослушност цару са којима се био суочио првих година своје владавине у звању цезара.⁸⁴⁰

*

Прву и практично једину успешну узурпацију против владавине августа Констанција подигао је његов савладар и близак рођак, цезар Јулијан, фебруара 360. године у Галији. Заузет дешавањима на истоку, као и у случају Магненцијеве побуне, август није могао одмах да реагује, да би тек наредне године на вести о Јулијановом напредовању кроз Илирик покренуо своју војску са персијске границе према западу. Током путовања август се разболео и изненада преминуо новембра 361. године у Киликији. На римски престо, као једини владар у царству, по први пут од увођења домината 284. године дошао је један узурпатор, уједно и последњи монарх из владарске династије Нових Флавијеваца, Јулијан.⁸⁴¹

Проглашење Јулијана за августа приказано је у пуно различитих литерарних извора. Међу панегиричарима, о поменутих догађајима током 360. и 361. године писали су Ливаније и Клаудије Мамертин. Антиохијски беседник у панегирику XII наводи да је Јулијанов успех у борби са Германима у Галији изазвао завист код августа; Констанције је најпре одузео Јулијану његове пријатеље, саветнике, потом му одузео велики део војске, а затим захтевао од цезара да му пошаље све преостале војнике под изговором рата са Персијом.⁸⁴² У говору XVIII Ливаније даје мало другачији опис и тврди да је старији савладар одузео Јулијану најбољи део војске,

⁸⁴⁰ О настанку Јулијанових панегирика детаљније у поглављу *Панегирици, беседници и римски владари*.

⁸⁴¹ *САН* XII, 56–60 (Hunt, D.)

⁸⁴² *Lib. Or.* XII 57–58.

оставивши му истрошене и ослабљене борце; августово оправдање за одузимање војске од цезара био је сукоб са Персијом и чињеница да је Галија умирена, те више није неопходно стално присуство римских трупа у њој. Међутим, истина је да Констанцију није била потребна већа војска од оне коју је имао како би успешно ратовао против Персијанаца. Римски владар желео је да уништи Јулијанову славу стечену у борби са германским племенима и да се лажне вести о цезаровом неуспеху у покушају да заустави продор варвара шире царством, уместо истинитих које су тврдили потпуно супротно.⁸⁴³ Ливаније даље пише да је цезар био у дилеми шта да ради, али да се ипак повиновао августовом захтеву и дозволио царским изасланицима да му одузму и своје личне пратиоце и најбоље ратне трупе. Одлазак војске изазвао је реакцију становништва, у страху од нових напада непријатеља, а жене војника са децом у наручју преклињале су своје мужеве да их не напуштају. Стога је Јулијан, плашећи се очекиване реакције својих борбених јединица, саветовао царске изасланике да одведу трупе другим путем, далеко од града где је било цезарово седиште. Изасланици су се оглушили и сакупили су сву војску спремну за покрет на том месту, а народ је почео поново да их моли да их не напуштају и да остану да их бране, те су поједини војници, сажаливши се на молбе својих суграђана почели да гунђају што одлазе на пут. Јулијан им се обратио са говорнице изван града и молио их да се покоре наређењу врховног августа. Иако су га саслушали у тишини, без и једне реакције, током вечери, негде око поноћи, опколили су цезарове дворе и понудили му више царско звање. Цезар је љутито бранио својим борцима да провале унутар, али су они то у зору учинили и одвукли га на говорницу. Уследила је дужа расправа и вика, али је Јулијан, на крају попустио пред оним што није могао да избегне. Пошто је одбио да носи златну дијадему, официр из личне пратње ставио му је на главу свој златни ланац који је носио, чиме му је додељена врховна власт.⁸⁴⁴ Моменат проглашења у августа описан је и у панегирицима XIII и XII; у првом поменутом панегирику забележено је да војници „који су те (цезара) видели овенчаног победама нису могли да поднесу да не поставе ти (на главу) круну украшену драгим камењем” (*στεφανούμενόν σε τοῖς τροπαίοις ὀρῶντες οὐκ ἠνευκαν μὴ περιθεῖναι τὸν ἐκ λίθων στέφανον*), и да Јулијаново звање не буде усклађено са постигнутим успехом. Њихова акција током ноћи била је потврђена „тајним одлукама богова” (*κρυπτομέναις ψήφοις ὑπὸ τῶν θεῶν*), а штит је боље послужио у обреду проглашења него каква говорница. Цезар је одбио понуду, али су војници

⁸⁴³ Lib. Or. XVIII 90–93.

⁸⁴⁴ Lib. Or. XVIII 94–99.

инсистирали на њој, и истовремено пазили да не наљуте цезара, и да убеђивање не прерасте у насиље.⁸⁴⁵ У панегирику XII беседник пише да Јулијанови војници нису били недисциплиновани да се супротстављају одлукама свог предводника, нити су имали смишљени план, „већ их је бог подстакао” (*θεὸς μὲν ἐξώρμησεν ἐκείνους*); подарили су цезару дијадему опточену драгуљима и украшену морским бисерима. Јулијан је прихватио проглашење нерадо и са оклевањем, као нужно зло и божанску вољу.⁸⁴⁶

Клаудије Мамертин, иако је вероватно био уз Јулијана у тренутку проглашења за августа и потом га пратио на походу према Цариграду, у својој беседи није описивао сам чин Јулијанове инаугурације, већ је кратко констатовао да је цезаров успех у обнови Галије и потчињавању варвара прослављен и у источном делу Римског царства, што је изазвало завист код царског брата; „Шта је друго, него сјај твоје славе, отклонило наклоност твога царског савладара?” (*Quid enim aliud a te consortis imperatoris alienavit animum nisi gloriae tuae splendor?*).⁸⁴⁷

Од осталих извора, најдетаљнији у опису Јулијановог проглашења у августа и улози војске у том чину јесу управо сам Јулијан, у свом писму упућеном атинском народу и сенату, и Амијан Марцелин. Јулијан у писму оптужује двојицу нотара, Паула и Гауденција, и префекта Флоренција да су сплеткарили против њега и убедили љубоморног Констанција да му одузме команду на галским трупима. Август је потом наредио да се из Галије повуку најбоље јединице и ставе под управу команданта коњице Лупицина и официра Гинтонија, а од Јулијана тражио да им се не супротставља. Док је цезар боравио у Паризијима и чекао да се Флоренције врати из Вијене, а Лупицин из Британије, међу грађанима и војницима ширио се метеж, потпаљен анонимним писмима римским легијама, у којима се вређа Констанције и описује августова издаја почињена према становницима Галије. Констанцијеве присталице пожуривале су цезара да што пре пошаље тражену војску. Након преписке са префектом Флоренцијем о путањи по којој би требало да се крећу јединице у походу према истоку и покрета војске, борци су застали близу места где је столовао цезар и сусрели се са њиме; у току ноћи, изненада, опколили су Јулијанов двор. Цар–писац тврди да му је сам Бог преко знамења поручио да не треба да се опире вољи својих војника, али се он ипак и даље супротстављао, одбијао да носи дијадему и да буде

⁸⁴⁵ Lib. Or. XIII 33–34.

⁸⁴⁶ Lib. Or. XII 59–61.

⁸⁴⁷ Pan. Lat. III 3. 1.

поздрављен као август. На крају је прихватио да стави на главу ланац једног војника, осећајући се потиштено јер му се чинило да није покоран Констанцију, иако је то била божја воља.⁸⁴⁸ Слично описује и Амијан Марцелин и потврђује Јулијанове речи о писму које се ширило међу војницима, и о плаћеним германским одредима којима је претходно под заклетвом обећано да неће ићи у рат у земље преко Алпа. Потврђује и Ливанијеве наводе да је Јулијан подигнут на штит и проглашен за августа, као и да је одбио да носи дијадему, али је прихватио да му ставе на главу ланац једног пешадинског заставника уместо круне. Амијан помиње и цезарово сновиђење Генија римске државе ноћ пре почетка побуне, како му се обраћа и жели да га уздигне у виши ранг.⁸⁴⁹ Евтропије и Псеудо Аурелије Виктор не описују детаљно царско уздицање Јулијана, већ само кратко саопштавају да су галске трупе прогласиле цезара за августа.⁸⁵⁰ Григорије Назијански, у својој беседи против Јулијана, тврди да је именовани цезар погођен лудилом понео царску дијадему и доделио себи највише владарско звање.⁸⁵¹ Орозије износи став да је Јулијан, понет успехом у борби са варварима, узурпирао звање августа, док Сократ и Созомен, сажимајући сукобе Јулијана са варварима на победу у једној битки, бележе да су Јулијана римски војници прогласили за августа, без неких посебних коментара.⁸⁵² Сократ, као и Ливаније и Јулијан, помиње да је новопроглашени владар није имао круну код себе, те ставио ланац једног војника из своје пратње себи на главу.⁸⁵³ Јован Антиохијски на избор Јулијана у звање августа гледа као на договор између цезара и војске, како би осујетили Констанцијев план да своме млађем савладару, услед зависти, одузме све трупе.⁸⁵⁴ Зосим, попут Ливанија, пише да је Констанције постао љубоморан на успехе свога блиског рођака, те је стога тражио да му Јулијан пошаље војску; када су цезарови борци то увидели, у великом метежу провалили су у царски двор у Паризијима, подigli Јулијана на штит и прогласили га августом, а потом, и поред цезаровог одбијања, ставили му дијадему на главу.⁸⁵⁵ Зонара попут Орозија оптужује Јулијана да је постао уображен и охол након остварених победа у рату са варварима, да је придобио поједине официре на своју страну и потом подигао побуну. Наводи се и да се

⁸⁴⁸ Jul. Ep. ad Ath. 282, C – 285, A.

⁸⁴⁹ Amm. Marc. XX 4. 1–19, 5. 10;

⁸⁵⁰ Eutr. X 15; Ps. Aur. Vict. 42. 15.

⁸⁵¹ Greg. Naz. Or. IV 46.

⁸⁵² Oros. 7. 29. 16; Soc. II 47 – III 1; Soz. V 1–2.

⁸⁵³ Soc. III 1.

⁸⁵⁴ John. Ant. 203.

⁸⁵⁵ Zos. III 8. 3 – 9. 3.

цезар у почетку претварао да не жели да понесе звање августа, али је под претњом војника то прихватио. Пошто није имао дијадему да би га њом крунисали, а одбијао да носи импровизовану круну од женског накита, пристао је да му се, уместо круне, глава обавије златним ланцом једног свог официра.⁸⁵⁶

Претходно парафразирани извори разликују се међусобно по подацима које дају о Јулијановој побуну као и по тумачењу узрока побуне. Разлике нису видљиве искључиво између различитих извора, већ постоје неслагања и у оквиру једног извора. Ливаније је јединствен пример у поменутим неслагањима. Из беседникових говора не може се јасно сагледати у колико наврата је Констанције тражио да му Јулијан пошаље војнике, и колико је времена прошло између тих захтева. На основу писања Јулијана и Амијана Марцелина закључује се заправо да је био само један захтев да се одузму трупе, поделе у две групе, и под командама Лупицина и Гинтонија (Синтуле како га Амијан назива) крену према истоку. Није јасно ни да ли је у тренутку инаугурације пред војницима Јулијан носио на глави круну, тј. дијадему или је то био златни ланац уместо круне. У говорима XII и XIII Ливаније пише да је Јулијан понео дијадему украшену драгуљима, док се у посмртном говору Јулијану (говор XVIII) то изричито негира и помиње да је новоизабрани август понео на глави златни ланац пошто је претходно одбио да носи царску дијадему. Како и сам Јулијан сведочи о томе у свом писму, тј. инсистира да није ставио дијадему на главу већ златни ланац, а то потврђују скоро сви остали извори осим Зосима, може се прихватити за истинито.

Извори се разликују међусобно и по питању одговорности за подигнуту побуну, тј. ко је њен главни заговорник. Антиохијски беседник поново не заузима јединствен став и као главни фактор у настанку побуне прво наводи „божју вољу”, тј. да су римски војници били подстакнути боговима на такав потез. Потом, у панегирику XVIII утицај бога или богова уопште се не помиње, а војска је тако поступила јер је била подложна молбама својих породица и грађана Галије да их не напуштају. Јулијан такође у свом писму побуну својих војника „правда” божјом промисли да се подигне устанак и да он понесе звање августа. Код Амијана, главни подстрекачи побуне били најамнички одреди Германа у римској служби, али се ту умешао и божански заштитник који је бдео над римском државом и њеним владаром. За Зосима одбијање војске да напусти свога команданта главни је разлог побуне. Ни Ливаније, ни Јулијан (очигледно), ни Амијан Марцелин ни Зосим не оптужују претендента на титулу августа да је имало

⁸⁵⁶ Zon. XIII 10.

одговоран за след догађаја са почетка 360. године. Аутори „кривце” налазе или у ирационалним стварима, попут божје воље, или у деловању римских војника. Занимљиво, на другој страни налазе се хришћански писци који прилично рационалније проматрају дешавања у Галији, те се или неутрално изјашњавају о Јулијановој узурпацији, попут Сократа и Созомена, или на подигнуту побуну не гледају благонаклоно, попут Григорија Назијанског, Орозија, Јована Антиохијског и Јована Зонаре, а одговорност сваљују на Јулијана и његову осиюну жељу за владавином. Јасно је да поменути писци нису могли да се о узурпацији једног прикривеног паганина и следбеника идолопоклонства, подигнутој против цара хришћанина, сина Константина Великог, изразе на леп начин, знајући шта је потом уследило када је Јулијан постао једини владар у Римском царству. Међутим и поред личне нетрпељивости према цару „апостати”, хришћански историчари заузимају исправнији став него остали пагански писци. Одговорност за подигнути устанак несумњиво је био на младом Констанцијевом савладару. Јулијан је искористио добар моменат одсутности својих надзорника, префекта Флоренција и команданта Лупицина, окупио тражену војску за персијско ратиште, придобио их на своју страну и подигао устанак. Сазнање да је Констанције далеко од Галије, заузет ратом на истоку и да неће моћи одмах да реагује, давало је побуњеном цезару наду да устанак неће бити одмах угушен, и да Јулијан неће доживети Силванову судбину, тј. бити погубљен.

Зашто Ливаније није јединствен у опису побуне у својим говорима? Одговор треба потражити у времену и приликама у којима су настали панегирици. Говори XIII и XII писани су за време Јулијановог живота, читани су пред владаром; Ливаније у говорима следи став којег се цар држао, као облика владарске пропаганде, да су се богови умешали и одлучили да Јулијан остане август. У говору XVIII, написаном када је Јулијан већ био упокојен, такве ирационалне, мистичне идеје су напуштене, и Јулијан, премда паганин, представљен је као идеали владар на чији модел владавине може да угледа и хришћански цар Валенс, за време чије владавине је и настао говор, као и сви будући римски владари. Зато се Ливаније у посмртном говору погинулом августу „одрекао” својих претходних ставова о утицају богова на Јулијанов долазак на власт.⁸⁵⁷

У панегирику XVIII описана су и дешавања непосредно након Јулијанове инаугурације. Ливаније бележи да је Јулијан забранио да се прогоне и кажњавају

⁸⁵⁷ Petit 1956, 480–481; О времену и месту настанка Ливанијевих говора детаљније у поглављу *Панегирици, беседници и римски владари*.

Констанцијеве присталице, и наредио да буду третирани на исти начин као да су следбеници новог августа. Цар није желео да његова владавина буде упрљана крвљу, и да буде оптужен да је узурпатор. Они који су претходно побегли у страху, вратили су се, насмејани, самоуверени и захвални Јулијану што нису погубљени. Ипак, на августову доброту нису узвратили на исти начин, већ су покушали да га убију преко потчињеног му евнуха. Када се приближавао тренутак извршења убиства, Аполон је запосео једног војника и прорекао му зло које се спрема, те је војник позвао људе у помоћ. Завера је откривена и спречена, али ни овај пут нико није осуђен на смрт, чак ни евнух који је требало да убије цара. Аутор наводи да су Констанцијеве присталице биле толико дрске да су чак и предлагале Јулијану да се врати у пређашњи положај и одустане од августовског звања, те је стога цар решио да се обрати боговима за савет. Како је добио одговор са небеса да треба да задржи положај који тренутно има, послао је нове и образовне „управнике” (*ἄρχοντες*) у „провинције” (*πόλεις*) да замене лоше и неуљудне управнике. Бандите који су запоседали путеве и издржавали се од кршења закона, а претходно учествовали у Магненцијевом подухвату, цар је позвао у војску, гарантовао им да их неће казнити, и одвојио их од лошег начина живота. Истовремено, Јулијан и Констанције размењивали су међусобно посланства са саопштењима, где је млађи савладар предлагао да задржи свој тренутни положај али без већих овлашћења него што их је имао раније, док је Констанције тражио да се Јулијан одрекне августовског звања и врати у претходни ранг. Млади цар није желео то себи да дозволи, јер тиме би дошло до пропасти његових следбеника, пријатеља и војника, док за свој живот и није превише марио. Август је окупио војску, мало по бројности али јаку по храбрости; војници су се обавезали да ће се борити до краја, док не извојевају победу. Сви су положили заклетву осим Небридија, „полу–човека, полу–жене” (*ἀνδρόγυνος*), Констанцијевог префекта, сматрајући за варваре све оне који су заклетву дали. Иако је изазвао гнев свих присутних и заслужио да га одмах растргну на комаде, спасило га је „човекољубље нашег цара” (*φιλανθρωπία τοῦ βασιλέως ἡμῶν*).⁸⁵⁸

Ливанијев опис дешавања након Јулијановог уздизања у виши ранг углавном потврђују и други извори. У писму Атињанима, цар–писац наводи да није желео да кажњава Констанцијеве присталице иако су покушавали новцем да подмите војнике како би се окренули против њега. Пише да је један официр сазнао шта се спрема и о томе га известио, али Јулијанова равнодушност на саопштену вест навела је официра

⁸⁵⁸ Lib. Or. XVIII 100–104, 106, 109–110.

бурно да реагује и узбуни војску. Војници, као да су били обузети божанском помахниталошћу, дотрчали су до Јулијановог двора, опколили цара и понели га на раменима.⁸⁵⁹ О истом инциденту пише и Амијан Марцелин; аутор бележи да је један од дворских официра (*decurion*) пренео лажну вест војницима да је цар убијен, те су борци појурили у царев двор и нису се смирили све док нису видели свог владара и уверили се да је жив.⁸⁶⁰ Ни цар–писац Јулијан, ни Амијан, ни један други извор не помињу да је спремано царско убиство, како то извештава Ливаније. Извесно је да Јулијан не би пропустио да саопшти у писму да је покушан атентат на њега, а сигурно би о томе више писао и Ливаније у осталим говорима посвећеним именованом цару, а не само у једном говору, састављаном када је цар већ био упокојен. Стиче се пре утисак да је антиохијски беседник исконструисао причу на основу оног што је доста касније сазнао о поменутом инциденту, можда од самог цара, а вероватно из царевог писма. О обраћању боговима за савет пишу и Јулијан и Амијан Марцелин. Цар–писац наводи да је то учинио непосредно пред говор војницима и објаве марша према истоку, тј. да је принео жртву боговима и да су знамења била повољна.⁸⁶¹ Амијан слично саопштава, да се цар тајним ритуалом обратио богињи Белони, али и да су му многи предзнаци и снови које је знао да тумачи, казивали да ће Констанције ускоро умрети.⁸⁶² Зосим такође помиње да су богови цару у сну саопштили шта треба да чини, као и да се Јулијан консултовао са боговима након неуспешних преговора са Констанцијем, јер је своју судбину желео пре да повери њима, него Констанцију.⁸⁶³ Именовани историчар делимично потврђује и Ливанијеве наводе о одметницима од власти које је Јулијан придобио на своју страну.⁸⁶⁴

Неуспешне преговоре између Јулијана и Констанција помињу скоро сви остали извори, и дају прилично сличну верзију дешавања. Цар–писац бележи да му се старији август у писмима обраћао искључивао као цезару, тврдио да никад неће да преговара са њим, али и да му неће одузети живот, пославши галског епископа Епиктета као

⁸⁵⁹ Jul. Ep. ad Ath. 285, A–D.

⁸⁶⁰ Amm. Marc. XX 4. 20–22.

⁸⁶¹ Jul. Ep. ad Ath. 286, D.

⁸⁶² Amm. Marc. XXI 1. 6; 2. 1–2; 5. 1.

⁸⁶³ Zos. III 9. 4–6.

⁸⁶⁴ Zos. III 7; Зосим бележи причу о Хариетону, бандиту германског порекла који се са својом бандом супротстављао пљачкашким упадима Германа у области око Тријера. Јулијан је успео, у сарадњи са Хариетоном, да потпуно заустави упаде Хамава. Оно по чему се Зосимове белешке разликују од Ливанијевих, јесте да се нигде не помиње да је Хариетон икада ратовао против Римљана и да је пресретао и пљачкао римске путнике. Историчар сведочи да се Хариетон сукобљавао са варварским пљачкашима, отимао им плен и убијао их. Такође, не помиње се да је именовани бандит имао икакве везе са узурпатором Магненцијем, а све се то дешавало пре почетка Јулијанове побуне и избора у августовско звање.

гаранцију за безбедност. Јулијан му није поверовао, и много се бринуо за судбину својих пријатеља, што је и Ливаније истакао у беседи.⁸⁶⁵ Амијан је детаљнији у опису преговора и тврди, попут антиохијског говорника, да је Констанције тражио од Јулијана да остане у цезарском звању, што нису хтели да прихвате ни Јулијанов војници ни потчињени му управници. Међутим, Амијан даје и занимљив податак да је Јулијан поред првог писма упућеног старијем савладару, где га моли да подари легитимитет његовом новом положају а истовремено обећава да ће му и на даље бити веран, послао и једно тајно писмо, пуно увреда и прекора према Константиновом сину. Констанције је бурно реаговао на приспела писма, али се ипак није одлучио да одмах крене у сукоб са својим рођаком, већ је решио да настави планиран поход на Персијанце.⁸⁶⁶ Псеудо Аурелије Виктор кратко наводи да је Констанције преко посланика тражио да се Јулијан врати свом првобитном положају и титули, али је Јулијан у тајној преписци одговорио да ће му много боље служити са вишим звањем.⁸⁶⁷ Зонара у свој *Историји* бележи да је Констанције замерио Јулијану што га је војска, а не он као легитимни владар, произвела у августовско звање и тражио да се Јулијан врати у нижи ранг.⁸⁶⁸ Једина два извора која мало одступају у опису комуникације двојица савладара од већине осталих, али интересантно дају међусобно контрадикторне податке јесу Зосим и Сократ. Зосим истиче да се Јулијан понашао крајње попустљиво и да је био спреман да се одрекне августовског достојанства и остане цезар, док се Констанције бесно опходио, и захтевао да се Јулијан у потпуности одрекне и владавине и свог претходног звања, да постане приватно лице, и да му једино тиме може бити поштеђен живот.⁸⁶⁹ Код Сократа, чини се да су улоге замењене и кривица се пребацује на Јулијана, тврдњом да побуњени цезар уопште није ступио у контакт са Констанцијем након своје инаугурације, нити се трудио да покаже поштовање према старијем августу.⁸⁷⁰

Замену „управника” у „провинцијама” и полагање војничке заклетве Јулијану, забележено код Ливанија, помињу и остали извори. Међутим, остаје отворено питање шта је заправо Ливаније мислио под терминима *ἄρχοντες* и *πόλεις*, тј. на коју врсту власти, да ли на цивилне или војне чиновнике. Амијан наводи да је Јулијан посмењивао војне команданте пре почетка похода, а међу цивилним функцијама аутор

⁸⁶⁵ Jul. Ep. ad Ath. 286, C–D

⁸⁶⁶ Amm. Marc. XX 8–9.

⁸⁶⁷ Ps. Aur. Vict. 42. 16.

⁸⁶⁸ Zon. XIII 10.

⁸⁶⁹ Zos. III 9. 3–4.

⁸⁷⁰ Soc. III 1.

напомиње да је цар изабрао себи новог преторијанског префекта, уместо Небридија који се претходно повукао.⁸⁷¹ Сократ и Созомен користе исте изразе као и Ливаније, да је Јулијан заменио Констанцијеве управнике (*ἄρχοντες*) у провинцијама, без даљих објашњења, док Зосим јасније саопштава када каже да је Јулијан пре поласка према Алпима, у градове и на границе поставио „цивилне (грађанске) и заповедничке вође” (*πολιτικές τε καὶ κρατιωτικές ηγεμόνας*).⁸⁷² Зонара тврди да је узурпатор отерао од себе све оне који су били уз Констанција, и да је поставио управнике (*ἀρχαί*) које је сам бирао и потом покренуо грађански рат. Стога, из података које пружају наведени извори, може се закључити да су смењени и војни и цивилни чиновници, тј. сви они на које је Јулијан сумњао да му неће бити одани, како војни заповедници који би га следили у предстојећем маршу, тако и цивилни управници које је оставио иза себе у галским областима.

О полагању заклетве, осим Ливанија, писао је и Амијан Марцелин; историчар наводи да је Јулијан сазвао војску на збор, јавно им признао своје одметништво и решеност да крене у рат са Констанцијем, и тражио да му положи заклетву оданости. Амијан такође, попут Ливанија, тврди да једини који је одбио да положи заклетву био префект Небридије, али из другог разлога: именовани август задужио је префекта бројним добротинствима, те стога није желео да полаже заклетву против Констанција. Аутор потврђује и донекле објашњава Ливанијеве речи како је Јулијаново „добротинство” спасило префекта; у налету беса војници су потегли мачеве на Небридија, али га је својим огртачом заштитио Јулијан, пред чијим коленима је пао. Амијан делимично одаје Небридију и признање за храбар став који је префект заузео, иако сматра да такав потез није био паметан.⁸⁷³ Ливаније, са друге стране, као присталица Јулијана, није гледао благонаклоно на Небридијев поступак, те користећи се вулгарним терминима желео је да представи својој замишљеној публици префектову личност у лошем светлу. Међутим, чини се да је Небридије кога је Констанције именовао на положај префекта, а чији је избор потврдио и Јулијан након своје узурпације, радио на смиривању ситуације, да се изгледе односи између двојице савладара, и да Римска држава не буде увучена у нови грађански рат. Амијан извештава и да се Небридије након немилог догађаја повукао у Етрурију, у свој дом,

⁸⁷¹ Amm. Marc. XXI 8. 1.

⁸⁷² Soc. III 1; Soz. V 1; Zos. III 9. 1.

⁸⁷³ Amm. Marc. XXI 5.

али је касније, под Валенсом, враћен у службу и поново понео звање преторијанског префекта.⁸⁷⁴

Јулијанов поход према источном делу царства описују и Ливаније и Клаудије Мамертин. Антиохијски беседник у панегирику XVIII наводи да се Јулијан кретао „као водена бујица” (*ὡσπερ χειμάρρους*); превазилазио је све препреке, заузимао мостове, бранице ухватио неопрезне на спавању јер га нису очекивали да их нападе са стране. Цар је пловио низ реку са својим малобројним борцима и заузимао градове или наговарањем, или силом, или варком. Покорио је мирнодопске области у Италији и „ратоборне Илире” (*Πλυριὸνς τοὺς μαχιμωτάτους*), без борбе и проливања крви. Један утврђени град је освојио тиме што је своје борце обукао у оклопе заробљених војника, чиме је преварио становнике да му отворе капије, мислећи да су то њихови војници. Успут је показивао римским грађанима Константинове посланице варварима са позивима да нападају римску територију, што је изазвало реакције код слушаоца и прилазак Јулијану, иако је његова војска била неколико пута слабија од браниоца.⁸⁷⁵ Ливаније бележи и да је Јулијан, пре него што се нашао у Илирији, још док је био у Галији, увидео шта ће се десити и да је пловио према свом наслеђу, јер је почео да гради флоту од момента када је схватио да ће постати наследник, а не када је осетио мржњу свога непријатеља. Јулијаново путовање изазивало страх код варвара, те су се поклонима искупљивали да царева флота, док је пловила прелепом реком, не би се заустављала на њиховој земљи.⁸⁷⁶ Међутим, у панегирику XII Ливаније износи супротно виђење, да се цар изненада појавио на граници, да се кретао скривено, попут „скривеног рониоца” (*κολυμβητοῦ κρυπτομένου*) који је пливао неопажен испод нивоа воде, али није био заинтересован да оствари победу, већ да избегне насиље.⁸⁷⁷ Вести о Јулијановом маршу уз границу царства, неопаженом нападу, шачици војника која је преплашила 20.000 противника допирале су и до истока. Јулијан је придобио Македонију на своју страну, а слао је писма и Грчкој. Потом је раздвојио војску на три дела и наставио даље своје путовање, иако је Тракију држао непријатељ под управом, јер се надао да ће моћи одмах да је савлада, а потом да досегне до Воспора и стекне контролу над прелазом.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ Amm. Marc. XXI 5. 12; XXVI 7. 4.

⁸⁷⁵ Lib. Or. XVIII 111–113.

⁸⁷⁶ Lib. Or. XIII 38–40.

⁸⁷⁷ Lib. Or. XII 63.

⁸⁷⁸ Lib. Or. XII 64; XVII 15; XVIII 114–116.

Панегиричар Клаудије Мамертин, учесник похода, представља Јулијанов путовање дуж Дунава као наставак казнене експедиције кроз Алеманију; цар је лутао са својом победничком војском кроз безимене крајеве, реке, планине, преко најдаљих земаља дивљих варвара, и појавио се одједном усред Илирика. Становници римских градова били су запрепашћени призором, видевши цара сјајних очију, задиханог под теретом оклопа и окупаног знојем, где жури на свом путовању, али без икаквог осећаја замора. Како би поправио стање у највернијим провинцијама и истовремено преплашио варваре својом појавом, Јулијан је решио да путује најдужом путањом, низ реку Дунав. Мамертин пише да је путања била попут параде, где су грађани и војници прекрили десну обалу реке, док су се на левој налазили варвари како клече и моле. Цар је посетио све градове на Дунаву, олакшао им обавезе и вратио им богатство, а варварима је подарио помиловање и мир. Римским градовима даривао је наду, богатство и слободу, док је међу варварима сејао страхоте рата, узбуну и панику. Јулијаново путовање окончано је на граници Тракије.⁸⁷⁹

Приложени описи Јулијановог похода у Мамертиновом и Ливанијевим говорима не дају пуно поузданих историјских података. Састављани су прилично уопштено, без хронолошког следа догађаја. Ливаније поново даје контрадикторне наводе у својим беседама, где у једном случају тврди да је цар наступао муњевито, савладавао препреке и привлачио пажњу својим походом, док у другом случају бележи да се кретао нечујно и неопажено попут рониоца. Више података по којима се може прецизније реконструисати Јулијаново путовање налазе се у другим изворима. Амијан Марцелин је први, најдетаљнији и најважнији извор. Историчар саопштава да је побуњени август још на почетку похода, пошто је напустио тврђаву Раураке, поделио своју војску на три дела, једну пославши преко Италије, другу путевима кроз Рецију, док је он сам кренуо према обали Дунава. Негира Ливанијеве речи да је Јулијан још у Галији градио себи флоту за путовање реком, већ наводи да је цар пронашао бродиће на обали Дунава, где је река била пловна и укрцао се у њих.⁸⁸⁰ Зосим је други извор који такође опширно описује Јулијаново путовање, али се не слаже у потпуности ни са Ливанијем ни са Амијаном, већ тврди да је именовани цар пристигао у Рецију где Дунав извире, да је саградио бродове и да је са војском од 3.000 пратиоца заплочио реком, док је групи од 20.000 бораца наредио да марширају преко копна према

⁸⁷⁹ Pan. Lat. III 6. 2 – 7. 3; 8. 4; 14. 1.

⁸⁸⁰ Amm. Marc. XXI 8. 2 – 9. 2.

Сирмију.⁸⁸¹ Изградњу бродова помиње и Јован Антиохијски, да их је Јулијан направио када је стигао на Дунав, али да је цар потом марширао обалом реке са већим делом своје војске. Писац се донекле слаже са Мамертином и наводи да је побуњени август кренуо у поход под маском обрачуна са варварима, али је у путу променио правац кретања.⁸⁸² О царској пловидби Дунавом, Амијан Марцелин бележи да се Јулијан тихо кретао, заобилазио утврђења и градове, што је потпуно супротно од Ливанијевих навода у говорима XIII и XVIII и Мамертиновог описа, где се путовање представља попут каквог победничког марша римског владара посред непријатељске територије, или царске посете римским градовима и утврђењима. Међутим, Амијанов опис слаже се са Ливанијевим речима у панегирику XII. Слично је забележено и у говору Григорија Назијанског, где се наводи да је цар–узурпатор на путу према Цариграду прешао преко дела варварске и римске територије, да се кретао брзо и да се више шуњао, него што се користио силом оружја.⁸⁸³

Амијан Марцелин бележи и да је прво насеље које је Јулијан „заузео” тј. „посетио” био Сирмиј, где је на превару, без борбе, заробио на спавању војног команданта, комеса Луцинијана. Цар је потом ушао у град, а становници Сирмија су га свечно дочекали.⁸⁸⁴ Зосим такође помиње леп начин на који су грађани поздравили Јулијана, одушевљени што га виде, без помињања било каквих сукоба или заробљавања команданта одбране града.⁸⁸⁵ Стога, извесно је да се Ливанијеве белешке о неколицини бораца који су преплашили велики број противника, и о граду чији су браниоци заробљени на спавању односе на царев улазак у Сирмиј и на хапшење комеса Луцинијана. Панегиричар је, као и обично, преувеличао такав догађај и измењену представу дешавања унео у своје говоре.⁸⁸⁶ Слично се може претпоставити и да се Ливанијеве речи о утврђеном граду заузетом тиме што је цар прерушио своје војнике у браниоце, такође односе на Сирмиј. У прилог таквој претпоставки јесте то што се не помиње у осталим изворима да је Јулијан освојио неки римски град поменутих лукавством током свог похода. Не зна се поуздано ни да ли је побуњени август заиста боравио у неком граду током путовања Дунавом, иако то прилично неодређено и уопштено тврди Мамертин у свом панегирику. Наводе двојице беседника да је цар дошао до Тракије у свом походу потврђују и Амијан Марцелин и Зосим. Амијан

⁸⁸¹ Zos. III 10. 2.

⁸⁸² John. Ant. 203.

⁸⁸³ Greg. Naz. Or. IV 47.

⁸⁸⁴ Amm. Marc. XXI 9. 2 – 10. 2.

⁸⁸⁵ Zos. III 10. 3.

⁸⁸⁶ Norman 1969, 260 n. b.

бележи да је Јулијан из Сирмија марширао до прелаза Суке, границе Илирика и Тракије, оставио војну посаду у њему, и вратио се у Наис, где се и задржао неко време, услед страха од непоузданих знамења шта ће се даље десити.⁸⁸⁷ Слично пише и Зосим, и помиње долазак у Наис, лоша знамења, и царева провиђења у сну.⁸⁸⁸

Скромне белешке о Јулијановом походу кроз Илирик сачуване су у још пар извора. Евтропије износи у једној реченици да је Јулијан годину дана после прокламације кренуо да заузме Илирик, док Орозије наводи да се Јулијанов поход кроз Италију и Илирију десио убрзо након узурпације престола.⁸⁸⁹ Созомен, о походу цара–узурпатора према Илирику, пише да је почео под лажним Јулијановим изговором да жели да се извини Констанцију због прихватања августовског достојанства без сагласности старијег савладара, а заправо је наумио да искористи Констанцијеву заузетост на истоку и овлада Илириком. Црквени историчар доноси и занимљиво предсказање које се наводно указало Јулијану при доласку у Илирик; грожђе је било још увек зелено иако је време бербе одавно прошло, и падала је киша са капљицама у облику крста. Иако цар није узимао те појаве за лоша знамења, поједини су протумачили да ће цар млад умрети и да би сви требало да прихвате хришћанство, као небеску веру.⁸⁹⁰

Подаци које дају претходно анализирани извори тешко се могу међусобно усагласити и реконструисати јединствена представа Јулијановог похода. Иако су Ливаније и Мамертин двојица савременика и сведока Јулијановог доласка на власт, чини се да у својим говорима (са изузетком Ливанијевог панегирика XII) нису дали праву слику, а да се у писању Амијана Марцелина, Зосима, и Григорија Назијанског, заправо крије истина. Јулијан је, по свему судећи, настојао да кроз Илирик прође што мање опажено, да избегава утврђена места, да се нигде не зауставља и да се што пре домогне прелаза Суке, граници Илирика и Тракије, где је планирао да пружи Констанцију отпор.⁸⁹¹ Пошто борбе још увек нису почеле, нити су се двојица супарника до тад сусрела на бојном пољу, Јулијан није могао да наступа у Илирику као непријатељски владар, нити војском да осваја римске градове. Стога, Ливаније и Мамертин вероватно говоре истину када кажу да цару нигде није пружен отпор, нити да је проливена крв. Прва Јулијанова посета неком граду била је тек доласком пред

⁸⁸⁷ Amm. Marc. XXI 10. 1–5; XXII 1.

⁸⁸⁸ Zos. III 11. 1.

⁸⁸⁹ Eutr. X 15; Oros. 7. 29. 16.

⁸⁹⁰ Soz. V 1.

⁸⁹¹ CAH XII, 59 (Hunt, D.)

Сирмиј, а представа царевог дочека пренета је у панегирицима на све градове, тј. области кроз које је Јулијан пролазио. Циљ двојице беседника био је да покажу да је Јулијанов поход био успешан, да су га римски градови и провинције у области Илирика поздравиле и прихватиле као свог владара у моменту када га је Констанције одбацио, и да Јулијан није узурпатор као што су то били Магненције, Ветранион или Силван, већ достојанствени савладар и наследник Констанција на римском престолу.

Смрт Констанцијева и миран прелазак власти на Јулијана описани су у панегирицима. У панегирику XIII наводи се да је Јулијан, пошто је већ унапред знао шта ће се десити док је још био у Галији, када је и почео бродове да прави за путовање Дунавом, вест о смрти Констанција саопштио је изасланицима који су дошли да ту исту вест њему донесу. Према Ливанију, божанство није дозволило да војници међусобно ратују, нити да сродници надвлађавају један другог, нити да се земља натапа крвљу. Уклонио је супарника чија је судбина била да сконча свој живот, и поставио је читав свет под власт једног способног владара. Крв није проливена, а покојнику је одата почаст због начина на који је умро. Радосни узвици чули су се по читавом свету, и веселили су се људи на селу и у граду, на планинама и у долинама, као и они који су пловили рекама, језерима и морима. Људи су потисли своју тугу и радост је процветала у њиховим срцима. Римска војска била је једногласна и одлучна да стане под Јулијанову команду, осим неколицине јединица које су биле заведене.⁸⁹² Међутим, беседник у панегирицима XII и XVIII даје другачију слику, и говори да су пристигле вести о смрти Констанција биле право изненађење; док је цар боравио у Панонији, и саветовао се шта да ради по питању Тракије, да ли да чека или крене у напад, судбина је решила проблем без посезања за оружјем и уклонила нападача болешћу. Изасланици из Киликије донели су вест о Констанцијевој смрти у Крини (*Κρήνη*). Људи из цареве околине нису веровали да је вест тачна, већ су мислили да је у питању превара или каква обмана, осим Јулијана који је наредио да се консултује књига. Пророчанство које се цару указало пре него што је стигла вест, сада се и потврдило. Сам бог јавио је Јулијану да је остварена бескрвна победа, без погибије и једног војника, саветовао га да пожуре даље, како се нико не би усудио да му преотме престо. Јулијан се на такве пријатне вести није предао слављу у јелу и пићу, већ је почео у сузама да јадикuje; питао је изасланике где се налази Констанцијево тело и да ли је удостојено на прави начин. Када је цар пристигао у престоницу, ожалошћен и

⁸⁹² Lib. Or. XIII 36–37, 40–41.

обучен без ознака царског достојанства, сачекао је у луки брод са телом покојника. Јулијан се прихватио да носи сандук и није се љутио на преминулог владара и поред злог понашања које је Констанције за живота испољавао према њему.⁸⁹³ Ливаније наводи и да су вести из Киликије о бескрвном завршетку рата дошле до Антиохије; на прве гласине да се Констанције опоравио, грађани су се препали, али на потврду вести о смрти, сви су се радовали.⁸⁹⁴

Клаудије Мамертин помиње Констанцијеву смрт у свега пар реченица. Латински беседник износи да је Јулијан својим духом „који дели са божанским умом” (*consciis diuini animus*) предвидео срећни догађај. Држава је ослобођена ужасног рата и сачувано је њено благостање „небеском помоћи” (*caelesti ope*). Јулијан се сажалио, опростио све увреде, и као брат одао последње поштовање човеку чије оружје му је угрозило живот; заборавио је да му је покојник био непријатељ и сетио се да је он, Јулијан, Констанцијев наследник.⁸⁹⁵

Велики је број извора који говоре о смрти Константиновог сина, и преласку власти на цара–узурпатора. Јулијан се у више својих дела правдао да није одговоран за започети рат и да није прижељкивао смрт старијег августа. У писмима свом истоименом ујаку Јулијану, и Евтерију, настојнику царске ложнице, састављеним у Наису крајем новембра 361. године, Јулијан се захваљује боговима што је жив; тврди да је поход предузео по њиховој жељи, да није хтео да Констанције умре, већ је намеравао својим маршом да уплаши старијег савладара, како би се њихов сукоб окончао пријатељским договором.⁸⁹⁶ У делу *Мрзитељ брада* цар–писац оптужује Констанција да је први започео непријатељства, те су богови на крају пресудили у свађи између двојице рођака.⁸⁹⁷ Јулијан слично понавља и у писму Александријцима, да је Констанције вољом богова напустио овоземаљски живот.⁸⁹⁸ Поред очигледног пребацивања одговорности за Констанцијеву смрт на богове, Јулијан истовремено сведочи и да је вест о смрти свог супарника заиста дошла као изненађење, да тако нешто није ни очекивао, нити су му то „богови” раније нагостили, чиме негира и Клаудија Мамертина и делимично Ливанија. Међутим, неколико других извора помињу да су се Јулијану још раније јавили предзнаци Констанцијеве смрти. Амијан Марцелин пише да је цару–узурпатору у више наврата сугерисано шта ће се ускоро

⁸⁹³ Lib. Or. XII 65; XVIII 117–120.

⁸⁹⁴ Lib. Or. XV 46; XVII 15.

⁸⁹⁵ Pan. Lat. III 14. 6; 27. 4–5.

⁸⁹⁶ Jul. Ep. 9 382, B–C; Ep. 10 382, C.

⁸⁹⁷ Jul. Or. Mis. 357, B–C.

⁸⁹⁸ Jul. Ep. 48 443, B.

десити; први пут још док је био у Галији, у Вијени, ноћу у сну кроз стихове непознатог божанства, затим у Паризијима, а потом и на дан Констанцијеве смрти док је боравио у Наису. Занимљиво је да аутор наводи и да су се самом Констанцију у сну указали знаци да ће изгубити власт над светом, да га напушта душа, а потом су се лоша знамења указала и на путовању.⁸⁹⁹ Готово идентичне речи о Јулијановом сновиђењу у Вијени понављају и Зосим и Зонара.⁹⁰⁰ Созомен се, у свом делу, пита зашто је Јулијан поверавао пророцима који су, наводно, предсказали смрт римског августа и саветовали га да се побуни још док је био у Галији, а није поверовао у каснија знамења, када се појавио са војском у Илирику, да ни његова владавина неће дуго трајати. Писац затим оставља на суд својим читаоцима да ли је прича о предсказању августове смрти у Галији уопште тачна.⁹⁰¹ Чак и под претпоставком да је Јулијан, макар у својим сновима, заиста видео себе на престолу уместо Констанција, тј. свесно или несвесно прижељкивао да се старијем савладару нешто лоше догоди, приче о предсказањима Констанцијеве смрти скоро сигурно су измишљење. Извесно је да су потекле са царског двора, тј. од самог Јулијана и да су део владарске пропаганде. Оног момента када је Јулијан званично преузео управу над читавим Римским царством, а упокојни владар био сахрањен, цар–узурпатор морао је да покаже свим својим поданицима да је смена на престолу била одлука једног или више богова, на шта нико не може да утиче, и да је он тим указаним предсказањима преодређен да буде наследник на престолу. Истовремено, Јулијан се и правда за подигнуту побуну, оптужује Констанција да је први започео непријатељства, чиме покушава да стекне наклоност присталица упокојеног владара.⁹⁰²

О моменту смрти Констанција и именовању Јулијана за наследника, Амијан даје најопширнији опис. Август се разболео на путу из Антиохије према Цариграду, зауставио се у станици Мопсукрени у Киликији и преминуо трећег дана пред октобарске ноне (5. октобра) у четрдесет петој години живота и тридесет осмој години владавине. Пре своје смрти, наводно је означио Јулијана за свог наследника, а комеси Теолаиф и Алигилд послати су поменутом цару да га извести о смрти рођака и позову да преузме источне римске територије под своју управу.⁹⁰³ Зосим и Зонара не помињу да је преминули владар уопште означио Јулијана за свог наследника, већ је он жељом

⁸⁹⁹ Amm. Marc. XXI 1. 6; 2. 1–2; 14. 1–3; 15. 2; XXII 1. 2;

⁹⁰⁰ Zos. III 9. 6; Zon. XIII 11.

⁹⁰¹ Soz. V 1.

⁹⁰² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 414–415 n. 98; 431 n. 167.

⁹⁰³ Amm. Marc. XXI 15; XXII 2. 1;

војске изабран за августа, док Сократ и Созомен наводе да је Јулијан по приспелим вестима дошао у Цариград и ту је изабран да буде нови август.⁹⁰⁴ Сократ даје и прецизну временску одредницу Констанцијеве смрти, да се она догодила у Мопсукрени, годину дана након двеста осамдесет пете олимпијаде, у години конзулства Таурија и Флоренција (361. година), трећег дана пред новембарске ноне (3. новембар), у четрдесет петој години живота и тридесет осмој години укупне владавине, што као цезар, што као август.⁹⁰⁵ Остали извори (Евтропије, Јероним, Псеудо Аурелије Виктор, Созомен, *Consularia Constantinopolitana*, Јован Антиохијски) са мањим разликама за по једну годину у дужини владавине или годинама старости Констанција углавном понављају исте податке.⁹⁰⁶ Теофан Исповедник смрт Констанцијеву погрешно датира годину дана раније, у 360. годину, док Касиодор Сенатор датира у 362. годину, за време конзулства Мамертина и Невите; Теодорит, Филосторгије и Орозије само кратко помињу да је поменути август изненада преминуо, без икакве временске одреднице.⁹⁰⁷ Ливанијеве и Мамертинове наводе да је Јулијан био ожалостан, макар привидно, смрћу рођака, и да је одао последњу почаст покојнику потврђују Григорије Назијански, Сократ и Зонара.⁹⁰⁸ Григорије је најдетаљнији у опису Констанцијеве сахране, али за разлику од антиохијског панегиричара, нема претеране речи хвале за Јулијаново понашање. Аутор тврди да Јулијан то није урадио првенствено из сопствене жеље, већ делом из принуде; иако му се војска претходно потчинила, ипак је имала више поштовања за покојника, из жалости и љубави према некоме ко је преминуо, те је приморала новог владара да скине са главе царску дијадему, и да погнуте главе испрати ковчег до цркве Светих Апостола, где је Констанције сахрањен.⁹⁰⁹ Тешко се и може претпоставити да се Јулијан претерано ражалостио смрћу свога рођака, те Григоријеве речи да је нови август учествовао у погробној поворци зато што су војници, извесно и становници престонице, више волели преминулог владара, дефинитивно су истините. Војници који су испраћали Констанцијево тело до скоро су наступали под директном командом упокојеног августа, и били спремни да се сукобе са царом—узурпатором, а сада легитимним

⁹⁰⁴ Zos. III 11. 2; Zon. XIII 12; Soc. III 1; Soz. V 1.

⁹⁰⁵ Soc. II 47.

⁹⁰⁶ Eutr. X 15; Jer. Chron. 2377; Ps. Aur. Vict. 42. 17; Soz. V 1; Cons. Const. CCCXCIX; John. Ant. 203. Амијан је једини извор који датира августову смрт у октобар, док скоро сви остали извори наводе да је је у питању новембар.

⁹⁰⁷ Theoph. AM 5852; Cass. Sen. 1101–1102; Theod. III 1; Phil. VI 5; Oros. 7. 29. 17.

⁹⁰⁸ Greg. Naz. Or. V 17; Soc. III 1; Zon. XIII 12.

⁹⁰⁹ Greg. Naz. Or. V 17.

владаром. Владајућа градска елита била је претежно хришћанска, која је свој успон договала Констанцију, те долазак паганског цара на престо сигурно нису гледали са претераним одушевљењем. Стога, Јулијан је морао да буде веома пажљив и посвећен стицању наклоности војних и цивилних владајућих структура, те је настојао да прикаже себе скромним владаром, који није прижељкивао трагичну судбину своме претходнику. Уз претходно поменућу пропаганду да је божјом вољом изабран да буде нови владар, Јулијан је настојао да увери јавно мњење да је он сада једини легитимни Констанцијев наследник на престолу.⁹¹⁰ Стога, Ливанијеви наводи о општем весељу Римљана на вести о смрти Константиновог сина, о радости становника градова на истоку, међу којима и Антиохије, сигурно нису тачне, и претставају више лични Ливанијев став. Грађани Антиохије нису ни лепо ни одушевљено дочекали Јулијана када им је дошао у посету, при поласку у рат са Персијанцима.⁹¹¹ Оно што се може узети за поузданије наводе у Ливанијевом опису Констанцијеве смрти јесте белешка о неколицини једница које су биле заведене и нису стале под Јулијанову команду, што потврђује Амијан Марцелин. У питању су биле две Констанцијеве легије, које је Јулијан затекао код Сирмија и послао у Галију, а оне се побуниле током путовања и заузеле Аквилеју у име Констанција. Потом су пружиле су јак отпор Јулијановим војницима, али су се на вести о смрти свог владара предале, а предводници побуне погубљени.⁹¹² Биле су то практично једине људске жртве Јулијанове „успешне” узурпације.

Прокопијева побуна против августа Валенса

Током IV века већина побуна против римских владара избијале су у западном делу царства. Једина узурпација подигнута на истоку, у самом срцу римске државе, престоници Цариграду, подигнута је септембра 365. године и потрајала до маја 366. године, под вођством Прокопија, рођака цара Јулијана. Иако је устанак имао велики замах, а Прокопије стекао популарност код становника главног града, август Валенс смогао је снаге да побуну угуши и обнови своју превласт у источном делу царства.⁹¹³

⁹¹⁰ САН XII, 60–61 (Hunt, D.)

⁹¹¹ Детаљније у поглављу *Рат са Персијом*.

⁹¹² Amm. Marc. XXI 11. 1 – 12. 20.

⁹¹³ САН XIII, 89–91 (Curran, J.); Lenski 2002, 68–115.

Прокопијева побуна описана је у пуно различитих литералних извора. Међу панегиричарима, о узурпацији Јулијановог рођака писали су Темистије и Ливаније. Темистијев говор VII саопштен је неколико месеци након окончања побуне, пред царом Валенсом, где беседник честита августу на оствареној победи и милости коју је показао према Цариграђанима, тј. Прокопијевим присталицама. Узурпаторову личност панегиричар представља у најгорем светлу. О Прокопијевој каријери пре почетка побуне, Темистије наводи да је био пореклом из киликијског Корика, да „живи читав живот судбином записничара од црног мастила и трске” (*ἐν ὑπογραφῶς ἀεὶ μοῖρα διαβιούς ἐκ τοῦ μέλανος καὶ τῆς καλαμιδος*) и да „никад није сматран добрим помоћником, већ оговарач, богохулник, стално смишљајући завере, стално намргођен, стално се мрштећи, ћутање сматрајући да је нешто побожно, недружељубив, одвратан, пун гнусобе, поносећи се тиме што свакога мрзи и омрзнут је од свих” (*οὐδέ ὑπηρετής ποτέ χρηστός ἐνομίσθη, ἀλλὰ βάσκανος, ἀλιτήριος, ἀεὶ συγκεκυφῶς, ἀεὶ συννεφής, ἐφελκόμενος τὰς ὑφρῦς, τὴν σιωπὴν ὥς τι σεμνὸν μετιών, ἄμικτος, ἀποτρόπαιος, ἀηδίας μεστός, ἐπὶ τῷ μισεῖν ἅπαντας καὶ πρὸς ἀπάντων μισεῖσθαι μεγαλαυχούμενος*).⁹¹⁴ Залуђен жељом да буде римски владар, учинио је једну незамисливу дрскост, гору него што су то учинили Крикс и Спартак, када су зграбили кухињске ножеве и наоружање гладијатора. Иако су двојица робова изгледали смешно, побуна је ипак расла и створила велики проблем, јер су им се придружили и слободни људи, становници Италије, са жељом да изведу потпуну промену власти, на шта су их приморали „опаки клеветници и крвавих руку таксатори” (*ἀλιτήριοι συκοφάνται καὶ παλαμναῖοι προσαγωγεῖς*).⁹¹⁵ Ливаније бележи да је Прокопије био „сродан” (*οἰκεῖος*) цару Јулијану, да се у страху од хапшења скривао и бежао од смрти коју је очекивао, и да је коначно „бацио коцку” (*ἀνέρριψε τὸν κύβον*), подигао побуну, донео велику штету градовима натеравши млађег од двојице цара да истовремено и подноси патњу и да је сам причињава другима.⁹¹⁶

Детаљније објашњење налази се у осталим изворима. Амијан Марцелин углавном потврђује наводе обојице панегиричара, и пише да је Прокопије пореклом из Киликије, из угледне породице, да је рођак цара Јулијана, и да је најпре био државни секретар и трибун, а потом под Јулијаном постао комес и командовао над делом римске војске остављене у Месопотамији током похода на Персију. Након августове смрти, добио је задатак од Јовјана да се побрине за Јулијанове посмртне остатке и

⁹¹⁴ Them. Or. VII 86 b–c; 90 b.

⁹¹⁵ Them. Or. VII 86 c – 87 a.

⁹¹⁶ Lib. Or. XXIV 13.

сахрани их у Тарсу. Због непроверених гласина да га је погинули владар именовао за наследника, а у страху од Јовјана, одмах по сахрани дао се у бекство; сакрио се у Халкедону код пријатеља, сенатора Стратегија, и одатле тајно путовао у Цариград.⁹¹⁷ Амијан даје и важан податак, да је становнике престонице терорисао Валенсов таст Петроније окрутном наплатом дугова, те је расло нерасположење према новом цару. Прокопије је искористио Валенсову одсутност из града и, готово поновивши Ливанијеве речи, узурпатор је у жељи за владавином и притиснут прогонством, ризиковао „многе опасности и изненада бацио коцку” (*aleam periculorum omnium iecit abrupte*).⁹¹⁸ Амијанову причу о Прокопијевом сродству са Јулијаном потврђују и Евнапије, Филосторгије, Георгије Кедрин и Зонара; Филосторгије помиње и Прокопијево бекство, скривање, суревњивост Јовјана и, занимљиво, понавља израз о бацању коцке, с тим што за разлику од Амијана наводи да се Прокопијев помагач звао Евномије.⁹¹⁹ Зосим даје мало другачију слику и тврди да је Јулијан доделио Прокопију пурпурни огртач да га носи, али је Прокопије по избору Јовјана за августа предао пурпур, и добио тражено отпуштање из службе. Потом се са породицом населио у кападокијској Цезареји. Нови владари, Валентинијан и Валенс, желели су да ухапсе Прокопија, али је он вешто успео да утекне пред потером, прво на Херзон, а одатле се пребацио у Цариград. Новчано помогнут евнухом Евгенијом, припремио је план свог успона на власт у моменту када Валенс није био у престоници.⁹²⁰ Квинт Аурелије Симак, у говору цару Валентинијану, Прокопија назива „устаничким изгнаником” (*rebellis exul*) који је прекинуо мир у делу царства под управом августовог брата.⁹²¹

Практично сви поменути извори наводе или Прокопијеву лудост, или жељу за владавином, или решеност да не проводи више свој живот у скривању и бекству, као разлог зашто се узурпатор осмелио да подигне побуну и упусти се у такав опасни подухват. Међутим, ако је веровати Амијану Марцелину, постојао је још један битан фактор. Прокопије је јасно увидео да расположење према цару Валенсу није било на високом нивоу у Цариграду, те да може да покуша да придобије становнике престонице, првенствено представнике градске елите и војске, на своју страну, новчаним издацима и пропагандом о сродству са Константиновом династијом. Цар Валенс забринут ратом са Персијом, настојао је да напуни државну благајну

⁹¹⁷ Amm. Marc. XXV 9. 12–13; XXVI 6. 1–5.

⁹¹⁸ Amm. Marc. XXVI 6. 6–12.

⁹¹⁹ Eunap. VI 34. 3; Phil. IX 5; Cedr. 310 A; Zon. XIII 16.

⁹²⁰ Zos. IV 4. 2 – 5. 4.

⁹²¹ Symm. Or. I 17.

утеривањем дугова, што је изазвало незадовољство виших слојева грађана.⁹²² Разумљиво је да Темистије поменути детаљ прескаче да помене у свом говору, и сву одговорност сваљује на Прокопијеву личност. Ипак, у поређењу узурпаторове побуне са устанком робова под Спартаком и понашањем шпијуна и таксатора према народу у Италији, натераним тиме да се прикључе побуни, беседник индиректно алудира да је и у случају Прокопијеве узурпације нешто слично претходило том чину. Ливаније делује да је мало блажи у карактерисању особености узурпатора, те разлог за побуну налази у тешком положају у коме се Прокопије нашао, сродству са Јулијаном на које се позивао, и решеност да ризикује свој живот, тј. да се „коцка” и да иде на све или ништа.

Темистије описује и сам моменат када је избила побуна. Беседник наводи да је била ноћ, и док су сви спавали, одједном је чета зликоваца ухапсила највише представнике римске власти и одвела у затворе, а из јавног купатила у поворци са штитом и копљем изашао је „лажни цар, отворених уста, који све позива, смешећи се претворним осмехом” (*παράσημος αὐτοκράτωρ, προσεσηρῶς, ἄπαντας προσκαλούμενος, μειδῶν μειδίαμα δολερὸν*). Град је блокиран изнутра, затворене су луке, а градом су се кретале узурпаторове уходе и шпијуни. Од двојице „врховних команданта” (*τοῖν δὲ ἀρχόντοιν τοῖν κορυφαίοιν*) за једног је владала неверица да је умро, а за другог се мислио да је умро, иако је још увек био жив.⁹²³ Темистије пише и да је Прокопије „запретио најстрашнијим варкама којима је он био и идејни творац и конструктор” (*εἶτα ἐπέσειε τὰ χαλεπώτερα μηχανήματα, ὃν αὐτός ἦν τέκτων καὶ μηχανορράφος*), са неумесним гласинама из Илирика, Италије, и областима око Западног Океана, а организована су и посланства из царства источних римских суседа. Узурпатор је располагао држаном благајном, обећавао благостање, отписивање дугова, и поделу земље, на шта су се многи „упецали”, док је истовремено ванредно наплатио вишеструки порез на имовину сенаторима.⁹²⁴ Ливаније бележи да је Прокопије именовао Андроника, некадашњег управника провинције Феникије, најпре за управника провинције Витиније, а потом за викара дијацезе Тракије.⁹²⁵

Амијанове и Зосимове белешке дају потпунију слику шта се догодило првих дана Прокопијеве побуне. Први поменути писац наводи да се Прокопије повезао са појединим римским војницима из групација Дивитенза и Тунгрикана, које су се налазиле у Цариграду и подмитио их, у нади да ће придобити и остале војнике. За

⁹²² САН XIII, 89 (Curran, J.)

⁹²³ Them. Or. VII 91a – 92 a; 92 c.

⁹²⁴ Them. Or. VII 91 c – 92 b.

⁹²⁵ Lib. Or. LXII 58–59.

разлику од Темистија и Зосима, Амијан тврди да се побуна десила преко дана, али потврђује Темистијеве наводе да је претендент на римски престо, обучен у златну тунику са копљем и парчетом пурпурне тканине у рукама, из Анастасијиног купатила под заштитом војника прошао кроз народ до говорнице испред палате, где је одржао бојажљив говор и био извикан за августа, а потом ушао унутар ње. Уз узурпатора били су ислужени војници, ситни трговци, бивши чувари палате, очајни или заслепљени људи са дна друштва.⁹²⁶ Зосим слично пише, да је Прокопије покушао да подмити дворску стражу, да је наоружао робове и добровољце и послао их ноћу да направе пометњу у граду, и да је одржао говор пред капијом двора. Историчар, попут Темистија, саопштава да је узурпатор обећао привилегије грађанима, као и да је делио новац војницима и официрима.⁹²⁷ Битан податак који даје Зосим, јесте да су ухапшени градски префект Цезарије, и преторијански префект Небридије, и да их је Прокопије натерао да пишу лажна писма коме год је желео.⁹²⁸ Амијан такође помиње заточеништво оба префекта, и писмо које је Небридије, док је још увек био у затвору, под притиском саставио и послао Јулију, римском заповеднику војске у Тракији, намамивши га да дође у Цариград, где су га узурпаторови следбеници заробили. Тиме је Прокопије ставио и Тракију под своју контролу, о чему је и Ливаније сведочио.⁹²⁹ Амијан наводи и да су се шириле лажне гласине да је најстарији римски август, Валентинијан, преминуо, и да је сада све отворено новом цару да влада.⁹³⁰ У спису *Consularia Constantinopolitana* за 365. годину, и првих конзулства Валентинијана и Валенса, наводи се да се „ноћни лопов и јавни непријатељ” (*latro nocturnus hostisque publicus*) појавио унутар Цариграда четвртог дана пред октобарске календе (28. септембра).⁹³¹

Иако није до краја јасно на кога је тачно Темистије мислио када је поменуо двојицу врховних команданата од којих је један изгубио живот, на основу Амијановог и Зосимовог писања, може се претпоставити да је мислио на префекте Небридија и Цезарија, и да је Небридије био тај који је страдао, и чија је смрт изазвала запрепашћење.⁹³² Такође, Прокопијеве „најстрашније варке” и „неумесне гласине” које

⁹²⁶ Amm. Marc. XXVI 6. 12–17; 7. 1, 7.

⁹²⁷ Zos. IV 5. 5 – 6. 1; 6. 3–4.

⁹²⁸ Zos. IV 6. 2.

⁹²⁹ Amm. Marc. XXVI 7. 4–5.

⁹³⁰ Amm. Marc. XXVI 7. 3.

⁹³¹ Cons. Const. CCCCIII.

⁹³² Lenski 2002, 74. За мишљење да се Темистијев опис односи на цара Валенса и узурпатора Прокопија, тј. да је Прокопије био тај који је страдао, а Валенси који је преживео, видети Vanderspoel 1995, 164–165.

су дошле из западних делова римске царевине, о којима Темистије пише, највероватније подразумевају лажне вести о Валентинијановој смрти, како наводи Амијан. Прокопије је рачунао да ако би успео да убеди Цариграђане да је старији август заиста преминуо, Римљани пре би се одлучили да њега подрже, и да окрену леђа Валенсу. Наводне посете изасланика источних римских суседа са честиткама на доласку на престо које је узурпатор сам организовао, служиле су да Јулијанов рођак створи привидни легитимитет своје владавине, тј. да га и римски суседи признају за августа. Узурпатор се понашао као да га читав свет подржава, а он се претварао да има моћ и контролу над свим поданицима, својом разгранатом мрежом шпијуна.⁹³³

О борбама између царских и узурпаторских трупа, скоро и да нема податка у панегирицима, већ се све своди на похвалу Валенсове одлучне, али и умерене реакције којом је окончао побуну. Темистије пише да је Константинова држава живела у изобиљу, да је владао мир до кобне вечери, да Валенс није дозволио да се осети промена владарске породице, и да се Прокопије „користио Константином као оправдањем, на чије име се бесрамно прилепио као нека млада грана” (*ὕπό τοῦ Κωνσταντίνου προῖσχομένου καὶ τοῦνομα τοῦτο ἀναισχύντως προσείοντος ὥσπερ θαλλὸν*).⁹³⁴ Цар је прекинуо трагедију, пре него што је дошло до њеног расплета, савладао „тог дивљег Тифона” (*τὸν ἄγριον ἐκεῖνον Τυφῶνα*) без проливане капи крви. Узурпаторове следбенике, иако поносне на Кизик, август је својим доласком посрамио, умирио побуњене и разљућене, после дугог времена и труда уразумио их, и учинио послушнијим него што су претходно били. Валенс се није водио гневом, већ разумом и човекољубљем, био блажи од закона; није сматрао достојним исте казне оне који су од почетка планирали устанак, од појединаца који су били повучени оружјем и оне који су поклекли јер су већ мислили да је успела побуна, „већ си (Валенс) прве осудио, друге прекорио а са трећима си заједно патио” (*ἀλλὰ τῶν μὲν κατέγνως, τοὺς δὲ ἐμέμψω, τοῖς δὲ συνήλυσας*).⁹³⁵ Цар је остварио дуплу победу, јер је био јачи и од својих сабораца, умирио је њихов бес, зато што је знао шта доноси болест грађанског рата, „и да варварима приличи да се према Римљанима свете до у недоглед, док се Римљанима налаже да имају меру против других Римљана” (*καὶ ὅτι βαρβάρων μὲν Ῥωμαίους ἄχρι παντὸς ἐπεξίεναι προσήκει, Ῥωμαίοις δὲ μέτρον ἐπικεῖσθαι κατὰ Ῥωμαίων*). Бог је подржао Валенса јер је цар имао на уму добре ствари; многе међу војсковођама, наредницима,

⁹³³ Lenski 2002, 74–75; Vanderspoel 1995, 164.

⁹³⁴ Them. Or. VII 91a; 92 b–c.

⁹³⁵ Them. Or. VII 87 b–d; 92 c; 93 a–c.

четовођама, стрелцима, коњаницима, сенаторима, август је учинио себи пријатељима, „јер је доброделије много боље од злочинења” (*ὥς εὐεργεσίη κακοεργίης μέγ’ ἀμείνων*).⁹³⁶ Темистије сличне ставове понавља и у осталим својим говорима. Цар је подарио безбедност онима који су били повучени буром и учествовали заједно са проклетником у поремећају лепог времена. Бог је прорекао уништење убице, а Валенс је спасио скоро уништен склад власти.⁹³⁷ Беседник у свом последњем говору Валенсу, панегирику XI из 373. године, подсећа цара на ствари које му приличе и изражава наду да је август научио да разликује лукавство од поводљивости, и да не карактерише исто све преступе, већ да за сплеткарење и злобност следи смртна казна, док поводљивост захтева сажаљење, наклоност и савет.⁹³⁸

Панегиричар Ливаније саопштава да су становници престонице радо продржали тиранина, да су увредили и исмевали Валенса састављајући клеветничке списе и јавно их објављивали по граду. Ипак, након угушења побуне август није казнио Цариград, нити је уопште имао такву намеру, али је желео да се појави неко ко би га похвалио у својој благонаклоности, што се и десило. Цар није намеравао да кажњава појединце за оно што су чинили под принудом, те није погубио ни Прокопијеве пријатеље, јер је хтео да се покаже пристојном особом. Ипак, Андроник, управник Тракије, услед каснијих интрига је страдао, а Валенс му је запленио имовину. Август се надао да је показаном милошћу обезбедио себи сигурност.⁹³⁹ Као и у случају свих узурпатора, двојица беседника не називају Прокопија по имену, већ користе изразе попут „проклетник, убица, крволок” (*παλαμναῖος*), „опаки човек, безбожник” (*ὁ μαρός*), „лажни цар” (*παράσημος αὐτοκράτωρ*), „дивљи Тифон” (*ἄγριος Τυφῶν*), „тиранин” (*τύραννος*), „онај који се дохватио царске власти” (*ὁ μὲν τῆς βασιλείας ἀψάμενος*).⁹⁴⁰

Темистијеве и Ливанијеве речи остали извори делимично потврђују. Амијан Марцелин бележи да је Прокопије придобио војнике на своју страну тиме што је са собом водио кћерку покојног Констанција II, рођену након августове смрти, заједно са њеном мајком, представљао је као свој близак род, а себе као припадника најузвишеније владарске лозе за коју се треба борити. Истовремено, за Валенса причао је да је прости Панонац и никоговић.⁹⁴¹ Зосим пише да је узурпатор придобио многе

⁹³⁶ Them. Or. VII 90 a; 94 b–c; 95 c.

⁹³⁷ Them. Or. VIII 110 d – 111 a; IX 122 c.

⁹³⁸ Them. Or. XI 148 c.

⁹³⁹ Lib. Or. I 171; XIX 15; XX 25–26; LXII 59.

⁹⁴⁰ Them. Or. VII 90 a; 91 c; 100 c; VIII 111 a; IX 122 c; XI 148 c; Lib. Or. I 171; XIX 15; XX 26; XXIV 13; LXII 58.

⁹⁴¹ Amm. Marc. XXVI 7. 10, 16; 9. 3.

учеснике у побуни тиме што је за себе говорио да је био Јулијанов рођак и пратилац у свим ратним походима.⁹⁴² О ругању Цариграђана августу Валенсу и текстовима које су писали против њега, нема података у другим изворима. Међутим, Амијан наводи да су становници Халкедона, док их је цар опседао због подршке устанку, исмејавали римског владара називајући га „пивопијом” (*sabaiarius*), по пићу сиромашних становника Илирика.⁹⁴³ О битки код Кизика, на коју су, по Темистијевим речима, побуњеници били поносни, Амијан наводи да су Прокопијеве снаге са тешком муком заузеле град, тек пошто су успели да уплове у луку претходно затворену гвозденим ланцом, уз велику храброст и домишљатост војног трибуна Алисона. Победа код Кизика осоколила је још више узурпатора.⁹⁴⁴ Предаја побуњеника цару уследила је током битке код Наколије, последњег окршаја са Прокопијом, како Амијан и Зосим бележе, након чега је узурпатор заробљен и погубљен. Ипак, заслуге за победу, тј. прелазак побуњеничке војске на Валенсову страну и гушењу побуне, обојица историчара дају остарелом Константиновом генералу Арбитону, тј. ауторитету који је уживао међу војницима, како тврди Амијан, или варком коју је употребио да одузме Прокопију велики број бораца, како неодређено бележи Зосим.⁹⁴⁵ Највећа неслагања између Темистија и Ливанија са једне стране, и осталих извора са друге стране, јесу у погледу Валенсове (не)милости према побуњеницима. Беседник Симак једини потврђује наводе двојице панегиричара да је август, и поред тога што је рат био дуг и неодлучан, био умерен у победи, а да је узурпатор потпуно заслужно кажњен.⁹⁴⁶ Амијан пише да су свега тројица Прокопијевих сарадника, преторијански префект Араксије, цариградски префект Фронимије и управник двора Еуфрасије кажњени блажим казнама, док су остале осумњичене пратила погубљења, мучења, крвава испитивања, проскрипције, изгнанства и заплена имовине, све док се Валенс није заситио крви и блага. Посебно оштро кажњени су становници Филопопоља, јер су пружали отпор царској војсци, све док нису уверили у Прокопијеву смрт, видевши његову одсечену главу.⁹⁴⁷ Зосим наводи да је цар бесан спроводио истрагу о побуни, да се водио гневом, а не судом правде и кажњавао не само оне које су учествовали у завери, већ и њихове познанике и рођаке, иако су били невини.⁹⁴⁸ Јероним пише да је

⁹⁴² Zos. IV 7. 1.

⁹⁴³ Amm. Marc. XXVI 8. 2.

⁹⁴⁴ Amm. Marc. XXVI 8. 7–13.

⁹⁴⁵ Amm. Marc. XXVI 9. 4–9; Zos. IV 7. 4; 8. 3.

⁹⁴⁶ Symm. Or. I 21–22.

⁹⁴⁷ Amm. Marc. XXVI 10. 6–14.

⁹⁴⁸ Zos. IV 8. 4–5.

Прокопије страдао у Фригији и да је већина Прокопијевих следбеника убијена или осуђена на смрт, и то датира годину дана након након двеста осамдесет и шесте олимпијаде (366. године); слично преносе и Орозије, Проспер Тирон и Јорданес.⁹⁴⁹ Сократ, Јован Антиохијски, Теофан, Кедрин и Јован Зонара не помињу страдања Прокопијевих присталица, али наводе да је Валенс срушио зидине града Халкедона као казну јер су грађани пристали уз узурпатора.⁹⁵⁰

Поставља се питање шта је заправо истина у опису односа Валенса према побуњеницима? Да ли је заиста август опростио и амнестирао побуњенике, што тројица панегиричара наводе, или су уследили жестоки прогони и убиства, како преносе други извори. Валенс је имао пуно разлога да буде милостив. Побуна га је задесила на самом почетку владавине, када још увек није успео да се учврсти у власти, а нерасположење према њему је изазвала и поменута наплата дугова. Устанак није плануо у неком крајњем, ободном делу Римске царевине, где је август могао да се претходно консолидује и појави са војском или пошаље трупе да угуше побуну, већ у самом центру римске државе, престоници Цариграду. Цар није био нити потомак нити сродник Константина Великог, што је први пут у тридесетак година дугој историји нове престонице да је на трону у главном граду седео владар из друге владарске династије. Прокопије је вешто играо на карту сродства са Јулијаном, тј. Константиновом династијом, и како Темистије са правом тврди, на њу се прилепио као млада грана, што је то био довољно јак аргумент да буде прихватљивији избор за римског владара у односу на Валенса, и да својој владавини пружи макар привидни легитимитет.⁹⁵¹ Узурпатор је потицао из угледне породице, пореклом из Киликије, био школован, обављао и цивилне и војне функције у држави. Валенс је поникао са периферије државе, из Паноније, своју каријеру градио кроз војну службу и био прилично необразован, што је био разлог више за одбојност Цариграђана према њему. Уз то, пошто је Прокопије чврсто држао Цариград под својом управом, како сведочи Темистије, јасно је да су макар пасивно грађани подржавали узурпатора, и нису му се супротстављали, те није имало смисла да Валенс приликом обнове своје владавине казни све становнике престонице због тога.⁹⁵² Стога је Темистије похвалио цара на показаној милости у свом говору, неколико месеци након завршетка побуне и потом поновио још пар пута у беседама. У последњем сачуваном говору Валенсу из 373.

⁹⁴⁹ Jer. Chron. 2382; Oros. 7. 32. 4; Prosp. 1131; Jord. Rom. 308.

⁹⁵⁰ Soc. IV 8; John. Ant. 208; Teoph. Chron. 559; Cedr. 310 A; Zon. XIII 16.

⁹⁵¹ Lenski 2002, 98–100, 102, 104.

⁹⁵² Исто, 88, 92, 94–97, 111.

године, панегиричар је морао да подсети римског императора на милостиво понашање показано пар година раније, у тренутку када је Валенс поново завео оштрију политику према својим поданицима након наводне Теодорове завере.⁹⁵³ Ипак, то све не значи да није било, макар у ограниченој мери кажњавања, протеривања и убијања Прокопијевих следбеника, како то преносе Амијан и остали писци. Амијанов опис је, за разлику од описа кажњавања Силванових присталица под Констанцијем, доста уопштен, без наведеног ни једног имена пострадалог у спроведеној истрази након побуне.⁹⁵⁴ Слично је и са Зосимом, Јеронимом и осталим писцима. Међутим, чини се да увреде које су Валенсу нанете, цар никад није заборавио, нити опростио. До краја своје владавине, избегавао је да борави у главном граду, и није провео све укупно дуже од годину дана, већ је столовао у Марцијанопољу и Антиохији.⁹⁵⁵ Сократ и Созомен доносе и занимљиво запажање, да је пре битке код Адријанопоља, током 378. године, на путу према Тракији, владар посетио Цариград, и да је на провокације народа на Хиподрому упућене му услед неадекватне реакције на проблем са Готима, цар напустио град и заклео се да ће по повратку осветити становницима због показане дрскости, и због некадашње подршке узурпатору Прокопију.⁹⁵⁶ Цариград се можда и спасио Валенсове освете након побуне, али изгледа да цар увреде Халкедонаца, које Амијан помиње, није опростио, да је заиста наредио рушење зидина и од тог материјала изградио водовод у главном граду. Сократ бележи да је касније, на молбу изасланика из Цариграда, Никеје и Никомедије у корист грађана Халкедона, цар ипак дозволио да се обнове зидине града у мањој величини.⁹⁵⁷

Узурпације Магна Максима и Евгенија, сукоби са августом Теодосијом I

Поред проблема са Готима са којим се суочио од првог дана своје владавине, Теодосије је у два наврата морао да ратује против узурпатора у западном делу римске

⁹⁵³ Vanderspoel 1995, 178; Завера нотара Теодора састојала се у томе што су га поједини римски функционери предзнацима црне магије, именовали као наследника Валенса на престолу. Када је Валенс за то сазнао, сместа је ухапсио Теодора, осудио и прогнано у удаљене делове римске царевине, а онда је спровео детаљну истрагу и разрачунавао се са свима који су се наводно бавили магијом. Amm. Marc. XXIX 1–2; Ливаније иако не наводи имена, помиње у говорима I и XXIV ову наводну заверу, и пребацује одговорност на вођу, тј. Теодора, али и истовремено сматра погрешним Валенсов обрачун са свима који су се бавили прорицањем судбине у источном делу Римске царевине. Lib. Or. I 171; XXIV 13.

⁹⁵⁴ Saylor Rodgers 2015, 16 n. 87.

⁹⁵⁵ Lenski 2002, 114.

⁹⁵⁶ Soc. IV 38; Soz. VI 39.

⁹⁵⁷ Soc. IV 8; Lenski 2002, 114.

империје. Прву побуну подигао је војсковођа Магно Максим 383. године, погубивши августа Грацијана, док су другу побуну четири године након угушења претходне, 392. године, подигли војсковођа Арбогаст и беседник Евгеније, након мистериозне смрти Валентинијана II. Цар Теодосије успео је да оконча и ову узурпацију, али је убрзо потом, јануара 395. године преминуо, оставивши двојици синова власт над државом.⁹⁵⁸

О Максимовој побуни и борби августа Теодосија најопширније је писао галски панегиричар Пакат, у царском говору насталом поводом победе над именованим узурпатором. Темистије и Ливаније Максимову побуну тек узгредно помињу у својим беседама и дају веома штуре податке. Пакат бележи да је Магно Максим био „млади роб” (*uernula*) и „слуга” (*lixa*) у Теодосијевој кући, клијент цареве породице и потом изгнаник из свог родног краја; тиранин је тежио царској власти у забаченом делу света, без знања војске, против жеље провинција и без наклоности римског августа.⁹⁵⁹ Са малом групом људи и острвљана, протераних од читавог света, на месту где сунце залази узурпатор је пронашао уточиште за своје преступе и заједно су покушали да запале читав континент, а своје изгнанство прикрију ношењем владарске одеће. „Целат у пурпуру” (*carnifex purpurato*) који се хвалио сродством са Теодосијем и наклоношћу цара, починио је најтежи злочин. Под лажним изговором августове наклоности и деловања у његово име, тиранин је придобио војнике за свој подухват.⁹⁶⁰ Максим се водио невером, прекршајем, неправдом, безбожништвом, пожудом, суровошћу и осталим злочинима и пороцима. Све што је било наоружавано да брани Римску царевину, окренуло се против ње захваљујући издаји војсковођа и дезертерству легија. Многи Римљани жалосне судбине поверовали су узурпатору, а читава Галија сведочила је победи Максима и страдању Грацијана.⁹⁶¹

Максимово порекло и почетак побуне помињу бројни извори. Амијан Марцелин пише о извесном Максиму, који је под командом оца цара Теодосија служио у Африци у гушењу Фирмове побуне.⁹⁶² Зосим наводи да је узурпатор родом из Хиспаније и да је био Теодосијев саборац у Британији. Нашавши се увређеним што је Теодосије награђен царским звањем, док за њега није било достојанственог положаја, Максим је подстакао римску војску у Британији, љуту на августа Грацијана због фаворизовања одреда Алана у римској армији, да подигне побуну и да га прогласе за цара. Потом се искрцао

⁹⁵⁸ *САН XIII*, 104–110 (Curran, J.)

⁹⁵⁹ *Pan. Lat.* II 31. 1–2.

⁹⁶⁰ *Pan. Lat.* II 23. 1–3; 24. 1; 43. 6.

⁹⁶¹ *Pan. Lat.* II 23. 4; 24. 4–5; 31. 3–4.

⁹⁶² *Amm. Marc.* XXIX 5. 6, 21.

на копно близу ушћа Рајне и стекавши наклоност додатних јединица, сукобио се са Грацијаном. Након вишедневне битке, прво је дезертирао Грацијанов одред маварске коњице, а потом и већи део августове војске и приклонио се узурпатору, а сам цар побегао са мањом пратњом коњаника према Алпима. У потеру за августом пошао је Андрагације, Максимов командант коњице, сустигао и погубио га код Сингидуна, док је цар прелазио преко моста.⁹⁶³ Исти разлог побуне забележен код Зосима, преноси и Јован Антохијски, и додаје да је Андрагације убио Грацијана у близини града Лугдуна док је цар прелазио преко реке.⁹⁶⁴ Максимово ангажовање у Британији помиње се код Григорија Турског и у Галској хроници; Григорије наводи да је Максим ратовао и победио Бритоне, а да га је војска потом прогласила за цара. Августа Грацијана узурпатор је ухватио на превару и погубио га.⁹⁶⁵ У Галској хроници дати су слични подаци, али обрнутим редом, да су војници прво прогласили узурпатора за цара, да је потом Максим зауставио упад Пикта и Скота, а онда прешао у Галију, сукобио се са Грацијаном, и да је одбегли цар убијен у Лугдуну.⁹⁶⁶ Псеудо Аурелије Виктор, попут Зосима, тврди да се Грацијан превише спријатељио са аланским војницима у својој служби и помагао им, док је истовремено занемарио римске војнике, што их је навело да се приклоне узурпатору Максиму када је прешао из Британије у Галију. Тиранин је натерао августа у бекство, ухватио га и погубио.⁹⁶⁷ Јероним у писму пријатељу Хелиодору помиње издају римске војске, градове у Галији који нису желели да прихвате цара у повлачењу, и трагове окрвављених руку на зидинама града Лугдуна.⁹⁶⁸ Сулпиције Север у својим делима даје занимљиве детаље; наводи да је Максим био достојан да буде владар, али да није требало да прихвати царску круну коју су му војници у побуну наметнули, нити да увуче земљу у грађански рат. Сам узурпатор је наводно тврдио да није својевољно пристао да постане владар, већ да је то била божја воља и жеља војника, као и да нико од његових противника није страдао изван бојног поља.⁹⁶⁹ Руфин у *Црквеној историји* пише да је Грацијана убио узурпатор из Британије, Максим, преко Андрагација, и да је августов пад био више последица издаје његових људи, него непријатељски напад.⁹⁷⁰ Издајничко убиство римског императора помињу

⁹⁶³ Zos. IV 35. 2–6.

⁹⁶⁴ John. Ant. 211.

⁹⁶⁵ Greg. Tours I 43.

⁹⁶⁶ Chron. Gall. a 452, 6 III, 7 IIII, 9 VI.

⁹⁶⁷ Ps. Aur. Vict. 47. 6–7.

⁹⁶⁸ Jer. Epist. 60. 15.

⁹⁶⁹ Sulp. Sev. Dial. II 6; Vita. S. Mart. 20.

⁹⁷⁰ Ruf. XI 14.

Филосторогије и Орозије, али Орозије, попут Сулпиција, истовремено тврди и да је Максим био достојанствен да буде цар да није прекршио заклету верности Грацијану, и да су га војници у Британији противно његовој вољи прогласили за владара.⁹⁷¹ Различите верзије Грацијанове погибије преносе Сократ, Созомен и Амброзије. Прва двојица историчара пишу да је цар био исцрпљен у рату са Алеманима, што је узурпатор из Британије искористио да подигне побуну, нападне Грацијана и убије га на превару. Андрагације, Максимијанов војсковођа, сакрио у царску кочију и пронео лажну вест да се у њој налази Грацијанова жена, у шта је цар поверовао, и при сусрету код Лугдуна, Андрагације је искочио из кочије, ухватио и убио цара, у двадесет четвртој години живота и петнаестој години владавине.⁹⁷² Амброзије у својим Коментарима LXI псалма наводи да је август убијен мучки, као гост на вечери, за шта су одговорни убица Андрагације, и издајник Максим.⁹⁷³ Медиолански епископ у писму цару Валентинијану II помиње и да је римска војска издала Грацијана, као и да му је Максим у разговору индиректно изјавио да није наредио да се август убије, али је морао да га уништи, јер је он био његов непријатељ.⁹⁷⁴ Беседник Клаудијан у говору цару Хонорију пише да је дивља Британија створила Максима, да је починио страشان злочин упрљаваши руке крвљу свог господара, и да га је изненадно уздизање у царско звање осмелило још више.⁹⁷⁵ Тачан датум погибије Валентинијановог сина наводи се у Марцелиновој Хроници и у спису *Consularia Italica*; тиранин Максим убио је августа Грацијана код Лугдуна, осмог дана пред септембарске календе (25. августа) у години другог конзулства Меробавда и првог конзулства Сатурнина (383. године).⁹⁷⁶ Проспер Тирон такође даје детаљне податке и бележи да је побуном војника у Британији Магно Максим изабран за цара, да је Грацијан савладан код Паризија и потом убијен у Лугдуну, али за разлику од већине других извора, наводи да је августа издао његов командант војске (*magister militum*) Меробавд, и то датира у годину конзулства Рихомера и Клеарха (384. године), тј. годину дана касније у односу на Марцелина Комеса и спис *Consularia Italica*.⁹⁷⁷

⁹⁷¹ Phil. X 5; Oros. 7. 34. 9–10.

⁹⁷² Soc. V 11; Soz. VII 13. Сократ даје и прецизнију временску одредницу, да је цар страдао у години конзулства Меробавда и Сатурнина.

⁹⁷³ Ambr. Expl. Psal. LXI 23–24.

⁹⁷⁴ Ambr. Epist. 30. 10.

⁹⁷⁵ Claud. De IV cons. Hon. 73–77.

⁹⁷⁶ Marc. Com. 383. 3; Cons. Ital. a. 383 (501–502, 321)

⁹⁷⁷ Prosp. 1183.

На основу података које даје Пакат и претходно парафразирани извори, Максимова каријера и пад Грацијана могу се делимично реконструисати. Пактове речи да је Максим био слуга, клијент и сродник Теодосијеве породице, не налазе потврду у осталим изворима, и не могу се са сигурношћу узети као потпуно тачне. Ипак, панегиричарово инсистирање на више места у говору да је узурпатор злоупотребио Теодосијеву наклоност, да се позивао на везе са царом како би придобио војнике на своју страну, као и подаци Амијана и Зосима о Максимовом службовању под Теодосијем старијим и његовом хиспанском пореклу, наводе на закључак да се претендент на римски престо познавао и блиско сарађивао са августом Теодосијом.⁹⁷⁸ Максим је вероватно био један од кандидата за Грацијановог савладара, што Зосим, Јован Антиохијски, Сулпиције и Орозије индиректно тврде, а положај команданта војске у Британији очигледно није га задовољио.⁹⁷⁹ Ипак, пружио му је добру прилику да вештом командом у борби против варвара изгради сопствени ауторитет код својих бораца и да га потом прогласе за августа. Извори нису јединствени ни ко је одговоран за подизање побуне, да ли је то била иницијатива војника, како Сулпиције и Орозије изnose, практично бранећи Максима, или је иза тога стајала намера самог узурпатора. Псеудо Аурелије Виктор и Зосим једини дају одговор на питање зашто је римска војска била ненаклоњена августу Грацијану, објашњењем њихове љубоморе према аланским војницима у царској пратњи. Први поменути аутор пише да се то односило само на војску у Галији, и да је зато она дезертерила и пребегла Максиму, док Зосим наводи да је љубомора захватила и војнике у Британији, а да ју је Максим још више подгрејавао. Разлози за незадовољство војске и њихово дезертерство очигледно су били много дубљи, и могу се видети у Грацијановој слабијој војној политици према Германима у односу на свог оца, Валентинијана I. Стари цар се за живота жестоко разрачунавао са варварским противницима и лично предводио трупе у походима, док се Грацијан више ослањао на своје генерале, сам нерадо ишао у борбу, и прихватио да се наоружани варвари, Готи и Алани, населе у Панонију. Бивши Валентинијанови војници вероватно су желели да се поново уведе оштрија политика према варварима, што је Магно Максим најбоље показао у Британији. Узурпатор је потом преко мреже својих агената ступио у контакт и са трупама у Галији и придобио их да му пружи подршку за планирани подухват.⁹⁸⁰ Описом побуне као неке смешне авантуре шаке изгнаних

⁹⁷⁸ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 479 n. 83; Williams – Friell 1994, 22.

⁹⁷⁹ Williams – Friell 1994, 22.

⁹⁸⁰ Исто, 23.

војника и становника Британије, на потпуно супротном крају света од оног где се Теодосије налазио, панегиричар Пакат намерно умањује њен значај како би пред очима становника Галије оправдао Теодосијеву почетну неактивност приликом избијања устанка, и представља је неким безначајним проблемом који би старији август, Грацијан, лако могао да реши.⁹⁸¹ Ипак, према беседнику, главна опасност настала је када су цара издале сопствене трупе са војсковођама, чиме је узурпатор добио знатне контингенте римских бораца у својим редовима. Ако је веровати Просперу Тирону, Грацијана је изневерио командант војске Меробавд, августов близак сарадник и конзул за 383. годину, чиме би се могао објаснити пораз царских трупа. Међутим, Просперов податак треба узети са резервом, јер Меробавдову издају не наводи нити један други извор, нити панегиричар Пакат, иако у говору помиње његову погибију, тј. да је био приморан да изврши самоубиство јер је био Грацијанов миљеник и војсковођа.⁹⁸² Ипак, то не мора да значи да беседник није на њега мислио када је поменуо издају Грацијанових војсковођа, али да га намерно није јавно означио као издајника, већ је његово самоубиство искористио да га представи као жртву Максимовог терора над Грацијановим војним заповедницима.⁹⁸³

Галски беседник не описује ни како ни где је Грацијан страдао. Већина извора за место погибије наводи град Лугдун, са изузетком Зосима који очигледно погрешно тврди да је у питању град Сингидун, а за убицу да је био Андрагације. Сократ, Созомен и Амброзије дају две потпуно различите верзије августове смрти, али оно у чему се слажу јесте да је цар убијен мучки, на превару. Амброзију, савременику дешавања, који је водио разговоре са Максимом и критиковао га због императоровог убиства, а тиранин одбацивао своју одговорност за то, можда би требало пре поклони поверење.⁹⁸⁴ Грацијан је изгледа при повлачењу према Алпима, застао у Лугдуну и остао на вечери код управника града под обећањем подршке у рату, али је по доласку потере на челу са Андрагацијем управник променио страну, заробио цара и предао га непријатељу.⁹⁸⁵ Ипак, ни верзија Сократа и Созомена о прерушеном Андрагацију не мора бити далеко од истине; август је можда у брзини неопрезно наступио и поверавао да су војници у пратњи скривеног убице заправо на његовој страни, што га је на крају коштало живота.

⁹⁸¹ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 477 n. 78.

⁹⁸² Pan. Lat. II 28. 4–5.

⁹⁸³ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 477–478 n. 79.

⁹⁸⁴ Исто, 480 n. 85.

⁹⁸⁵ Williams – Friell 1994, 21.

Пакат даље у панегирику говори о стању у Галији под Максимовом управом. Узурпаторову владавину одликовали су „суровост” (*crudelitas*) и „похлепа” (*avaritia*), тј. страдање невиних људи и осиромашење заједнице. Становници Галије патили су под тиранином; бившим конзулима стргнута је свечана одећа, високи функционери лишавани су својих права, плењена је њихова имовина и продавана на јавним лицитацијама. Узурпаторова жеља за богаћењем расла је непрестано, и никакв плен га у томе није задовољио, већ је изазивао још већу похлепу за богатством.⁹⁸⁶ Своју срећу налазио је у чињењу зла и стицању материјалних ствари, притом не остављајући ништа за друге. Извлачио је новац из провинција, отимао злато женама, сирочадима скидао талисмани (*bullae*) са вратова, и скупљао сребро обојено крвљу власника. У тираниновој престоници пребројавао се новац, пунили сандуци, гомилале бронзане кованице, разбијала грнчарија, а сам Максим одевен у пурпур лично је надгледао мерење плена на вагама. Богатство грађана сливало се до узурпаторове ризнице, а да се уопште није трошило, већ се само гомилало. Тиранин није сматрао вредним злато које се добијало из камених стена или речног шљунка, већ искључиво оно одузето или истргнуто од ожалашћених или убијених људи.⁹⁸⁷

Своју суровост Максим је показао убиством Валиона, „победника, тј. слављеника” (*triumphalis*) и Меробавда, „носиоца конзулске одеће” (*trabeate*). Првом су Максимови британски насилници сломили врат у сопственој кући, натеравши га да погине срамном женском смрћу, од омче, а не од мача као мушкарац који је имао страст за оружјем. Други је после највиших магистратура и конзулске пурпуре био принуђен да се одрекне свог живота. Тиранин је имао разлоге да мрзи обојицу, јер су обојица стајали у Грацијановом бојом строју и август их је обојицу волео.⁹⁸⁸ Ни жене нису биле поштеђене крвопролића; страдала је удовица славног песника, услед учињених преступа, тј. своје претеране побожности, а тужбу је саставио ни мање ни више него свештеник. Многи међу њима били су само привидно свештена лица, а заправо прави доушници и кољачи, који су износили лажне оптужбе против унесрећених људи и отимали им наследство. Након учешћа у испитивањима направивши очи и уши уздисајима и патњама несрећних људи, укаљаних руку, вратили би се назад светим обредима. Такве је тиранин убрајао међу своје пријатеље, јер су испуњавали све његове молитве, тј. „иметак богатих [да задовољи своју] похлепу,

⁹⁸⁶ Pan. Lat. II 24. 6 – 25. 6

⁹⁸⁷ Pan. Lat. II 26. 1–5; 28. 1–4.

⁹⁸⁸ Pan. Lat. II 28. 4–5.

кажњавање невиних крвожедност, а штету нанету вери [да задовољи своју] безбожност” (*auaro diuitum bona, cruento innocentium poena, impio religionis iniuria*).⁹⁸⁹

Панегиричарове речи делимично потврђују и други извори. Сулпиције Север, иако се труди да представи Максима у што бољем светлу, признаје да је цар–узурпатор имао једну лошу особину, а то је била похлепа за новцем. Ипак, писац даје оправдање Максимовог понашања наводећи да су финансијска средства била потребна ради одбране земље и припреме за евентуални грађански рат.⁹⁹⁰ О заплени имовине римским функционерима и Максимовом понашању према бившим конзулима, осим Меробавда, нема директних података у осталим изворима. Међутим, може се претпоставити да је Пакат, када помиње страдање конзула, између осталог мислио и на Паулина, суфектног конзула за 378. годину. Под сумњом да је убио свог брата, Паулину су Максимови чиновници претили конфискацијом имовине, што је бивши конзул забележио у песмама које је саставио.⁹⁹¹ Страдање Валиона, поред галског беседника, помиње још и Амброзије. Медолански епископ бележи да је у разговору са Максимом замерио узурпатору што је наредио Валионово погубљење. Амброзије, попут Паката, наводи да је Валион био способан војсковођа, веран своме августу Грацијану, што никако није био разлог да буде убијен. Максим је одбацио одговорност за његову смрт јер је Валион сам подигао руку на себе, али је и изјавио да је наредио да га живог запале ако не изврши самоубиство.⁹⁹² Да је Валион извршио самоубиство, панегиричарове речи такође на то упућују, и то, како се истиче, на најсрамотнији начин, вешањем, а не мачом што би доликовало једном царском војсковођи.⁹⁹³

О Меробавдовој смрти нема додатних податка у другим изворима. Ипак, Пакатове речи да је Меробавд страдао док је био конзул, могу се потврдити натписима са надгробних споменика пронађених у граду Риму. Споменици су датирани у 388. годину, где је у најстаријем натпису забележено да је извесни покојник преминуо четвртог дана пред јануарске иде (10. јануара) током конзулства цара Теодосија (други пут) и Меробавда (трећи пут); у другом споменику који се датира свега дан касније, и потоњим споменицима, као једини конзул наводи се Магно Максим (друго

⁹⁸⁹ Pan. Lat. II 29.

⁹⁹⁰ Sulp. Sev. Dial. III 11.

⁹⁹¹ Paul 21. 414–422; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 482 n. 89.

⁹⁹² Ambr. Epist. 30. 11.

⁹⁹³ Ни Пакат ни Амброзије не наведе прецизно коју функцију је обављао Валион у тренутку погибије. Можда је био у рангу комеса (*comes rei militaris*), или вероватније у вишем рангу, команданта коњице (*magister equitum*), на чије место је доспео Андрагације доласком Максима на власт. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 485 n. 93.

конзулство).⁹⁹⁴ Познато је да је Меробавд био конзул 377. и 383. године, што је посведочено и у спису *Consularia Constantiopolitana*, док су за 388. годину као конзули наведени цар Теодосије и преторијански префект Кинегеје.⁹⁹⁵ Меробавд је, изгледа, веома кратко био конзул током 388. године, признат само у делу Римске царевине под Максимовом контролом, који га је и именовао на тај положај, а потом уклонио, прогласивши самог себе за јединог конзула. Истовремено, на истоку по свему судећи није био признат ни Меробавд, ни Максим за конзула, већ су изабрали своје конзуле.⁹⁹⁶ За Меробавда, Амијан Марцелин тврди да је био командант пешадије (*magister peditum*) током 375. године, под царом Валентинијаном I, док Проспер Тирон наводи да је у моменту издаје цара Грацијана Меробавд био врховни војни командант (*magister militum*).⁹⁹⁷ Извесно је, да је уз поменутог Валона, Меробавд био на високој војној функцији под убијеним августом, и да су њих двојца били личности са високим ауторитетом, од којих је Максим зазирао.

Галски панегиричар не именује ни жену која је пострадала због својих верских убеђења, али се из других извора сазнаје да је у питању Евкротија, жена песника Атија Тирона Делфидија. Јероним, Сулпиције Север и Проспер Тирон сведоче да је Евкротија погубљена, тј. обезглављена у Тријеру услед своје подршке епископу Присцилијану и његовом покрету. Максимов преторијански префект Еводије осудио је кривим Присцилијана за окултно и развратно понашање, тј. држање молитви ноћу, потпуно наг и у друштву злих жена, а узурпатор Максим наредио да се осуђеник заједно са неколицином својих присталица погуби.⁹⁹⁸ Иако Сулпиције Север није био наклоњен Присцилијану, и његов покрет сматрао за јерес, за самог Присцилијана тврди да је био племенитог порекла, школован, начитан, елоквентан, да је проводио у бдењу пуно времена подносећи глад и жеђ, да није имао жељу за материјалим богатством и да је био веома штедљив.⁹⁹⁹ Евкротија је, судећи по Пакатовим речима, следила исте те

⁹⁹⁴ ICUR I 370–372, 374–375.

⁹⁹⁵ Cons. Const. CCCCXV; CCCCXXI; CCCCXXVI

⁹⁹⁶ Тешко је поверовати да је Меробавдово треће конзулство било прихваћено у Цариграду, напореда са Теодосијевим другим мандатом, тј. да било ко буде у броју конзулских мандата „привилегованији” у односу на актуелног августа. Вероватно је Максимов избор био да за конзула у западном делу царевине, поред Меробавда, буде именован и Теодосије. Тиме се можда показују неке назнаке или жеље узурпатора да се отопае заоштрени односи са Теодосијом након претходне узурпаторове инвазије на Италију. Именовањем самог себе за јединог конзула након Меробавдове смрти, од таквих намера дефинитивно се одустало или се нису обистиниле. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 486 n. 94. Занимљиво је да ни префект Кинегеје није дуго обављао дужност конзула, и да је преминуо марта 388. године, како је забележено у спису *Consularia Constantinopolitana*. Cons. Const. CCCCXXVI.

⁹⁹⁷ Amm. Marc. XXX 5. 13; Prosp. 1183.

⁹⁹⁸ Jer. De vir. 122; Sulp. Sev. Chron. II 50–51; Prosp. 1187;

⁹⁹⁹ Sulp. Sev. Chron. II 46.

ставове. Сулпиције потврђује и беседникове наводе да је оптужбу саставило свештено лице, и износи да су то учинили хиспански епископи Идације и Итације; аутор бележи и да су се двојица епископа борила против јеретичког покрета већом оштрином него што је то приличило, што може навести на закључак да су примењивали мучење, како се и помиње у панегирику.¹⁰⁰⁰ Сулпиције нема лепе речи за епископа Итација; тврди да је био човек без моралних вредности, дрзак, да се повлађивао чулним задовољствима, као и да је оптуживао све духовне људе који уживали у читању или се надметали у посту да су Присцилијанови ученици.¹⁰⁰¹ Тиме се, макар делимично, слаже са Пакатовом представом „лажних свештених лица” и њиховим наводним недоличним понашањем. Међутим, Сулпиције брани узурпатора Максима, и што је епископа узео у своју заштиту, наводећи да је Максим био добар човек, али је заведен лошим саветима појединих свештеника ловио јеретике и одузимао им имовину и животе.¹⁰⁰² Код Паката, оптужбе против тиранина су директније и јасно му се пребацује што је имао неодољиву пожуду за туђом имовином, што је лоше људе, лажне свештенике, сматрао за савезнике и што је Евкратија због њих изгубила свој живот.¹⁰⁰³

Беседников опис стања у Галији током Максимове управе делује прилично застрашујуће. Максим је представљен типичним тиранином који жели да има право живота и смрти над својим поданицима. Ипак, мора се имати на уму да Пакат говори из личног искуства, са позиције припадника имућне, богате чиновнике класе, која се обогатила под владавином претходних царева, Валентинијана и Грацијана, и чија имовина је потом била под претњом конфискације.¹⁰⁰⁴ Стога, не чуде панегиричарове жестоке речи изречене на Максимов рачун и драматични описи опхођења према римској аристократији, ненаклоњеној новом цару–узурпатору. По питању узурпаторове религијске политике, паганин Пакат није био детаљно упућен ни у хришћанску доктрину ни у верска уверења која су заступали Присцилијан и његови следбеници, али је могао као прилично неутралан посматрач да посведочи како се Максим односио према припадницима поменутог покрета, и како је, уз подршку дела хришћанског епископата уз себе, немилосрдно прогонио јеретике.¹⁰⁰⁵ Све у свему, галски беседник потрудио се да стање у Галији прикаже у што драматичнијем светлу,

¹⁰⁰⁰ Sulp. Sev. Chron. II 50; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 487–488 n. 97.

¹⁰⁰¹ Sulp. Sev. Chron. II 50.

¹⁰⁰² Sulp. Sev. Dial. III 11.

¹⁰⁰³ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 488 n. 98.

¹⁰⁰⁴ Исто, 482 n. 89.

¹⁰⁰⁵ Исто, 487–488 n. 97.

како би Теодосије становницима Галије био представљен као прави ослободилац и дуго очекивани (легитимни) римски цар.

Максим се није зауставио на наметању власти над Галијом и Хиспанијом, већ је спровео походе на територије под контролом Валентинијана II и Теодосија, Италију и Илирик. Пакат наводи да је бог погледао патње Римљана и да је унео бес у ту проклету главу која „се није плашила да прекрши споразум, повреди фецијални закон и прогласи рат” (*ut foedus abrumpere, ius fetiale uiolare, belium edicere non timeret*); човек који је могао да се спаси под именом мира и да ћутањем избегне казну за свој први злочин, по други и трећи пут поновио је разбојништво.¹⁰⁰⁶ Најпре је прешао Котијске Алпе, потом пробио баријеру преко Јулијских Алпа и наметнуо обавезу Теодосију да га победи, иако је август био спреман да га помилује. Покојни цар, жртва свирепог убиства, желео је да казни Максима, те га је натерао да уђе у сукоб са Теодосијем и да се суочи са сопственом смрћу од које се плашио. Август није морао ни да се бори; за победу и спас државе било би довољно да се сам појавио у битки.¹⁰⁰⁷

Остали извори не наводе јасно да ли је Максим по доласку на власт јавно склопио споразум, тј. мир са Теодосијом или Валентинијаном II, или је више било на незваничном нивоу кроз признавање тренутног стања у држави. Зосим пише да је Максим упутио посланство у Цариград са циљем склапања савеза и претњом ратом ако се то не деси; то је натерало Теодосија да привидно прихвати узурпатора за учесника у римској власти, али се истовремено тајно припремао за сукоб. Август је послао и свог преторијанског префекта Кинегија у мисију у Египат, где је, између осталог, требало да подигне статую Максима у Александрији и прикаже га народу као римског владара.¹⁰⁰⁸ Исти аутор бележи да је непосредно пре узурпаторове инвазије на Италију, Валентинијан послао своје изасланике у Тријер у жељи да се склопи неки трајнији мир, а Максим их љубазно примио, са пуно поштовања и богато их даровао.¹⁰⁰⁹ Руфин наводи да је млади цар преплашен погибијом свога брата неискрено прихватио „понуђени” мир са Максимом, док Сократ, Созомен и Јован Антиохијски не помињу било какве преговоре и ни посланства, већ тврде да је Валентинијан током времена био принуђен да призна, прилично невољно, узурпаторову владавину.¹⁰¹⁰ Са друге стране, у Галској хроници дато је супротно виђење и пише да је Максим, у страху од августа

¹⁰⁰⁶ Pan. Lat. II 30. 1–2.

¹⁰⁰⁷ Pan. Lat. II 30. 3–5.

¹⁰⁰⁸ Zos. IV 37. 2–3.

¹⁰⁰⁹ Zos. IV 42. 3–4.

¹⁰¹⁰ Ruf. XI 15; Soc. V 11–12; Soz. VII 13; John Ant. 211.

Теодосија, склопио споразум са Валентинијаном.¹⁰¹¹ Медиолански епископ Амброзије сведочи о разменама неколико посланства између Валентинијана и Максима, с циљом преговора о миру, у којима је и он учествовао. Најпре је узурпатор по доласку на престо, у надмоћнијем положају, тражио да брат палог августа дође у Тријер и да владају заједно као отац и син, што је Амброзије на вешт начин одбио, док је потом у наредном посланству, спроведеног након процеса против Присцилијана а пре инвазије на Италију, епископ захтевао од Максима да се склопи мир на равним частима, и да се преда Грацијаново тело. По Амброзијевим речима, уследила је жестока расправа између њега и Максима.¹⁰¹²

Максимов поход на Италију описује се у доста извора. Руфин наводи да Магно Максим није више желео да буде означен као узурпатор, већ да буде представљен легитимним владаром, те је стога послао писмо Валентинијановом двору, где опомиње младог цара и његову мајку да се држе праве вере, а истовремено покренуо је поход према Италији. Царица Јустина побегла је са својим сином.¹⁰¹³ Слично се наводи и у делима Теодорита, Зонаре и у Галској хроници, с тим што се у Галској хроници наглашава да је Максим раскинуо претходно склопљени савез са Валентинијаном.¹⁰¹⁴ Зосим за Максимову инвазију на Италију даје другачије објашњење; уследила је потпуно неочекивано, обманом Валентинијановог посланства, које је тиранин богато даривао и послао део своје војске са њима као припомоћ августу у борби против варвара. Истовремено, са остатком војске узурпатор тајно је пратио посланство, мирно прешао преко Алпа, без отпора ушао у Италију и одмарширао до Аквилеје. Изненађени и преплашени цар Валентинијан са породицом побегао је у Тесалонику.¹⁰¹⁵ Сулпиције Север, Орозије, Сократ, Созомен, Филосторгије не дају детаљније податке о тираниновој инвазији на Италију, већ кратко констатују да је Максим загосподарио Валентинијановим поседима, и да је август у страху побегао у Тесалонику.¹⁰¹⁶

Разлог зашто је Теодосије ушао у борбу против Максима, Руфин налази у Теодосијевој вери у римску државу и лепој успомени на Грацијанову врлину и дела, те

¹⁰¹¹ Chron. Gall. a 452, 11 I

¹⁰¹² Ambr. Epist. 30. 3–12.

¹⁰¹³ Ruf. XI 16.

¹⁰¹⁴ Theod. V 14; Zon. XIII 18; Chron. Gall. a 452, 16 III; Максимово писмо које помињу Руфин и Теодорит остало је сачувано, и датирано је у 386. или 387. годину. Како двојица поменутих историчара тачно преносе, Максим у писму себе заиста представља као браниоца праве вере и шаље опомену Валентинијану да се држи вере својих очева, и да има у виду шта се десило са аријанским Илириком и Мурсом (варвари их опустошили). Coll. Avell. 39. Ипак, никаква директна претња ратом или нападом није наведена у писму.

¹⁰¹⁵ Zos. IV 42. 5 – 43. 1.

¹⁰¹⁶ Sulp. Sev. Vita. S. Mart. 20; Oros. 7. 34. 10; Soc. V 11; Soz. VII 13; Phil. X 8.

је стога било потребно да га освети.¹⁰¹⁷ Теодорит пише да је за Теодосијев поход кључно било сажаљење које је август осетио према свом млађем савладару, изгнаннику из сопственог царства, жеља да подучи Валентинијана да се врати правој вери, врати му изгубљени престо и да се освети онима који су изазвали смрт једног римског цара, како се Теодосије још раније обавезао договором са Грацијаном.¹⁰¹⁸ Слично пише и Орозије, да је по закону правде смрт једног цара и бедно изгнанство другог захтевало освету, те се Теодосије, уздајући се у божју помоћ, упустио у грађански рат, иако је био слабији у броју војника у односу на Максима.¹⁰¹⁹ Сократ и Созомен бележе да је Максимин упутио посланство Теодосију које август није ни одбио, ни прихватио; Сократ истиче да римски владар није више могао да трпи тиранинову управу над царевином, те се стога са војском упутио према Италији.¹⁰²⁰ Зосим и у овом случају даје потпуно другачију верзију и наводи да је Теодосије оклевао да покрене поход против Максима и да се упусти у сукоб, већ је предлагао да се пошаље посланство са захтевом да узурпатор врати Валентинијану територије и да се власт поново подели између њих тројице, као што је било по претходном договору. Римски монарх није се сложио са ставом већине међу цариградским сенаторима да Максима треба казнити због убиства Грацијана и узурпације престола. Ипак, на понуду августе Јустине, у чију се кћерку Галу, Теодосије заљубио, да се може Галом оженити ако покрене рат против Максима и освети палог Грацијана, август је одговорио походом према западу.¹⁰²¹

Постоји пуно недоумица на које претходно парафразирани извори нису дали јединствено виђење. Прво питање је да ли су Теодосије и Валентинијан заиста склопили некакав споразум са Максимом, било на званичном или незваничном нивоу? Извесно је да су двојица августа деловала прилично засебно у односима са узурпатором, тј. одвојено одржавали контакте са њим. Пакатове речи о споразуму који је Максим прекршио и миру који је нарушио нападом на Италију, указују да је некакво разумевање или неки вид међусобног признавања између Теодосија и Максима постојало, што донекле иницирају и Зосимове речи.¹⁰²² Потврда се налази и у новцу коју је кован у Цариграду у Максимово име, а узурпатор узвратио емисијама новца са Теодосијевим именом. Такође, име тираниновог преторијанског префекта Еводија, помиње се у Теодосијевим владарским законима и био је признат за конзула за 386.

¹⁰¹⁷ Ruf. XI 17.

¹⁰¹⁸ Theod. V 15.

¹⁰¹⁹ Oros. 7. 35. 2.

¹⁰²⁰ Soc. V 12; Soz. VII 14.

¹⁰²¹ Zos. IV 43. 2 – 44. 4.

¹⁰²² Nixon – Saylor Rodgers 1994, 490–491 n. 104.

годину и у Цариграду, заједно августовим сином, Хоноријем.¹⁰²³ Треба имати у виду да се Теодосије налазио више од две хиљаде километара далеко од Галије и центра побуне, надзирао границу са Персијом, радио на поновном подизању војске и сређивању стања на Балкану након склапања споразума са Готима. У тренутку побуне и Грацијанове погибије 383. године, није могао готово ништа да учини како би спречио Максима да овлада западним делом римске државе.¹⁰²⁴ Чини се да Пакат намерно прескаче да каже било шта више о споразуму између Теодосија и Максима, нешто што није могло бити прихваћено са нарочитим одушевљењем у галским и другим провинцијама на западу, поготову не након потресног описа патњи Римљана коју су подносили под тиранином наведеним у говору. Слика цара Теодосија у панегирику градила се попут слике каквог античког хероја, који је ту да спаси свој потлачени народ и уништи непријатеља, а не да преговара са њим и склапа споразуме.

Напоредо са односима између Максима и Теодосија, на другој страни односи између узурпатора и Валентинијана били су више комплексни, и млади август нашао се директно на удару противника након погибије свога брата. Делује да Максим није имао намеру одмах да крене на Италију, или је од такве идеје тренутно одустао, а епископ Амброзије својом вештом дипломатском активношћу помогао је Валентинијану да се учврсти на власти. Изгледа да је неко привидно примирје успостављено у почетку, и да је касније Амброзије путовао на двор у Тријер и захтевао да се склопи трајнији мир, тј. да је Валентинијан био спреман на међусобно признање са Максимом, што по епископовим речима узурпатор није благодоклоно дочекао. Осим понеких спорадичних белешки Максимовог имена, као једног од четворице владара у натписима пронађеним на територији под Валентинијановом управом, никада ни поменути цар ни узурпатор нису ковали новце са поменима један другог.¹⁰²⁵ Галски панегиричар вероватно је био упућенији у дешавања на западу и преговорима између Максима и Валентинијана, постојању евентуалног споразума између њих двојице, али то није поменуо у свом говору, и тиранов напад на Италију представио је пре као Максимово кршење споразума са Теодосијом, него прекршај договора са Валентинијаном, ако га је уопште и било.

¹⁰²³ Cons. Const. CCCCXXIV; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 446.

¹⁰²⁴ Ако се занемари наводни неуспешан Теодосијев поход на Рајну у сусрет Максиму из 384. године који помиње Темистије (Them. Or. XVIII 220 d).

¹⁰²⁵ Натписи су пронађени на територији Африке (ILS 787) и луке Остије (CIL 14. 4410–4411). Nixon – Saylor Rodgers 1994, 490–491 n. 104.

Друга недоумица јесте зашто је Максим повео поход на Италију 387. године, тј. шта је стајало иза узурпаторове решености да покрене нови рат? Пакатов одговор да су за то заслужни бог и покојни Грацијан, тиме што су унели лудост у Максимову памет, прилично је ирационално објашњење, настало беседниковом слободном, уметничком интерпретацијом дешавања. Зосимово објашњење да иза тога стоји пука срећа, тј. повољна прилика која се изненадна створила, делује помало невероватна. Међутим оно што се може са сигурношћу прихватити, и са чиме се остали извори слажу, јесте да је инвазија била велико изненађење по Валентинијана, који је морао да бежи не пруживши никакав отпор. Руфиново образложење Максимовог похода делује прилично разумно, и заиста се може претпоставити да је узурпатор хтео да легитимише свој положај, да се покаже правим римским владаром тиме што је стао на страну правоверног хришћанства и протеривао све отпаднике од вере, али и то што је увидео да је млади цар притиснут упадом варвара у Илирик, како је и посведочено у писму. Са друге стране, Максимова инвазија на Италију може се повезати и са неуспешним преговорима које је водио са Амброзијом, о међусобном признавању и склапању мира између дворова у Тријеру и Медиолану, те да је Максим једноставно решио силом да се наметне као римски владар и порази Валентинијана. Пакат није посветио пуно пажње опису Максимовог напада на Италију, нити поменуо да је Валентинијан побегао пред узурпатором. У панегирику, у центру пажње је ослободилац, август Теодосије и његова борба против тиранина, те се стога млађи савладар скоро нигде и не помиње.¹⁰²⁶

Треће питање које се поставља, јесте зашто је Теодосије ушао у рат против Максима, шта га је навело на такав потез? Пакат бележи да је август био приморан да уђе у сукоб, да га је сам узурпатор својим разбојништвом и нападом натерао. Беседник истиче Теодосијеву невољност да ратује, и спремност да опрости свој непријатељу, тј. врлину коју је цар поседовао и која треба да карактерише све хришћанске римске владаре. Зосим се ту делимично слаже са панегиричаром када наводи Теодосијеву жељу да се избегне сукоб и проблем реши дипломатским путем, али њу не приписује царској врлини, већ пре несигурности или кукавичлуку који је монарх у Цариграду показао. Теодосије је, по Зосиму, показао још једну своју ману, тј. незрелост за једног римског владара и човека средњих година, тиме што је одустао од свог става заведен лепотом младе Валентинијанове сестре и увукао државу у грађански рат. Са друге

¹⁰²⁶ Најбољи пример игнорисања августа Валентинијана II налази се пред крај говора, када беседник напомиње да ће царство увек припадати Теодосију и његовим потомцима, без помена млађег савладара или његове породице. Pan. Lat. II 45. 3.

стране хришћански писци, помало парадоксално у односу на паганина Паката, наглашавају цареву борбеност, потребу да се један пали римски владар освети, а другоме да се помогне да врати свој престо, уздајући се у божју помоћ у свом подухвату. Шта год да је пресудило да Теодосије крене у сукоб са Максимом, римски август се одлучио када је за то био спреман и када су прилике у држави то дозволиле.

За Теодосијеве ратне операције против Максима главни и најдетаљнији извор је Пакатов панегирик. Занимљиво је и да Темистије у свом панегирику XVIII даје поједине назнаке које могу да наведу да је још 384. године, пуних четири године пре коначног обрачуна са узурпатором, Теодосије повео поход против тиранина у Тријеру. Цариградски беседник помиње извесну „прву експедицију и поход на Рајну” (*ἡ πρώτη ἡν ἐκστρατεία τε καὶ καὶ ὁρμή ἐπὶ τὸν Ῥήνον*) која је пропала и чији је војсковођа ухваћен, као и да је „мени (Темистију) дао у руке [Теодосије свог сина] у време када је кренуо у поход на запад” (*ὅν μοι εἰς χεῖρας ἔθηκεν ἡνίκα ἐλαύνειν ὄρμηντο ἐπὶ τὴν ἐσπέραν*).¹⁰²⁷ О предузетом походу не постоје подаци у другим изворима, нити се може било шта са сигурношћу тврдити. На основу донетих Теодосијевих царских закона зна се да је август током 384. године одсуствовао из престонице између 6. маја и 16. септембра, тј. да је од 10. јуна до 25. јула боравио у Хераклеји (Перинт), а да је 31. августа боравио у Верији (Стара Загора).¹⁰²⁸ Ако се претпостави да је цар лично предводио војску, поход је можда организован крајем јула и током августа, и Теодосије је по повратку из кампање боравио у Верији.¹⁰²⁹ Међутим, временски интервал чини се превише кратким да владар са војском одмаршира толико далеко на запад, „сукоби се” са Максимом и врати назад.¹⁰³⁰ Стога, ако се уопште да веровати Темистију да је било некаквог похода у коме је Теодосијев војсковођа заробљен а експедиција пропала, може се претпоставити да је цар пошао са војском из Цариграда, марширао до Хераклеје, ту се зауставио и послао део своје војске даље на запад. Касније је у Верији сачекао ту исту војску по повратку са „неуспешног” похода и са њом продужио до Цариграда. Темистијев говор састављен је када је кампања окончана, како то сам беседник износи, по повратку цара или евентуално када су вести о походу дошле до престонице. Да је поход заиста био успешан и остварио некакве видљивије резултате, о томе би писао и Пакат. Експедиција вероватно није имала за циљ рушење Максима, већ више демонстрацију моћи пред узурпатором и давање подршке Валентинијану. Извесно је да

¹⁰²⁷ Them. Or. XVIII 220 d; 224 c.

¹⁰²⁸ Cod. Theod. 6. 30. 7; 7. 8. 13; 10. 20. 11; 12. 1. 105–107; 15. 9. 1.

¹⁰²⁹ Vanderspoel 1995, 210.

¹⁰³⁰ Williams – Friell 1994, 24.

је њена последица било склапање споразума и међусобно признавање између Теодосија и Максима, било да је такав споразум иницирао или Максим или Теодосије.¹⁰³¹

О Теодосијевом каснијем (другом) походу против Грацијановог убице, галски беседник пише да се август пажљиво припремао за рат, као да се бори против Персеја, Пира или Ханибала; поделио је своју војску на три дела, како би пољуљао самопоуздање непријатеља, опколио га и одсекао му одступницу. Теодосије је обезбедио подршку варварских трупа, да ратују под римским командантима.¹⁰³² Сисција и Сава посведочиле су да су царске трупе храбро јуришале на издајнике римске државе, да их није спречио ни велики број противничких бораца, ни дубина реке, ни умор који су осећали са свог дугог путовања. Потеравши коње препливали су реку, пристигли на обалу и одмах разбили противника; непријатељ је побијен, и својим телима испунио поље. Многи су покушали да се спасу у бекству према градским зидинама и отвореној капији, али их је на том путу сачекала смрт. Река је била обојена крвљу и текла споро, једва успевајући да се пробије кроз гомилу лешева, а и истовремено је прогутала и „оног самог заставника (носиоца знамења) безбожне групе” (*ipsum illum vexillarium sacrilegae factionis*) и сакрила његово тело, како не би било сахрањено. Сава је тиме помогла августову победу, а истовремено и предупредила Теодосијеву самилост.¹⁰³³

Пакат даље пише да је уследила друга битка и друга победа за августа. Марцелин, тиранинов брат, уврстио је у борбу своје кохорте, главни ослонац узурпаторове војске. Међутим, то није уплашило Теодосијеве борце, те су поставили свој логор у близини непријатељског логора, и читаву ноћ будно ишчекивали зору, надајући се да им заједно са сунчевом светлошћу следи и победа у борби. Када је свануло, војска је била већ распоређена у равници, са коњицом на крилима, лако наоружаним трупама испред пешадије, манипулама у склопу кохорти, и легијама распоређеним у квадрате које су се брзо померале напред и прекриле читаво видно поље. Бојни ред обе сукобљене стране приближио се један другоме, те су најпре летеле стреле и копља, а потом уследиле борбе мачевима. Римски војници, свесни свог древног порекла, римског имена и својих владара, борили су се прса у прса, бранећи римску државу. Непријатељи, памтећи да су се продали за новце, да су распарчали

¹⁰³¹ Vanderspoel 1995, 211–212; Williams – Friell 1994, 24.

¹⁰³² Pan. Lat. II 32. О Теодосијевој употреби варвара у сукобу против Магна Максима детаљније у поглављу *Сукоби са варварима на дунавској граници*.

¹⁰³³ Pan. Lat. II 34.

Италију, и да им последња нада лежи у мачу, тукли су се очајањем гладијатора, не попустивши ни најмање. Када им је пробијена линија и одбачена назад, почели су масовно да беже, успоравајући једне друге у метежу. Теодосијеви војници обрушили су се на њих мачевима и копљима, гађали их у колена или леђа. Људи, животиње, оружје, мртви и живи, лежали су свуда разбацани по гомилама. Неки рањеници успели су да се докопају шуме и тамо да издахну проклињући свој заповедника и дивећи се августу. Много бољу одлуку донела је група непријатеља који су спустили своја обележја, бацили се цару под ноге и тражили помиловање. Теодосије их није одбацио ни као побеђене, ни као преступнике, ни као бескорисне, већ се опходио према њима великодушно, и наредио им да постану Римљани. Две војске спојиле су се попут савезника, славећи победу, а два дела државе ујединила под једном главом.¹⁰³⁴

У осталим изворима о Теодосијевим првим борбама против узурпаторове војске мало је података. Амброзије у писму цару Теодосију из 388/389. године бележи да су Максима поразили Франци, Саксонци, и да је изгубио битке код Сицилије, Сисције и Петовије (Птуја). Христ је помогао августову борце, јер је цару отворио капије противничких градова и подарио намирнице да снабде своју војску, пошто Теодосије није имао жита да нахрани војнике. Пореметио је непријатељу планове, закупио памет самог тиранина, одвојио од њега главног команданта и ратнике који су пловили на мору и подарио Теодосију победу унутар Алпа, без великих губитака.¹⁰³⁵ Орозије наводи да је тиранинов војсковођа Андрагације, задужен да управља ратним операцијама Максимове војске, најпре утврдио све прилазе Алпима и долинама река и поставио велики број војника, али је потом све то напустио, желећи да ухвати Теодосијеву војску неспремну и порази је поморским походом.¹⁰³⁶ Зосим пише да је август доделио команду над коњицом Промоту, а над пешадијом Тимасију. Потом је послао бродом царицу мајку Јустину са својом децом према Риму, у нади да ће их грађани прихватити са одушевљењем јер су мрзели Максима, а сам је намеравао да изненади непријатеља и поведе војску кроз Горњу Панонију, преко Јулијских Алпа до Аквилеје. Пошто је узурпатор сазнао за тајни долазак Валентинијанове породице, послао је Андрагација са брзим бродовима да ухвати августу током пловидбе преко Јонског мора у Италију. Међутим, Андрагације је касно стигао, када је царска

¹⁰³⁴ Pan. Lat. II 35. 1 – 36. 4.

¹⁰³⁵ Ambr. Epist. 74. 22–23.

¹⁰³⁶ Oros. 7. 35. 3.

породица већ прешла преко мора, те је потом крстарио својом флотом дуж морских обала очекујући Теодосијев поморски напад.¹⁰³⁷

Амброзијев, Орозијев и Зосимов опис ратних операција цара Теодосија и узурпатора Максима, прилично се поклапају са подацима које даје галски панегиричар. Узурпатор је утврдио прелазе преко Јулијских Алпа и послао своју војску да заузме Сисцију, да ту пружи отпор Теодосијевим борцима. Медиолански епископ потврђује Пакатове наводе да је до првог сукоба дошло код Сисције, а потом код Петовије, битке коју панегиричар детаљно описује, али не наводи место где се она одиграла. Амброзијеве речи да је цар претрпео незнатне губитке, пре се односе на сукоб код Сисције, него код Петовије. Чини се да је друга битка била прилично тежа, неизвеснија, а самим тиме са више жртава на обе стране, и да је ту управо уништен срж узурпаторове војске под командом Максимовог брата Марцелина.¹⁰³⁸ Амброзије помиње и да су Франци и Саксонци поразили узурпатора, подразумевајући да су напали територију под његовом контролом и тиме спречили Максима да ангажује додатне снаге у сукобу са Теодосијом.¹⁰³⁹ Теодосијеве војсковође које су, по Пакату, имале команду и над варварима, на основу Зосимове белешке закључује се да су били Промот и Тимасије.¹⁰⁴⁰ Међутим, није познато ко је био „заставник” узурпаторове војске у битки код Сисције, што галски панегиричар наводи, и да ли се под тим подразумева особа војних или цивилних овлашћења. Пошто се у говору не помиње да је „заставник” командовао војском у битки код Сисције, за разлику од описа сукоба код Петовије где се изричито наглашава да је Марцелин предводио непријатељске борце, вероватно је питању особа са цивилним задужењима, можда управо Максимов преторијански префект Еводије.¹⁰⁴¹ Галски панегиричар у опису битке код Сисције и смрти непријатељског команданта евидентно преузима делове текстова латинских панегирика VIII и IV, тј. приказ борбе Констанцијеве војске против узурпатора Алектa у Британији, и сукоба Константина против Максенција код Мулвијског моста.¹⁰⁴² Тиме се веродостојност описа битке може доводи у питање, али с обзиром да је о борби

¹⁰³⁷ Zos. IV 45. 2 – 46. 2.

¹⁰³⁸ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 502 n. 127.

¹⁰³⁹ Григорије Турски, позивајући се на изгубљено дело Сулпиција Александра, пише о упаду Франака преко Рајне и плачки Галије, и о војсковођама Нанијену и Квинтину којима је Максим поверио да бране Галију и чувају му малолетног сина, док се Максим затворио у Аквилеју. Greg. Tours II 9.

¹⁰⁴⁰ Филосторгије помиње и двојицу варварских команданата, Риомера и Арбогаста. За успех остварен у борби против узурпаторове војске, Промот и Тимасије проглашени су конзулима за 389. годину. Cons. Const. CCCCXXVII. Det. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 497 n. 118

¹⁰⁴¹ Исто, 500–501 n. 123.

¹⁰⁴² Исто.

веома мало речено, изгледа да је Теодосијева војска заиста извојевала брзу победу, а да се главни сукоб заправо одиграо код Петовије. Разумљиво, панегиричар користи сваку прилику да истакне августову милост над пораженим противницима, представљајући њу главном победом коју је цар извојевао над противником.

Пакат из неког разлога не помиње поморски поход Андрагација, нити било какав сукоб на мору између августа и тиранина. Међутим, беседникове речи да је цар поделио војску на три дела, са циљем да опколи противника и одсече му одступницу, могу се односити на дејство ратне флоте и њено путовање према Италији.¹⁰⁴³ Да ли се заиста у склопу Теодосијеве флоте налазио и цар Валентинијан са породицом и својом пратњом, како Зосим пише, тешко је поверовати. Старији август сигурно не би изложио толиком ризику свог млађег савладара и шурака, да падне у узурпаторове руке. Пре се може претпоставити да је долазак царске породице уследио након завршетка рата.¹⁰⁴⁴

Галски беседник даље наводи да је Емона (Љубљана) отворила своје капије, а становништво заједно са градском управом и свештеницима изашло испред својих бедема да дочекају цара. Град је опет био слободан и поново продисао након што га је тиранин потпуно исцрпео. Плесачи и свирачи стајали су августу на путу и блокирали му пролаз улицама. Грађани су изашли из својих кућа да поздраве цара; иако рат још увек није завршен, Теодосије је већ прославио тријумф.¹⁰⁴⁵ Максим је наставио да бежи, избезумљен, без икаквог плана или наде да се може спасити, размишљајући да ли да побегне или поново покуша да покрене борбу са делом војске. Питао се да ли да оде у Африку коју је претходно исцрпео, или у Британију коју је напустио, или у Галију где је омрзнут, или у Шпанију где га сви познају? Ако би умро, успео би да им умакне; међутим ни сопствена рука са мачом више га није слушала, те иако је имао прилику, није могао себе да удостоји смрћу. Зато је вероватно била заслужна сама судбина (*Fortuna*), јер је помутила тиранинов разум и задржала му руку када је желео да потегне мач на себе. Али, можда иза тога стоји и покојни Грацијан, који је прогањао свог убицу, не желећи да му дозволи достојанствену смрт и да упрља владарско одело,

¹⁰⁴³ Под „трећим делом” Теодосијевих војних снага беседник евентуално подразумева одреде римских јединица послате из Египта према Африци, током јуна 388. године, у исто време када је август кренуо са главином војске преко Илирика према Италији. P Lips. I 63. Теодосије је или сумњао у лојалност комеса Африке Гилдона, или је Гилдом отворено стао на страну Максима, на шта би и поменути пронађени натписи у Африци са поменом четворице августа, Теодосија, Аркадија, Валентинијана и Максима (ILS 787) или натпис са поменом само Максима и његовог сина Виктора (CIL 8.22076) требало да укажу. Nixon – Saylor Rodgers 1994, 505 n. 136.

¹⁰⁴⁴ Исто, 496 n. 116.

¹⁰⁴⁵ Pan. Lat. II 37.

које је август за живота носио, својом безбожном крвљу, као и да би спречио Максима да не буде он тај који ће осветити палог августа.¹⁰⁴⁶

Пакат пише да је узурпатор потом у страху јурнуо у Аквилеју. Теодосијева војска, иако изморена од марша из најудаљенијих крајева на истоку, путовала преко многих земаља, река и планина, у размаку од свега једног дана прешла је пут од Илирика до Аквилеје, као да су је пегази носили са собом и на својим крилима. После преласка Јулијских Алпа није више било борби, већ само прославе тријумфа. Одједном, уследио је обрт, те тиранин, иако претходно преплашен од смрти и затворен унутар града, сада је понудио сам себе и тражио сопствену смрт. Теодосијеви најхрабрије војсковође одмах су реаговали, ухватили разбојника, везали га, скинули му дијадему са главе, стргли му царску одору са рамена и украсе са ногу, и представили га Теодосију „како се и заробљеник представља победнику, роб господару, и узурпатор цару” (*qualem offerri decebat uictori captum, domino seruum, imperatori tyrannum*).¹⁰⁴⁷ Иако је Максим признао да је лажима да ужива Теодосијеву наклоност придобијао војнике за свој подухват, август није наредио ни да га разапну, ни убаце у врећу ни да га растргну, већ је почео да оклева и са тугом и саосећањем да говори о непријатељу. Тад су наступили римски војници, уграбили тиранина и усмртили га, како цар не би имао прилику поново да покаже своју самилост. Максимова глава је посечена, за пример свима који се икада буду усудили да понесу владарску дијадему, јер Римско царство припада Теодосију и његовим потомцима.¹⁰⁴⁸

Теодосијев дочек у Емони помиње се једино у Пакатовом делу, док тиранинову погибију пред Аквилејом описује доста извора. Медиолански епископ пише да је Максим имао прилику да побегне, али му је Христ помутио разум и навео га да се затвори у Аквилеју, не верујући да било ко може да умаке августу; бог је непријатеља довео као заробљеника и ставио под Теодосијеву контролу.¹⁰⁴⁹ Слично наводи и Григорије Турски, да је Максим изгубио све наде на царску владавину и да се, оптерећен лудилом, затворио у Аквилеју. Божјом помоћу, Теодосије је одузео Максиму царску власт и погубио га.¹⁰⁵⁰ Орозије бележи да је август неопажено прешао преко небрањених Алпа и неочекивано стигао пред Аквилеју где се Максим претходно утврдио, опколио узурпатора, заробио га и погубио, без издаје и борбе, захваљујући

¹⁰⁴⁶ Pan. Lat. II 38. 1–3; 41. 3; 42. 2–3.

¹⁰⁴⁷ Pan. Lat. II 38. 4 – 39. 2; 39. 5 – 40. 1; 43. 1–3.

¹⁰⁴⁸ Pan. Lat. II 44. 1–3; 45. 2–3.

¹⁰⁴⁹ Ambr. Epist. 74. 22.

¹⁰⁵⁰ Greg. Tours I 43; II 9.

свом команданту Арбогасту. Под божјим вођством, цар је остварио бескрвну победу.¹⁰⁵¹ Филосторгије не помиње Теодосијево учешће у походу против узурпатора, већ тврди да су двојица августа послали Тимасија, Рихомера, Промота и Арбогаста против Максима, који су изнадним нападом свргли побуњеника са престола, скинули му обележја царског достојанства и извели га у цивилној одећи пред двојицу римских императора. Максиму је одсечена глава након пуних пет година тиранске владавине.¹⁰⁵² Клаудијан, Олимпидор и Проспер Тирон такође износе да је Максиму одсечена глава, с тим што Проспер додаје да се то десило на три миље од Аквилеје, у години конзулства цара Теодосија (други пут) и префекта Кинегија (388. године), док Олимпидор наводи и да је глава била званично изложена на увид свима.¹⁰⁵³ Зосим даје сличне податке као Орозије и Филосторгије, о Теодосијевом неометаном преласку преко Паноније и Апенина (Алпа), изненадним упадом у Аквилеју, заробљавањем Максима док је седео на престолу и скидању царске одеће са њега. Август је прекорио тиранина за све почињење злочине и предао га целату на одговарајућу казну.¹⁰⁵⁴ Сократ, Созомен и Јован Антиохијски доносе мало другачију верзију узурпаторовог заробљавања и тврде да су га издале и ухапсиле потчињене му трупе, услед страха од Теодосија.¹⁰⁵⁵ Сократ наводи да се тиранин тад налазио у Медиолану, и да је август потом наредио његово погубљење петог дана пред септембарске календе (28. августа) у години конзулства Теодосија и Кинегија, док Созомен не даје ни просторну ни временску одредницу Максимовог страдања, али једини саопштава да су тиранина убили своји војници.¹⁰⁵⁶ Јован Антиохијски пише да је 20. августа погубљен узурпатор, без навођења године.¹⁰⁵⁷ Датум Максимове погибије (28. август) забележен код Сократа, понавља се и у спису *Consularia Italica*, док се у спису спису *Consularia Constantinopoitana* и код Хидатија поменути догађај датира месец дана раније, петог дана пред августовске календе (28. јула).¹⁰⁵⁸ У делима Псеудо Аурелија Виктора, Сулпиција Севера, Марцелина Комеса, Галској хроници и Јована Зонаре кратко се констатује да је Теодосије убио Максима код Аквилеје, с тим што Марцелин даје временску одредницу

¹⁰⁵¹ Oros. 7. 35. 3–5, 12;

¹⁰⁵² Phil. X 8.

¹⁰⁵³ Claud. De IV cons. Hon. 84–86; Olym. 20. 1; Prosp. 1191.

¹⁰⁵⁴ Zos. IV 46. 3–4.

¹⁰⁵⁵ Soc. V 12–14; Soz. VII 14; John. Ant. 211.

¹⁰⁵⁶ Soc. V 14; Soz. VII 14.

¹⁰⁵⁷ John. Ant. 211.

¹⁰⁵⁸ Cons. Ital. a. 383 (509–510); Cons. Const. CCCCXXVI; Hydat. 388.

(годину) када се то десило, исту као и Проспер Тирон, док Руфин и Теодорит, попут Орозија, тврде да је август остварио бескрвну победу над узурпатором.¹⁰⁵⁹

Не рачунајући прве две битке код Сисције и Петовије, практично сви извори слажу се да је Теодосије лако савладао Максима, и да на путу према Италији није било озбиљнијег отпора. Руфин, Теодорит и Орозије претерују када тврде да је победа постигнута без проливања крви, али, ако се узме у обзир да су војску под командом августа знатним делом сачињавали одреди варварских најамника, може се рећи да Теодосије није претрпео пуно губитака у своме људству, тј. римским војницима. На другој страни, Максимови побуњени римски војници прилично су пострадали у првим двома биткама, и пуно римских живота јесте изгубљено у том рату. Извори се слажу и у томе да је нека „виша сила” утицала на Максима да изгуби разум, и помогла Теодосију да оствари победу. Код паганина Паката, те више силе су судбина, тј. Фортуна, и осветнички дух покојног Грацијана, док се код хришћанских писаца такво деловање приписује Богу, тј. Христу.

Питање око којег се не слажу сви извори јесте како је Максим заробљен? Галски говорник помиње да се, у одсуству здравог разума, узурпатор изненада сам предао. Сократ, Созомен и Јован Антиохијски дају супротну верзију, да су Максима издали његови војници и ухватили га, а Созомен чак тврди да су га они и погубили. Остали извори или не помињу детаље око заробљавања или, попут Филосторгија и Зосима, износе да је августова војска упала у Аквилеју и ухватила тиранина. Имајући у виду читав ток рата и Максимово држање у сукобу, тешко је претпоставити да се Максим тек тако предао цару, али у пренесеном значењу, беседник можда и говори истину.¹⁰⁶⁰ Тиме што се задржао у Аквилеји и решио да ту пружи последњи, узалудни, отпор, а не да се повуче негде даље према западу, где би имао изгледније шансе за даљом борбом или победом, јесте нека врста предаје, и упуштање у велики и прилично неразумни ризик. Стога, панегиричар на такав Максимов нејасан потез дао је своје објашњење дејством поменутих виших сила. Још један пример Пакатовог преувеличавања догађаја јесте кад наводи да је царска војска прешла пут од Емоне до Аквилеје за један дан; раздаљина два града премашивала је осамдесет километара, физички неизводљиво да се пређе за тако кратко време, чак ни за лаке одреде коњице.¹⁰⁶¹ Стога панегиричар даје себи слободу и извесно намерно „смањује” време путовања римских јединица. Тиме

¹⁰⁵⁹ Ps. Aur. Vict. 48. 6; Sulp. Sev. Vita. S. Mart. 20; Marc. Com. 388. 1; Chron. Gall. a 452, 18 IIII; Ruf. XI 32; Theod. V 15; Zon. XIII 18.

¹⁰⁶⁰ Nixon – Saylor Rodgers 1994, 510 n. 147.

¹⁰⁶¹ Исто, 506–507 n. 141.

вероватно жели да направи поређење Теодосијевог похода са наступом Константина у Италији против Максенција описаном у Назаријевом панегирику, чије делове користи у тексту, него што се може евентуално закључити да беседник не познаје географију Илирика и северне Италије, и да говори прилично напамет.¹⁰⁶²

Пуно извора описују моменат скидања владарске одеће и царских инсигнија са Максима и бацање пред ноге августу. Тиранин је сам себи доделио пурпур без дозволе другог августа, и доживео је да му лично римски император одузме узурпирано царско достојанство. Ако се узму у обзир блиске везе које су одраније постојале између Теодосија и Максима, и претпостави да је узурпатор заиста некада био слуга у Теодосијевој породици, моментом стрзања одеће и бацањем пред цара враћен је у тај исти „ропски” положај из кога се уздигао, и који му је, како Пакат износи, боље приличио. Стога је било битно да беседник помене признање које је тиранин дао, о лажима којима се користио да придобије војнике за своју побуну, како би се Теодосије оправдао у очима својих поданика у западним провинцијама царства да са убиством Грацијана и успоном Максима нема никаквих веза.¹⁰⁶³ Одсецање главе јесте било уобичајен начин обрачуна са свим узурпаторима, и Пакат са правом тврди да је то био добар пример судбине свих оних „глава” изван владарске породице, које се икада буду усудиле да понесу царску дијадему.

Уз палог Максима, галски говорник наводи да је погинуло још неколико маварских војника, који су били затворени са њим унутар Аквилеје, и „два или три тренера (инструктора) помахниталог гладијатора убијени су као жртве помирнице у рату” (*et duobus an tribus furiosi gladiatoris lanistis in belli piaculum caesis*); сви остали су помиловани, ником није одузета ни имовина ни слобода, нико није прогнат, нити је изгубио свој положај. Сви су се вратили својим кућама и породицама.¹⁰⁶⁴ Цар је одбацио свој гнев и нико није страдао након окончања грађанског рата. Теодосије је тријумфално ушао у Рим, обишао Сенат, јавне и приватне грађевине без своје војне пратње, приказао се народу као владар, чему је и сам беседник радосно посведочио.¹⁰⁶⁵

Извесно је да су маварски војници које помиње Пакат одред коњице који су још у Галији први напустили Грацијана и приклонили се узурпатору, како Зосим преноси и о чему је већ било речи.¹⁰⁶⁶ Међутим, није познато на које пострадале „инструкторе”,

¹⁰⁶² Исто.

¹⁰⁶³ Исто, 510–511 n. 150.

¹⁰⁶⁴ Pan. Lat. II 45. 5–7.

¹⁰⁶⁵ Pan. Lat. II 45. 4–5; 46. 4; 47. 3–5.

¹⁰⁶⁶ Zos. IV 35. 5.

Максимове војсковође, беседник мисли. Остали извори не помињу страдање команданата узурпаторове војске, осим Андрагација, који је извршио самоубиство бацивши се у море када је сазнао да је Максим погинуо.¹⁰⁶⁷ Панегиричар не говори истину када тврди да више нико није пострадао након окончања рата и намерно прескаче да помене убиство Виктора, Максимовог сина, које је август лично наредио, а војсковођа Арбогаст извршио, што преносе скоро сви претходно парафразирани историчари.¹⁰⁶⁸ Теодосије је слично поступио као цар Константин убиством Максенцијевог наследника након битке код Мулвијског моста, и није се руководио примером Констанција II и поштедом Силвановог малолетног сина, о чему је Јулијан посведочио у својим беседама. То би свакако био најбољи пример августове милости према противницима, што би Пакат навелико хвалио у свом панегирику. Нису тачне ни беседникове речи да нико није изгубио свој положај под Теодосијом; многима су одузете функције и титуле које су стекли под Максимом, што је спроведено кроз царске законе донешене током септембра и октобра 388. године, и јануара 389. године.¹⁰⁶⁹ Ипак, неки примери Теодосијевог помиловања противника потврђени су другим изворима. Амброзије бележи да је на молбу упућену Теодосију, цар ослободио заточене у тамницама и помиловао осуђене на смрт, што се може односити и на поражене противнике и Максимове следбенике у грађанском рату.¹⁰⁷⁰ Сократ помиње и случај беседника Симаха, писца панегирика узурпатору Максиму, који није био кажњен због учињеног дела, већ је доживео и да буде именован за конзула за 391. годину.¹⁰⁷¹

Теодосијева посета Риму у пратњи сина Хонорија уследила је на јунске иде (13. јуна) 389. године.¹⁰⁷² Попут својих претходника, Константина и Констанција II у ратовима против Максенција и Магненција, сада је и Теодосије наступао као ослободилац Рима. Постигнутим успехом август је могао да себе пореди са достигнућима славног рода Нових Флавијеваца, и да се још више истакне своју

¹⁰⁶⁷ Claud. De IV cons. Hon. 91–92; Oros. 7. 35. 5–6; Zos. IV 47. 1; Marc. Com. 388. 2; Сократ, Созомен и Јован Антиохијски грешком наводе да се Андрагације бацио у реку, вероватно помешавши са погибијом „заставника” у битки код Сисције, док Зонара пише да је август, уз Максима заробио и Андрагација, и да их је обојицу погубио. Soc. V 14; Soz. VII 14; John. Ant. 211; Zon. XIII 16.

¹⁰⁶⁸ Ps. Aur. Vict. 48. 6; Oros. 7. 35. 10; Prosp. 1191; Hydat. 388; Zos. IV 47. 1; Marc. Com. 388. 1; Greg. Tours II 9; Cons. Ital. a. 383 (509–510); Cons. Const. CCCCXXVI.

¹⁰⁶⁹ Cod. Theod. 15. 14. 6–8; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 513 n. 162.

¹⁰⁷⁰ Ambr. Epist. 74. 25; Nixon – Saylor Rodgers 1994, 513 n. 163.

¹⁰⁷¹ Soc. V 14; Cons. Const. CCCCXXIX.

¹⁰⁷² Hydat. 389; Marc. Com. 389. 1; Cons. Ital. a. 383 (511–512); Cons. Const. CCCCXXVII.

породицу и нову царску династију у односу на конкуренте, породицу Валентинијана II. Пакатов панегирик у значајној мери томе је и допринео.

Поред прилично детаљних података о сукобу са Магном Максимом у беседи галског аутора, и описану поменућу „неуспешну” експедицију на Рајну у говору Темистија, панегиричар Ливаније у својим делима није посветио пуно пажње Теодосијевој борби против узурпатора. У својих неколико говора насталих између 387. и 391. године, тек је успутно забележио понеку реченицу о томе. У говору XIX, када помиње побуну пагана у Египту против префекта Кинегија због рушења паганских храмова, током 385. или 386. године, Ливаније бележи да су побуњеници док су водили рат против својих царева, „позвали западне убице у Египат” (*τὴν ἐσπέραν φονέας... ἐκάλουν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον*).¹⁰⁷³ Убице, на које Ливаније мисли, извесно су Магно Максим и највероватније Андрагације. Такође, у говорима IV и XLVII беседник кратко саопштава „како је цар без напрезања свргнуо тиранина, и како је његов најстарији син [још увек] у дечачком добу” (*καὶ ὡς ὁ βασιλεὺς ἄνευ ταλαιπωρίας καθεῖλε τὸν τύραννον, καὶ ὡς ὁ παῖς αὐτῷ μέγας ἐστὶν ἐν παιδί*), мислећи на сина Аркадија, односно да је цар „онај који је угушио тиранију” (*τὸν σβέσαντα μὲν τυραννίδα*).¹⁰⁷⁴ Ливаније у говору XXXII помиње и да су га поједини неправедно оптужили августу да је био њему непријатељ а пријатељ тиранину, док у говору XLVIII наводи да се „побуњеници” (*ἐπανισταμένοις*) боре против царева и да стога заслужују смртну казну.¹⁰⁷⁵ Антиохијски беседник није прецизније навео на које побуњенике мисли, да ли су у питању Максим и његови следбеници.

*

За разлику од Максимове узурпације чији је главни извор латински панегирик галског ретора, о новој побуни на западу Римског царства под вођством генерала Арбогаста и беседника Евгенија, претендента на престо, панегиричари нису писали пуно, нити је та узурпација била главна тема њихових беседа. Нешто података дају Амброзије у посмртном говору цару Теодосију, Клаудијан у пар својих беседа и Синесије у свом делу, у склопу величања пораза двојице узурпатора, Максима и Евгенија, истицања царева победе у битки код Фригида и помена касније августове

¹⁰⁷³ Lib. Or. XIX 14.

¹⁰⁷⁴ Lib. Or. IV 13; Or. XLVII 35.

¹⁰⁷⁵ Lib. Or. XXXII 27; XLVIII 32.

смрти. Медиолански епископ пише да је Теодосије „сузбио безбожне тиранине” (*supplantavit perfidiam tyrannorum*); Максим и Евгеније налазе се у паклу и својим примером подучавају „како је опасно подићи оружје на своје владаре” (*quam durum sit arma suis principibus irrogare*).¹⁰⁷⁶ Амброзије наводи и да је август у битки остварио славну победу, коју му је вера донела; терен је био сужен, што је била велика препрека да се постави бојни ред, и царски војници споро су се укључивали у битку док је непријатељска коњица била у налету, те је цар скочио са коња, истрчао испред својих линија и узвикнуо: „Где је Теодосијев Бог?” (*Ubi est Theodosii Deus?*).¹⁰⁷⁷ Својим речима охрабрио је многе, а својим примером подигао их на оружје. Иако стар по годинама, август је био јак у својој вери. Тамо где је постојала невера, уследило је и слепило, те је војска неверника заслужено ослепела, док се уз веру налазила и војска анђела, што су знали и Теодосијеви војници, опкољени у битки. Цар је својом вером сакрио идолопоклонство и избрисао њихове обреде, али је жалио што је пропало опроштење подарено онима који су се о њега огрешили, и што је помиловање ускраћено.¹⁰⁷⁸

Беседник Клаудијан бележи да је ратоборни август муњевитом силом потиснуо непријатеља, и ослободио Алпе од немира; у најудаљенијим деловима Алпа, где се приступ планинама сужавао и претварао у долине, и где се простире препрека нагомиланих оштрих стена, ни један од двојице тиранина није успео да отвори ту капију, и једино је августу показан пут. Полусрушене куле и бедеми димили су се, а тела убијених лежала у својој крви, на гомили која је досегла висину брда.¹⁰⁷⁹ У другом говору против Руфина, Клаудијан кратко напомиње да је после савлађивања Алпа и одбране западног царства, цар дочекао своје место међу звездама, док у првом говору против Евтропија, наводи и да се поменути Евтропије јавно хвалио сном који је уснио у Египту прорекавши збацивање тиранина.¹⁰⁸⁰ Синесије саопштава да је Теодосије, након похода против обојице узурпатора, њиховог збацивања и прославе другог тријумфа, предао свој живот.¹⁰⁸¹ Писац помиње и цара који је, усред својих људи, подигао руке и поклонио се пред својим владаром, уједно и владаром својих људи.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁶ Ambr. De Obitu Theo. 4; 39.

¹⁰⁷⁷ Ambr. De Obitu Theo. 7; 34.

¹⁰⁷⁸ Ambr. De Obitu Theo. 4; 7; 10.

¹⁰⁷⁹ Claud. Pan Prob et Olib 73–74; 104–112.

¹⁰⁸⁰ Claud. In Ruf. II 1–3; In Eut. I 311–313.

¹⁰⁸¹ Synes. De regno 3. 6.

¹⁰⁸² Synes. De regno 19. 6.

Амброзијеве речи о структури терена, лошем положају Теодосијевих трупа и помоћи „више силе” коју је август уживао у битки код реке Фригид (Випава), делимично потврђује више различитих извора. Медиолански епископ у својим Коментарима XXXVI псалма помиње да су неверници напали верујућег владара, да им је ветар оборио штитове и окренуо им оружје и стреле против њих.¹⁰⁸³ Клаудијан у говору цару Хонорију наводи да су непријатељски бедеми пали, да су се одвалиле стене и откриле њихова скровишта. Ледени Аквилон (бура) својом олујом савладао је противника, одбио им копља и окренуо њихово оружје против њих самих; Еол је ослободио зиму из своје пећине, а скупина ветрова покоравала се царевим наредбама. Снег на Алпима добио је црвену боју, а воде Фригида запариле се и напуниле лешевима. Арбогаст је извршио самоубиство након битке.¹⁰⁸⁴ Јован Златоусти у беседи против катара бележи да су непријатељски војници жестоко притисли Теодосијеву војску и натерали у бекство, али је онда август скочио са коња, клекао на земљу и помолио се за помоћ са небеса. У том почели су да дувају ветрови, и противничко оружје окренуло се против њих, те су се непријатељи својевољно предали извикавши Теодосија за свог цара. Август је савладао узурпатора без напора и крвопролића.¹⁰⁸⁵ Црквени историчар Руфин пише да су Арбогастови војници поставили заседу Теодосију унутар планинског превоја, док се остатак непријатељске војске налазио у подножју планина, те су се августови борци нашли опкољени. У очајничкој борби, погинуло је много Теодосијевих варварских најамника, и царски војници почели су да се повлаче. Август се потом попео на узвишену стену, и бацивши оружје помолио се богу, што је охрабрио многе офицере да скупе храброст за нов напад. Одмах након молитве, почео је да дува снажан ветар, обарао непријатељске пројектиле чиме је потпуно сломио дух противника. Евгеније је ухваћен, доведен пред цара и погубљен.¹⁰⁸⁶ Аурелије Августин у делу О држави божјој цитира Клаудијанове речи из панегирика цару Хонорију о помоћи ветрова у битки и предности у којој се Теодосије нашао, и додаје да су непријатељи поставили статуете Јупитера у Алпима, а да их је цар потом срушио.¹⁰⁸⁷ Историчар Орозије даје најдетаљнији опис битке; тврди да су Евгеније и Арбогаст били слабији по броју војника, али стратешки у предности јер су

¹⁰⁸³ Ambr. Expl. Psal. XXXVI 25.

¹⁰⁸⁴ Claud. De III cons. Hon. 90–105; Еол је господар ветрова у грчкој митологији. В. OCD, 24 (Bremmer, J. N.). Интересантно, Клаудијан у овом говору заслуге за деловање ветрова и победу Теодосија приписује Хоноријевом „старању” (*auspicio*) и „пророчству” (*fatum*). Claud. De III cons. Hon. 88–89.

¹⁰⁸⁵ John Chrys. Hom. VI adv. Cath. 1.

¹⁰⁸⁶ Ruf. XI 33.

¹⁰⁸⁷ Aug. Civ. Dei V 26.

поставили војску у равници и заузели поједине планинске превоје. Теодосије је остао високо у планинама, без хране, и провео читаву ноћ лежећи на земљи у молитви и сузама, док је сутрадан самоуверено наредио покрет. Први добар знак јавио се када је противнички командант Арбитион прешао на цареву страну, а други знак био је ветар који је у моменту близине две војске почео да дува непријатељу у лице. Теодосијеви људи лако су погађали противничке војнике копљима јер их је ветар далеко носио, док су Евгенијеви војници притиснути ударима ветра потискивани назад, остајали сломљених штитова и погађани чак и сопственим стрелама које су испалили на супарнике. Услед тога, предали су се августу. Евгеније је ухваћен и погубљен, а Арбогаст извршио самоубиство. Једине жртве које су поднете у рату, биле су 10.000 Гота који су се борили на страни Теодосија.¹⁰⁸⁸

Са друге стране, Филосторгије, занимљиво, не помиње божју помоћ или утицај какве природне силе на исход битке код Фригида, већ само кратко констатује да је цар ратном варком сустигао противника, и у тешкој борби, са много погинулих на обе стране, поразио непријатеља. Евгенија је ухватио и погубио, а Арбогаст се убио мачом.¹⁰⁸⁹ Сократ и Созомен углавном понављају исте описе битке као и сви претходни историчари, и додају да је заробљени Евгеније безуспешно преклињао Теодосија да му поштеди живот, али му је потом одсечена глава. Сократ саопштава и да се битка десила 6. септембра у години трећег конзулства Аркадија и другог Хонорија (394. године), док Созомен помиње и преговоре између официра непријатељске војске у заседи и Теодосија, и августово обећање да ће противници добити високе положаје у римској војски, ако пређу на његову страну.¹⁰⁹⁰ Теодорит се у опису битке код Фригида фокусира на цареву побожност, веру у крст спасења којим је предводио своје борце против представе Херкула на челу Евгенијевих бројнијих трупа, Теодосијевој визији где су му се указали апостоли Јован и Филип и обећали му помоћ у борби. Црквени историчар наглашава и да је јак ветар нанео облак прашине узурпаторовим војницима у очи, те су морали да жмуре, а да царевим ратницима олуја није нанела ни најмање штете, ни губитке. Изненађеног Евгенија заробили су сопствени људи и предали Теодосију.¹⁰⁹¹

Зосим и Јован Антихијски дају другачију верзију тока битке, и тврде да се при првом сукобу две супротстављене војске помрачило сунце и да су се војници борили

¹⁰⁸⁸ Oros. 7. 35. 13–19.

¹⁰⁸⁹ Phil. XI 2.

¹⁰⁹⁰ Soc. V 25; Soz. VII 24.

¹⁰⁹¹ Theod. V 24.

по мраку. Теодосије је поднео велике губитке, али је сутрадан изненада напао непријатеља још док су спавали, све их побио, заробио Евгенија и одсекао му главу, док се Арбогаст убио. Зосим једино додаје да узурпаторови војници након иницијалне „ноћне” победе и великих губитака које је август претрпео, уопште нису очекивали Теодосијев напад, док Јован Антиохијски тврди да се цар после прве битке повукао, молио се богу и сутрадан кренуо у нову борбу.¹⁰⁹²

Већина извора слажу се да се Теодосије нашао у тешком положају током битке код Фригида, и да је посредством јаке буре битка преокренута у августову корист и донела му победу. Амброзије и скоро сви хришћански писци појаву ветра приписују утицају хришћанског бога и показаној царевој побожности, док паганин Клаудије тврди да је ту посредовао бог ветрова, Еол. Иако су Амброзијева дела најранији извор битке код Фригида, под чијим утицајом су сви потоњи хришћански писци описали поменућу битку, медиолански епископ и Јован Златоусти једини су извори који тврде да је бог одмах, у току битке, интервенисао у помоћ августу, тј. да је била само једна борба, а не две или више њих.¹⁰⁹³ Слично се може закључити и из Синесијевих речи, иако се писац није јасно изјаснио да ли је мислио на цара Теодосија када је поменуо извесног владара који се поклатио богу. Међутим, из Амброзијевог описа не стиче се утисак да је Теодосије клекао са намером да се помоли богу, већ пре да је у очајању истрчао пред своје војнике призивајући бога, чиме је мотивисао своје чете на борбу. Божанска интервенција била је у јаком ветру који је почео да дува, стрелама које су се вратиле назад на непријатеља и противничким „ослепљењем”, прашином која им је напунила очи, што помиње и Теодорит. Царска војска била је нарочито охрабрена појавом снажне буре, тј. предношћу коју је имала јер јој је ветар дувао у леђа и далеко носио бачена копља и испаљене стреле, чиме су лако погађали непријатеља. Евгенијеве трупе, у немогућности да пружи било какав отпор, биле су потпуно тактички и морално сломљене. Био је то главни моменат који је одлучио победника у битки.¹⁰⁹⁴

Осим жеље да прикаже римског владара особом која ужива божанску наклоност, епископ Амброзије потрудио се и да сукоб цара Теодосија са узурпатором Евгенијом и Арбогастом представи као обрачун хришћанског цара са паганима и следбеницима идолопоклонства, што није у потпуности одговарало истини. Премда је Арбогаст заиста био паганин, Евгеније је био хришћанин. Међутим, узурпатор је чинио

¹⁰⁹² Zos. IV 58. 3–6; John. Ant. 212. 3.

¹⁰⁹³ Liebeschuetz 2010, 181 n. 3.

¹⁰⁹⁴ Crawford 2012, 18–19. Долине реке Випаве и данас је позната по јаким ударим буре. Дет. Исто.

уступке паганској аристократији у Риму желећи да стекне њихову наклоност, те је вратио златну статуу богиње Победи у Сенат, дозволио обнову паганских храмова и светковина, и доделио им високе функције.¹⁰⁹⁵ Тиме је, у најмању руку настојао да изједначи пагане са хришћанима, али не и да спроведе какву обнову паганства, попут покушаја из времена цара Јулијана.¹⁰⁹⁶ Са таквом Евгенијевом политиком, епископ из Медиолане није се могао сложити, и Теодосијева победа представљала је гаранцију да се поменута пракса на даље неће следити. Како се код потоњих хришћанских писаца прича развијала и допуњивала, Теодосијев лик добио је још побожнији и самоуверени карактер, представљањем да је бог увек био уз цара, и да је остварена победа над узурпатором заправо коначна победа хришћанства над паганством.¹⁰⁹⁷ Јасно је да пагански писци Клаудије и Зосим не сагледавају сукоб из такве перспективе док, занимљиво, исто не чини ни хришћанин Филосторгије. Као следбеника евномејског учења, цар Теодосије прогањао је Филосторгија под оптужбом аријанства. Стога, иако и сам непријатељски настројен према паганима, Филосторгије намерно изоставља да унесе у своје дело мотив победе хришћанства над паганством, те чак не помиње ни појаву буре, и Теодосијев успех објашњава ратном стратегијом и жестоком борбом са великим бројем поднетих губитака у људству.¹⁰⁹⁸

Пророчка визија Теодосијеве победе над Евгенијом коју наводи Клаудијан у говору против Евтропија, помиње се у више осталих извора, где се сазнаје да ју је имао монах Јован из Ликопоља, града у римској провинцији Теби у Египту.¹⁰⁹⁹ Међутим, Созомен је једини аутор који директно потврђује Клаудијанове речи да је Евтропије отишао као царски изасланик у Египат. Пагански панегиричар у говору нигде не помиње монаха, нити његово прорицање судбине, већ пре делује да је то учинио сам Евтропије својим чудноватим сном, тј. неким религијским искуством које је доживео у Египту. Јованово пророчанство Августин везује за сукоб Теодосија са Максимом, док Руфин, Паладије и Теодорит наводе да је цар пред полазак у сукобе против обојице узурпатора, Максима и Евгенија, добио потврду од монаха да ће победити. Созомен помиње још једну занимљивост: поред победе, пророк је најавио и Теодосијеву блиску смрт након тога.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁵ Ambr. Epist. 10; Crawford 2012, 9.

¹⁰⁹⁶ Crawford 2012, 10.

¹⁰⁹⁷ Renee Salzman 2010, 208–216.

¹⁰⁹⁸ Исто, 216–217.

¹⁰⁹⁹ Ruf. XI 32; Aug. Civ. Dei V 26; Pall. XXXV 2; Soz. VII 22; Theod. V 24; Prosp. 1201; Cass. Sen. 1156–1157.

¹¹⁰⁰ Soz. VII 22; 29.

Август Теодосије преминуо је 17. јануара у Медиолану, у години конзулства Олимбрија и Пробина (395. године), како преноси Сократ.¹¹⁰¹ У спису *Consularia Italica* наведени датум Теодосијевог упокојења је осамнаестог дана након јануарских календи (18. јануар), али погрешно датиран годину дана раније, у годину трећег конзулства Аркадија и другог Хонорија (394. године), док је у Ускршњој хроници датум смрти шеснаести дан пре фебруарских календи (17. јануара), датиран исто годину дана раније.¹¹⁰² Остали извори наводе само годину, већина њих 395. годину, док су конзули били Олимбрије и Пробин.¹¹⁰³ Теофан смену на престолу смешта у 394. годину, док Орозије наводи да се то десило 1149. године од оснивања града Рима (396. године).¹¹⁰⁴

¹¹⁰¹ Soc. V 26.

¹¹⁰² Cons. Ital. a. 383 (524–525); Chron. Pash. 394 XVI.

¹¹⁰³ Soz. VII 29; Prosp. 1202; Marc. Com. 395. 1; Cons. Const. CCCCXXXIII;

¹¹⁰⁴ Teoph. AM 5886; Oros. 7. 36. 1.

ЗАКЉУЧАК

Говори галских беседника, Темистија, Ливанија, Јулијана, Амброзија, Клаудијана и Синесија битни су извори периода римске историје с краја III и током читавог IV века, познатијег и под називом домината. Иако састављани различитим поводима, у различитим местима и временима, заједничко им је да славе неког римског императора и сведоче о његовој владавини. Похвалне беседе неретко бивају и најранији извори одређених догађаја из римске историје, а у понеким случајевима и једини сачувани. Аутори су били већином пагани, што их није спутавало да своје јунаке, царе хришћане, представљају не искључиво успешним војсковођама и уништитељима непријатеља римске државе, већ и човекољубивим владарима, који се воде хришћанским врлинама и према својим поданицима, римским грађанима, и према непријатељима, варварским племенима или учесницима побуна и узурпација престола.

У латинским панегирицима, у центру пажње највише су били Максимијан и Константин, и у по једном говору Констанције I, Јулијан и Теодосије. Беседници из Галије сведочили су углавном о дешавањима у западном делу Римске царевине, било о борби римских царева против варвара или против узурпатора, све то уклопивши у хвалоспеве императорима или члановима владарске породице. Славили су победе августа или цезара, сложну владавину чланова царског колегијума, или прорицали светлу будућност њиховим наследницима. Поразе у ратовима или нису описивали, или су се трудили да пронађу оправдање за неке мање неуспехе у биткама. Својим говорима, латински ретори настојали су да покажу колики су значај римски императори имали и за безбедност Галије, њених становника, и за стабилност читаве Римске државе, исказивали потребу да владар или члан царског колегијума увек борави и штити западне делове старог континента и римске грађане који су, без обзира на све побуне и сецесије током историје, увек били одани легитимним римским владарима.

На другом крају Римске империје, сличан приступ имао је и Ливаније. Антиохијски ретор и градски првак, Ливаније је настојао да искористи утицај који је стекао код римских владара да, или помогне свој родни град, или заштити суграђане од царевог освете, која им је претила под Јулијаном и Теодосијом. Као велики поштовалац лика цара Јулијана, у последњем представнику владарске лозе Нових Флавијеваца, Ливаније је видео идеалног владара. Његову владавину беседник описује прилично пристрасно, на штету Јулијановог претходника на престолу и противника, цара

Констанција II. Ипак, и о Констанцију и о осталим августима, беседник се за њиховог живота лепо изјашњавао, и тек након смене на престолу преточио своје право мишљење о њима у своје говоре. Јулијанову погибију, Ливаније никада није прежалио, и сматрао ју је највећом несрећом која је задесила римску државу, а Теодосију пожелео да се угледа на палог августа, освети његову смрт, али и да уништи варварско племе Гота.

За разлику од Ливанија, његовог повученијег живота и ограниченог политичког деловања, ретор и филозоф Темистије градио је каријеру у Цариграду, као сенатор, управник града и особа блиска римским владарима. У својим беседама, хвалио је или правдао политику актуелног римског императора, и трудио се да је представи у најбољем могућем светлу. Нарочито су упадљиви описи склапања мира са Персијанцима под Јовјаном, најпре представљени као персијска молба или предаја цару како би се зауставио рат, док се у каснијим говорима мир пореди са великом несрећом која је задесила Римљане. Идентични је случај и са Теодосијевим неуспехом у намери да војно порази Готе и указивању потребе да склопи мир, где беседник говори о великој римској победи, у виду милости према непријатељу и царевеј мудрости, тиме што ће допустити Готима да се утопе у римску друштво и државу. Осим личног доприноса ширењу владарске пропаганде, Темистије је умео и да кроз говоре пренесе или сопствене ставове, или ставове цариградских сенатора, на пример о потреби да се заустави Валенсов поход против Гота преко Дунава, како би се цар побринуо за источну границу Римске државе, или у подсећању Валенса на показану милост према побуњеницима и грађанима престонице након Прокопијеве буне, тј. да је потребно да се август поново врати таквој политици, јер то приличи једном владару.

Цезар Јулијан, вероватно најталентованији римски цар–писац, своја два панегирика августу Констанцију написао је потпуно неискрено, хвалећи и дивећи се успесима свога брата од стрица, у борби са Персијанцима на истоку и у сузбијању Магненцијеве, Ветранионове и Силванове побуне. Међутим, посебно пада у очи сазнање да о свом рођаку Јулијан није имао лепо мишљење, сматрајући га одговорним за смрт чланове своје породице. Стога, дела цара–писца најбољи су пример како саставити панегирик владару, и показати му своју макар привидну верност да би се сачувао сопствени живот, а истовремено снивајући моменат када ће уклонити Констанција са престола и освети свог оца, брата и осталу блиску родбину.

Амброзије и Синесије, двојица епископа, судећи по написаним делима, били су спремни да отворено разговарају са римским царевима и да им јасно искажу своје

мишљење. Ипак, пред непријатељима римске државе, стајали су чврсто и бранили право на владавину легитимне династије. Синесије је, под утиском понашања готских војника у Цариграду, саставио говор цару Аркадију, оптуживши царевог оца да је благом политиком према варварима допринео таквом стању, и молио младог августа да поправи ситуацију. Амброзијев положај био је још тежи; епископ се трудио да балансира између легитимног владара, али аријанца, Валентинијана II и царице–мајке Јустине, правоверног августа у Цариграду Теодосија, и узурпатора, али следбеника никејског учења, Магна Максима. Своју обавезу да се стара о царској династији и мирном преносу власти на Теодосијеве потомке, Аркадија и Хонорија, али и обавезу очувања праве хришћанске вере, медиолански епископ није пропустио да учини ни у тренутку Теодосијевог погребa и помена, приказујући да је преминули цар уживао Христову наклоност својом богоугодном владавином, и да је божјом помоћу поразио непријатеље римске државе, узурпаторе Максима и Евгенија. Тиме је обавезао и двојицу царевића да остану на путу свога оца.

Са друге стране, говори беседника Клаудијана прави су примери царске пропаганде при двору августа Хонорија, с циљем величања Теодосијевог млађег сина и његовог заштитника Стилихона, а истовременог напада политике Аркадијевих сарадника у Цариграду. Међутим, треба имати у виду да је Клаудијан преминуо прилично млад, још на почетку своје каријере, те није стигао да изгради сопствени ауторитет ретора и саветника римских владара, тј. пронађе своје место у политичком животу римске државе како су то учинили Ливаније и Темистије. Оба беседника своју политичку каријеру, а делимично и реторску, почели су да стварају након саопштења панегирика августу Констанцију, чиме су стекли цареву пажњу и наклоност. Клаудијан је, по свему судећи, следио слични модел.

На крају, може се рећи да царски похвални говори остају главна сведочанства једног турбулентног периода, обележеног тешким ратовима против спољашњих непријатеља, борбама против узурпатора, сменама на престолу и погибијом римских владара, периода дефинитивног утирања путу хришћанству као званичној религији и нестанку паганства. Тиме су и похвални говори, „савременици и сведоци” борбе за моћи римских владара и Римског царства, и сами добили на својој „моћи”, стекли велику важност и постали незаобилазни фактор у проучавању позноантичког периода римске историје.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

1. Amidon, Philip R. (ed.) (2007): *Philostorgius: Church History*. Atlanta.
2. Banchich, Thomas M. – Lane, Eugene N. (ed.) (2009): *The History of Zonaras*. London – New York.
3. Banchich, Thomas M. (tr.) (2018³): *Epitome de Caesaribus*.
(<https://web.archive.org/web/20220311020340/http://www.roman-emperors.org/epitome.htm>)
4. Bekkero, Immanuele (ed.) (1838): *Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope* I. Bonnae.
5. Bird, Howard W. (ed.) (1994): *Aurelius Victor: De Caesaribus*. Liverpool.
6. Blockley, Roger C. (ed.) (1983): *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire II. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool.
7. Bozzi, Lamberto (tr.) (2018–2019): *Flavius Eutropius, Summary of Roman History*.
(<http://www.crtpesaro.it/Materiali/Latino/Summary%20of%20Roman%20History,%20Book%209.php>).
8. Bradbury, Scott. (ed.) (2004): *Selected Letters of Libanius from the Age of Constantius and Julian*. Liverpool.
9. Burges, Richard W. (ed.) (1984): *The Chronicle of Hydatius and The Consularia Constantinopolitana*. Oxford.
10. Van Nuffelen, Peter – Van Hoof, Leave (ed.) (2020): *Jordanes, Romana and Getica*. Liverpool.
11. Ware, Catherine (ed.) (2021): *A Literary Commentary on Panegyrici Latini VI (7)*. Cambridge.
12. Whitby, Michael – Whitby, Mary (ed.) (2007²): *Chronicon Paschale 284–628 AD*. Liverpool.
13. Wickert, Lothar (ed.) (1930): *Corpus Inscriptionum Latinarum XIV* (sup. Ost.). Berolini
14. Габела Бранко (ур.) (1988²): *Херодотова историја*. Нови Сад.
15. Gventher, Ottonis (ed.) (1895): *Epistolae Imperatorum Pontificum Aliorum Inde ab a. CCCLXVII usque DLIII datae Avellana Quae Dicitur Collectio I. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum XXXV*. Pragae – Vindobonae – Lipsiae.
16. Gibson, Craig A. (ed.) (2008): *Libanius's Progymnasmata; Model Exercises in Greek Prose Composition and Rhetoric*. Atlanta.
17. Goold, George Patrick (ed.) (1990): *Claudian I*. Cambridge – London.
18. Gračanin, Hrvoje (pr.) (2020): Povijest cara Konstantina. *Latina et Graeca*, **38/2**, 81–97.
19. Greatrex, Geoffrey – Lieu, Samuel N. C. (ed.) (2002): *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363–628, A Narrative Sourcebook*. London – New York.
20. Green, W. – Chaplin, T. (ed.) (1814): *The History of Count Zosimus, sometime advocate and chancellor of the Roman Empire*. London.
21. Dessau, Hermann (ed.) (1892): *Inscriptiones Latinae selectae*. Berolini.
22. DigilibLT (2013): *Quintus Aurelius Symmachus Orationes*
(<https://digiliblt.uniupo.it/xtf/view?docId=dlt000479/dlt000479.xml;brand=default>)
23. Dindorfius, Ludovicus. (ed.) (1870): *Ioannis Zonarae epitome historiarum III*. Lipsiae.
24. Dindorfio, Guilielmo (ed.) (1832): *Themistii Orationes ex codice mediolanesi*. Lipsiae

25. Dodgeton, Michael H. – Lieu, Samuel N. C. (ed.) (2002): *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226–363, A Documentary History*. London – New York.
26. Zangemeister, Karl (ed.) (1889): *Pavlii Orosii Historiarvm avdersvm paganos libri VII*. Lipsiae.
27. Jeffreys, Elizabeth – Jeffreys, Michael – Scott, Rodger (ed.) (1986): *The Chronicle of John Malalas*. Melbourne.
28. King, Charles William (ed.) (1888): *Julian the Emperor*. London.
29. Quasten, Johannes – Burghardt Walter J. – Comerford Lawler, Thomas (ed.) (1975): *The Poems of St. Paulinus of Nola*. New York.
30. Liebeschuetz, John H. W. G. (ed.) (2010): *Ambrose of Milan, Political Letters and Speeches*. Liverpool.
31. Lieu, Samuel N. C. – Montserrat, Dominic (ed.) (2003): *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views, A Source History*. London – New York
32. Mango, Cyril – Scott, Roger (ed.) (1997): *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*. Oxford.
33. Mariev, Sergei (ed.) (2008): *Ioannes Antiocheni fragmenta quae supersunt omnia*. Berolini – Novi Eboraci.
34. Mecenate, Raphael (ed.) (1819): *Sexti Rufi viri consularis Breviarum rerum gestarum populi Romani*. Romae.
35. Migne, Jacques Paul (ed.) (1845): *Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi Opera omnia I/I. Patrologiae Cursus Completus XIV*. Paris.
36. Migne, Jacques Paul (ed.) (1859): *Synesii episcopi Cyrenes opera quae exstant omnia. Patrologiae Graecae LXVI*. Lutecia Parisiorum.
37. Migne, Jacques Paul (ed.) (1862): *S. P. N. Joannis Chrysostomi archiepiscopi Constantinopolitani opera omnia quae exstant XX. Patrologiae Graecae LXIII*. Lutecia Parisiorum.
38. Migne, Jacques Paul (ed.) (1864a): *S. P. N. Proclii archiepiscopi Constantinopolitani opera omnia I (Philostorgius). Patrologiae Graecae LXV*. Lutecia Parisiorum.
39. Migne, Jacques Paul (ed.) (1864b): *Socratis Scholastici, Hermiae Sozomeni, Historia Ecclesiastica I. Patrologiae Graecae LXVII*. Lutecia Parisiorum.
40. Милин, Милена (ур.) (1998): *Амијан Марцелин, Историја*. Нови Сад.
41. Mommsen, Theodorvs (ed.) (1892a): *Chronicon Gallica a CCCCXVII. Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 9, Chronica Minora I*. Berolini.
42. Mommsen, Theodorvs (ed.) (1892b): *Consularia Italica. Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 9, Chronica Minora I*. Berolini.
43. Mommsen, Theodorvs (ed.) (1892c): *Prosperi Tironis Epitoma Chronicon. Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 9, Chronica Minora I*. Berolini.
44. Mommsen, Theodorvs (ed.) (1894): *Cassiodori Senatori Chronica. Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 11, Chronica Minora II*. Berolini.
45. Nixon, Charles E. V. – Saylor Rodgers, Barbara (ed.) (1994): *In Praise of Later Roman emperors. The Panegyrici Latini*. Berkeley – Los Angeles – Oxford.
46. Norman, Albert Francis (ed.) (1969): *Libanius, Selected Orations I*. Cambridge – London.
47. Norman, Albert Francis (ed.) (1977): *Libanius, Selected Orations II*. Cambridge – London.
48. Norman, Albert Francis (ed.) (1992): *Libanius, Autobiography and Selected Letters I*. Cambridge – London.

49. Norman, Albert Francis (ed.) (2000): *Antioch as a Centre of Hellenic Culture as Observed by Libanius*. Liverpool
50. Oster, Richard E. (ed.) (1971): *Julius Firmicus Maternus, De errore profanarum religionum*. Houston.
51. Page, Thomas E. – Rose, William H. D. (ed.) (1913a): *The works of the Emperor Julian I*. London – New York.
52. Page, Thomas E. – Rose, William H. D. (ed.) (1913b): *The works of the Emperor Julian II*. London – New York.
53. Pearse, Roger et al. (ed.) (2005): *The Chronicle of St. Jerome*. (http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm)
54. Penella, Robert J. (ed.) (2000): *The private orations of Themistius*. Berkeley – Los Angeles – London.
55. Pichlmay, Franz (ed.) (1892): *Sexti Aurelii Victoris de Caesaribus Liber*. Monachii.
56. Pharr, Clyde (ed.) (1952): *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*. New Jersey.
57. Reitemeier, Iohann F. (ed.) (1784): *Zosimi Historiae graece et latine*. Lipsiae.
58. Rolfe, John C. (ed.) (1935): *Ammianus Marcelinus I*. Cambridge – London.
59. Rolfe, John C. (ed.) (1939): *Ammianus Marcelinus III*. Cambridge – London.
60. Rolfe, John C. (ed.) (1940): *Ammianus Marcelinus II*. Cambridge – London.
61. Rossi, Giovanni Battista de (ed.) (1861): *Inscriptiones Christianae vrbis Romae septimo saeculo antiquiores I*. Romae.
62. Saylor Rodgers, Barbara (tr.) (2015): *Symmachus. Oration I. To Valentinian*. (<https://www.uvm.edu/~bsaylor/>)
63. Spilan, Daniel – Edmonds, Cyrus (ed.) (1868): *The History of Rome by Titus Livius IX–XXVI*. London.
64. Schaff, Philip – Wace, Henry (ed.) (1890a): *Eusebius Pamphilius: Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine. Nicene and Post-Nicene Fathers II/I* New York.
65. Schaff, Philip – Wace, Henry (ed.) (1890b): *Socrates and Sozomenus Ecclesiastical Histories. Nicene and Post-Nicene Fathers II/II*. New York.
66. Schaff, Philip – Wace, Henry (ed.) (1892): *Theodoret, Jerome, Gennadius, & Rufinus: Historical Writings. Nicene and Post-Nicene Fathers II/III*. New York.
67. Schaff, Philip – Wace, Henry (ed.) (1893): *Jerome, Letters and Select Works. Nicene and Post-Nicene Fathers II/VI*. New York.
68. Schaff, Philip – Wace, Henry (ed.) (1894): *Sulpicius Severus, Vincent of Lerins, John Cassian. Nicene and Post-Nicene Fathers II/XI*. New York.
69. Schaff, Philip (ed.) (1887): *St. Augustine's City of God and Christian Doctrine. Nicene and Post-Nicene Fathers I/II*. New York.
70. Schmidt, Iohannes – Cagnat, Renatus – Dessau, Hermannus (ed.) (1904): *Corpus Inscriptionum Latinarum VIII (sup. par. III)*. Berolini.
71. Thorpe, Lewis (ed.) (1974): *Gregory of Tours. The History of Franks*. London.
72. Faller, Otto (ed.) (1955): *Sancti Ambrosii Opera VII, Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum LXXIII*. Vindobonae.
73. Fear, Andy T. (ed.) (2010): *Orosius, Seven Books of History against the Pagans*. Liverpool.

74. Fitzgerald, Augustine (ed.) (1930): *The Essays and Hymns of Synesius of Cyrene, including the Adress to the Emperor Arcadius and the Political Speeches*. London.
75. Foerster, Richardus (ed.) (1903): *Libanii Opera* I. Lipsiae
76. Foerster, Richardus (ed.) (1904): *Libanii Opera* II. Lipsiae
77. Foerster, Richardus (ed.) (1906): *Libanii Opera* III. Lipsiae
78. Foerster, Richardus (ed.) (1908): *Libanii Opera* IV. Lipsiae
79. Halton, Thomas P. et al. (ed.) (1990): *Saint John Chrysostom Apologist. The Fathers of the Church*. Washington.
80. Heather, Peter – Matthews, John (ed.) (2004): *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool
81. Heather, Peter – Moncur, David (ed.) (2001): *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century; Select Orations of Themistius*. Liverpool.
82. Humbach, Helmut – Skjærvø, Prods O. (ed.) (1983): *The Sassanian Inscription of Paikuli*. Munich
83. Hunter, David G. et al. (ed.) (2016): *Rufinus of Aquileia, History of the Church. The Fathers of the Church*. Washington.
84. Capps, Edward – Page, Thomas E. – Rose, William H. D. (ed.) (1923): *The works of the Emperor Julian* III. London – New York.
85. Clarke, Lowther (ed.) (1918): *The Lausiaca History of Palladius*. London – New York.
86. Creed, J. L. (ed.) (1984): *Lactantius, De mortibus persecutorum*. Oxford.
87. Croke, Brian (ed.) (1995): *The Chronicle of Marcellinus*. Sydney.

Πυμπαμυπα

1. Athanassiadi, Polymnia (1992²): *Julian. An Intellectual Biography*. London – New York.
2. Barnes, Timothy D. (1982): *The new empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge – London.
3. Blockley, Roger C. (1987): The Division of Armenia between the Romans and the Persians at the End of the Fourth Century A. D. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, **36/2**, 222–234.
4. Bowman, Alan K. – Gransey, Peter – Cameron, Averil (ed.) (2007²): *The Cambridge Ancient History XII: The Crisis of Empire A. D. 193–337*. Cambridge.
5. Bregman, Jay (1982): *Synesius of Cyrene, philosopher–bishop*. Berkeley – Los Angeles – London.
6. Van Nuffelen, Peter (2012): Not the last pagan: Libanius between elite rhetoric and religion. in: Van Hoof, Leave (ed.) *Libanius, a Critical Introduction*, Cambridge, 293–314.
7. Van Hoof, Leave (2012): *Life and life*. in: idem, *Libanius, a Critical Introduction*, Cambridge, 7–38.
8. Vanderspoel, John (1995): *Themistius and the imperial court; oratory, civic duty, and Paideia from Constantius to Theodosius*. Ann Arbor.
9. Williams, Stephen – Friell, Gerard (1994): *Theodosius. The Empire at Bay*. London.
10. Williams, Stephen (1997): *Diocletian and the Roman Recovery*. New York – London.
11. Wintjes, Jorit (2003): Zur Datierung von Themistius or. 4, *Byzantinische Zeitschrift*, **96/2**, 703–708
12. Wolfram, Herwig (1988): *History of the Goths*. Berkeley – Los Angeles – London.

13. Dignas, Beate – Winter, Engelbert (2007): *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*. Cambridge – New York.
14. Drinkwater, John F. (2007): *The Alamanni and Rome 213–496. Caracala to Clovis*. Oxford – New York.
15. Erdkamp, Paul (ed.) (2007): *A Companion to the Roman Army*. Maldon – Oxford – Carlton.
16. Erim, Kenan T. – Reynolds, Joyce (1973): The Aphrodisias Copy of Diocletian's Edict on Maximum Prices. *The Journal of Roman Studies*, **63**, 99–110.
17. Зечевић, Нада (2002): *Византија и Готи на Балкану у IV и V веку*. Београд.
18. Jones, Arnold H. M. – Martindale, John R. – Morris, John (1971): *The Prosopography of the Later Roman Empire I*. Cambridge.
19. Kazhdan, Alexander P. (ed.) (1991): *The Oxford Dictionary of Byzantium I–III*, New York – Oxford.
20. Leadbetter, Bill (2009): *Galerius and the Will of Diocletian*. London – New York.
21. Lenski, Noel (2002): *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.* Berkeley – Los Angeles – London.
22. Lightfoot, Christopher S. (1988): Facts and Fiction – The Third Siege of Nisibis (A. D. 350), *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, **37/1**, 105–125.
23. Ljubomirović, Irena (2015): Latin panegyrics used for imperial propaganda as exemplified by Constantine the Great. *Теме*, **XXXIX/4**, 1419–1434.
24. Malosse, Pierre-Louis (2012): Libanius' Orations. in: Van Hoof, Leave (ed.) *Libanius, a Critical Introduction*, Cambridge, 81–106.
25. Mac Cormack, Sabine (1976): Latin Prose Panegyrics: tradition and discontinuity in the later roman Empire, *Revue des Études Augustiniennes*, **22/1–2**, 29–77.
26. Мирковић, Мирослава (2003): *Римска држава у доба принципата и домината (27. пре Хр. – 337. н. е.): Од Августа до Константина*. Београд.
27. Мирковић, Мирослава (2016): *Позно Римско царство. Од Диоклецијана до Теодорикова освајања Италије 284–493*. Београд.
28. Мичел, Стивен (2010): *Историја позног Римског царства 284–641*. Београд.
29. Николић, Мирослав (ур.) (2011): *Речник српског језика*. Нови Сад.
30. Nicholson, Oliver (ed.) (2018): *The Oxford Dictionary of Late Antiquity I–II*, Oxford – New York.
31. Nixon, Charles E. V. (2012): Latin Panegyric in the Tetrarch and Constantinian Period. in: Rees, Roger (ed.) *Latin Panegyric*, New York, 223–239.
32. Odahl, Charles (1990): A Pagan Reaction to Constantine's Conversion – Religious References in the Trier Panegyric of A. D. 313, *Ancient World*, **21**, 45–63.
33. Odahl, Charles Matson (2004): *Constantine and the Christian Empire*. London – New York.
34. Petit, Paul (1956): Recherches sur la publication et la diffusion des discours de Libanius. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, **5/4**, 479–509.
35. Potter, David S. (2004): *The Roman Empire at Bay AD 180–395*. London – New York.
36. Радошевић, Нинослава (1995): Подела власти у грчким царским говорима IV века. *Зборник радова Византолошког института*, **XXXIV**, 7–20.
37. Радуловић Ненад (2017): О савладарским односима царева тетрархије у латинским панегирицима. *Зборник Матице српске за класичне студије*, **19**, 255–273.

38. Радуловић, Ненад (2018): Латинско беседништво у IV веку. *Лесковачки зборник*, **LVIII**, 55–60.
39. Rees, Roger (2012): The Modern History of Latin Panegyric. in: idem, *Latin Panegyric*, New York, 3–48.
40. Renee Salzman, Michele (2010): Ambrose and the Usurpation of Arbogastes and Eugenius: Reflections on Pagan–Christian Conflict Narratives. *Journal of Early Christian Studies*, **18/2**, 191–223.
41. Sironić, Milivoj (ur.) (1983³): *Grčko – hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb.
42. Ћирковић, Сима (ур.) (1994²): *Историја српског народа I*. Београд.
43. Ферјанчић, Снежана (2013): *Константин*. Београд.
44. Heather, Peter J. (1991): *Goths and Romans 332–489*. Oxford.
45. Hornblower, Simon – Spawforth, Antony (ed.) (1996³): *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford – New York.
46. Cameron, Alan – Long, Jacqueline – Sherry, Lee (1993): *Barbarians and politics at the Court of Arcadius*. Berkeley – Los Angeles – Oxford.
47. Cameron, Averil – Garnsey, Peter (ed.) (2007²): *The Cambridge Ancient History XIII; The Late Empire, A.D. 337–425*. Cambridge.
48. Casey, P. John (1994): *Carausius and Allectus. The British Usurpers*. London.
49. Crawford, Peter T. (2012): The Battle of Frigidus River. 1–24. (https://www.academia.edu/6458613/The_Battle_of_Frigidus_River)
50. Шаранац Стаменковић, Јасмина (2016): *Цар Константин X Дука и Михаило Псел – историја једног односа* (докторска дисертација). Београд
51. Šaranac Stamenković, Jasmina (2021): Michael Psellus' Anonymous Encomium to Emperor Constantine X Doukas. *Istraživanja*, **32**, 21–35.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Ненад Радуловић рођен је 13. маја 1990. године у Краљеву, где је завршио основну школу и гимназију. Основне академске студије историје на Филозофском факултету у Нишу уписао је 2009. године, а дипломирао је 2014. године одбраном завршног рада на тему *Стефан Душан и Византија (1341-1355)*. Исте године уписао је мастер академске студије историје на Филозофском факултету у Нишу и успешно окончао 2016. године, одбраном мастер рада на тему *Латински панегирици IV века као извор за доба тетрархије*. Јануара 2018. године уписао је докторске академске студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду, а од октобра 2021. године докторске студије наставио на Филозофском факултету у Нишу. Од фебруара 2019. године, ангажован је на Департману за историју Филозофског факултета у Нишу, најпре у звању демонстратора, а потом у звању асистента, на предметима из историје старог века.

Учествовао је на неколико научних скупова и објавио више научних радова као аутор или коаутор, међу којима и један предметни уџбеник.

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Борбе за моћ царева и Римског царства у похвалним говорима IV века

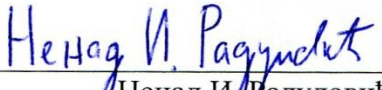
која је одбрањена на **Филозофском факултету** Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 19. септембра 2024. године.

Потпис аутора дисертације:

Ненад И. Радуловић

Изјава 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

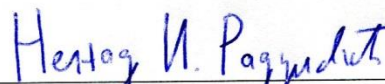
Наслов дисертације:

Борбе за моћ царева и Римског царства у похвалним говорима IV века

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**, истоветан штампаном облику.

У Нишу, 19. септембра 2024. године.

Потпис аутора дисертације:

Менад И. Радуловић

Изјава 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Борбе за моћ царева и Римског царства у похвалним говорима IV века

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

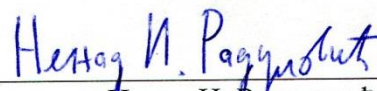
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, 19. септембра 2024. године.

Потпис аутора дисертације:

Ненад И. Радуловић